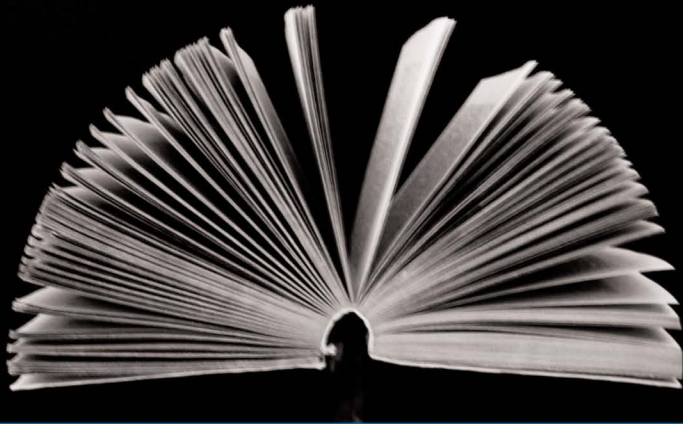

ANISZI KÁLMÁN

SZÍNE ÉS VISSZÁJA

KISESSZÉK - KÖNYVEK BÜVKÖRÉBEN

Aniszi Kálmán: író, publicista, szerkesztő, nyugalmazott egyetemi oktató. Nagyváradon érettségizett, esti tagozaton. 1962-1964 között a Tanárképző Főiskola Zenepedagógia szakának hallgatója Kolozsvárt. A Babes-Bolyai Egyetem történelem-filozófia karán (filozófia szak) szerzett tanári oklevelet. 1970-1972 között újságíró a kolozsvári Igazság című napilapnál. 1971-től 1985-ig a kolozsvári „Ion Andreescu” Képzőművészeti Főiskola tanára, ahol filozófiát, filozófiatörténetet, esztétikát és etikát oktat. 1985-1990 között a Korunk folyóirat filozófia és társadalomtudományok rovatának szerkesztője. Több mint húsz évig a Kolozsvári Rádió Magyar Szerkesztőségének állandó külső munkatársa (saját rovatokkal). 1982-ben egyetemi doktori címet szerzett filozófiából (A felvilágosodás kori erdélyi magyar értelmiség ethosza.)

1990-ben visszahonosodott Magyarországra. Előbb a szombathelyi Vas Népe című napi-

lapnál újságíró, majd Budapesten a Magyar Honvéd hetilap szerkesztője. 1991-től nyugdíjba vonulásáig, ugyanott, a Zrínyi Kiadó felelős szerkesztője volt, ahol számos szép-irodalmi és társadalomtudományi művet gondozott. Egyidejűleg a miskolci Bölcsész Egyesületnél filozófiatörténetet oktatott.

A Kapu című folyóirat olvasószerkesztője és nyelvi lektora, illetve könyvszerkesztője.

Írásaiban főleg etikai, esztétikai és kisebbségi kérdésekkel foglalkozik.

ANISZI KÁLMÁN

SZÍNE ÉS VISSZÁJA

ANISZI KÁLMÁN

SZÍNE ÉS VISSZÁJA

KISESSZÉK - KÖNYVEK BÚVKÖRÉBEN

A borító Árkossy István munkája

Ez a könyv:

az Emberi Erőforrások Minisztériuma,
Balog Zoltán miniszter úr döntése alapján

a Nemzeti Kulturális Alap
miniszteri keretének
támogatásával készült.

© *Aniszi Kálmán*

ISBN 978-963-552-459-4

Kiadja a Székely Ház Közhasznú Alapítvány
Felelős kiadó: Nagy Zoltán kuratóriumi elnök

*Ildikónak és Lillának,
akik mindig mellettem voltak.*

*Tartozunk az Életnek azzal, hogy az Igazságot keressük.
De honnan tudjuk, hogy azzal, amit kimondtunk, megcselekedtünk,
valóban az Ember javát szolgáltuk? Erre alighanem csak a múltó Idő
adhat biztos választ.*

(a. k.)

SZÍNE

SZÁMADÁS

Aniszi Kálmánt több mint két évtizede ismerem, nemcsak könyvei révén, ezek szép rendben sorakoznak könyvespolcomon, hanem közéleti szerepvállalása következtében is. A kettő: a könyvek és a vállalt közéleti szerep szorosan összefügg, ahogy különben másoknál is, akik az írást közhasznú tevékenységnek, mondhatnám így is, figyelmeztetésnek tartják. Akik nem pusztán az olvasó embert, hanem a közéletet akarják megszólítani, a közgondolkodást akarják serkenteni. Ennek a vállalkozásnak Erdélyben mindig vannak elkötelezett munkásai, bizonyára nem véletlenül, minthogy az erdélyi magyar írás nem pusztán művészi produktum, hanem mindig közéleti, de szívesebben mondanám így, pontosabban meghatározva azt, amire gondolok: nemzetpolitikai állásfoglalás. Az erdélyi magyar irodalom, tanulmányírás, publicisztika mindig a figyelmeztetés erkölcsi parancsa nyomán születik. A nemzeti közösség, a nemzeti kultúra, az anyanyelv nem éppen biztonságos helyzetét kívánja feltárni az olvasóközönség előtt. Nem egyszer jóval korábban, mint a politika, amely (megszokhattuk) többnyire inkább kullog az események mögött, és csak akkor jajdul fel, amikor már túlságosan is késő útirányt váltani, arra törekedve, hogy a nemzeti közösség kerülje el a rá váró veszedelmeket.

Mondok egy példát, éppen a jelen kötet írásai közül. Aniszi Kálmán igen részletes képet rajzol Nyíró József egyik leginkább fontos (és kelően ma sem méltányolt) regényéről: a *Néma küzdelemről*, amely az erdélyi Mezőség magyar népének tizenkilencedik századi megfogyatkozását és a románság mindinkább radikális és sikeres előretörését, mondhatnám így is: térfoglalását mutatja be. A magyar közélet minderről annak idején vajmi keveset tudott, a dualista Magyarország hivatalos tényezői tulajdonképpen süket fülekkel mentek el a mindinkább harsány tények mellett, és csupán igen kevesen ismerték fel a történelmi veszedelmet, azt nevezetesen, hogy a magyarság ügye Erdélyben vesztesre áll. Aniszi Kálmán szóbanforgó tanulmánya két történelmi egyéniségről, egy politikusról: gróf Bethlen Istvánról (a későbbi budapesti miniszterelnökről) és Kós Károlyról (az erdélyi magyar irodalom klasszikus egyéniségéről) beszél. Mindketten már a huszadik század elején, tehát jóval Trianon előtt, figyelmeztették a magyarországi poli-

itikai életet, a kormányzatokat arra, hogy Erdélynek ezt a valamikor szintisza magyar vidékét a lassú román invázió fenyegeti. Senki sem hallgatott rájuk, s az ország úgy ment saját végzete elé, hogy szinte azt sem tudta, hogy ez a végzet mit jelent.

Aniszi Kálmánnak a most következő írásai rendre azokról a (többnyire erdélyi) írókról, publicistákról, közéleti férfiakról rajzolnak képet, akik nem érték be futó benyomásaikkal, inkább a jelenségek mélyére tudtak pillantani, s elemző készséggel vetettek számot azokkal a folyamatokkal, amelyek a mögöttünk lévő évtizedekben megszabták az erdélyi magyarság és persze közvetve az egész nemzet történelmi sorsát. Kik voltak ezek? Például Tavaszy Sándor (kiváló erdélyi művelődéstörténész), Beke György (nemrég még közismert, mára mindinkább elfelejtett erdélyi író), Veress Zoltán (Stockholmba menekült és ott meghalt kolozsvári író), Péter Miklós (lelkész, egyetemi oktató), Bágyoni Szabó István és Gittai István (Erdélyből Magyarországra áttelepült – átmenekült írók) és még sokan, akiknek az életét az erdélyi magyarság sorsáért érzett aggodalom töltötte el nem egyszer kétségbeeséssel, máskor cselekvő szenvedéllyel. Közéjük tartozik a jelen kötet írója is, a kötet második részében azok az írások olvashatók, amelyeket a pályatársak szenteltek Aniszi Kálmán műveinek.

Aggodalomról és cselekvő szenvedélyről szóltam az imént. Mindkettő jelen van a most következő írásokban (mint ahogy általában jelen van az erdélyi magyar irodalomban). Úgy hiszem, eredményes írói és morális stratégia ez a kettő: bizony nem lehet aggodalom nélkül figyelni mindazt, ami Erdélyben tapasztalható, és nem szabad cselekvő szenvedély nélkül utat engedni a reménytelenségnek. Erdélynek nem azok az igazi hívei, akik csak siratni tudják, hanem azok, akik a kiábrándító tapasztalatokkal a cselekvés morális parancsát képesek befordítani. Aniszi Kálmán erdélyi számadása is erről tanúskodik.

Pomogáts Béla

SORSTÜKÖR

(MAGYARSÁG- ÉS ISTENES VERSEK)

Mi nem alkottunk világra szóló filozófiai rendszereket, ellenben hatalmas katedrálist emeltünk költeményekből. Poétikusabb alkatúak lennénk másoknál? Talán a történelem hozta úgy, hogy a tiszta racionalitást igénylő bölcsesettel szemben nálunk az önkifejezésnek inkább ez az érzelmi-indulati (affektív), költői formája nyert igen jelentős teret a lét- és sorskérdésekkel való szembesüléseink során. Nem is igen történhetett volna ez másképp, hisz amahhoz hosszabb szélcsendes történelmi időszakok kellenek, amiben nekünk nemigen volt részünk. A kiszámíthatatlanul változó történelmi helyzetekből fakadó kollektív és egyéni lét- és (sors)kérdésekre adandó válaszoknak a költészet, általában az irodalom – utólag megállapítva – valahogy megfelelőbb formája volt. Hisz a költészet vallomás, kitárulkozás, közlés és tudósítás egyszerre. Ahhoz, hogy megfeleljen rendeltetésének, a versnek túl kell lépnie önkörén. Az üzeneteknek pedig címzettjeik vannak. Mint például mi most, a globalizmus bárki-, illetve senki-földjére taszított erodált nemzettudatú mai magyarok. Fiatalok – akiktől döntő módon függ, hogy lesz-e magyar holnap vagy se – , illetve közép- és idősebb nemzedékeliek.

Akiket a közelmúltban dr. Medvigy Endre irodalomkutató, ritkaszép ajándékkal lepett meg. Egy remekbe szerkesztett bibliányi magyarság- és istenes versgyűjteményt nyújtott át, kiválogatva azokat a magyar költészet rendkívül gazdag kincsházából. (*A magyarokhoz, Magyarság- és istenes versek az Ómagyar Mária-síralomtól Trianonig és napjainkig. A második kiadás javított, bővített változata, Felsőmagyarország Kiadó, Kiskapu Kiadó, 2004.*)

Tette ezt azzal a nemes szándékkal, hogy – szellemi táplálékként naponta magunkhoz véve – megerősödjünk önérzetben, méltóságban, hogy bizakodóbbá válva sokasodjunk, gyarapodjunk és megmaradjunk annak, amik voltunk, vagyunk és mindig is lenni akarunk: embernek és magyarnak.

Ahány vers, ugyanannyi tanúságtétel: drámai és tragikus mozzanatokban bővelkedő ezerszáz esztendő Kárpát-medencei történelmünk hiteles költői lenyomatai, egy kötetbe foglalva. Identitásunk mélyrétegeinek felragyogtatása ez az antológia, folytonosan veszélyeztetett

nemzeti létünk, kilátásaink egyféle sorstükre, nemzeti önértékeléseink formáinak, módozatainak egyik legfontosabbika.

A költészet a lélek ünnepe. Amikor alkalmanként örvendezni össze-seregünk, örömről versekkel tetézzük; ha fájdalomtól meggyötört tekintünk magunkba, vigasztal és azért, hogy az igaz eszmék és nemes érzelmek forrásából merítve megtisztuljunk, és erőt gyűjtsünk újabb küzdelmekhez, szintén a versekhez folyamodunk segítségül. S minthogy az embereknek szükségük van időnként ünnepekre, úgy néha-néha kinek-kinek be kell vonulnia a költészet szentélyébe: emlékezni régiekre, eltöprengeni egyéni és nemzeti-közösségi lét- és sorskérdések fölött, elmélyedni a teremtés és az elmúlás misztériumában, elmélkedni megmaradásról és nemzethalálról, személyes életgondokról, felemelő és megrendítő tapasztalatokról, leigázottságról és függetlenségről, szabadságról és rabságról, méltóságról és önfeladásról – az Eletről.

Nekünk pedig, akiknek mindenkor gyűszűvel mérték az örömeket és szakajtóval „bőkezűsködtek” a megpróbáltatásokat, tanácsos volt jól meghányi-vetni a dolgokat, körüljárni a miérteket és hogyanokat, s főleg okos-bölcs döntésekre jutni, hogy tisztuljon is végre, ne csak mind boruljon fejük fölött az ég. A kollektív emlékezet is zavarban van annak megítélésében: hányszor is álltunk árva egymagunk szemben a durva túlerővel, minden külső segítség híján, már-már reményt veszítve? Hányszor volt úgy, hogy a küszöbünkig nyomakodott az ártó szándékú Gonosz? Hányszor harapott belénk annyira mohón, hogy a végső pusztulás rémképe is felködlött előttünk?

De amikor a legreménytelenebb pillanatokat szenvedtük, váratlanul felénk nyújtotta kezét az Úr. Aki mentsvárunk és biztos menedékünk minden időnkben. („Tebenned bízunk eleitől fogva”; „Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk!?”). Katolikus és protestáns költők Mária-énekekből és zsoltárokból zengő bástyafalakat emeltek körénk már akkor, amikor az ökumené gondolata tán még ki se csírázott. Bizony, könyörületes volt hozzánk a Fennvaló! Csak ezzel magyarázható, hogy versirodalmunkban magyarság- és hitköltészet annyira közel kerültek, állnak egymáshoz, hogy igen gyakran egymásba is szervesültek. Ez a tudati-érzelmi közelség, szinte azonosság lehet a magyarázata annak is, hogy legszentebb ügyeinkben – anélkül, hogy a kizárólagosság vétségébe estünk volna – hozzánk magyarítottuk még az Istent is: „A magyarok istenére / Esküszünk, / Esküszünk, hogy rabok tovább / Nem leszünk!” (Petőfi: Nemzeti dal)

Alámerülve, megmerítkezve az igaz-szép gondolatokban és érzelmekben, bizonyossággá izmosodik bennünk az az öreg sejtés, hogy legjobb költőink mindenkor és minden körülmények között együtt lélegeztek a nemzettel. Újfent megbizonyosodhatunk a felől, hogy a népet, a nemzetet, a hazát szeretni, félteni, óvni, egyszóval szolgálni csak őszintén, szilárd kötődéssel, kellő alázattal és erős hittel lehet.

Forgatva a könyvet, csodálkozva látjuk, milyen sokan voltak azok a költők, akik nagyon szerették, féltették, óvták a hazát és a nemzetet. Esedeztek, könyörögtek érte és pöröltek vele. Mindig érte, sose ellene! Azt hiszem, kevés nemzetnek van olyan gazdag nemzet- és hazaféltő, vagyis hazafias költészete, mint nekünk. Talán a folytonos veszélyeztettség, az időről-időre megismétlődő holtvágány-sors okán is.

Anélkül, hogy túlértékelnénk Medvigy Endre szerkesztői teljesítményét, megkockáztatjuk azt a merész gondolatot, hogy a kötetbe rostált költemények legjava a nemzet mindenkori testi-lelki higiéniájának tükre és záloga. Különösen olyan inséges időkben vagyunk segítségükre utalva, mint amilyen ez a mostani is. Hisz még az ezer féle felfanggal bomlasztott, csökkent nemzettudatúvá manipulált nyelvtestvéreink is életre szóló katartikus élményt, hitet, erőt meríthetnek belőlük. Hogy megmaradjunk! Megmaradva gyarapodjunk!

Medvigy Endre szerkesztői koncepciójában csupán egyetlen alapvető szempontot érvényesített, de azt következetesen, mély morális meggyőződéssel. Fittyet hányva volt tiltásoknak, rosszallásoknak, álérzékenységeknek, szűkkeblű érdekeknek: minél teljesebb igaz képet adni Kárpát-medencei „keresztény magyar létfolytonosságunkról, nemzeti önértelmezésünk irányairól” (Bertha Zoltán), ismételten agyagba döngölt igazságainkról. (Ugyanez a kutatói elv vezérelte a jeles irodalombúvárlót akkor is, amikor az ideológiai indíttatásból bemocskolt, agyonhallgatott nagy székelő író, Nyíró József életművét emelte – hosszú szilencium után – ismét az olvasói köztudatba, lesepere életműről és szerzőről a bajkeverők fölös mocskát.)

A magyarokhoz két nagy szerkezeti egységre tagolódik. Az első rész (Magyar századok) az Ómagyar Mária-siralomtól tova Ady Endréig ível, kultúrtörténeti korszakok levegőjét hozva magával.

A második rész a Trianon utáni idők, a történelmi Magyarország felदारabolásának, szétszóratottságunknak – a Duna-Tisza tája, Partium és Erdély, Felvidék, Délvidék, Nyugati magyarság (öt ágú síp, Illyés Gyula) – szomorú képét nyújtja a költői termések legjava révén. A kárpátaljai magyar irodalom kialakulásával az ötágú síp hatághatára bővült később.

Az ország szétdarabolásán, az ötvenhatos forradalom eltiprásán érzett fájdalom és keserűség, illetve a kommunista totalitarizmus szörnyűségei okán-nyomán ennek az időszaknak a költészetére a komorságba át-átcsapó borongósság, az önemésztés, a kétségekkel való küszködés nyomja rá bélyegét. A költőket a permanens veszélyeztetettség körülményei között is a nemzet ügyének szolgálata mozgatta, motiválta. A Trianon után porig alázott magyarság bennük és általuk kereste a felemelkedés reményét és esélyeit.

Valós igényt elégítettek/elégítenek ki a nyelvvédő versek. Harmadfélszázaddal ezelőtt a germanizálás kimérájával kellett farkasszemet nézniük az anyanyelv szentségét és mindenek-fölöttiségét hirdető költőknek. Baróti Szabó Dávid a nyelvében él a nemzet princípium jegyében szólította fel kora ifjúságát a veszélyeztetett anyanyelv határozott védelmére, szolgálatára:

*„Serkenj fel, magyar ifjúság! ím, nemzeti nyelved,
Egy szép nemzetnek bélyege, veszni siet ...
Serkenj fel mély álmodból.
És szánd meg hazádnak
Nyelvét, mely ha kihál, tudd meg, örökre kihalsz”*

A magyar ifjúsághoz, 1777.

Ebben a tekintetben mintha állni látszanék az idő Közép-Kelet Európa tájain. Bő kétszáz évvel később ugyanis a kisebbségi sorsba taszított utódállamokbeli magyarság legjobbjait is ugyanazok a súlyos gondok nyugtalanították, nyomasztják ma is. Erdélyben a kíméletlen románosítás, Felvidéken a szlovákosítás, Délvidéken a szerbesítés, Kárpátalján az ukránosítás kényszerítették őket arra, hogy tollat ragadjanak anyanyelvünk védelmében.

*„Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek,
Vigyázzatok: a nyelv ma szent kehely,
Ki borát issza: Élet borát issza,
Előre néz s csak néha-néha vissza –
S a kelyhet többé nem engedi el!”*

Reményik Sándor: Az ige

Márai Sándor vonatkozó soraiban az emigrációban sínylődő magyar kisember anyanyelv-vesztésének folyamatát írja le drámai erővel:

*„Nyelvünk is foszlik, szakadoz és a drága szavak
Elporladnak, elszáradnak a szájpaplat alatt.”*

Halotti beszéd, 1950.

Medvigy Endre jól érzi a mindenkit egynyelvűvé silányító globalizációs nyelvi sovinizmus alig álcázott veszélyeit. Ezért igyekezett – kiemelkedő költői alkotások közlésével – ráébreszteni az olvasót az anyanyelv megőrzésének fontosságára, arra, hogy a választékos nyelv használatával gátat vessünk ennek a feltehetően tudatos (szándékos) nyelvrontó és nemzetpusztító folyamatnak.

Az említettek mellett egyéb erényeit is ide gondolva, ennek az igen gazdag versanyagot felvonultató, alaposan átgondolt versantológiának ott (lenne) a helye minden magyar ember könyvespolcán, valamennyi iskola, felsőfokú intézmény könyvtárában. Napi olvasmányként kitűnő gyógyír identitástudatban gyengélkedőknek, illetve elsivárosodás, elkérgesedés ellen, ebben a lelketlen merkantil világban.

Hitel, 2005/6

NÉMA KÜZDELEM

A *Néma küzdelem* (Kairosz Kiadó, 2004., életműsorozat-szerkesztő, utószó: dr. Medvigy Endre) a mezősgéi magyarság anyanyelv- és identitásvesztésének, vajúdasokkal, vívódásokkal és személyes kudarcokkal teli elrománosodásának drámáját tárja elénk, kíméletlen objektivitással.

Az író nyomasztó képpel indít: bármerre fordulunk is, mindenhol kietlenség és elhagyatottság fogad, inséget és nyomorúságot tapasztal az érdeklődő figyelem. Az író máskor oly árnyalt, feltűnően gazdag nyelve itt dísztelen, kopár, lepusztult, akárcsak a megjelenített életvalóság. A szöveg feszes, a hangvétel balladai, a szórványbeli magyarok rideg, lehangoló, fojtogató élete tükröztetésének tökéletes nyelvi kifejezője.

Miközben Nyíró meggyőzően ecseteli egyrészt a románság beszivárgását és fokozatos térnyerését, magyar főnemesi és politikusi segédlettel történt ránk-szaporodásukat, meggyökerezésüket Erdélyben, azonközben hitelesen írja le, hogy alakul át – a magyar államhatalom és intézményrendszer irányítóinak szeme előtt – egy spontán folyamat tudatos, jól szervezett, ravaszul finanszírozott, a szórványosodó magyarságot létében fenyegető súlyos társadalmi jelenséggé.

A Balkánról északi irányba vándorló (juh) pásztorkodó románság eleinte félig-meddig társadalmon kívül él a hegyekben, majd lassan-csendben aláereszkedik a magyarok lakta sík területekre, ahol megkapaszkodik, folyamatosan szaporodik, gyarapszik. Mint igénytelen embereket és olcsó munkaerőt az uradalmak szívesen fogadják, segítik letelepedésüket.

A Kárpátokon túli román politika, a bukaresti hatalom a háttérből árgus szemmel figyel, fokozatos térnyerésüket, helyi segítséggel bátorítja őket, tudatosítja bennük az „odaátiakkal” való összetartozásukat, meggyökerezésükhöz pedig igen komoly anyagi támogatást biztosít. *„A kicsi román falvakba pénz kerül... Van, aki lovat vesz. Egyik-másik kőházat épít, földet szaporít csendben, észrevétlenül. A falu közelebb jön az uradalomhoz. Senki se bánja, senki se irigyli... Ahol lehet, az uradalom is kedvez nekik.”*

A Kolozsvárhoz közeli Mezőség szóróványmagyarságának elromosodása hosszú folyamat. A regényben az egyre zsugorodó múlt század eleji magyar közösségnek ekkor már rég ideje se temploma, se papja, se iskolája, se tanítója. A közösség erősen széthullóban, inkább csak gyérülő egyedeiben él. Segítségért nincs kihez fordulni, mert aki lendíthetne rajtuk, a falu és a környék földbirtokos ura érzéketlen az élet peremére szorított magyar parasztok nyomorúságával szemben. Instanciájukra, hogy néhány hektárt maguk is kiszakíthassanak az uradalom eladó birtokrészéből, hidegen-fölényes elutasító a válasz:

„- *Van-e fedezetetek rá?*

- *Fedezet? – hökkentek meg a magyarok. – Az bizony nemigen van!*

- *Márpedig a banknak biztosíték kell!... Mivel akartok fizetni?...*”

Az egyetlen valóban tisztán látó, tág összefüggésekben gondolkozó ember a Mezőség református falvait fáradhatatlanul járó lévitatanító, aki a kocsi bakjának alkalmi szószékéről igyekszik tágitani a környék urának szellemi horizontját: „*Kész öngyilkosság, hogy a magyar gyermekek magyar segítséggel fenntartott román iskolákba kényszerüljenek tízezer számra, és bennük ma mi pusztítsuk el a holnapot!... Ki ismerte fel az igazságot, hogy minden népnek csak önmagában van az ereje, védelme és létjogosultsága? (...) Ki a felelős azért, hogy ide jutottunk? Hol vannak az intézményes megoldások és cselekedetek? Miféle átok szakadt reánk, hogy nem bírunk magunkra ébredni, és vakon rohanunk saját halálos végzetünk felé?...(..) Nem elég felismerni a bajt és keseregni fölötte, meg is kell szüntetni azt. Nem elég sírni, hogy százezer számra románosodnak el az erdélyi magyarok, hanem le is kell zárni azt a fekete vonalat, meg kell szüntetni ezt a kietlen temetőt. Tartsuk meg, aki még mienk, gondozzuk veszendő véreinket, ébreszszük fel őket, adjunk nekik kenyeret és lelket, erőt és öntudatot, iskolákat, templomokat, papokat, tanítókat, önzetlen és igaz vezetőket, kipróbált és erre a feladatra ránevelt embereket, de ne deportálás legyen a sor-suk, hanem a nemzet ellenőrzésének és becsülésének fényében dolgozzanak a hivatás szentségében.*”

A tiszteletes helyzetfeltáró, tette sarkalló igyekezete, sajnos, eredménytelen. A gróf úgy reagál rá, mint a közmondásbeli fal, amelyre hiába hányják a borsót.

A parasztokon pedig egymaga, bár nagyon szeretne, nem tud segíteni, hisz ő is koldusszegény, következésképp: eszköztelen. Legtöbb, amit tehet, hogy jó tanácsokkal látja el őket:

„- *Támasz kéne nekünk, tiszteletes úr! – mondja Fátyol János.*

- *Az a! Támasz! – bólogatnak egymásnak a többiek is. (...)*

– Az volna az érdekünk, hogy ha lehetne, az a föld magyar kézre jusson (...) – önti a bizalmat beléjük a pap. – Az olyan föld azonban, aminek az ára a hitem, a fajtám, a nemzetem elárulása, nem kell nekünk – hűti le örömeiket, döbbsenti rá őket a keserves valóságra.

– Azt az államnak sem kéne megengednie – tudja Fátyol János, aki ritka értelmes ember. – Kell, hogy erre törvény legyen!”

De az állam nem biztosított reá törvényt. S ha lett volna is, a haszonéhes hivatalnokok kijátszották volna. Fájdalmas, de le nem tagadható igazság: a magyar politika idült betegsége, a rövidlátás mellett legfőképpen a főnemesség mának élése, irdatlan vagyonokat elherdáló felelőtlen életvitele, cinikus közönye minden iránt, ami magyar gond, nemkülönben a pénzintézeti tisztségviselők haszonéhsége, a magyar közösségek léteérdekeit semmibe vevő önös érdekérvényesítése állt, hosszú időn át, meghatározó okként, az erdélyi magyarság hanyatlása, szórványosodása, a szórványok fokozatos elrománosodása mögött.

Azzal, hogy a magyar felelős tényezők zsellérsorba süllyesztették a parasztokat, előkészítették a terepet elrománosodásukra – hisz a kiszolgáltatott ember könnyű préda.

Gróf Bethlen István országgyűlési képviselő 1912-ben elhangzott helyzetelemző beszédében már figyelmeztető céllal fogalmaz: „Közismert tény, hogy Magyarország nemzetiségi vidékein az eladásra kerülő magyar birtokok nagy része az ott lakó nemzetiségi parasztság kezébe kerül, és örökre elvész a magyarság részére. Hogy nemzeti-ségeink ezt a folyamatot pénzintézeti szervezeteik révén politikai célzattól mesterségesen elősegítik, hogy minden eladásra kerülő birtoknál ezáltal egész versenyfutás fejlődik ki nemzetiségiek és a magyarok közt, szintén ismeretes, valamint az is, hogy ebben a főleg gazdasági eszközökkel vívott, de politikai célzatú küzdelemben nemzetiségeink között a hazai oláhság jár elöl és hódít el nap-nap után legtöbb területet tőlünk.” (Utószó)

Kós Károly 1911 szeptemberében Balázsfalván az Astra ötvenéves jubileumi szemléjén tapasztaltakat így foglalja össze a Budapesti Napló hasábjain: „Mai helyzetünk az, hogy a zárt sorokban, egységes vezetés alatt és öntudatosan előrenyomuló oláhsággal szemben az erdélyi elszegényedett, fáradt és reményvesztett magyar társadalom lépésről lépésre, lassan, de folyamatosan kénytelen visszavonulni minden téren. Sorsunkat előre látjuk, és csodára nem számíthatunk. Mi magunk gyöngék vagyunk, és segítségre nem jön sem a nagymagyarországi társadalom, sem az államhatalom.” (U.o.)

Az elrománosítás fő ideológusának és szervezőjének, az ortodox egyháznak a legkisebb falvakban is ott vannak az emberei: a pópák és a dascalok (román tanítók). A magyar lakosság beolvasztását, eltüntetését titkon a bukaresti hatalommal összejátszó ortodox egyház, illetve a kulturális mezbe bújtatott román irredenta intézmények (Astra) finanszírozzák. Bankokat létesítenek abból a célból, hogy fölvásárolják az eladó uradalmi földeket, meggyökereztetve így a románokat Erdélyben.

Ezzel szemben a nincstelen magyar parasztok *„ki vannak szolgáltatva a román és magyar bankok jövőtából földet szerzett, tehetősebb, szervezettebb románoknak, akiket maga az állam is támogat iskolákkal, autonómiákkal, államsegélyekkel, közigazgatással, vasutakkal, engedékeny nemzetiségi politikával, kulturális és gazdasági téren. Budapest és Bukarest egyaránt. Egyik nyíltan, a másik titokban.”*

Az ortodox egyház aljas taktikát eszel ki: földet ígér a magyar parasztoknak is, ha áttérnek az ortodox hitre. A felbukkanó lehetőség felkavarja az állóvizet, hisz a föld a paraszt mindene, lételeme. A gazdaságilag tönkrement, tudatilag erodálódott magyarok hatalmas dilemma előtt állnak: feladják-e hitüket, magyarságukat a cserébe kapott földért? Tanácstalanok, tanakodnak, vívódnak, egyikük-másikuk rosszat sejt:

„- Nem élet ez így, emberek! – zúgolódik Técsi Dani.

– Soha ilyen alkalmatok nem lesz, hogy változtassatok rajta! – biztatja társait Ijjés. – Mit kockáztattok? Azt a pár rongyot, ami rajtatok van?

– Nem olyan egyszerű a dolog, ahogy te mondod – töpreng Fileki. – Alaposan meg kell gondolni. Nem kicsiségről van szó. Túlságosan nagy ára van ennek a földnek!

– Hétszáz korona neked nagy ár holdanként? Hol kapsz ennél olcsóbban?

Filekinek szürke az arca a gyötrődéstől, komorságtól:

– Nem is annyira az a hétszáz pengő. Azt még tán valahogy ki lehetne nyomorogni...

– Hát mi?

Fátyol János felel a kis, szürke paraszt helyett: durván, kíméletlenül, szétnyílt, sötét ábrázattal.

– Az, hogy ki kell eresztetni érte az inget! El kell cserélnünk az Istenünket! Románná kell lenni! Most már értöd-e? Testet, lelket el kell adni érte! De nemcsak a magadét, hanem a feleségedét, a gyermekeidét, az utódaidét! Meg kell tagadnod apádot, anyádot, a múltat, mindent!

Most már tudod-e? Bitang, semmirevaló ember, aki megteszi! Én mondom! Én, Fátyol János!”

Testben-lélekben magukra hagyottan, saját vérük, a magyar politikai vezetés, az arisztokrácia, az elöljáróság lenézésétől és közönyétől körülvéve, és az egyidejű növekvő román nyomás hatása alatt már képtelenek közösségileg ítélni és cselekedni. A muszáj-herkulesi bátor tettek (Fátyol János, Ősz Sándor, Bene Ferenc) bármily lélekemelő is, az erőegyenlőtlenség okán legfeljebb valamelyest késleltethetik, de magakadályozni nem tudják az elkerülhetetlent. Az emberek még küszködnek magukkal „miközben lök egyet-egyert rajtuk előre” az élet, az ínség, a nyomor. Megmaradni hitben, magyarságban szép dolog, de a föld, a föld!... „Azt mégsem lehet hagyni...” A gyökerek gyengülnek, a szálak szakadnak, az elrománosodás folyamata megállíthatatlan.

Nyíró József legnagyobb regénye látélet és kiáltó szó. Mintha ezt süvöltené: Mentsétek meg lelkeinket! Mentsétek meg véreinket! Legalább azokat, akik még nem vesztek el a nemzetnek. A jajszó, a segélykiáltás azonban elvész a közömbösség pusztaságának végtelenjében.

Ha csak az öreg gróf „megvilágosodása” nem hozza helyre a végzetesnek tűnő bajokat:

„- *Megvan!*

– *Mi van meg, méltóságos uram?*

– *Az egyedüli helyes út!*

– *Hásze azon megyünk, méltóságos uram! – mondja a kocsis.*

– *...A magyarságot kell megerősíteni, nem a nemzetiségeket elnyomni! ..., hogy minden magyarnak legyen földje, háza, otthona, helye itthon, Erdélyben! A nemzetvagyón legyen a sajátunk, ne idegeneké!”*

A nekibátorodó remény azonban kérészéletűnek bizonyul. A ravasz parvenük az öreg grófot maguk alá gyűrik: a bankigazgató és haszonleső hivatalnokhada titokban kiforgatják vagyonából. A kilátástalanság fekete fátyla végleg ráborul a lelkekre, a vidékre.

Veszteségeink azóta is fokozódnak.

(Recenzens valamikor a múlt század hetvenes éveiben egy, a Mezőség egészére kiterjedő komplex szociológiai felmérésben vett részt. Az oktatás, a kultúra jelenségvilágát vizsgálgattam. A Pusztakamaráshoz (Sütő András szülőfaluja) közeli K... nevű falu iskolájában történt. Épp szünet volt, ezért hát nem a tanári szoba felé vettem utamat, mint szoktam, hogy az igazgatónál jelentkezzem, hanem beléptem egy nyitott

osztályterembe, ahol a katedrán megpillantottam az ottfelejtett osztálynaplót. Belenézve, látom, hogy bizonyos Kiss Nicolae (Miklós) nevű tanuló előző órán történelemből négyest kapott.

– Ki a Kiss Nicolae közületek? – kérdezem a mellettem hancúrozó gyermekektől. – Ő az! – mondja egyik pajtása. Magamhoz intettem.

– Miért kaptál négyest történelemből, hisz az nem matematika, hogy ne tudd megtanulni?...

A fiúcska üres tekintettel báván nézett rám. Ismételt kérdésekre pajtása felelt helyette:

– „El e ungur, dar nu stie ungureste”. Vagyis: – Ő magyar, de nem tud magyarul.

Kifutott a vér a testemből. Hát ez az – nyílt belém a döbbenet – , amit Makkai, Nyirő, Rákosi Viktor... megírtak.

Végigfutottam a tanulók névsorán: a gyermekeknek közel a fele magyar nevű volt, de magyarul egy sem tudott. A drámai tapasztalás és a fájdalom, hogy ezt a szomorú élményemet nem oszthatom meg hivatalosan senkivel, letaglózott. Kiléptem az iskolakapun... Aznap nem voltam jó semmire!)

Újabb nemcsak az utódállamok szórványvidékein sorvad, apad a magyarság, hanem Magyarországon is szaporodnak a nemtelen támadások a nemzet ellen. Hiszékeny agymosottak – a beígért nagyobb konc fejében – habozás nélkül készek feladni identitásukat, hajlandóak beolvadni az arctalanná foncsorozott világméretű fogyasztói bérabszolgaságba.

Az erdélyi magyarság nehéz helyzetét, elrománosodásának folyamatát Petelei Istvántól Makkai Sándoron, Kós Károlyon át Nyirő Józsefig és Wass Albertig többen megírták. A szociográfia eszközeit és módszerét is felhasználó társadalomfeltáró *Néma küzdelem* igen előkelő helyet foglal el ebben a felsorolásban. A mű irodalmi értéke és nemzetpolitikai jelentősége kétségbevonhatatlan.

*Kapu, 2005/5.
Nyugati Magyarság, 2004/11.*

A CSILLAGIG ÉRŐ EMBEREK

Sajátos eset a Nyirő Józsefé. Jelentős regények, színművek (misztériumjátékok), szociografikus alkotások, vallomások szerzője, a kritikusok, a szakma elsősorban mégis novellaíróként tartja számon. Mert a novella nála „több, mint irodalmi műfaj: alkotói módszer” – állapítja meg Medvigy Endre irodalomkutató, az életműsorozat szerkesztője, gondozója. Az író novellákból, elbeszélésekből (mint afféle alkotóelemekből) építi fel még a legnagyobb lélegzetvételű műveit, regényeit is.

Nyirő novellaíróként vonult be az irodalomba is, nem kis feltűnést keltve az olvasóközönség körében. A trianoni diktátum után – ezek voltak az erdélyi magyar irodalom keletkezésének évei – „sorra megnyerte a kolozsvári és marosvásárhelyi napilapok és irodalmi folyóiratok” (Ellenzék, Keleti Újság, illetve Napkelet, Zord Idő) novellapályázatait.

Az életműsorozat XVI. kötetéhez érkezve, a Kairosz Kiadó *A csillagig érő emberek I-II.*, 2009, 2010. novellagyűjtemény első kötetével tisztelgett a nagy székelly író előtt, születésének 120. évfordulóján. A második kötet a második bécsi döntés hetvenedik évfordulója előtt látott napvilágot. A két könyvből álló kiadvány az író „ismeretlen vagy alig ismert novelláit, elfelejtett elbeszéléseit, önálló novellaként megjelent regényrészlet-variációit, humoreszkjeit és lírai hangvételű szépprózai írásait” foglalja magában.

Nyirő József „a székelység, a nemzeti emigráció és az egyetemes magyarság hányatott sorsú írója”, aki nemtelen támadások egész sorának volt kitéve hosszú évtizedeken át. (Némelyek még ma is lekezelően beszélnek róla.) Az ellene irányított összehangolt támadások azonban nem esztétikai (értékelvű) kifogások voltak, hanem kifejezetten ideológiaiak. Márpedig (élet) műveket, döntően, irodalmon kívüli, azon túli „érvekkel” helyesen, igazságosan, elbírálni nem lehet. Valamely alkotás vagy életmű vagy képvisel irodalmi, esztétikai értékeket a maga objektivitásában vagy nem. Itt ez a perdöntő. Egy szerző irodalmon kívüli tevékenysége belejátszhat ugyan pro vagy kontra az ítékezésbe, de semmiképp sem ez dönti el az opusok rangját, irodalmi értékét. Csak fokozatok, mértékek, határok vannak. Az ideológikus

megközelítés óhatatlanul magában hordozza a ferdítés veszélyét vagy valóságát, s mint ilyen megengedhetlen, elfogadhatatlan.

Ilyesmi esett meg Nyirő József személyével és munkásságával is. Az egykori internacionalista köntösbe bújtatott kozmopolita rágalom-hadjárat nem csupán az író és életműve ellen irányult, hanem nemzeti önazonosságtudatunk ellen is – állapítja meg Medvigy Endre Fábián Ernő nyomán. Nevezett erdélyi filozófus és eszmetörténész a lényegre tapintva jegyezte meg: "Valójában az identitás írói rajza a lényeges Nyirő József két világháború közötti alkotásában és nem azok a felületes, olykor idétlen ítélezések, amelyeket az irodalomtörténet-írás és a kritika összehordott." (Tiszatáj, 1991.)

Nemcsak irigy, gyűlölködő féltehetségek és jelentéktelen mihasznák akarták kitudni Nyirőt a magyar irodalomból, a korabeli hivatalos politika is tett ez irányba „hathatós” lépéseket. „1952-1953-ban a Népművelési Minisztérium kiadta az 'Elavult könyvek jegyzéke' három kötetét. A II. jegyzék Nyirő József *Az elszántak*, a *Halhatatlan élet* és az *Isten igájában* című művének tanulmányozásáról igyekszik lebeszélni az olvasókat. A III. jegyzék ismét három könyvet ítelt a dolgozó nép számára alkalmatlan, korszerűtlen olvasmánynak: *Az elszántak* elbeszéléseit, *Az én népem* és a *Néma küzdelem* regényét.” – állapítja meg az irodalomkutató. Mellékesen, de nem jelentőség nélkül valóként jegyezzük meg, hogy a *Néma küzdelem*, Nyirő balladai hangvétele nagy ívű regénye az erdélyi magyarság egyik legnagyobb drámájáról, a mezőszegi magyarság elrománosításáról szól, borongón, leleplezőn.

Nyirő József gyakran végzett előtanulmányokat egy-egy nagyobb lélegzetvételű munkájának, így a *Néma küzdelemnek* a megírása előtt is. Súlyos megállapításai nem légből kapottak, hanem tényeken, biztos ismereteken alapulnak. Hogyha e nagy regény mellé odahelyezzük a másik két inkriminált művet, *Az elszántakat* és *Az én népemet*, nyomban kiderül, hogy az internacionalista hatalom fullajtárainak szándéka: a magyarság önazonosságtudatának a gyengítése volt. Az anyaországban és az elcsatolt területeken egyaránt. Az elhallgattatás vagy elhallgatás pusztító ereje semmivel sem kisebb, mint a nyílt rágalmazásé vagy a gyalázkodásé.

Nyirő József legkorábbi írásai, zsengei a győri Nagyasszonyunk 1909-1910 és az 1910-1911-es számaiban, valamint az *Elet* című budapesti katolikus irodalmi folyóiratban jelentek meg – tudjuk meg

Medvigy Endre kitartó kutatómunkájának köszönhetően. Az író *A vén Küli* című elbeszélését tekintette legelső irodalmi alkotásának.

Nyirő írói tevékenységének legfőbb színtere a két világháború közötti Erdély, pontosabban olyan kolozsvári és marosvásárhelyi lapok, irodalmi folyóiratok voltak, mint az Erdélyi Szemle, a Napkelet, a Pásztortűz, az Újság, a Vasárnap, az Erdélyi Helikon, illetve az Aradi Közlöny, a Független Újság, a Hölgyfutár és az Ifjú Erdély. Ez utóbbi lapokban ritkábban találkozunk Nyirő írásokkal. Lényegesen több Nyirő novellát közölt a kolozsvári Keleti Újság, aminek az a magyarázata, hogy az író 1921 és 1931 között a napilap belső munkatársa volt. 1931-ben az író kiválik a szerkesztőségből, és külső munkatársként tudósítja a lapot felesége vidéki szülőházából, Alsórákosról. Később ismét változott a helyzet: Nyirő 1939-től 1942-ig a Keleti Újság felelős szerkesztője volt.

Természetesen magyarországi lapok is közöltek tőle. A Budapesti Hírlap, a Magyar Úriasszonyok Lapja és a Pesti Hírlap gyakrabban, a Film, Színház, Irodalom ritkábban, időnként – állapítja meg Medvigy Endre.

Időigényes és fárasztó felbúvárló, gyűjtő tevékenysége során a szerkesztő figyelmét nem kerülték el olyan „csekélységek” sem, mint az, hogy ugyanazok a novellák „nem ritkán eltérő szövegváltozatban jelentek meg”. Medvigy Endre köztudomásúan szigorú filosz, ki a hitelességet mindenekfölött álló követelménynek tartja. Az önmagával szembeni igénynek itt is érvényt szerzett: „A székely író elbeszéléseit általában úgy kívántam megmutatni, ahogyan erdélyi véreink megismerhették”. Ahol lehetett, ahol volt ilyen, az erdélyi lapokban közzétett szövegváltozatot tekintette követendő forrásnak.

A második bécsi döntést, Észak-Erdély hazatérését követően Nyirő József 1942 elejétől a háború végéig Erdélyből behívott országgyűlési képviselő volt a magyar Parlamentben. Ezerkilencszáznegyvenkettő augusztusa és 1943 áprilisa között egyszersmind a Magyar Erő című képes hetilap felelős szerkesztője is. Az itt megjelent írásait majdnem mind bevette *Az elszántak* című kötetbe. *A hang nélküli kántor* című novella viszont csak most került be először kiadványba.

A nagy székely író különös érzékenységet mutatott a moldvai csángó-magyarok sorsa iránt, korán elkötelezte magát ősi kultúrájuk mel-

lett. Nyirő a Keleti Újság hasábjain beszámolt Domokos Pál Péter moldvai útjairól, a csángó-magyarok zenei életét, népdalkultúráját bűvárló kutatómunkájáról. Ugyanott szolt a legendás csángókutatónak *A moldvai magyarság* című könyvéről, a kötetben közzétett csángó-magyar népdalokról is.

Nyirő József nemcsak a csángó-magyar népdalkincs iránt mutatott különös fogékonyságot, általában a magyar, jelesül a székelység „népzenei hagyományait” és zenei anyanyelvünket is szívügyének tartotta. Erről tanúskodnak: *A hegedűm sorsa*, *Koldusnóta*, *Nótaleken*, *Az utolsó nóta...* novellái, elbeszélései. „Virágénekei” pedig azt tanúsítják, hogy „a virág jelképrendszerének ismeretét keleti örökségünknek, második anyanyelvünknek tekintette”.

Trianon, azaz Erdély elszakítása Magyarországtól a döbbenet erejével hatott a megcsonkított ország lakosságára. De mennyivel súlyosabban érintette ez a példátlanul durva döntés az ott, immár kinn élő magyarságot, valósággal megbénítva az embereket.

A kezdetben ideiglenesnek vélt helyzetről azonban elég hamar kiderült, hogy ez bizony jóval tartósabb lesz, semmint remélték. A bénutságból való ocsúdás egyeseknél szerencsére elég hamar bekövetkezett. Az értelmiség legjobbjai idejekorán felismerték, nincs más alternatíva: az erdélyi magyarságnak önálló életre kell berendezkednie. A gazdasági mellett meg kell szerveznie saját irodalmi, kulturális, szellemi életét, kiépíteni intézményrendszerét...

Odahagyva az ígértes pesti lehetőségeket, Kós Károly hazaköltözik Erdélybe, a kalotaszegi Sztánán felépíti új otthonát, a Varjúvárat, és másokkal együtt rögvest munkához lát. *Kiáltó Szóban* (1921) rázza fel a kábulatból sorstársait és hívja őket az önépítkező munkára. Nyirő Józseffel, Paál Árpáddal, Szentimrei Jenővel és Zágoni Istvánnal 1921-ben Kolozsvárott megalapítják a Kaláka Irodalmi és Lapkiadó Betéti Társaságot. Ezerkilencszázhuszonnégyben: Kós Károly, Kádár Imre, Ligeti Ernő, Nyirő József, Paál Árpád, Zágoni István Kolozsvár központtal létrehozzák a legendás Erdélyi Szépművés Céhet, mely 1944-ig tartó működése során „14 sorozatban összesen 166 művet adott ki”.

Nyirőt gyakran vádolták meg lokálpatriotizmussal, provincializmussal. Ezzel szemben az igazság az, hogy Kós Károly épp oly hűséges volt Kalotaszeg „nyakas kálvinista magyarjaihoz, mint Nyirő az ő

székelyeihez”. (Horribile dictu: ítész uraimék bandzsi szemében tán csak nem változik Kós Károly is „provinciálissá” pusztán azért, mert annak a népnek a halhatatlan krónikása, amelyből maga is vétetett, és amelyet maradéktalanul a magáénak vallott?).

Nem véletlen, hogy mindkettőjük életművében igen fontos szerepet játszik a múlt, a történelem, az a szilárd fundamentum, amelyre alapozva biztonságos jövő építhető.

Közhelyszámba menő igazság, hogy Erdély a vallási türelem, a szabad vallásgyakorlás földje volt. Nyíró József több munkájában is találkozzunk a tordai országgyűlésen 1568-ban megfogalmazott híres türelmi elv gondolatával és gyakorlatával. Gyönyörűen bontakozik ki ez a gondolat és ez az érzés például *Az utolsó hitvitázó* című elbeszélésében. A *Temetés* című szintén a vallásszabadság és a türelmi elv tisztelben tartásának a szellemében íródott.

Hanem az élet már csak ilyen: a fentebbi emberies princípiumnak az ellenkezője is felüti a fejét. A *Cigánytörténet* messze túlmutat az előítéletes cigánykérdésen, a kisebbségi sors keservein: „a mindenkori hontalanság és számkivetettség kegyetlenül igaz története ez a novella”.

Nyíró kitűnő megfigyelő: az élet legapróbb rezdüléseit is észreveszi és lejegyzí. Együtt örül, búsul, küszködik és ünnepel népével, ismeri és rögzíti szokásaikat, a közösség íratlan törvényeit. Egyaránt fogékony nyomorúságukra, szenvedéseikre, nélkülözéseikre. A tudós etnográfus biztonságával jegyzi le a nép életének jellemző megnyilatkozásait, gesztusait.

Mi nyomja rá leginkább bélyegét ennek az autonóm, hagyományörző közösségnek az életére? Mindenekelőtt a földrajzi helyzetből és a Székelyföld meglehetősen mostoha éghajlati viszonyaiból eredő sokféle nélkülözés. Ám mivel „az élet élni akar”, a szükségből erények egész sora csiholódik ki. A leleményesség, a furfang, a fanyar humor, a kitartás, a munkaszeretet és a munkabírási... a székelységnek egyként sajátja. Itt csak az maradhat fenn, aki képes szembenézni a legkeményebb kihívásokkal. Ebből az ethoszból természetesen következik, hogy a székely ember szigorúan elítéli a mások rovására történő gyarapodást, kiveti magából a csalókat, a becesteleneket, az ocsút.

Törvény, hogy az életnek mindig a lehetőségek szabják meg a kerekeit, a határait. Amikor a szegénység már-már elviselhetetlen és a nyo-

morúság éhhalállal fenyeget, amidőn a tragikum lehetősége az ajtón kopogtat, valakinek a családból el kell szánnia magát. Meg kell tudnia hozni a legkegyetlenebb döntést. Jól példázza ezt a *Vén Szabandi reaszánta magát* című novella. Az idős ember morális indíttatású döntést hoz: a jövő megőrzésének egyetlen alternatívája, ha ő, mint a család legidősebb, jószerével hasznavehetetlen tagja önként kilép az életből. Közös vacsora, búcsúzkodás után vén Szabandi elindul a bűdös (kénes) barlang felé, hogy onnan, élve, soha többé ne térjen vissza. Más természeti népeknél is találkozunk hasonló „problémamegoldásokkal.”

A halált a székely ember az élet tartozékának, természetes velejárójának tekinti, akként is viszonyul hozzá. Még a gyermekhalálhoz is. Ugyanakkor szemében a gyermek a jövő: a nép, a nemzetközösség megmaradásának, előmenetelének legfőbb záloga. A székely családok élete hosszú századokon át gyermekközpontú volt. (Ma már kevésbé az.) A gyermekeket – a kemény élet törvényei szerint – korán munkára fogták, munkaszeretetre, becsületességre nevelték.

Nyirő szívbe markolóan írja le az emberek gyakori küzdelmeit a tomboló elemekkel, árvizekkel, hóviharokkal, a havasokban rájuk leselkedő veszélyekkel.

Mint minden hagyományos közösség, a székelység világa is zárt, önellátó, törvénytisztelő és istenfélő volt. Benne a hitnek nemcsak megtartó ereje volt, hanem normatív szerepet is betöltött a falvak életében. A hit mindenkor nyitva tartja a remény kapuját, szabályozza és formálja a közösségek életét. A haldokló utolsó dolga: a megbocsátás, esedezés a feloldozásért.

Jellemző tulajdonság volt továbbá a kölcsönös tisztelet, a másokra irányuló odafigyelés, a kiszolgáltatottak, elesettek megsegítése, az élet szentsége: megmenteni a bajbajutottat akár saját életünk kockáztatásával is. (*Bencze életet ment*)

Nyirő több elbeszéléséből képet kapunk a székelység hiedelemvilágáról (bűbajosok, boszorkányok, csodatevők...) is.

A novelláskötet utolsó fejezetébe Medvigy Endre – okosan, joggal – felvette a hányatott életű nagy székely író emigrációs éveiben keletkezett szétszórta kallódó elbeszéléseit, történeteit is. Bennük, általuk hű képet kapunk Nyirő József emigrációs éveiről, küzdelmeiről, küszködéseiről, testi-lelki megpróbáltatásairól, szép és nemes emberi, baj-

társi erényekről, a számkivetettség, a társtalanság léleksorvasztó hatásairól, honvágyról, s az éltető erejű reménykedésről, hogy a helyzet előbb-utóbb jobbra fordul és hazatérhetnek szeretteikhez. Sajnos a dolgok nem úgy alakultak, ahogy remélték és szerették volna...

Nyirő József életének záró szakasza az özvegység küszöbén álló feleségről való gondoskodás jegyében áll. A végzettel tusakodva is a kedvesért aggódik: mi lesz vele támasz nélkül a nagy idegenben!? Egzisztenciális gondjait próbálja enyhíteni, megélhetését biztosítani jótét lelkek segítségével – az örök emberség jegyében.

*

Medvigy Endre lankadatlan kitartása, kutatói, szerkesztői, életműgondozói ügybuzgalma, a nagy székely író életműve iránti mély elkötelezettsége feltétlen tiszteletet parancsol: „A 110 novella közzététele egyféle összegzés. Egyszer talán sor kerül a régóta ismert és az eddig ismeretlen novellák egyetlen hatalmas kötetben való közzétételére.”

Reméljük és várjuk.

Kapu, 2010/8.

NYIRÓ ÉS AZ ERDÉLYI KÉRDÉS

Harmadfél századdal ezelőtt a vadkapitalizmus viszonyai között élő francia filozófus, Claude-Adrien Helvétius kertelés nélkül kimondta: „Minden emberi cselekvés végső mozgatója az érdek.”

Ez nem lehet igaz, ágaskodott bennem az egészséges tiltakozás, olvasva a szöveget! De meghányva-vetve a dolgokat, és sok-sok személyes tapasztalattal gazdagodva, idővel beláttam, bizony a filozófusnak igaza volt. Széttéekintve a tettek világában azt látjuk, hogy a cselekvések mögött mindig valamilyen érdekből/érdekekből sarjadó indítékok húzódnak meg. Azok motiválják, sarkallják a cselekvőt. Az pedig, hogy a zsigerek, az ösztönök, a tudati világából vagy ezek kölcsönös egymásra hatásából törnek-e fel az ilyen-amolyan motivációk, ehelyütt édes mindegy.

Az érdekek sokszínű és kimeríthetetlenül gazdag világa – jellegüket tekintve – legalább két csoportra osztható. Az egyik körbe azok az érdekek tartoznak, amelyek nélkülözhetetlenek a személyiség fejlődésében és kibontakozásában, az erkölcsi jót szolgálják, miáltal előre viszik az élet, a társadalom ügyeit.

A másikba, ellenkezőleg, a másokat, egyéneket és/vagy kisebb-nagyobb közösségeket, népeket, nemzeteket frusztráló, kevesbítő vagy eltípró önös érdekérvényesítések sorolandók. Emez akár egy faóriás, amaz legfeljebb egy aprócska cserje.

Ha az érdekérvényesítések tükrében szemléljük a magyarság szerepét Európa történetében, mérlegre helyezve nemcsak a saját, hanem a más nemzetek szabadságáért, függetlenségéért és a társadalmi igazságosságért vívott elszánt küzdelmeit is, figyelembe véve az elszenvedett hatalmas vérveszteségeket a rendszerint túlerőben lévő hódítókkal szembeni hősi harcaiban, látni fogjuk, mekkora igazságtalanságok érték bennünket, és mennyire indokolt (lenne), hogy a nagyhatalmak igazságot szolgáltatassanak végre a szétszaggatott Magyarországnak, hisz nyilvánvaló, hogy a ránk mért irdatlan csapások, ismételt csonkolások mögött ügyesen titkolt önző nagyhatalmi érdekek húzódtak meg.

Erdély – merthogy alább róla lesz szó – ezer esztendőn át Magyarország része volt, s csak a nagyhatalmi önkény tépte ki belőle, mint testből a kart.

Nyirő József – Tamási mellett a székelység legnagyobb írójának – élete és munkássága kevéssé ismert a fiatal és a középnemzedék előtt, mert bizonyos csoportok, saját(os) érdekből, évtizedekig indexen tartották műveit. Megfelelő ideológiai háttérrel biztosított ennek az áldatlan állapotnak az a szovjet típusú totalitárius rendszer, amelynek vasmarkában közel félévszázadig vergődött a nemzet. Hasonló (de nem azonos!) okokból volt tiltott gyümölcs Máray és Wass Albert irodalmi munkássága is az említett időszakban.

Szerencsére mára alaposan megváltozott a helyzet, és napjainkban mind a három életmű reneszánszát éli. Igaz, hogy Nyirő József és Wass Albert esetében nem gáncsoskodások nélkül.

Nyirő József, mint a Magyar Parlament Erdélyből behívott képviselője, a székelység alapvető érdekének a szószólója volt az Országházban. Csakhogy a világméretű kataklizmához közeledve csúnyán összekuszálódtak a szálak, a nagy háború idején alaposan megváltozott az ország helyzete, drámaivá, sőt tragikussá váltak a politikai, hatalmi viszonyok.

Nyirőt, bár mindvégig hű maradt vállalt feladatához, alantas szándékok nem vezérelték. Egyetlen s legfőbb célja Magyarország és a magyarság érdekképviselése volt. A maguknak valókkal szemben Nyirő a szolgáló embereknek abból a fajtájából való volt, akik arccal felebarátaik felé fordulva élnek. Morális elkötelezettséggel, cselekvő szolgálattal élte le drámai mozzanatokban bővelkedő alkotói életét, sorssá nemesítve azt.

Ez okból, képviselői esküjéhez való hűsége folytán került abba a nem irigylésre méltó helyzetbe, hogy Sopronból – a szovjet csapatok előnyomulása elől menekülve – egy képviselővonattal, kénytelen volt Bajorországba távozni a kormánynyal 1945 tavaszán, ahol egy időre a magyar emigráció letelepedett.

Időközben itthon kikiáltották háborús bűnösnek és népellenesnek. Mint majd mindenkit, akik 1945-ben elhagyták az országot. Nyirő sokáig azt remélte, hogy rövidesen fordulat áll be a nagypolitikában, és hamarosan hazatérhet gyermekeihez. Nem így történt. Több évi bajorországi tartózkodás után, 1950-ben feleségével Madridba költözött, ahol – Vaszary János író barátjának köszönhetően – a Madridi Rádió

Magyar Szerkesztőségének munkatársa lett, ami megélhetést biztosított neki és a csonka családnak.

Nyirő József életműve nagy részét otthon, Erdélyben írta. Emigrációban két regénye született: *Ime, az emberek* és *A zöld csillag*.

Az alábbi gondolatokat egy újabban megjelent Nyirő-kötetből kölcsönöztük. Dr. Medvigy Endre irodalomkutató, a Nyirő-életmű gondozója jóvoltából nemrég ízelítőt kaptunk az író publicisztikájából is. (Nyirő József: *Mi az igazság Erdély esetében?* Kairosz, 2007.) Magyarországi és külföldi levéltárak mélyéről, magánszemélyektől s ki tudja még honnan búvárolta fel, és fogott össze egy csokornyit a szerkesztő a székely író korabeli leveleiből, nyilatkozataiból, felszólalásaiból, vallomásaiból..., kiegészítve azokat alaposan dokumentált, eligazító utószavával. Az olvasó bepillantást nyer így Nyirő személyes életébe, meglehetősen pontos képet alkothat emigrációbeli tevékenységéről, küzdelmeiről. A közvélemény biztos forrásból értesülhet a magyar fájdalokról és igazságkeresésekről, nemkülönben a magyar emigránsok ama törekvéséről, hogy a mindenhonnan politikusok tudják meg végre, milyen fontos szerepet játszott Magyarország Európa történetében. Az író emigrációban kifejtett munkájának az is célja volt, hogy lehulljon a lepel az utódállamok, főleg Románia arcátlan hazugságairól, ellenünk irányuló megtévesztő propagandáiról, a manipulációk mögött meghúzódó önző nagyhatalmi érdekekről. Nyirő és legkövetlenebb elvhívei hitet szerettek volna önteni a magyar sorstársakba, éltetve bennük a reményt, hogy a nagyhatalmak, felismerve tévedéseiket, belátják és jóváteszik azokat, és a történelmi Magyarország újra állni fog. Ők pedig visszatérhetnek édes hazájukba, Magyarországra.

Nyirő József, mint majd minden nagyhitű, az igazság végső győzelmében rendíthetetlenül bízó ember, kedvesen naiv volt. Keserűen kellett megtapasztalnia, hogy a világ dolgai nem az egyéni óhajok szerint változnak, lett légyenek azok bármilyen igazak és emberiesek. Kénytelen-kelletlen tudomásul kellett vennie, hogy a döntési helyzetben lévő (nagy)hatalmi tényezők nem a politikai hibák korrigálásának az útját követik, nem a méltányosság irányába haladnak. S hogy cselekedeteiket és döntéseiket – nem számítva a nagyon ritka kivételeket – sohasem a „humánus szomszár” irányítja, hanem mindenkor az önző érdekek motiválják, mozgatják.

A történelem nem ismeri a hálát. Ha így lenne, Magyarország ma nem ott tartana, ahol van. A századok során fogyó-zsugorodó ország-

hoz idővel visszaszervesültek volna olyan területek, egykori országrészek, amelyek eredendően színmagyarok (pl. a Szerémség a középkorban), vagy döntően magyar jellegűek voltak (Erdély a törökök beözönléséig).

Cseres Tibor, ki maga is székely származék volt, egy igen tanulságos történetet mesélt volt egyszer, miközben a Kazinczy-mauzóleum megkoszorúzására, Széphalomra hajókáztunk felfele a Bodrogon: „Tudod mit mondott nekem egyszer Tamási Áron?” – kezdte a történetet: – A két világháború között, amikor Erdély magyarsága először került román fennhatóság alá, és a bukaresti politikai hatalom parancsára a húszas években gombamód építették Székelyföldön és Erdély-szerte a román templomokat, egy ortodox templom felszentelésekor a pápa a következő szavakkal fordult híveihez: ‘Az Isten az ő kegyelméből egy szerencsés pillanatban nekünk ajándékozta Erdélyt. Most rajtatok a sor, hogy teleszüljétek, benépesítsétek. Mert tudjátok meg, hogy nem azé az ország, aki fegyverrel megveszi, hanem azé, aki teleszüli, benépesíti, belakja’.”

A hallottak után sokáig azon töprengtem, vajon a néhai pápa maga volt-e az egyszemélyes orákulum, vagy inkább a bukaresti hatalom szócsöve, utasításainak jól fizetett egyházi végrehajtója, sok-sok pap-társával együtt? Ma már nem kétséges számomra, hogy az utóbbi. Tessék csak elolvasni Nyíró Józsefnek a Mezőség elrománosításáról szóló nagy ívű regényét (*Néma küzdelem*). Meggyőző képet kapunk belőle arról, miként történt a románok vértelen honfoglalása Erdélyben.

Lényegében ugyanezt a bizantin politizálást folytatja a román nagypolitika ma is, az eszközöket mindenkor az aktuális viszonyokhoz igazítva. A beolvasztás, a kiutálás, a kiűzés, a nyelvtiprás, iskoláink, egyetemi részlegeink elszorvasztása, majd felszámolása, a magyar sajtó, média kiüresítése és megszüntetése, hol nyílt, hol meg burkolt fenyegetések és presszionálások... – ez a román sikeres területszerzés titka mai napig. Amihez a regnáló magyar kormány bávatagon asszisztál, eltaszítva magától az egykor önhibájukon kívül akolon kívülre rekedt nemzettestvéreit. Pedig a megélhetési politikusainknak is tudni illene, hogy amiről önként lemondunk, az idegen nyelvi környezetben – pláne, ha az ellenséges is – hamarabb vagy később elvész, nyomtalanul eltűnik. Vajon tudják-e a hatalomhoz körömszakadtukig ragaszkodó állpolitikuskok, mi zajlott le 2004. dec. 5-én nemcsak az erdélyi magyarok, hanem a Kárpát-medencében és a nagyvilágban szétszórta élő nemzettestvéreink lelkében?... Akit eltaszítanak, azt bizony nagyon könnyen vasmarkába szorít(hat)ja a kétségbeesés. Nagyon erősnek

kell lenni ahhoz hitben, lélekben, akaratban, hogy a megtagadott rendíthetetlenül kitartson önazonossága mellett, ha lehet, maradékaiban is.

Ezeket mondva az erdélyi, szlovákiai, Kárpáton túli, délvidéki, őrvideki (burgenlandi)... kisebbségi sorsban sínylődő magyar nemzettestvéreink és az anyaország közti vértelen, mondhatni semmilyen viszonyra gondolunk.

Horribile dictu, a „kisebbségivé” válás tétova jeleit újabban az anyaországi magyarságon is észlelni lehet itt-ott.

Mi az igazság Erdély esetében? – ez Nyirő József emigrációban elkezdett legjelentősebb nemzetpolitikai írása. Ismeretes, hogy az író gondolkodásában Magyarország és Erdély mindig is szerves egységet alkotott. Ő a történelmi Magyarországot és a Szent korona eszméjét vallotta, Erdélyt Magyarország részének tekintette. Ily módon érthető, hogy az írónak az emigrációban kifejtett erőfeszítései is a status quo ante, vagyis a történelmi Magyarország visszaállítására irányultak.

Van-e történelmi jog? – merül fel időnként bizonytalanul a „kényes” kérdés. Jelek szerint van is, meg nincs is. Van, de csak azoknak, akiknek elég katonai, gazdasági, pénzügyi, médiabeli és egyéb erejük van ahhoz, hogy – fittyet hányva tiltakozásokra, méltatlankodásokra – érvényt szerezzenek akaratuknak.

A maradék mai Magyarország távolról sincs ilyen helyzetben. Ámde ami ma lehetetlen, nem biztos, hogy a jövőben, egyszer, nem lesz lehetséges. Ezért feladni nem szabad! Mert a feladás – halál. Lemondani már csak azért sem szabad, mert aki lemond szándékáról, vele együtt elveszíti a hitet, a reményt és azokat az eszközöket is, amelyek az áhított cél eléréséhez vezetnek.

Egy tévedésektől hemzsegő angol nyelvű történelemkönyv apropóján írt egyik dolgozatában Nyirő védelmébe vette a történelmi Magyarország nemzetiségi politikáját. A régi Magyarország – mutatott rá az író – a nemzetiségekkel türelmesebb és emberségesebb volt, mint Trianon után az utódállamok magyarellenes beolvasztó politikája: „A kisebbségi nyelvek használatát Magyarországon Európának a maga korában legszabadelvűbb törvénye, az 1868. XLIV.tc. szabályozta és ez a hatalomváltás után is érvényben maradt Erdélyben, de ezt a román impérium alkalmazásba se vette. Ehelyett a közigazgatási törvényekből különböző ürügyekkel kihagyták a kisebbségi nyelvhasználatot, s mikor a Gyulafehérvári Határozatokat Erdély többi népének

megkérdése nélkül megalkotók kerültek kormányra, a kolozsvári tartományi igazgató rendeletileg tiltotta el a községi és megyei tanácsokban a kisebbségi nyelvek használatát. Még egy év se telt el, amikor az államvasutak vezérigazgatója szigorúan megtiltotta a vasút-al-kalmazottaknak, hogy bármiféle kérdésre kisebbségi nyelven választ adhassanak. A királyi diktatúra alatt a kolozsvári hadtestparancsnok egy hónaptól két évig terjedő büntetés terhe alatt tiltotta meg a kisebbségi nyelvek használatát a közhivatalokban, kisebbségi nyelveken fogalmazott plakátok kiragasztását, cégtáblák kifüggesztését, a magyar helységneveknek a sajtóban való feltüntetését. A hadbíróság tömegesen ítélte el a kisebbségeket ilyen bűncselekmények miatt.”

Édes testvérei voltak ennek a gyakorlatnak a két világháború közti kényszerű névelemzések, Anghelescu miniszter kultúrzónákról szóló agyszüleménye csakúgy, mint az 1925-ös baccalaureatusi törvény, a nyelvvizsgák tortúrái... és kései torzhajtása: Ceausescu falurombolása.

Egy nép fennmaradásának vannak örök természeti és történelmi, mindenkor érvényes alapelvei és igazságai, melyektől eltérni katasztrofába vinne. Minél súlyosabb helyzetben van egy nemzet, annál töretlenebbül kell ragaszkodni hozzájuk, mondja az író. Van-e ennél időse-rőbb erkölcsi-emberi, politikai feladat a mai Magyarországon, a Kárpát-medence magyarsága számára?...

Nyíró József a történelmi Magyarországon gondolkozott, jeleztük fennebb. Etnográfiai, ökonómiai, geopolitikai s más okoknál fogva azt tartotta természetesnek.

Erdély esetében az író szerint három változatban lehet gondolkoz-ni:

1.) *„Visszacsatolni Magyarországhoz, természetesen a kisebbségi román nép részére nemzetközileg garantálandó autonómia, az általá-nos emberi és kultúrjogok biztosításával.*

2.) *Lehet Erdélyt kettéhasítani úgy, hogy a magyar többségű északi és keleti rész Magyarországhoz, a déli, román többségű rész Románi-ához csatoltassék. Ez esetben is kölcsönösen biztosítandók természete-sen a nemzetiségi kisebbségi jogok.*

3.) *Lehet végül egy harmadik megoldás, éspedig egy önálló Erdély létesítése. Ez esetben az önálló új államot a régi történelmi Erdélyből kell megalkotni. Az ettől nyugatra eső s Magyarországtól elszakított egyéb keleti területek tehát Magyarországhoz visszacsatolandók. Az önálló Erdélyben alaptörvényszerűen s az UN (Egyesült Nemzetek –*

szerk.) garanciájával kellene biztosítani a két nép: a magyar és a román teljes egyenjogúságát.

Csak egyetlen megoldás nem lehetséges, hogy Erdély s Kelet-Magyarország Romániához csatoltassék. Lehetetlen, mert figyelmen kívül hagy ezer éves jogokat, történelmi tradíciókat, ellenkezik a természet és a gazdasági élet törvényeivel, figyelmen kívül hagy mártír százvezrek vérével s egy magasabb fokú kultúra minden jelenségével megpecsételt és megszentelt összetartozandóságot, és lehetetlen, mert abszolút igazságtalan és fenntarthatatlan, mint ezt 1920 óta minden nap bizonyítja. ”

Hogy messze nem az író óhaja, igazságérzete szerint, nem a tények tiszteletben tartásával történtek az egymásra torlódó hazai és világpolitikai események, azt fényesen bizonyítja, hogy a döntési helyzetben lévő hatalmak, kinek-kinek a szeme előtt csupán egy nagy cél lebegett: a saját érdekek maximális érvényesítése!

Nem csoda, hogy a határok megnyitása (1989 december vége) óta kétszázezernél több erdélyi magyar vett vándorbotot a kezébe!...

Kapu, 2008/11-12.

HOLTVÁGÁNYON, AVAGY LELKEK TÁRSBÉRLETE

A Kairosz Kiadó Nyíró József életmű-sorozatának köteteit egy-egy tanulmány zárja. Bölcs döntés. A nagy író indexre helyezése óta úgy nőttek fel nemzedékek, hogy hivatalosan sem nem olvashattak tőle, sem nem hallhattak róla. Legfeljebb lekicsinylő, elmarasztaló szavakat.

Dr. Medvigy Endre irodalomkutató, az életmű-sorozat gondozója, utószavaiban nemcsak felvázolja a művek keletkezéstörténetét, és elhelyezi azokat a nagy székhely író munkásságának egészében, hanem érvényes esztétikai értéktételeket is megfogalmaz róluk, éreztetve egyszersmind Nyíró elmarasztalásának ideológiai háttérét, amelynek jegyében némelyek szívesebben látnák őt a történelem sülyesztőjében, semmint műveit a széles olvasóközönség könyvespolcain.

A zöld csillag (Kairosz Kiadó, 2006.) Nyíró József emigrációban írt regénye. A második világégés eseményeit követően néhány évre Bajorországban telepedett le a magyar menekültek kisebb csoportja. Közük Nyíró József és Wass Albert.

Az író ebben a művében „irodalmi emléket állít a magyar emigráció hősies küzdelmének, és minden sorscsapással megbirkózó élni akarásának.” (Utószó) Az írásmű első részletei 1950 tavaszától jelentek meg különböző emigráns lapokban. Ugyanez év májusában Nyíró József Spanyolországba költözött. Ezt követően látott napvilágot a regény. Amelynek cselekménye a bajorországi menekülttáborban és a Fekete-erdő mélyén dolgozó (fakitermelő) magyar menekültek térségében játszódik. A szerző egy, a menekülttábor szürke hétköznapijai fölé emelkedő, megrendítő mozzanatokban bővelkedő szerelmi históriát mesél el drámai erővel, „lelki és erkölcsi épülést szolgáló, tiszta és nemes humanizmust” sugározva.

A félárva Tarján Éva és az apátlan, anyátlan Saly Pál orvostanhallgató őszinte vonzalmának konvulziós történetén túl, azzal összefüggésben számos egyéni sorsot ismerünk meg.

Saly Pált nem sokkal egyetemi tanulmányai befejezése előtt magával rántja a háború. A harci cselekmények folytán Nyugatra kerül, és a menekülttábor lakója lesz.

Pál és Éva egybekelésének eleinte nem látni semminő akadályát. Egyedül Tele (Kele) János, a látóember ellenzi a házasságot. „Érthet-

len” akadémuskodásának indítéka: szeretné megóvni a leányt a fiú elvesztésén érzett súlyos szenvedéstől. A Tisztánlátó ugyanis jóval az eseményt megelőzően megpillantja Saly Pál szemében a halált jelentő zöld csillagot. A fiatalok sarjadó boldogsága elé váratlanul valóban elháríthatatlannak tűnő akadály tornyosul. A fiút egy Afrikából behurcolt ismeretlen kórokozó életveszélyesen megbetegíti. Néhány kivételes képességű és magas erkölcsiségű sorstárs (a látóember, a kezelőorvos és a narrátor-író) áldozathozatalával, a táborlakók segítő buzgalmától támogatva, végül sikerül a fiút kiragadni a halálos kór markából. Legyőzte azt az egyik legszebb erény: a szolidaritás. Az ifjú szerelmesek előtt megnyílik az út az egybekelésre.

A regény cselekményének zárt világában, távlatok híján óhatatlanul erőre kap a fantáziálgatás, megerősödik az egymásra figyelés, megsza-
porodnak a kiütkeresések. A lehetőségek beszűkülésével arányosan felértékelődnek a lelki kvalitások, megugrik a moralitás jelentősége. Két alapvető érték, mint ösztönző erő, kerül a táborlakó közösség életének a középpontjába: a tisztesség és a méltóság. Az egyenes gerinc megőrzésének legfőbb záloga: a szellemi öntudat. Nyirő József pszichológiailag is izgalmas feladatra vállalkozott a valós létevényeken nyugvó, hazátlan, jövőtlen emigrációs élet hiteles ábrázolásával.

Az emigránsok életének egy korszaka itt lezárult. Az élet peremére taszított táborlakók jövőkép nélkül tengődnek. Csupán a remény él még, hogy egyszer hazamehetnek. Ám az évek múlásával a hazatérés reménye szertefoszlik. Újra el kell kezdeni az életet. Ki itt, ki amott remél magának az otthoninál szerényebb holnapot, de mégis csak jövőt, távol a hazától, a nagy ismeretlenben.

A bonyolódó cselekmények mesteri leírása folyamán súlyos megpróbáltatásokban edződött jellemek bontakoznak ki. Az egymásnak teremtet fiatalok a tiszta érzelmeken, őszinte emberi kapcsolatokon nyugvó értelmes élet fészekrakói, megtestesítői. A Bölön Ferenc személyébe-szerepébe bújó narrátor-író habitusát mély humánus, erkölcsi elkötelezés és tántoríthatatlan nemzetszolgálat jellemzi.

A regény legkiérleltebb alakja, a különleges képességekkel megáldott látóember, Tele (Kele) János. Aki a keresztény/keresztyén erkölcs jegyében csupán szerény eszköznek tekinti magát a legrászorultabbak megsegítésére. Az így felfogott eszközlétnek itt, a mindenkit erősen frusztráló láger-létben ragyognak fel igazán a szépségei. Önzetlensége és mondhatni az önfeláldozásig vitt áldozathozatala a szolgáló embertípus kiválóságának szimbólumává emeli szemünkben a Látóembert. „Én, barátom, csak egyszerű ember vagyok. Méltatlan kis eszköz

Isten kezében, hogy amit látnom enged, azzal jót tegyek, és Őt hirdessek.”

Az olyan tiszta jellemű, érzületű embereknek, mint amilyen a nehéz próbán átesett két fiatal, sokkal nagyobb az esélyük a megkapaszkodáshoz, még ha idegenben is raknak fészket. Hiszen ha „magukra hagyatva, támasz nélkül” maradnak, társuk kezét fogva erőt meríthetnek egymásból.

Nagy szükségben, amikor megszűnnek a kibontakozást előmozdító külső körülmények, az ember óhatatlanul a belső tartalékot képező értékeihez fordul. Ilyen helyzetekben kinek-kinek magának kell tudni megszervezni a saját maga, a szűkebb közösség, illetve - miképp a regegyben - a nemzet porba sújtott töredékének az életét. Hitet adni, reményt sugározni, önbizalmat sugallni, elfogadható jövőképet felvázolni a homályló tekintetek elé. Ez örökérvényű követelmény.

Kapu, 2007/8.

MEGHITT BESZÉLGETÉSEK NYIRŐ JÓZSEFFEL

Ismét gazdagabbak lettünk egy Nyirő-kötettel. (Meghitt *beszélgetések Nyirő Józseffal*, Kairosz Kiadó, 2013.) Medvigy Endre irodalomkutató, a Nyirő-sorozat gondozója ajándékozott meg bennünket a nagy székely íróval készült beszélgetésekkel.

Mi pluszt hoz, mi újat ad ez az interjúkötet Nyirő József balladai tömörségű elbeszélései, rangos regényei és színpadi művei után?

Nyirőről a lelkésről, a férjről, az édesapáról, az íróról, a közéleti személyiségről, az idegenben is a hazáért, székely népéért és családjá jövőjéért aggódó emberről kapunk itt gazdag, színes vallomásos képet. Megismerve egy küzdelmes alkotóélet fontosabb stációit, kérdezzük magunktól, ilyen volt valóban a Jézusfaragó ember, a Néma küzdelem, A sibói bölény, a Madéfalvi veszedelem és a többi kiváló munka szerzője? Miért gyalázták hát, s tiltották műveit nemzedékeken át? Mi az oka annak, hogy máig nem ült el a róla szóló polémia?

Amikor az olvasó, általában a befogadó a művel ismerkedik, az író, az alkotóművész személyiségéről, életkörülményeiről vagy tudomást sem vesz, vagy ha mégis, úgy általában tized rangú fontossággal bír a szemében. Az író életkörülményei, irodalmon kívüli tevékenysége csupán annyira él benne, amennyi azokból a műben immanensen benne foglaltatik. Az olvasó egy teremtet virtuális világ középpontjában állva ítél meg mindent: az alkotásban rejlő esztétikai-művészi értékeket, egyetemes emberi-erkölcsi üzeneteket, és ebben a sajátos helyzetben sző vagy nem képet a szerzőről.

Ellenkezőleg: „Az írástudatlanok... egy költőt mindig az életkörülményei s a témái szerint ítélnék meg, nem pedig a belső mivolta, vagyis a művészete, a formája alapján...” (Kosztolányi Dezső)

„Ismeretes, hogy művészek agya gyakran működik másként, mint a legtöbbször, s politikai nézeteik olykor igazán meglepőek; elég ha Ezra Pound vagy Knut Hamsun nevét említem. S ha nehéz is megérteni Juhász és a volt kommunista hatalom viszonyát, művét nem múltbeli politikai kapcsolatait alapján kell megítélni”. (Hajdú Endre)

Ez a beszélgetéskötet egészen közel visz bennünket egy kiemelkedő alkotói képességgel bíró emberhez, fontos ismereteket, élményeket

szerezhetünk belőle hitvallásról, elkötelezettségről, közösségi szolgálatról. Amit elősegít az a körülmény is, hogy a szerkesztő – bölcs döntéssel – az időrendiség elvét követve állította össze a kiadványt.

Aki eddig semmit vagy vajmi keveset tudott Nyirő József írói pályájáról, sikereiről, nélkülözéseiről, az idegenség léleknyomorító erejével való küzdelmeiről, az – letéve a könyvet – sokkal pontosabban ítéli meg a Nyirő-jelenséget. Az olvasóban menet közben válik meggyőződéssé az az eredendő érzés, hogy Medvigy Endre minden hozzáférhető Nyirő nyilatkozatot felbúvárolt, a székely alkotó írói munkásságát és közéleti szereplését minél teljesebben és hitelesebben bemutatandó.

Nyirő József ízig-vérig magyar, nemzetét és székely népét rajongásig szerető ember volt. Akinek ha tán nem is az egyetlen, de bizonyosan legfőbb vágya a székely nép életének írói felmutatása, a székelység, a nemzet feltétlen szolgálata volt.

Apropó, szolgálat! Nem anakronizmus manapság ilyesmiről beszélni? Hisz fiatal írók, költők között járva-keelve, újabban elég gyakran hallani olyasmit, miszerint az írónak, költőnek nem művészi-emberi üzeneteket hordozó regényt, novellát, verset, színművet, miegyebeket kell írni, hanem szövegeket. Az író ember nem arra predestinált, hogy életművével népét szolgálja, az ő kötelessége, ha úgy tetszik, hivatása vagy missziója pusztán az, hogy esztétikai értékeket teremtsen. Amit így is megfogalmazhatunk: az író ne ártsa magát a politikába. Maradjon a partvonalon kívül, zárkózzon négy fal közé, forduljon el az életől. Mi is azt valljuk: a pártpolitikától feltétlen tartsa távol magát. De hogy ne nyilvánítson véleményt közössége életéről és a világ dolgairól? Hogyan, hisz neki épp az a küldetése, hogy egy emberibb világ jegyében az élet ezer meg ezer gondját-baját és örömét leképezze, ábrázolja, kifejezze... Kosztolányit idézve: az élet maga a politika.

Ugyanezt vallotta Nyirő József is:

„(...) A külföld az erdélyi írókon át szerzett tudomást Erdélyről. A székelysége például én tereltem rá a figyelmet róluk írt könyveimmel, és igazán szerénytelenség nélkül mondhatom, talán javarészt ennek a munkának lehet betudni, hogy a székelység külpolitikailag olyan jelentős tényezővé vált. Bécsben a meghozott döntés egyik legfontosabb alapja a székelység egy tömegben való élése volt. Ha mi nem ismertettük volna állandóan és folyamatosan a külfölddel az irodalmon keresztül, hogy mennyire magyar a Székelyföld, s mennyire magyar is maradt a huszonekét évi elnyomás és a történelemhamisítások ellenére is, aligha született volna meg az etnikai megoldás. Mi bizonyítottuk be a világ

előtt, hogy egy fajilag is érintetlen és megmásíthatatlan ősmagyarság él Erdélyben. A román politikának éppen az volt a fő törekvése, hogy a székelységet megszüntesse. Nagyobb is volt a Székelyföldön a nyomás, mint például Kolozsvárott vagy Erdély egyéb részein. Ha a székelység megsemmisült volna, a román törekvések sokkal intenzívebben léphetek volna fel. (...)

Mi erdélyi írók a legjobb és legnemesebb értelemben vett politikát csináltuk. S így, ebben a vonatkozásban újra és újra csak azt mondhatom, hogy: az író igenis politizáljon, legyen fajtájának vezetője és öntudatosítója, de természetesen politika alatt ebben az esetben nem a napi értelemben vett politizálgatást, párthatalmi törekvéseket, intrikát és torzsalkodást értek, hanem egy magasabb szellemiség megnyilatkozását. Azt értem az író politizálása alatt, hogy az író írjon, mert az írás egyenértékű a tettel, mert az írás már önmagában is politika.”

Hattyasy Katalin interjújában Délkelet-Európa Knut Hamsunjának (1859-1952) nevezte Nyirőt. Egy Nobel-díjas íróhoz hasonlítani őt, megtisztelő Nyirőre nézve. Mondom ezt annak ellenére, hogy, sajnos, távolról sem ismerem annyira a Nobel-díjas norvég író munkásságát, hogy hitelt érdemlően véleményt, biztos értékítéletet alkothatnék róla. Azt is csupán hallomásból tudom, hogy Knut Hamsun megítélése máig ellentmondásos, mert „rokonszenvezett a Harmadik Birodalommal, és szerepet játszott a nemzetiszocializmus norvégiai térhódításában”.

Hogy a világ anno megbolondult, és szörnyű dolgok estek meg emberek millióival, végtelenül tragikus... E szörnyűség konzekvenciáinak vizsgálata és tisztázása azonban mindenekelőtt a történészek, a szakemberek dolga. A mi kötelességünk pedig éberén őrködni azon, hogy ha a Kiméra ismét mocorogni kezdene, készek és képesek legyünk arra, hogy azon nyomban lecsapjuk a fejét.

Ilyesmikről töprengve, önkéntelenül felmerülhet bennünk a kérdés: létezik-e teljesen hibátlan, makulátlan ember? Válaszért ismét Kosztolányihoz fordulunk. Klasszikusunk szerint, aki a közéleti küzdelmek porondjára lép, az többé-kevésbé bepiszkítja a kezét, mert nem bura alatt, nem laboratóriumi körülmények között élünk. Tekintsük ezt alapigazságnak, és eszerint ítélkezzünk.

Egyébiránt az előítéletek, gyűlölködések levetkőzéséhez mindkét félnek, vádlónak és sértettnek óhatatlanul önvizsgálatot kell végeznie. Ne lássuk meg (ha tényleg ott van), még inkább, ne lássuk bele (ha nincs ott) a szálkát az ellenfél szemébe(n), mielőtt a magunkéból el nem távolítottunk mindenféle idegen anyagot. Hogy tisztán, emberül, etikusan ítélhessünk.

Nyirő írásaiban nem találni másokat – népeket, népcsoportokat... – sértő, gyűlölködő megjegyzéseket.

Az pedig, ha valaki saját népét rajongásig szereti és kiemelkedő irodalmi alkotásokban megörökíti, a világ legtermészetesebb dolga. Hogy Nyirő emiatt provinciális lenne? Hány hasonló példa hozható a nemzeti, és hány a világ irodalmából!? A provincializmus jelentéstartománya: korlátoltság, szűk látókörűség, beszűkült szemlélet, a tágabb összefüggések hiánya, a sajátnak indokolatlan kiemelése, túlértékelése, a többiek diszkriminálása. Aki Nyirő József életművét ilyennek érzi, látja, az magára vessen.

Az irodalom, a művészet nem öncélú játék. Azáltal, hogy leír valamilyen életjelenséget, az író – ha hiteles – akaratlanul is esztétikai és morális értékeket sugall, közvetít az olvasók felé. Nem célzottan, nem akartan, nem valamely ideológia jegyében propagandisztikus célzattal, hanem a mű immanenciájában rejlően. Hogyha a humánus eszméje, az erényesség s az emberi méltóság üzenete, elcsépelt kifejezéssel: mondanivalója hiányzik valamely irodalmi, művészi alkotásból, hogyha a vers, a novella, a regény pusztá játék a szavakkal, annak bizony nem sok köze van az irodalomhoz, a művészethez, nem több az steril izzadmánynál.

„Történelmi regényt írok – mondja Nyirő József. – Az első székely történelmi regényt, amelynek tárgya az én székely népemnek nagy sorsfordulása: a madéfalvi veszedelem. Az 1764. évi madéfalvi veszedelem a sokat szenvedett székelység történetének egyik legdrámaibb fejezete. Ekkor kezdődött a székelység szabadságjogainak korlátozása, az állandó kötelező katonai szolgálat, s ekkor indult meg a székely kivándorlás Moldova felé. A csángótelepek keletkezése is egybeesik ezzel az időponttal, s ezeknek a messzire szakadt székely telepeknek a történetét is felöleli a regény. Egy ilyen munka természetesen nem is fér el elképzelt mesekeretben. Nincsenek főhősei, a hőse maga a nép, amelyet egyedül a csoda óvott, az Isten védett meg, hogy mégis megmaradt és mégis él így is, magára hagyottan is, egyedül...”

Az interjúkötet első részébe foglalt beszélgetések jószerével Nyirő kemény küzdelmeinek felfelé vivő grádicsai, melyek jól érzékeltetik azt a folyamatot, hogy mi módon jutott el egy falusi tanító gyermeke a plébánosságtól a lisztes molnárságon és az újságíróságon át a fényes írói sikerekig.

Nyirőt nagyon komoly választás elé állította élete párjával való találkozása. Döntenie kellett a nyugalmas és biztos megélhetést nyújtó

papi pálya és a hétköznapi ember küzdelmes mindennapjai között. És ő ez utóbbit választotta, mert szívére hallgatott. Számára az írói munka mellett a közösség szolgálata és a család jelentette az élet igazi értelmét.

„Itt nálunk, ahol mindenki ismer... mindenki tudja, hogy hogy kezdődött az életem. Tudják, hogy Isten felszentelt szolgája voltam, hogy később újságíró, majd molnár lettem a Székelyföldön. De mindig és kitartóan, szinte szünet nélkül írtam, ha volt miből élnem, de akkor is, ha gondjaim, súlyos anyagi gondjaim voltak, mert mindig fanatikus hittel hittem abban, hogy az írásaimnak át kell törnie a közöny szürke fallanxját...”

A beszélgetések két nagy csoportra oszthatók a helyszín tekintetében is. Az első és nagyobbik részbe azok az interjúk tartoznak, amelyek Erdélyben és Magyarországon készültek. A második, jóval kisebb részt az emigrációban keletkezett vallomások alkotják. Előbbit inkább a küzdelmes bizakodás jellemzi, középpontjában az író, az irodalom nagy feladataival; az idegenben keletkezett részt legfőképpen a nemzet sorsát, jövőjét érintő, irodalmon túli gondok, sürgető tennivalók uralják. Az idegen ég alatt sarjadó-sínylő remény, hogy a nagyhatalmak beismerik tévedésüket, kiköszörülnek a Magyarországgal szemben elkövetett szörnyű igazságtalanságokat; hit abban, hogy hamarosan győzni fog az igazság, és az emigránsok visszatérhetnek hazájukba, ki-ki a maga fészekmelegébe, imádott családjához.

Viszontagságoktól terhelt életútján végigtekintve úgy tűnik, Nyíró József a másokért egyedül küzdő (Illyés Gyula) nemzetszolgálo típus volt. Aki alkotói pályájának zenitjén is megmaradt ugyanolyan szerénynek, a siker, amely magasba röpítette, nem csorbította emberségét.

A többszöri felkérésre, hogy vállalja el az Országházban Erdély képviselőiét, sokáig vonakodás volt a válasz. Ami érthető, hisz nem volt politikus alkat. A jó ügy, szeretett székely népe szolgálatának belső kényszere azonban végül is rábírta, hogy elvállalja a parlamenti képviselőiséget.

Mondják és tudjuk is, hogy a jó politikában, a helyes politizálásban az etikumnak mindig megfelelő súllyal kell jelen lennie. Valóban így van. De az az örök óhaj, hogy mindenkor az erkölcs vezérelje a politikát, csupán gyönyörű szép álm, eszményi állapot, az élet sűrűjében soha nem teljesülő utópia. Mindazáltal a politikusnak arra mindig ügyelnie kell, hogy az erkölcsnek soha ne fordítson hátat, szüntelen szem előtt kell tartania, hogy az a politika, amelynek szolgálatában áll,

emberi tartalommal bírjon, attól soha ne üresedjen ki, ne váljon embertelenné...

Komoly erény, hogy bármennyire lefoglalták is a közéleti teendők s a személyes élet gondjai, Nyirő mindig arccal az életnek élt. Különös jelentősége volt ennek a két világháború között, abban a bő két évtizedben, amikor az erdélyi magyarság román elnyomás alatt állt. A kisebbségi sors körülményei között az erdélyi magyar írók szinte kivétel nélkül az idegen uralom alá került erdélyi magyarság életének megszervezésén fáradoztak. Tulajdonképpen Kós Károlyék *Kiáltó Szója* nyomán ocsúdott fel, ébredt a valóságra és döbbsen rá arra Erdély magyarsága, hogy a rájuk szakadt sanyarú helyzetben is, sőt most kell csak igazán keményen dolgozni, mert csupán az lesz a mienk, amit ki-küzdünk magunknak. Szerveződtek hát és dolgoztak. Amiből Nyirő is kivette a részét. Az erdélyi magyarság csak az összefogás erejében reménykedhetett. Ez az eszme és ez a törekvés az erdélyi irodalomban is leképeződött. Így látta ezt maga Nyirő József is:

„Igaza van Tabéry Gézának abban, hogy a román megszállás alatt nemzeti irodalmi élet volt Erdélyben. Nem is lehetett másképpen, mert az erdélyi magyarságot nemzeti létében támadta meg egy idegen uralom, s annak értékét az írók ismerték fel legelsőként, bennük tisztult ki a nemzeti gondolat jelentősége, és így tudatosan, belső meggyőződésből helyezkedtek az ősi, minden nép irodalmi értékességének legfőbb kritériumát jelentő nemzeti alapra, ami később világviszonylatban is elismerést szerzett egyes íróknak, s ezzel a helyi hivatásteljesítés kétségtelen ténye az országhatárokon túl is érvényesült. Amit írtak, az belülről jött, igaz volt, mert önmagát fejezte ki általuk a kisebbségi sors, már amennyire súlyos helyzetben ezt megtehetette. Helyesen állapítja meg Tabéry, hogy a kisebbségi magyarság létproblémáit ők dobták a köztudatba, és ez az irodalom valósággal létfenntartási ösztöne volt a magyarságnak. Arra is lehet bólintani, amit Tabéry az erdélyi írók és újságírók nemzetvezetési szerepéről mond, de azt a megállapítást, hogy a hazatérés után 'törést kapott az erdélyi irodalom', nem merném ilyen határozottan megkockáztatni...”

Nyirő mindvégig hitt a székely nép, a magyar nemzet feltámadásában:

„Minden emigrációban csak a magasabb értelemben vett öntudatos és áldozatos nemzetpolitikának van célja, szerepe és eredményessége. Ilyet folytatott Rákóczi és Kossuth is az akkori viszonyoknak megfelelően. Az igazi és hivatott nemzetpolitikusként annál nagyobb képességekkel kell rendelkeznie, minél kisebb ország és nemzet érdekeit és jo-

gait képviseli, mert történelmi felelősséget vesz magára, és ha nincsenek meg a kellő kvalitásai, helyrehozhatatlan károkat okozhat. Államférfiúi tisztánlátással ismernie kell minden tekintetben az ország és a nép összes problémáit, annak szerepét és hivatottságát úgy európai, mint világviszonylatban. Ennek érvényesülésén kell dolgoznia, amire csak úgy van kilátás, ha tisztában van a világpolitikai helyzettel, és helyes megoldási módozatokkal, s ebben a koncepcióban úgy tudja elfogadtatni Magyarország ügyét, hogy jogai és igazsága csorbát ne szenvedjen.

Olyan jogi és erkölcsi alap ez, aminek érvényesülését a világpolitikának, főképpen pedig Európának érdekei is megkövetelik. Nincsen Európa Magyarország nélkül.”

Ebben nekünk is töretlenül hinnünk kell, habár a jelen körülmények, közvetlen környezetünk nemzetellenes elemei és a világhódító erők vészjóslóan nyomulnak. Mégis bízunk kell a tisztesség és az összefogás erejében és végső győzelmében.

Befejezésül ugorjunk vissza a jelenbe, hogy – sajnálattal bár, de – elmondhassuk: a politikumot keleti szomszédunknál változatlanul a gonosz gyűlölködés uralja. Rövidlátóan nemrég azt is megtagadta, hogy a nagy székely író hamvait abba a földbe helyezték örök nyugalomra, amelynek népét (melyből maga is vétetett) olyannyira szerette, akiért muszáj-Herkulesként küzdött, élt és halt meg az igazság győzelmének reményében.

Medvigy Endre ezzel az interjúkötettel ismét jó szolgálatot tett a székely író tisztelőinek, a reményeink szerint folyamatosan szélesedő olvasóközönségének. Ismerve elhivatottságát, biztosra vehetjük, hogy a magyar irodalom tudora oly rokonszenves kutatói nyugtalanságával és biztos értékelő képességével tovább fogja gazdagítani, pontosítani ismereteinket Nyirő József életműve és személyisége még homályban lévő elemeinek napfényre hozásával.

Kapu, 2014/6-7.

VÉDEKEZŐ ANYANYELV

Beke György új könyvének remekbe szabott címe (Védekező anyanyelv, Budapest, 1997.) egy bő tíz évvel előbbi kolozsvári beszélgetésünket juttatja eszembe. Őt akkor már szilenciumra ítélték *Ceausescu* pribékjei az erdélyi magyarságban élénk érdeklődést, lelkesültséget, a nacionalista hatalom részéről viszont előbb rosszallást, később haragot és megtorló intézkedéseket kiváltó Barangoló könyvei miatt. Elhallgattatása és kényszernyugdíjazása azonban nem törte meg a sokat tapasztalt író alkotókedvét. Beke nem vonult vissza a semmittevés csigaházába, amint azt a magyarfaló többségi politika szolgalelkű lakójai szeretnék volna, hanem még nagyobb lendülettel, hangyaszorgalommal búvárolta a mesésen gazdag kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár anyagát és a levéltárak megsárgult fóliánsait, hazafelé tartva pedig szinte naponta befordult egy-egy baráti szóra a Korunk szerkesztőségébe, ahol magam is szerkesztőként dolgoztam.

A nyolcvanas évek második felében jártunk. Az erdélyi magyarság elleni támadások ekkor már annyira leplezetlenek, durvák és fájdalmasak voltak, hogy sokan a nemzetrészt közeli elvérzését jósolták. A Korunk lapszámai több havi késéssel jelentek meg, mert a közlésre szánt kéziratanyagot három helyen is – az RKP KB Sajtóosztályán, a fővárosi Szocialista Nevelési és Művelődési Tanácsnál és a Kolozs Megyei Pártbizottság Propagandaosztályán – ellenőrizték. Romániában akkor, hivatalosan, már nem volt cenzúra. A hivatalok újabb és újabb kifogásokat találtak a kipurított anyagok helyébe íratott tanulmányokban, ami újabb hetekkel késleltette a folyóirat megjelenését. A Korunk – de hasonló sorsra jutott a többi magyar lap is – akkor már szinte olvashatatlan volt: kizárólag szocialista vívmányriportok, beszámolók, öntöm-jenező irományok jelenhettek meg benne. Egy ilyen szerkesztőségi látogatásakor azt kérdezi tőlem Beke György: – Mi újság, mikor jelentek már meg? – Csak az Isten tudja – feleltem –, de hisz olyan mindegy, mert ezt már nem is érdemes csinálni! – fakadtam ki keserűen. Meghökkenésemre Beke Gyuri a következőt mondta: – Nem baj, ha sz...-ral van is tele! Az a fontos, hogy a lap megjelenjen, létezzen, hogy a magyar szó eljusson az olvasóhoz. Akkor, ott nem, csak jóval később

éreztem át e kijelentés súlyát. Évekkel később döbbsentem rá, hogy Beke Gyurinak igaza volt...

Védekező anyanyelv – olvasom a könyv borítóján. Hát tényleg ott tartunk, hogy az anyanyelvnek védekeznie kell? Minden bizonnyal védekeznie! Mert a peremvidékeken, az akolon kívül, az utódállamok "demokráciájában" sínylődő magyarság újabb időkben a lehető legotrombább, leplezetlen támadásoknak van kitéve. És mi a helyzet az anyaországban? Ellenséges érületű érdekcsoportok itt is mindent elkövetnek azért, hogy a magyar nyelv ne ragyogjon varázslatos szépségében, gyengüljön immunrendszere. Hogy leromlott egészségi állapotában könnyedén elbánhassanak vele. És velünk.

A történelmi Magyarország Trianonnal szétesett. Magyarország területe az egykori töredékére zsugorodott. A kívül rekedt magyarságnak immár bő háromnegyed százada újabb trianonizálásokkal kell szembenéznie: önazonosság-tudatától akarják megfosztani, elsorvasztva kultúráját, lerombolva utolsó mentsvárát: anyanyelvét. Kétkelkedhetünk-e tehát abban, hogy – a körülmények hatalma folytán – anyanyelvünknek valóban védekeznie kell?...

A kisebbségi sorsba kényszerített erdélyi magyarság életét, megmaradásának esélyeit diakronikusan búvárló Beke Györgyöt ebben a könyvében újabb oldaláról ismerhettük meg, magyarázatot kapva arra is, honnan ered az író nyelvi gazdagsága, szépírói, szociográfiai... munkáinak kifejező ereje, stílári sokszínűsége. Beke anyanyelv iránti szerelme, féltő-tisztelő írói alázata ősi gyökerekből táplálkozik. Egyébiránt "Trianon után a kisebbségbe szakadt magyar nemzetrészek körében olyan írókban, művészekben támadt fel a nyelvművelés igénye, akik addig aligha gondolták végig, hogy mit jelent számukra az anyanyelvük. Eltek vele, mint a levegővel, aminek az értékét csak a hiányából észleljük, de akkor a halál döbbsenétével. Ez magyarázza, hogy például Kolozsvárott ma is elismerten szebben beszélnek magyarul, mint mondjuk Budapesten" – jegyzi meg az író.

Ismerve hitvallását, nem lep meg, hogy Beke az erdélyi magyarság nyelvi szabadságharcának szentelte ezt a könyvet, bár megszólalnak benne olyan jeles magyarországi személyiségek is, mint a nyelvtudós Grétsy László, Szathmári István, a színművész Bánffy György, Pomogáts Béla irodalomtörténész, a Magyar Írószövetség elnöke, vagy az Egyesült Államokban élő Nagy Károly professzor, akik a magyar nyelv mai állapotáról, a fenyegető veszélyekről és a legsürgősebb teendőkről vallanak, felelősen.

Beke úgy választotta ki beszélgető partnereit, hogy mind a nyelvi, nyelvjárási régiókra kitekintő követelménynek, mind a tematikai sokféleség olvasói elvárásainak eleget tegyen. Természetesen a teljesség igénye nélkül. Elsőként Szabó T. Attilát, a nagy példaképet szólaltatta meg, aki – fél évszázados kutatói munkával – egyszemélyes intézményként készítette elő és indította el a hatalmas Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárat, amivel kitörölhetetlenül beírta nevét a magyar kultúra történetébe. A kolozsvári nyelvésziskola hírnevét – a Nagy Öreg mellett – olyan nevek fémjelzik és öregbítik, mint Kuszálík Piroska, Márton Gyula, Murádin László, Péntek János, akik igen magas szakmai színvonalon, a megszállottságig fokozott odaadással végeztek/végzik nyelvapoló, nyelvvédő tudósi és pedagógusi munkájukat. Erdélyben igen fontos szerepet és nagy-nagy felelősséget vállal magára az, aki a magyar nyelv művelésére, szépségeinek felragyogtatására, rejtelmeinek megfejtésére, az élő beszéd vagy az írott szó nyilvánosság előtti felelős művelésére szánja el magát. Mert mindenünkből kiforgattak már, csak anyanyelvünk maradt felbecsülhetetlen kincsünk, ez utolsó menedékünk. Ha valakire, akkor az erdélyi magyarságra igazán ráillik a mondás: nyelvében él a nemzet, anyanyelve őrzi meg magyarnak. Ennek a drága kincsnek a féltő szeretete, mint egy izzó szál, úgy vonul végig a könyv egészén, érzékeltetve, hogy anyanyelvünkhöz való viszonyunk egyben jellemünk tükre is. Aki jól tarisznyázza fel fiait az anyanyelv felbecsülhetetlen értékeivel, igazgyöngyökkel, az egy életre felvértezi őket a küzdelemre, olyan iránytűt ad a kezükbe, ami tévedhetetlenül mutatja a helyes irányt, utat, amin mai magunknak és késői maradékainknak járniuk kell. Ugyanakkor percig se feledhetjük, hogy saját bátorító, a méltóságot és a hűséget erősítő, nyelvvédő és rehabilitáló nyelvstratégiánkat az anyanyelvi oktatásban, az egyházak nyelvhasználatában, a sajtó nyelvi hatásával, a megélénkült közéleti, nyilvános szereplések nyelvi példájával kell érvényre juttatni.

Mi mással fejezhetnénk be ezt a rövid eszmefuttatást, mint az író következő megszívlelendő szavaival: "Gyógyszerként nem tudok mást ajánlani, mint a nyelvi, az anyanyelvi tudat megerősítését, amit első sorban az iskola, és ha már nincs, a rádió, a sajtó, a televízió és nem utolsó sorban a család segíthetne elő."

Confessio, 1998/3.

MORZSÁK A BÖLCSEK ASZTALÁRÓL

A görög aphorizmosz körülhatárolást, meghatározást, rendkívül tömör és frappáns általános érvényű állítást jelent. Az aforizma ma is kedvelt, évezredes irodalmi műfaj.

Az ókorban a filozófiai gondolatoknak amolyan gyűjtő kerete, foglalata volt. A preszokratikusok tanításai jószerével rövid, tömör aforisztikus gondolatokban, szövegtörésekben maradtak ránk. „Az élet rövid, a tudomány útja hosszú, az alkalom elillan, kísérletezni veszélyes, következtetni nehéz”- mondja Hippokratész, az orvostudomány atyja. Marcus Aurelius császár és bölcselő nappal csatákat vívott, esténként, éjszakánként aforizmákba foglalta gondolatait az életről, az elmúlásról, a halálfélelemről, és mint sztoikus gondolkodó, természetesen a sorsba való belenyugvásról. Az aforizma közkedvelt és igen elterjedt formája volt az elvont gondolkodásnak, moralizálásnak az antik görögöknél és a rómaiaknál. Egyaránt éltek vele filozófusok, költők, drámaírók, politikusok... Szimónidész, Pindaros, Martialis, Juvenalis, Petronius epigrammái, Seneca életbölcseiségeket summázó prózai munkái meggyőző példái ennek a közkedveltségnek.

A középkor nem ismerte az aforizmat. A görögöknél és a rómaiaknál oly fontos szerepet játszó nevelésnek, az erények gyakorlás útján történő terjeszthetőségének, terjesztésének a gondolata fokozatosan háttérbe szorult és feledésbe merült. Ami ezen a téren akkor történt, az merőben új és teljesen más minőséget képviselt. A kor meghatározó vallásos szemlélete folytán ugyanis a világ dolgai fölötti magvas ítéletek kimondása és „véghezvitele” transzcendens erőkre bízott.

A középkor nyomába lépő emberközpontú világ- és életszemléletet hirdető reneszánsz az antik görög-római hagyományokkal az aforizmat mint műfajt is újraélesztette. A humanista R. Erasmus *Adagia* címmel elsőként szerkesztett klasszikus aforizmagyűjteményt.

A modern idők első nagy aforizmaszerzője M. Montaigne, aki *Kísérletek (Essais)* című munkájában gyűjtötte össze elmélkedéseit. B. Pascal be nem fejezett életművéhez készített aforisztikus feljegyzéseket – *Gondolatok (Pensées)*.

Az aforizma fejlődéstörténetéről nem beszélhetünk anélkül, hogy meg ne említenénk La Rochefoucauld, Vauvenargues, Chamfort,

Voltaire, Novalis, Moliere, Marivaux, Diderot, Goethe, Schlegel, Montesquieu, Balzac, Stendhal, a magyarok közül Eötvös József, Jókai, Gárdonyi Géza, Deák Ferenc, Széchenyi István, Madách Imre, Móra Ferenc, Krúdy Gyula, Osvát Ernő vagy Kosztolányi Dezső nevét.

Irodalomtörténészek, a műfaj kutatói megfigyelték, hogy korszakváltáskor vagy társadalmi konvulziók idején, az életelvekben és az erkölcsi értékrendekben beálló mélyebb változások időszakában érezhetően megnőtt az aforizmák népszerűsége, ami aligha véletlen, hisz az aforizmák gondolkodásra, elmélyülésre, önvizsgálatra késztetnek, arra serkentenek, hogy belőlük, mint igaz premisszákból, következtetéseket vonjunk le. A gondolati irodalom részeként az aforizma társadalmi rangja és népszerűsége manapság ismét erősödőben van.

A román aforizmakincs jó része népi eredetű, a közmondások világából avanszált az irodalomba. Ami nem román sajátosság, így van ez más népeknél is.

A *Vércseppek az író asztalán* (Közdok, Budapest, 1999) című, román írók műveiből összeállított aforizma antológia Beke György két évtizedes bukaresti irodalmi búvárlásainak kései termése. Ezt a gyűjteményt másik kettő előzte meg. Az első, *A kő bölcsessége a keménység* (Irodalmi Könyvkiadó, Buk., 1967) elég szerény méretű volt. A második változat, *Kagylók tengerzúgással* (Kriterion Könyvkiadó, 1971) nagyobb időszakot ölelt át, és tematikában is szerteágazóbb volt. Jelen kiadás a legteljesebb: huszonhárom neves román író aforizmaíait olvashatjuk benne.

Beke György sokat fordított a román irodalomból. Húsznál több alkotás, köztük nem egy vaskos regény szerepel a fűlszöveg szelektív listáján. Ha arra gondolunk, hogy a félszáznál több önálló Beke-mű mellett az aforizmák gyűjtését amolyan „mellékesen” művelte, és a minőségre is súlyt helyezett, akkor ezt igazán komoly műfordítói teljesítménynek kell tekinteni. Beke Györgyöt Zaharia Stancu: *Sírató* című regényének magyar fordításáért a Romániai Írószövetség 1970-ben Irodalmi Díjával tüntette ki. Olyan időszakban, amikor a Ceausescu-féle nemzetiségi politika már nyíltan magyarellenessé vált. Beke erkölcsi emelkedettségére vall, hogy az ismétlődő zaklatások, letiltások, elhallgattatása és kényszernyugdíjaztatása ellenére felül tudott emelkedni a diktatúra arculütésein, és változatlan kitartással, szinte megszállottan munkálkodott a két nép közeledésének a feltételein, mert meg volt/van győződve róla, hogy az író számára nincs más alter-

natíva, mint egymás értékeinek megismerésén és megismertetésén fáradozni. A demagóg politikai nyilatkozatokkal ellentétben ez talán mégis hozzájárul ahhoz, hogy fokozatosan békévé oldjuk a százados feszültségeket, segít szertefoszlatni az ostoba előítéleteket. Ennek az írói hitvallásnak a jegyében íródott a hetvenes évek elején a *Tolmács nélkül* című vaskos beszélgető Beke-könyv is (Kriterion Könyvkiadó, 1972, magyarul és románul is megjelent – A.K.), melyben ötvenhat magyar és román író faggatott az alkotás rejtelseiről, az egymás mellett élés erkölcsi, emberi feltételeiről.

És most megérkezett a legteljesebb román aforizma antológia, melynek egy korábbi, sokkal szerényebb változatáról (*Kagylók tengerzúgással*) Nicolae Balota, a bukaresti egyetem volt esztétika professzora – ma német egyetemeken tanít – ilyenképpen vélekedett: „Így (kibővítve az 1967-es kiadást – A.K.) nemcsak a gyűjtemény teljesebb, hanem a román aforizma történetét is könnyen áttekinthetjük, amennyiben Geo Serban *Idei traite* című kötetét kivéve... román nyelven még nem jelent meg a Bekééhez mérhető antológia. Méltán állítom, hogy ez a könyv mintául szolgálhat azok (t.i. román szerkesztők – A.K.) számára, akik a román aforizmakincsből eredetiben akarnak gyűjteményt szerkeszteni.”

Mi teszi a jó aforizmákat ércnél maradandóbbá? Időállóságuk magyarázata az lehet, hogy – tér és idő korlátain túllépve – mély, egyetemesen emberi igazságokat fejeznek ki, tökéletes formában. Voltaire mondta volt, hogy „Az elmés mondások többnyire ismétlések”. Per analogiam: az aforizmák szintézisek, sok-sok nemzedék áthagyományszerű tapasztalása sűrűsödik bennük. Szerzőik egyaránt lehetnek jelentős alkotók, kiugró nagy elmék és ismeretlen közemberek. Mint a népköltészet és a népdalkincs esetében.

Egy-egy aforizmagyűjtemény életbölcseiségek valóságos tárháza. Ha hozzálátnánk folyamatosan olvasni, hamar megfeküdne a gyomrunkat. Egyszerre a kíváncsi nagyobb adag belőle emészthetetlen. Célszerű(bb)nek tűnik időnként megállni, és elmeditálni az olvasottakon, leszűrve a szövegből az érvényes tanulságo(ka)t.

Az aforizmák jókora hányada bíráló jellegű, elégedetlenségből keletkezik, és hiányérzetet fejez ki. Mások ablakot nyitnak a világra. A legtöbb aforizma mégsem azt mondja ki, milyen legyen, vagy milyen ne legyen az a valami vagy valaki, hanem magát a tényt állapítja meg. Tényt állapít meg, de azt olyan módon teszi, hogy implicite a kellő, a kíváncsi is benne legyen. Kimondva, leírva, a tollhegyre vett dolog vagy jelenség kritikáját is elvégzi. Azáltal, hogy kimond egy szenten-

ciát, meg is haladja azt, túlnő rajta, amennyiben az erényesebb, az emberibb, vagyis a kellő irányába mutat. Az aforizma jószerivel olyan varázstükör, amiben nemcsak hétköznapi magunkra ismerünk, hanem – kellő odafigyeléssel – jobbik énünket is megpillanthatjuk benne; ha magunkba szállva meghalljuk a „daimonion”, a lelkiismeret szavát, amely, mint tudjuk, Szókratészben mindig megszólalt, mielőtt elkövetett volna valami rosszat.

Mint általános érvényű igazságok, az aforizmák mindig a konkrétumok fölött állnak. Milyen magasra emelkednek föléjük? Legalább annyira, amilyen mértékben el kell vonatkoztatni a konkrétumok világától ahhoz, hogy felbukkanjanak a mélyből az általános(abb) összefüggések, és a felismert igazságok fogalmakban öltsenek formát.

Magvas gondolatok gazdag tárházát nyitogatjuk, a könyvet lapozva. De hogy igazodjunk el benne? Van-e valamilyen támpont a szellemi tájékozódáshoz? „Gyűjteményes kiadásokban az aforizmákat kétféleképpen szokták csoportosítani: téma vagy szerzők szerint.” Beke György jó néhány, mostanában napvilágot látott aforizma-tárral ellentétben, a szerzők szerinti csoportosítást választotta abból a meggondolásból, hogy így „valamegyest a román aforizma története is kirajzolódik a válogatásból, ami új vonásokkal árnyalhatja az egyes írókról, költőkről kialakított képet”. Azt hiszem, szerencsés döntés volt.

Beke György eleve nem vett fel az antológiába verses aforizmákat, bár a gazdag termésből igencsak szemelgethetett volna. Döntését azzal indokolja, félt, hogy megcsonkítja a gondolatokat, ha a szövegkörnyezetből, a költői életművek egészéből kiemeli őket. A próza más, mondja: „A próza az aforizmat önálló létében nemhogy gátolná, de egyenesen segíti, mintegy új erővel ruházza fel”.

Az aforizmák – mondtuk fentebb – vagy a közmondásokból, szállóigékből avansálnak az irodalomba, vagy a hivatásos írók tollából születnek. Ritka jó példa erre Cilibi Moise román vándorkereskedő alakja, aki írástudatlan író volt. Ez nem önellentmondás, és nem is képzavar. A vándorkereskedésből Havaselvén élő Cilibi negyvenhárom éves koráig csak élszóban terjesztette az alkalmi agorákon, vásárokon frappáns ítéleteit az emberekről, az erkölcsökről és arról a világról, amely körülvette. Képzeltető, milyen tetszést váltott ki a szegény parasztok körében az ilyen igazságok bátor kimondása: „Kóborlásaim során azt tapasztaltam, hogy hiba csúszott a tömlőcök építésébe: magasabbra kellett volna tervezni a mennyezetet, hogy a nagy emberek is beférjenek”. Élemedett korában Cilibi tollba mondta csipkelődő vagy gunyoros ítéleteit, és tizenkét esztendeig évente egy-egy kis füzetecs-

kében adta ki aforizmáit. Évtizedekkel később I.L.Caragiale, a román irodalom máig egyik legnépszerűbb alakja, így írt a garabonciás diákokra emlékeztető naiv filozófusról: „Cilibi Moise megérkezése egy-egy városkába mindig szenzációt keltett, mert a vándorkereskedő jelentéktelen áru mellett magával hozta néhány aforizma-könyvecskéjét is, és ezeket a közönség nagyon kedvelte. Irodalmi termékeivel és reklámjával gyakran többet keresett, mint a boltjával... Gyermekkoromban nagy örömet szereztek nekem ezek a könyvecskék; az ő társaságukban töltöttem el sok-sok igazán elbűvölő estét, amikor olvasni tanultam, és Cilibi Moise könyveinek talán nem is kevés befolyása volt szellememre.”

Beke könyve közel ötszáz év román aforizma-termésébe nyújt betekintést, a román irodalom szinte teljes történetét átfogva. A számbavétel a XVI. századdal kezdődik. Neagoe Basarab (1512-1521), Havaselve vajdája fiához írt intelmeiben (*Neagoe vajda intelmei fiához, Teodosiéhoz; Invataturile lui Neagoe Voevod catre fiul sau, Teodosie*) a bizánci egyházi könyvek modorában, a köz- és magánélet dolgain elmélkedve, a követendő életvitelt írja elő. Neagoe Basarab Intelmeiről máig vitáznak a szakemberek, hogy az uralkodó írta-e, ha igen, segítséggel vagy anélkül, avagy mások írták jóval később, nevében.

Dimitrie Cantemir (1673-1723) moldvai vajda a másik román uralkodó, akinek szentenciáit Beke György érdemesnek tartotta a magyar olvasók elé tárni. Cantemir európai hírnevű, nagy műveltségű ember volt, akit a berlini akadémia tagjává választott, és felkért Moldva krónikájának megírására. A kötetbe felvett aforizmák az 1705-ben keletkezett *Rejtelmes történet (Istoria ieroglifica)* című művéből valók. Ez volt az első román regénykísérlet.

Mindkét vajda aforizmaiban érthetően a hatalommal összefüggő gondolatok és a jellembeli kérdések fordulnak elő a leggyakrabban (kevélység, gőg, részvét, becsület, igazságosság, hazugság, becsvágy...).

A Jászvásár-i forradalmi mozgalom elnyomása után Erdélybe menekülő Alecu Russo egyik írásában büszkén említi, hogy „a nagy Kosuth közeli ismerőse”. Mint általában az igazi forradalmárokat, őt is a haza, a nép szeretete és a szenvedélyes szabadságvágy jellemezte. A nemzetnevelő bölcselő és erkölcsjavító moralista maximáit emelkedettség és igaz emberség jellemzi.

A *Junimea* elnevezésű kulturális-irodalmi csoportosulás komoly szerepet játszott az irodalmi ízlés alakításában Romániában a múlt szá-

zad utolsó harmadában. Szellemi vezére Titu Maiorescu kritikus, a Jászvásár-i és a bukaresti egyetemek professzora volt. Aforizmáit irodalmi tevékenysége „melléktermékének” tartotta. Korának emberéről és társadalmáról írott maximáit kritikai tanulmányaiban és naplójában fogalmazta meg, s azokat a korszak vezető román irodalmi folyóiratában, a *Convorbiri literare*-ban közölte. Maiorescu mellett Eminescu, Caragiale és Mihail Kogalniceanu is rendszeresen közölték aforizmáikat a lap hasábjain. A műfaj rangját a román irodalomban akkoriban ez a rovat adta meg és jelezte.

Azt az irodalmi alapvetést, amit a modern aforizma esetében a franciáknál a legnagyobbak végeztek el, a román irodalomban Eminescu és Caragiale vállalta magára – jegyzi meg Beke György. Mint ismeretes, Eminescu egész költészetében és prózájában maró gúnnyal ostromozta az emberi gyarlóságokat, az ostobaságot, a hízélgést, az irigységet. Ezt tette az aforizmaiban is. Gyakori témája a szerelem, a férfi és a nő viszonya, a hűség és a hűtlenség. Sok-sok csalódás, fiasco után a román költészet fejedelme „gúnyos hűvösséggel vett elégtételt a női hűtlenségen és állhatatlanságon”.

E korszak román író-társadalmának másik kiemelkedő alakja Ion Luca Caragiale volt. Színpadi műveiben Caragiale kifejezetten moralista volt. Novellái, karcolatai a megkeseredett ember tűnődései, jermiadjai. Aforizmaiban is sötét hangulatú, de „nem embertelen és reménytelen tömör ítéletekben, intésekben” mond véleményt az emberekről s a világról.

Míg „a lélek mérnökei” (József Attila), az írók inkább az ember belső univerzumát vizsgálták, faggatták, a történészek és a politikusok érdeklődését, figyelmét érthetően főleg a külső világ történései kötötték le. Nicolae Iorga történész, polihisztor „egységes erkölcsi nézőpontról ítélte meg a történelem, a bölcsélet dolgait, a jellem örök és változó tulajdonságait”.

Octavian Goga jól tudta, hogy az aforizma-írás „nem léha elmejáték”, hanem életbölcsséget, alapos társadalom- és emberismeretet feltételez. Ha a magyar irodalomban oly otthonosan mozgó csúcsai költő – akit Adyhoz baráti szálak fűztek – közéleti, politikusi tévelygéseiben és az idő tájt való parnasszusi bolyongásain el-eltért is a humanum és a tárgyilagosság követelményeitől, annál szigorúbb volt magával szemben költői tevékenységének második, befejező szakaszában. Tűnődéseit, tépelődéseit papírra vetve, akkor ismerte fel és szívlelte meg csak igazán, hogy kegyetlen játékot folytatni az élettel csak felelősséggel és becsülettel szabad.

Lucian Blaga aforizmái a filozófusköltő életművének szerves részét képezik. Joggal írja róla a fordító: „Maximái nélkül talán egyetlen román költőnél, írónál sem csonkulna meg annyira a mű teljessége, mint éppen önála... Filozófiája emberközpontúságával lett költői hevületű abban, ahogy az elvont bölcséleti igazságokat megközelítette.”

George Calinescu író, költő, irodalomtörténész, esztéta nem írt önálló aforizmákat. Egy fiatal irodalomtörténész, Geo Serban szemelgette ki azokat írásaiból. Vajon joga van-e az irodalom bűvárlójának így eljárni? – kérdezi az antológia összeállítója. Nem önkényesség, tisztességtelenség-e az ilyesmi az íróval szemben? Ez, úgy lehet, nézőpont kérdése. Minden művészi alkotás a nyilvánosságot szólítja meg, a befogadók számára készül. Ha a kiemelt szentencia a művet nem szégyényíti, és önmagában is kerek egész, talán nem méltánytalanság az íróval szemben. Goethe sem „önálló életre szánta, hanem költői vagy drámai műveibe szötte bele” aforizmáit. Különösen sok aforizma került be az irodalmi áramlásba a Faustból. „Madách gondolatai közül nem él-e sok azoknak az emlékezetében is, akik a teljes Tragédiát nem ismerik?” Nem vitás, hogy az ilyen „beavatkozások” az olvasók nyereségei.

Szóljunk végezetül Tudor Vianu, a kiváló esztéta *Kommentált maximák tárá-ról (Dictionar de maxime comentate)*, amelyből Beke György egy csokorra valót lefordított és beválogatott az antológiába. Annak idején a *Kommentált maximák tára* nagy könyvsiker volt, és vele kezdődött el a román aforizma reneszánsza.

De miről is van szó tulajdonképpen? Tudor Vianu sok évtizedes bűvárkodással összeválogatta a görög, latin, keleti és modern nyelveken megfogalmazott legjellegzetesebb aforizmákat, s azokat továbbgondolta, kommentálta, ami által egy újabb aforizmagyűjtemény keletkezett. Mivel a kommentárok is önálló aforizmák, ha Vianu kommentárait külön választhatnánk az eredeti aforizmáktól, az új kötet is önálló életet élne. Hogy ugyanakkor egyenértékűek-e az eredetiekkel, azt csak az idő fogja tudni eldönteni.

Van-e ilyesmire példa a világirodalomban? Van, nyugtat meg a szerző. Az első ilyen mű *Dicta Catonis* címmel maradt fenn, s noha a cím Catora utal, filológiai kutatások szerint más írók, bölcselők, szónokok aforizmái is helyet kaptak benne. Más hasonló aforizma-gyűjteményt is ismerünk az ókorból: *Nictes Atticae* címmel, a második századból.

Mint már említettük, a reneszánsz az antik görög és latin műveltséggel együtt az aforizmát is feltámasztotta. Az idő tájt bevett irodalmi szokássá vált régi írók mondásainak az idézése. Így volt ez a magyar

irodalomban is, főleg a humanista íróknál. Gondoljunk Pázmány Péter idézetekben gazdag szónoki műveire, vagy Bornemissza Péternek a görög irodalomban tett bűvárlásaira (Szophoklész).

Tudor Vianu könyve is így állt össze. Kommentárjai jól példázzák, hogy az aforizmák újabb magvas gondolatokat, aforizmákat szülhetnek.

Az aforizma – mint a legelején jeleztük – lényegre törő műfaj. Ezért talán nem túlzás azt állítani, hogy a *Vércseppek az író asztalán* a román irodalom történetének amolyan kis tükre is egyben. Egyaránt kiolvashatók belőle az írók fő törekvései, az irodalmi élet alapvető tendenciái, és azok az ideák, amelyek felé e szomszédos nép szellemi alkotói révén törekedett, igyekszik. Velük ismerkedni külön öröm, hisz akit jobban ismerünk, azt közelebb érezzük is magunkhoz.

Nincs még egy nemzet a Kárpát-medencében, mely annyit fordított volna a szomszédos népek irodalmából (is), mint a magyar. Ez a tiszteletre méltó teljesítmény azonban akkor válna közös nyereséggé, ha példánkon felbuzdulva, a mi irodalmunk is hasonlóképpen ismertté válna a románság és a többi szomszéd nemzet körében. De ez egyelőre csupán jámbor óhaj.

Kapu, 1999/9.

MAGUNK KERESÉSE

(BEKE GYÖRGY PÁLYAKÉPE 2000-IG)

Kemény fába vágta a fejszéjét Somos Béla tanár, költő, amikor Beke György 2000-ig terjedő pályaképének (Somos Béla: *Magunk keresése*, Beke György pályaképe 2000-ig.) megírására vállalkozott, de megbirkózott vele. Az, ami a keze alól kikerült, teljes értékű munka. Tisztelgés egy eseménydús élet és egy különösen gazdag életmű előtt. Felütve a könyvet, csatlakozzunk mi is hozzá:

A két háború között Beke György gyermekként élte meg szülőhelyén, a háromszéki Uzonban „a kisebbségi léthelyzet keserveit, dilemmáit”. Drámai idők voltak azok: eseményt esemény követett, a helyzetek hektikusan váltogatták egymást. Írónk serdülő korú, amikor Észak-Erdély visszatér az anyaországhoz. Néhány évi mély lélegzetvétel és a magyarságtudat örömteli megélése után ismét a másodrendű polgár-lét, a túlélés módozatait kell tanulnia.

Hanem azért szerencsére is szükség van az életben. Egy francia gondolkodó mondta volt úgy harmadfél századdal előbb: az ember a körülmények terméke. Lehet, hogy így ez a megállapítás túlzó, de sok igazság van benne. Mert mi tagadás, a környezet, amelyben eszmélünk, nevelkedünk csakugyan befolyásolya, olykor meg is határozhatja személyiségünk alakulását. Így gondolta ezt Somos Béla is, aki szerint Beke írói pályájának későbbi alakulására komoly hatással volt az a körülmény, hogy már iskolásként a költő és nyelvtudós Szabédi László környezetébe került, s hogy a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumba olyan kiváló, illetve jeles írók látogattak el, mint Móricz Zsigmond, Veres Péter, Sinka István, Mécs László, az erdélyiek közül Asztalos István és Nagy István, akik ráirányították a tanulóifjúság figyelmét a másokért való felelős cselekvés erényére, önnön közösségük, a nemzet szolgálatának nemes kötelességére. Amit az újságírással már akkor kacérkodó diák annyira megszívlett, hogy mondhatni a népi írók művein nevelkedett. Móriczot, Illyés Gyulát, Sinka Istvánt Beke máig a magáénak vallja, Veres Pétert bizonyos értelemben eszményképének tekinti. A rá annyira jellemző szociografikus szemlélet- és írásmód kétségkívül összefügg a népi írók műveinek korai megismerésével.

A körülmények is ebbe az irányba hatottak. Az *Előre* főmunkatársaként Beke szünet nélkül járta az országot, alaposan megismerte a ro-

mániai valóságot. Így alakult ki benne az a mind határozottabb elképzelés, hogy a *Magyarország felfedezése* (Féja Géza, Szabó Zoltán, Illyés Gyula, Kovács Imre és mások) mintájára próbálja meg „megírni az egész Erdély szociográfiai képét”. De erről később.

Beke alkotói pályájának kezdetén – a negyvenes évek második felében – a változó falu, a vajúdo parasztvilág, később az ipari munkásság kialakulása állt a társadalmi konvulziók és az érdeklődés középpontjában.

Ezzel szemben a hetvenes és a későbbi években – az egyre leplezetlenebbül magyarellenés, sovén román nagypolitika szomorú folyamánként – a nemzeti kérdések, a nyelvörzés, a nemzeti sorsproblémák, a megmaradás foglalkoztatták a magyarságot. A helyzet illetén (át)alakulása „szemléletváltásra” készítette/kényszerítette az írókat, akik – épp az említett mély felelősségérzet okán – olyan remek műveket gyöngyöztek ki magukból, mint: Sütő András: *Anyám könnyű álmot ígér* (1970); Beke György: *Magunk keresése* (1972); Szilágyi István: *Kő hull apadó kútba* (1975); Beke György: *Szilágysági hepehupa* (1975); Bálint Tibor: *Zokogó majom* (1976); Sütő András: *Káin és Ábel* (1977); Kányádi Sándor: *Halottak napja Bécsben* (1978); Beke György: *Nyomjelző rokonság* (1978); *Búvópatakok* (1980)...

Egon Erwin Kisch analógiáján Bekét Erdély száguldó riporterének aposztrofálták a barátai és ismerősei. Nem alaptalanul, előtte senki nem írt annyit az erdélyi, romániai magyarság gondjairól s a teendőkről, mint ő. Maga vallotta egyszer egy hosszabb beszélgetésben (Aniszi Kálmán: *Magyar sorskérdések Erdélyben*, Kairosz Kiadó, 2000.): „Nem tudok én másról írni, mint Erdélyről”. És csakugyan, terjedelmileg és az írói üzenet tekintetében egyaránt az erdélyi magyar kisebbség teszi ki munkásságának meghatározó részét. A hön szeretett Erdély, az ország testéről lenyesegetett Kárpát-medencei magyar kisebbség és a mindenhonnan nemzetestevérek, a nemzet-egész elkötelezett írója ő. Hiteles alkotóként mást nem is tehetne, mint hogy tollával szolgálja azt a közösséget, amelyből maga is vétetett. Aki a szolgálat szent kötelességében olyan magasra emelkedett, mint ő, annak – gondolom – lelke mélyén boldognak kell lennie. Még ha sokszor gáncsoskodókkal, kimérákkal kellett is megküzdenie. Joggal írja róla Somos Béla: Beke György gazdag életműve nélkül nemzeti önismertünk hiányos(abb) lenne; szétdaraboltságunk fájóbb és megmaradásunk bizonytalanabb.

De a lélekemelő eszmék, követendő erények, tettek nem a semmiből születtek az író lelkében. Bekének már volt mire visszatekinteni. A

trianoni sokkhatásból ocsúdó erdélyi íróársadalom a két világháború között lefektette a túlélés, a megmaradás eszmei alapjait. „Az önszerveződésre kényszerített erdélyi magyarság és létérzésének kifejezője, az erdélyi magyar irodalom megtalálta én-tudatát, hisz 1926-ban Kemény János marosvécsi kastélyában találkozhattak a létrejövő Helikon írói. (...) Ekkorra már lezajlottak az egyetemesről és a regionálisról szóló viták, és Babits, aki maga is hallatja a hangját, hangsúlyozza a magyar nyelvű alkotásoknak az egyetemes magyar irodalomból való kiszakíthatatlanságát.”- idézi a múltat a tanulmányíró. 1928-ban indul az Erdélyi Helikon. Berde Mária vitaindítót ír (*Vállalni és vallani*, 1929), amelyben felveti az író felelősségét. Azt kívánja tőle, hogy a múltba fordulás, az (indokoltan felerősödött) historizmus helyett a mindenkori ma problémáiról valljon és vállalja szavait.

Ennek a polémiaának a hullámai, íróvá válása idején és a későbbiekben, Beke Györgyre is hatottak. Úgyannyira, hogy ars poeticája, hangsúlyosan, népe vállalásán és gondjainak megvallásán alapul.

Az írói karakter kiformálódása tekintetében az sem mellőzhető körülmény, hogy Beke ősei közt ott találjuk a székely határőrtszert, a negyvennyolcas szabadságharcost és a népi, paraszti értékek hagyományozóit. Felmenői között ott vannak a kálvinista nemesi nemzeti önérzetnek, a társadalmi igazságosság iránti igénynek, két vallás (katolikus, református) magatartásmodelljének a hordozói. „Mi a társadalmi reformokat a maguk naivságában, nem valamely mozgalom keretében, hanem konkrét mozgalmaktól, hatalomtól elvonatkoztatva, valamiféle összmagyar összefüggésben képzeltük el”- vallja az író.

A világban itt-ott még ugattak a fegyverek, amikor a fiatal Beke György 1945-ben Brassóban a *Népi Egység* című lapnál Szemlér Ferenc mellett, jó mestertől tanulta az újságírást. A következő év őszétől a *Falvak Népe* munkatársaként írásaiban már a radikális népi szemléletet érvényesíti. 1951-ben kerül Bukarestbe. Huszonkét évi odaszakadása alatt – lelki nyugalmat keresendő – kutatni kezdte a román fővárosban a magyar múlt nyomait. Céltudatos, kitartó munkával felbúvárolja a fővárosban és a két román tartományban élő magyarság viszontagságos történetét, a moldvai csángó-magyarok mellett kitüntetett figyelmet szentelve a Kossuth-emigrációnak. Ebből a szenvedélyes odafordulásból számos szociográfiai tanulmány, esszé és több könyv született.

Az irodalmi és a történelmi emlékek felbúvárlása során Beke nemzetpolitikai aggodalommal látta, hogy a Bukarestbe és a Regát különböző vidékeire elsodródott székelyekből mennyit – százezret vagy tán

még többet is? – elnyelt az idegen nyelvű tenger. Ezt a szomorú tényt egy novellában (Padlásszoba) is feldolgozta.

Beke György újságírói pályája nehezen indult az ötvenes években. Bár kollégái és feljebbvalói szerették a tehetséges szerkesztőt, származása miatt (kuláklistára tették) csakhamar lefokozták, és a pártvezetés – mint nélkülözhetetlent – csak fordítói státusban tűrte meg a *Romániai Magyar Szó* redakciójában. Erős jellemre vall, ahogy képes volt tőket kovácsolni a kényszerből: a „fordítói gályapadhoz” láncolva mintegy harminc könyvet ültetett át románból magyarra, köztük Zaharia Stancu egyik legjobb regényét, a *Síratót*, amiért műfordítói díjat kapott.

A magyar '56-nak Romániában is érezhető volt a hullámverése. Retorziót retorzió, jogfosztást jogfosztás követett. A megtorlás, közösségi méreteken, 1958-ban, Nagy Imre kivégzésének évében következett be. „A romániai magyarok ezreit állították bíróság elé a magyar forradalommal való rokonszenvezés ürügyén. Több embert halálra ítélték és kivégeztek.” – emlékezik Beke.

A román politika a magyarság '56-os traumáját használta ki a Bolyai Egyetem megszüntetésére és a Maros Magyar Autonóm Tartomány részleges felszámolására. Ijesztő méreteket öltött a magyar intézmények, múzeumok, iskolák elsorvasztása, bezárása. Tovább szűkültek az amúgy sem tágas lehetőségek a sajtóban is. A magyar hagyományokról, különösen a kisebbségi gondokról még kevésbé szabadott, lehetett írni.

A hatvanas évek végére Beke György kiformalta és megtalálta azt a terepet, hangot és szerkesztésmódot – ismeri fel a pályakép szerzője –, amely életművét tartalmilag és formailag egyedülivé, összetéveszthetlenné és példaértékűvé tette. Ez a forma az *irodalmi szociográfia*, témavilága Románia minden magyarok lakta tája, különös figyelemmel olyan felderítetlen vidékekre, mint a Csángóföld, Moldva, a Tatros és a Beszterce völgye, a barcasági csángók közössége.

Beke György 1957 és 1977 között írta és jelentette meg „csángó jelentéseit”, vagyis a csángókról szóló irodalmi riportjait. Leggyakrabban újságírói munkássága során találkozott a moldvai magyarokkal, de erre ösztönözte a móríci indíttatás és az a nemzetpolitikai aggodalom is, mely szerint a „porlik, mint a szikla” sorshelyzetét a csángók esetében még fájdalmasabban érezelte.

Beke György nyitott életművének legjellegzetesebb vonulata a *Barangolások Erdélyben* szociográfiai sorozat, mely nemcsak a történelmi Erdélyt, hanem a Partiumot, Szatmárt, a Bánátot és a Bánságot is

magában foglalja. Az író, szerényen, riportoknak nevezte ezeket az írásokat, valójában azonban sokkal többről van itt szó, mint szokványos riportokról. Görömbei András irodalomtörténész így vall erről az egyik kötet kapcsán: „A riportnak és regénynek különös ötvözete a *Nyomjelző rokonság*. Rápolti Mózes bibliás nevű székely falusi jegyzővel járja unokája, Beke György képzeletben Fehér megye tájait és szellemi fellelővárait. Száz évvel ezelőtti idő találkozik ebben a könyvben a mával. Népsors, történelem, irodalom hallatlan gazdagsága elevenedik meg a különös utazás során.”

Gáll Ernő kolozsvári filozófus pedig ekként jellemezte az író alkotómódszerét. „Beke szociográfiai riportjaiban a tudományos megközelítést elsősorban a szóban forgó vidék történelmi múltjára vonatkozó dokumentumok, emlékek felidézésében, az írói invenciót és a riporteri erényeket pedig a tájleírásokban, az emberek megszólaltatásában és jellemzésében észleljük.”

Pomogáts Béla irodalomtörténész, kritikus már a szociográfus egész munkásságát helyezi el a magyar irodalomban: „A nemzetiségi önismeret egyik legfontosabb műhelye Beke György szociográfiai és riporteri munkája nyomán jött létre.(...) Erdélyben a szociográfia és a valóságfeltáró riport nem pusztán az irodalom műfaji palettáinak egyik színe, hanem a nemzeti felelősségvállalás és elkötelezettség írásban rögzített tanúságtétele is. Mindig is ez volt: számadás arról, hogy a magyarság, amelyet szüntelenül ostromol és pusztít a történelem, miként védelmezi önmagát, miként áll helyt az egyéni és közösségi küzdelmekben, mit veszített ezekben, és miben kell megerősödni, összeszednie magát.”

Beke György Orbán Balázs méltán híres munkásságán, példáján fellelkesülve, a hiteles író alázatával vág bele a nagy szellemi kalandba: az erdélyi magyarlakta, illetve magyarok is lakta vidékek (tájjegységek, városok, falvak) szociografikus feltérképezésébe. Jóllehet *A Székelyföld leírásának szerzőjét* több vonatkozásban is eszményképének tekinti, ő maga másfajta szociográfiát művel, mint a nagy előd. Nála az egyének, kisebb-nagyobb közösségek napi küszködései mögött mindig ott érezzük az ezeréves múltat, a megküzdött történelmet, mint valami tudat(alatt)i és érzelmi örök archimédeszi pontot. Elsőrendű fontosságúnak tekinti a múlt tudatosítását, hisz e nélkül esendők, bizonytalanok, könnyen manipulálhatók vagyunk, lennénk, lehetünk. Ellenkezőleg, a gyökerekben biztosan kapaszkodó ember – egyén és közösség – a legmostohább körülmények között is kiállja a megpróbáltatásokat.

A ciklus egészét a szépmíves igényesség és az enciklopédikus szándékú anyagkezelés jellemzi, írja róla Somos, aki, görcső alá helyezve a sorozat köteteit, értő elemzésüket adja. Hangyaszigorral összegyűjti az egykorú ismertetőket és bíráló értékeléseket, beépítve azokat a pályaképbe.

A hetvenes esztendő és a nyolcvanas évek eleje Beke rendkívül fontos és termékeny korszaka. Regényei, novellái mellett egymás után látnak napvilágot az izgalmasabbnál izgalmasabb szociográfiai művek: *Szilágysági hepehupa* (1975), *Nyomjelző rokonság* (1978), *Búvópatakok* (1980), *Boltívek teherbírása* (1983), *Itt egymásra találnak az emberek* (1984). A nyolcvanas évek közepére elkészült a bánsági könyv – *Bartók szülőföldjén* –, de Ceausescu vizsgáló biztosai megtiltották megjelenését.

Tulajdonképpen már az első kötetet, az 1975-ben megjelent *Szilágysági hepehupát* üldözőbe vették. A szimatolás, nyomozás percre sem szünetelt. Idézet az író naplójából: „A Kriterion főszerkesztő-igazgatója, Domokos Géza elküldte bánsági könyvem meghúzott kéziratát. Ez lenne a hatodik barangoló kötetem. Egy napig nem bontom fel, félek tőle. Végül mégis. A cenzúra tíz pontba foglalta tilalmait: nem szólhatnak a magyar történelmi, művelődéstörténeti ügyekről, az iskolák helyzetéről, a cigánykérdésről, a megszűnt bukaresti magyar tévéadásról. A listák hátlapján Géza ceruza-jegyzete: ‘Olvasd el nyugodtan, Gyurikám. Gondolj a második kiadásra. Légy bölcs, de legalábbis – higgadt! Ölel Domokos Géza. 86. 07. 15.’ Úgy döntök, hogy higgadt leszek, beleegyezem a húzásokba. Így is valamelyest hírt adhatok a Bánság sokszínű világáról és nagy szülőttéről, Bartók Béláról.” A könyv „természetesen” meghúzva sem jelent meg, hisz épp az volt a hatóság célja.

A pályakép összeállítója éles szemmel vette észre, hogy a barangoló könyvekben a gondok, bajok, fájdalmak sorok közti vagy „direkt” megjelenítése mellett Beke György mindig igyekszik valami reménysugarat, fogódzót, biztatót is találni. A Reményik-i **ahogy lehet** és a Makkai féle **nem lehet** után újra a Reményik-i **lehet, mert kell** akaratát. Nem véletlen, hogy annak idején villámgyorsan elkapkodták a boltokból ezeket a könyveket. Az olvasók zöme azzal az érzéssel olvasta őket: túl kell élni, túl lehet élni a szörnyű időket, vannak fogódzók, a bajban reményre is okot adó jelek.

A biztató meleg baráti szavak mindig jól jönnek az exponált embernek, nehéz időkben egyenesen nélkülözhetetlenek. 1987. aug. 3-án, hatvan éves születésnapjára Beke György levelet kap Sütő Andrástól, a küzdőtársától és barátától:

„Kedves Gyuri! 87. aug. 25.

(...) Én mondom: áldjon meg az Isten! És elgondolom: milyen nehéz a sorsa annak, aki ügyet vállalt magára, mert nem lehetett másként... Valakinek mindig állni kell a tornác küszöbére. Ilyen felelős szellemi emberünk vagy Te, Gyurka. Ezért ismerhetted meg magad is a betiltások, a „hidegretevések” fekete napjait. Vagyis jó helyre nyúltál az írásaiddal. Mindig ott az író, a költő, a pörös száj: ahol a tiltás.(...) Maradj, ha lehet, sok még a dolgunk.(...) Elj sokáig s minél mérgesebben.

*Szeretteiddel együtt ölel a régi
barátsággal
Sütő András”*

Beke György 1989 december végétől Budapesten él. Testben itt, lélekben „otthon”. Úgy megszerettem Budapestet, hogy el nem feledhetem Uzont, írta le többször is Beke a Zágónból indult és Rodostóban bujdokolt Mikes Kelement parafrázálva. S hogy így van, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az anyaországban sem tesz mást, mint amit „odaát” tett volt. Népből, nemzetben gondolkodik, vall, hitet tesz népe mellett. Immár szabadon.

Pomogáts Béla azt írta egyszer Bekéről, hogy a magunk keresése, barangolásai közben hidakat épített térben és időben, tájak, történelmi korok, emberek között. Hídember volt a maga módján ő is.

Beke Györgynek alighanem az a legújabb merész és nagy vállalkozása, hogy a román cenzúra által annak idején megcsonkított, visszavont, betiltott barangoló könyvsorozatát, kiegészítve, újraserkesztve hat kettős kötetben sajtó alá rendezte. A hatból négy opus már napvilágot látott.

A hetvenöt éves Beke György életműve nyitott tehát. További gazdagodásának biztosítéka az író igen gazdag ismeretanyaga, élettapasztalata, bölcsessége és lankadatlan alkotókedve. Ehhez kívánunk, szeretettel, hosszú, boldog éveket!

Kapu, 2002/8.

SZÉTSZÓRATÁSBAN IS HAZA FELÉ KELL NÉZNI

Beke György maga vallotta egyszer: huszonnégy évi oda szakadása alatt mindaddig idegennek és számkivetettnak érezte magát a román fővárosban, amíg kutatni nem kezdte a magyar múlt nyomait. Céltudatos, kitartó munkával felbúvárolta a Bukarestben és a két román tartományban élő magyarság viszontagságos történetét, a moldvai csángómagyarok mellett kitüntetett figyelmet szentelve a Kossuth-emigrációnak. Ebből a szenvedélyes odafordulásból számos szociográfiai tanulmány, esszé és több könyv született. Legutóbb a múlt századi bukaresti magyar emlékiróknak szentelt egy kötetet. (Beke György: *Kossuth-emigráció Bukarestben* (Magyar emlékirók a régi Romániában) Közdok, Budapest, 1998.) Szerzőnk arra is kíváncsi volt, mióta éltek magyarok Bukarestben, megmaradtak-e a századok viharaiiban, vagy beolvadva a többségi románságba, nyomtalanul eltűntek? Írásos dokumentumra bukkanva arról értesít, hogy nem sokkal a város alapítása után (1459) már megfordultak magyarok arra. Főleg székelyek, akik a szász kézművesek áruit Brassóból Bukaresten át Konstantinápolyba fuvarozták. Domokos Pál Péter, az ismert néprajzos, csángókutató kétszáz évvel korábbra néz, ő 1227-re (a kereszténységre tért kunok püspökének jo-gaiba helyezése – A.K.) teszi a magyarok megjelenését a román tartományokban. (Domokos Pál Péter: *Rendületlenül*, Eötvös Kiadó, Szent Gellért Kiadó, Bp., 1989.)

Böződi György írja a meg-megismétlődő székely exodusról: „*A székelyeknek Romániába való áttelepülése mindig tartott a történelem folyamán, mióta írott emlékeink vannak. A közvetlen szomszédság kötelező erővel bírt a népek kicserélődésére, a székelyek átszivárogtak Moldvába és Havasalföldre, a románok pedig Csíkba és Háromszékre (...) A Székelyföldhöz közelebb esett Románia, mint Magyarország, háborúk, éhínség, pestis oda kergették ki a lakosságot, és oda kergette ki legfőképp az itthoni elnyomás, amely ellen az egyetlen menedék a kivándorlás. Az 1718. évi éhínség és ötven évvel később a madéfalvi veszedelem nagy tömegeket űz ki egyszerre, majd a székely fiuk felét katonának fogdossa, másik felét száműzetésbe kergeti a katonai szellem. A harmadik nagy kivándorlás a szabadságharc után történt, amikor az abszolutizmus halálos ítéletei, valamint a katonai szolgálat elől mene-*

kültek ki, ezrenként.” (Bözödi György: *Székely bánja*, Tizenhét erdélyi fiatal író kiadása, Kolozsvár, 1938.).

Beke György már a bevezetőben tisztázni kíván egy elvi kérdést: „folytatói-e a XIX. századi bukaresti magyar emlékirók művei, s ha igen, mennyiben, az erdélyi magyar emlékirás nagy hagyományainak? Az irodalomtörténészek véleménye megoszlik erről. Vannak, akik kifogásolják, hogy a klasszikus erdélyi emlékirókat összehasonlítsuk a bukaresti magyar emlékirat-szerzőkkel. Ez az észrevétel jogos lehet, főleg ha az összehasonlítás az írói talentumra és a művek irodalmi értékére vonatkozik. Bethlen Miklós, Árva Bethlen Kata, Rettegi György, Apor Péter... valóban nem említhető egy napon a Kossuth-emigráció közepes vagy annál szerényebb képességű emlékiróival. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a nagy elődök olyan példaképpé váltak a későbbi emlékirók szemében, akik emezeknek még akár a tudatalattijukban is hathattak. Nemcsak az élmények lejegyzésére való ösztönzés, hanem a morális felelősségvállalás tekintetében is. Elszánva magukat a vallomásra, Koós Ferenc, Veress Sándor, Veress Ferenc és Oroszhegyi (Szabó) Józsa a leírtak hitelességéért eleve felelősséget vállaltak: készek voltak akár az utókor ítélőszéke előtti megmérettetésre is. Ötük közül Beke György csak dr. Fialla Lajost érzi dilettánsnak, a többieket – a jelzett erények örven – íróknak, pontosabban újságíróknak, tudósítóknak tekinti.

Kétségtelen, hogy szervező készségben, politikai tisztánlátásban és egyéb erényekben Koós Ferenc református lelkész, közhuszár volt közöttük a legjelentősebb személyiség. Tizenöt évet töltött a román fővárosban, ahol úttörő szerepe volt a magyar kolónia tudatos közösséggé formálásában. Lakása, a paplak az emigránsok egyik búvóhelye volt: „... aki Bukarest felé vette útját, az engemet el nem került, és házamtól legalább közvetítő szolgálatom nélkül el nem távozott.”

Nevéhez fűződik a református kőtemplom és iskola felépítése, a magyar nyelvű oktatás megszervezése. Lelkészi és tanítói munkáját – akárcsak elődje, a szintén erdélyi Sükei Imre tiszteletes – missziós tevékenységgel párosította. Székérrel beutazta Havasalföldet és Moldvát, felkereste a csángó falvakat, feljegyezte az egyházi szertartások nyelveit, figyelmét nem kerülte el az iskolák állapota, nyelve sem. Úti élményeiről a Bécsben megjelenő Hon című lapban számolt be rendszeresen. Kiváló szervező volt. Dalegyletet hozott létre, könyvtárakat alapított, olvasóegyletet hívott életre, Hunnia néven kaszinót nyitott, elindította a bukaresti tanoncok magyar nyelvű oktatását, egyszerűen közösséget kovácsolt.

Koós Ferenc tiszteletesnek azonban nemcsak a szervező munka során felbukkanó akadályokkal kellett megküzdenie, hanem egyik pálya-

társa, a Losoncról Bukarestbe telepedett Czelder Márton ellen is dicstel en harcot kellett folytatni. Aki előbb Koós papi szószékére pályázott, majd meg akarta magát választatni a romániai magyarok református püspökének. Beke György kellő teret szentel a konfliktusnak, mert úgy látja, hogy a Koós kimozdítására tett kísérlet igazi tétje nem a romániai önálló református egyházkerület létrehozása volt, hanem a bukaresti és havasalföldi hívek elszakítása az erdélyi egyházkerulettől, Magyarországtól. Kétes erők segédletével Czeldert sebtében püspökké választották ugyan, de az erdélyi református konzisztórium megsemmisítette a választást, és törölte Czelder püspökségét. Ezért a karrierista paptárs beadványok sorozatával vádolta meg Koóst a belügyminiszternél és a kulturális miniszternél. Magához rendelve, C.R. Rosetti kulturális miniszter felajánlotta Koósna k, hogy legyen ő a romániai református egyház püspöke. A tiszta lelkű pap azonban – felismerve a veszélyt – határozottan visszautasította az ajánlatot, mire a miniszter – elszólva magát – így reagált a tiszteletes szavaira: „Uraságod, nem tagadom, jó magyar hazafi, de tudnia kellene, hogy nekünk ez nem áll érdekünkben...” Vagyis mi nem állt érdekében a román kormánynak? A bukaresti magyarok egyházi függése Erdélytől. Koós jól ismerte Románia függését a nagyhatalmaktól, ezért panaszt emelt a kormány és a kulturális miniszter ellen. A tiltakozások hatására a kormány visszavonta döntését, Rosetti kénytelen volt távozni miniszteri székeből. De Koós Ferenc is kénytelen volt távozni Bukarestből a sorozatos támadások miatt.

A bukaresti emlékirók jeles képviselője volt Veress Sándor mérnök is. Szabadságharcosként alkalma nyílt arra, hogy megtapasztalja a román politikusok és az ortodox papok káros szerepét a nacionalizmus szításában, más nemzetek fia i elleni érzület, gyűlölet kialakulásában. A magyar emigráció tagjaként Törökországban érte az első nagy csalódás, tudniillik ott döb bent rá, mi is készül tulajdonképpen a román politika boszorkánykonyhájában, mit sulykolnak a politikusok, a pópák és a tanítók a lelkekbe: ”... ezek dákorománok, kik nyíltan vallják, hogy céljuk Erdélyt és az egész Tiszántúlt tőlünk elvenni, Bukovinával, Törökországban meg az egy részecskében oláhoktól lakott Dobrudzsával és a kutzovlahok földjével együtt, szóval: ahol egy mokán valaha megfordult, vagy megtelepedett, az a föld az övék.

Adjuk nekik, úgymond, Erdélyt, akkor baráti jobbot nyújtanak (...) Ha nem adjuk, hát ők némettel, oroszsal szövetkeznek s kiirtanak bennünket. Ez az oláh liberális demokraták politikai hitvallása” (71).

A magyar és a román történetírás máig egyik neuralgikus pontja 1848, a nemzetiségi kérdés. A román politikusok és nacionalista történe-

szek Kossuthot ma is változatlanul a nemzetiségi kérdés elhanyagolása miatt marasztalják el. De Kossuthban már akkor a dunai konföderáció eszméje érlelődött, amikor a magukat liberális demokratáknak nevező román nacionalisták célkitűzése Erdély elszakítása volt Magyarországtól.

A bukaresti emigránsok önszerveződésében fontos szerepet játszott az 1860. május 15-én megjelent Bukaresti Magyar Közlöny. A lap igen nagy fontosságot tulajdonított a kulturális életnek, az iskolának, felfigyelt az akkoriban megindult zsidó emancipálódásra, az anyanyelvű oktatás kapcsán pedig a csángó-magyarok helyzetére. A Pesti Magyar Újság 1860. május 29-i lapszáma szerint a Bukaresti Magyar Közlöny „közvetítő kapocsul szolgál Erdély és Magyarország és a román tartományokban szétszórta magyarság között.” Nem meglepő tehát, hogy a Habsburg-birodalom rendőri és cenzori apparátusa fél évvel a megjelenés után betiltotta a „felforgató szellemiségű lapot”.

A bukaresti magyar emlékiratok jelentőségét és főbb érényeit Beke György a következőkben summázza: a saját szabadságharcos élmények, a bukaresti magyarság körében felgyűlt tapasztalatok rögzítése, a 48-as eszmények igazába vetett hit, a remény és a megmaradás hirdetése, az asszimiláció fékezése, a szétszóratásban élők tapasztalatainak tudatosítása a történelmi Magyarország szétarabolása előtt.

Erdélyben Trianon után fordultak a bukaresti magyar emlékirók felé, mivel bennük fedezték fel a kisebbségi életvitel első érvényes gyakorlatát, mondja ki a fájdalmas igazságot a szerző. Csakhogy az, amit Koósék százötven évvel ezelőtt a kisebbségi sorban élő romániai magyaroknak ajánlottak – lojalitás a román állammal szemben, érzelmitudati azonosulás a nemzettel, az anyanyelv megőrzése – a XX. század végén már kevés a megmaradáshoz. Ma már csakis a területi öngazgatás és a teljes önrendelkezés szavatolhatja az elszakított nemzetrészek megmaradását. Mert a XX. századi Romániában az erőszakos beolvasztás lett a bevett gyakorlat. Iskolák, egyesületek, kulturális intézmények alapítása, olvasóegyletek, lapok, könyvtárak létesítése és működtetése, gazdasági önállóság mind megannyi követelmény, amelyek mit sem veszítettek időszerűségükből. De ne feledjük: mind közül az iskola a legfontosabb. Mert a kisebbségi élet szellemi összefogója az anyanyelvű iskolahálózat, csúcsa pedig az értelmiség utánpótlását biztosító egyetem. Végül is az anyanyelvű oktatás jövőjétől függ az erdélyi magyarság – a mindenhonnan magyar kisebbség – fennmaradása. Ez az üzenet is benne foglaltatik Beke György könyvében.

Valóság, 2000/10.

DÉVA VÁRA ALATT (BARANGOLÁSOK ERDÉLYBEN 5.)

Beke György regényeit, szociográfiai és történeti munkáit, riport-könyveit, tanulmányait és újságcikkeit, egyszóval egész nyitott életművét az erdélyi magyarság múltjának, jelenének és lehetséges jövőjének búvárlására szentelte. A szerző mindig a valóságnak megfelelően mutatta/mutatja be szülőföldjének és népének viszontagságos, sokszor drámai mozzanatoktól terhes életét. *Barangolások Erdélyben* című nagy ívű, nyolc kötetre tervezett irodalmi-szociográfiai sorozata, melynek most az ötödik kötetét (Déva vára alatt, Felsőmagyarországi Kiadó, 2003.) veheti kézbe az olvasó, fontos stációja az író életre szóló elkötelezésének, a szülőföld alkotói szolgálatának. A kiváló kolozsvári akadémikus, történész professzor Csetri Elek így jellemzi Beke alkotói módszerét: „Bármely író becsületére válik az a mód, ahogyan Beke a történelem kérdéseire viszonyul. Különösen mióta a nagy erdélyi tájegységek felmérésére, megközelítésére, írói bemutatására vállalkozott.” Földrajzilag tágítva a kört konkretizálja Beke György állapotfeltáró és – ábrázoló munkásságának jelentőségét Pomogáts Béla irodalomtörténész, amikor megállapítja: „Abban, hogy a magyar értelmiségi közvélemény a nyolcvanas évek óta felismerte Erdély jelentőségét, és kiállott az erdélyi magyarok jogai mellett: Illyés Gyula, Sütő András, Kányádi Sándor és Czine Mihály szava és munkássága mellett éppen Beke György írásainak van irányadó és mozgósító szerepe”.

A *Déva vára alatt* magyar szempontból a legkevésbé ismert három dél-erdélyi megye, Hunyad, Szeben és Brassó különböző kulturális szinteken levő, élő magyar közösségeivel ismerteti meg az olvasót. A magyar múlt vonatkozásában a legérdekesebb, de egyszersmind a legdrámaibb képet Hunyad megye nyújtja. Nemcsak azért, mert ez a legismeretlenebb, hanem mert ott vannak a legrégebb, honfoglalás-kori magyar emlékek, olyan várak és települések, amelyekben a magyarság jobbára már csak legendaként él. Pedig Hunyad megye valamikor színmagyar vidék volt.

Ez a megye más szempontból is rendkívül izgalmas vidék. Ott található a várhelyi (románul Sarmisegetuza, latinul Ulpia Traiana) amfiteátrum. Az egykori Dácia fővárosa, amire a Ceausescu időszak román történészei és politikusai, mint ősiségük legfőbb „bizonyítékára”

unalomig hivatkoztak. Hivatkoznak ma is. Gondolnánk-e, hogy a várhegyi amfiteátrumot nem román régész, hanem egy dévai magyar tanár, Téglás Gábor (Brassó, 1848 – Budapest, 1916) akadémikus tártá fel „a közismeret előtt”. Szomorú, de jellemző a román közvélemény manipulálására, hogy Hunyad környékén Beke egyetlen élő román értelmiségit se talált, aki hallott volna a székely tudósról.

Évtizedekkel később Constantin Daicoviciu kolozsvári történész-régész professzor folytatta a székely tudós ásatásait. De sem ő, sem a többi román történész nem tett említést Téglás Gábor úttörő munkájáról. Bármekkora legyen is valakinek a becsvágya, a tudományban az ilyesmi nem megengedett.

Beke számára íróilag az volt a legizgalmasabb kérdés: végtére is mi az igazság a rómaiak és dák nép román részről agyonpropagált egyesülését illetően? Lehetséges volt ez? Volt ennek realitása? Nem volt. Ilyesmit hangoztatni képtelenség. Hisz tudott dolog, hogy a meghódított dákok be se léphettek az amfiteátrum területére. Oda csak császári tisztviselőknek s a légio tisztjeinek, kizárólag római polgároknak volt bejárásuk. A meghódítottak szolgámkát végeztek. Mi módon „egyesülhetett” hát a meghódított dák nép röpke száz év alatt a római nemesekkel? Sehogy. Bonfini szerint a Római Birodalom Dácia tartományának lakói Traianus császár katonáinak és telepeseinek a leszármazottjai. Tudni kell viszont, hogy a provinciákban csak a tisztek voltak rómaiak, a cohorsok (ezredek) katonái szedett-vetett népség volt. Olténiában például egy palesztinai cohors nyomaira bukkantak a Duna-Vaskapu-i vízi erőmű építésekor. (Az árulkodó nyomokat állítólag azon nyomban eltüntették!) Diákként magam is hallottam beszélni, hogy – élcelődve a köztudottan törtető oltyán egyetemi tanárkollégákkal –, Daicoviciu professzor időnként az orruk alá dörgölte eredetüket, kilétüket. Egyébiránt az ókori forrásokban feljegyzett tény, hogy Traianus császár a dák lakosságot kipusztította, illetve rabságba hurcolta.

Mindazáltal a dákoromán felfogás hívei máig azért izzadnak, hogy „bebizonyítsák”, az új etnikum (dákoromán) nemcsak átvészelt a népvándorlás századait, hanem magába olvasztotta a betelepülő szlávokat is. Hiába bizonyította egy egész történészi és egy nyelvészeti iskola is, hogy a román nép a Balkán félsziget nyugati felében alakult ki, a 11-12 században vándorolt a Duna északi partjára és a 13. században jelent meg Erdélyben, ha a román államérdek mást kíván(t). A dákoromán folytonosság Trianon óta, de különösen Ceausescu idején kilépett a tudomány medréből, kiemelték onnan és „ideológiaivá” fetisizálták.

Bármennyire tragikus is, ha egy tudós élete végén visszavonja azokat a tételeit, amelyekre egész tanítását alapozta, Daicoviciu ezt megtette. Noha az ő nevéhez fűződik a dákoromán folytonosság bizonyítása, volt benne elegendő tudósi bátorság és őszinteség ahhoz, hogy élete végén megcáfolja saját addigi állításait. Igaz, hogy végső gyónása mélységes titokban maradt és a párhatalom nem volt hajlandó tudomásul venni, de az igazság előbb-utóbb csak felszínre került. Dr. Ferenczi István kolozsvári régész a *Székelyföld* című erdélyi kiadvány 2000. évi számában közölt interjújában a következőket nyilatkozta: „C. Daicoviciu halála előtt egy hónappal összehívta a Történeti Intézetnek, a két tanszéknek és a Történeti Múzeumnak a tudományos személyzetét, és elmondta azt, hogy korábbi véleményével szemben vissza kell vonnia bizonyos állításokat. Először is, hogy a Nestor-féle Óskrónikában található volochok nem oláhokat jelentenek, hanem frankokat. Másodszor, hogy az Anonymus említette „ac pastores Romanorum” (rómaiak pásztorai) kifejezés nem az oláhokat, hanem szintén a Dunántúlt birtokló frank fennhatóság alatti népeket jelentette. Harmadszor: az, amit a havaselti és moldvai régészek ősrómai műveltségnek, Dridu-műveltségnek neveztek, annak régi elemei Bulgáriában vannak, tehát ha az újabb elemei itt kerülnek elő, ez azt jelenti, hogy valaki magával hozta északabbra. Ő úgy magyarázta, hogy a románok valóban délről északra vándoroltak fel. Daicoviciu életének utolsó két-három évében ezért a szemléletváltásért kegyvesztett lett.”

Hunyad megyét járva, Beke mindenhol a magyar emlékeket kereste. Talált is szép számmal. Faragó József akadémikussal, a neves erdélyi néprajztudóssal például arra kereste a választ, hogy került Déva vára a Kőműves Kelemen balladába, amit, balladaként, eredendően csak a székelyek és a csángók ismertek. A nemzet más területein csak később és a tankönyvekből szereztek tudomást az emberek erről a motívumról. De miért éppen Déva? A tutajozás nagy hagyomány volt a Székelyföldön a századfordulóiig. Fát szállítottak Gyergyóból a Maroson le egészen Aradig, Szegedig, Belgrádig. A legfőbb hajókikötő a hosszú úton Déva volt. Déván abban az időben elég népes bolgár közösség élt. Katolikus bolgárok, akik az egyik lázadás után a 16. században elmenekültek a törökök elől szülőföldjükről, és Erdélyben, Déván telepedtek le. Ezek a bolgárok hozták magukkal az emberáldozat motívumát, amely kétségtelenül balkáni motívum, hisz egyaránt benne van a szerb népköltészetben, a görögben és a bolgárban. Nos, a Déván letelepedett és immár magyarul beszélő bolgárok az ott szállást kereső és napokig időző székely tutajosoknak elmondták a balladát, de hozzá-

kapcsolták Déva várához, merthogy Déván mesélték. Hazamenve, a székelyek elmondták az otthoniaknak. A moldvai csángóság pedig szimbiózisban élt a székely kultúrával.

Van ennek a városnak még egy igen érdekes magyar vonatkozása: a csángótelepek. A dévai csángók bukovinai csángók. Az 1764-es székely öldöklés után, azt követően, hogy Mária Terézia erőszakkal bevezette a határőrséget, ami ellen a csíki meg a háromszéki székelyek lázadoztak, és a császárnő beléjük lövetett, közülük rengetegen átmenekültek Moldvába, és letelepedtek az ottani csángófalvakban. Később, amikor Mária Terézia Hadik Andrást, nagyszerű magyar tábornokát Lengyelország első felosztása után kinevezte Bukovina kormányzójává, a főtiszt elküldte a ferenceseket, szedjék össze a Moldvába menekült székelyeket, és letelepítette őket Bukovinába, egy meglehetősen lakatlan területre. Öt falut alapítottak: Hadikfalva, Andrásfalva, Fogadjisten, Istensegíts és Józseffalva.

A kilencszázas évek körül megindult egy mozgalom a székelyek között, hazatelepülési szándékkal. Jellemző volt a korabeli magyar „függetlenségre”, hogy a magyar kormány nem merte vállalni hivatalosan a letelepítésüket – a birodalom egyik tartományából a másikba. Ezt egy miniszter tette meg. Az első rajt kubikos munkára vitték Dél-Bánátba, Kevére, Hertelendre, Sándoregyházára. Utána jöttek csapatoستول. Ekkor már a magyar állam telepítette le őket. Egyik ilyen telephely volt Déva. Az állam megvásárolt a keleti részen egy területet, és odatelepítette le a csángókat. Az lett a csángótelep, aminek a fele most is megvan. Nehéz életüket később az tette még keservesebbé, hogy bár hazajöttek, szándékosan tömbházakba kényszerítették őket, megbontva ezáltal a csángó tömböt.

Bár Hunyad és környéke ősi magyar vidék, a valamikor színmagyar falvakból rendre elfogytak a magyarok a századok alatt. Egy Hátszeg menti faluban (Klopotiva) már csak két református él. Egyszer csak megjelenik a református tiszteletesnél nyolc ortodox pakulár azzal a meglepő szándékkal, hogy ők át akarnak térni Kálvin hitére – meséli Beke. Csodálkozik a pap, de szívében örül, a pakulárok meg erősen ragaszkodnak elhatározásukhoz. Rendben – mondja a tiszteletes –, és azt gondolja: „Bizonyára a hajdani román kálvinizmus hagyományai törtek fel a lelkekből.” Ezen a vidéken valaha erős román református eklézsiák álltak. Igen ám, de az új „hívek” csak egyetlen egyszer jöttek el az istentiszteletre. Akkor pedig azt mondták, meggondolták a dolgot, visszamennek az ortodoxokhoz, mind a nyolcan. Így is történt. De vitték magukkal a templomot is. Mert létezett egy olyan törvény

Romániában, hogy ha a gyülekezet tagjainak 70 százaléka más vallásra tér át, akkor velük megy a templom is. Azóta ortodox templom Klopotiván a reformátusok istenháza.

Eltérően a magyar közvélekedéstől, Beke György Groza Péter dr. egykori román miniszterelnök személyét és tevékenységét magyar szempontból megtévesztőnek és kifejezetten károsnak tartja. Állítását érvekkel dúcolja alá. Déva város parkjában a Groza-kastéllyal szemben egy padon ülve az író képzeletben tetemre hívja a volt román miniszterelnököt. És Beke épp ezt tartja az egyik legfontosabb üzenetnek az erdélyi magyarság számára. Mert tudatlanságból, megrogzottságból vagy azért, mert ragaszkodnak a hajdani egyetemalapító (egyébként nem ő alapította!) emlékéhez, sokan még ma is dicsőítik. Holott sokkal többet ártott, mint amennyit használt nekünk: „Román kutatók 1989-et követően gyakran latolgatják, hogy miért éppen ez a viharos múltú polgári politikus lett Moszkva választottja 1945 márciusában a román kormányfői tisztségre? Azért – érvel kérdezve a szerző –, mert polgári politikusként ‘kezesség’ lehetett a Nyugat számára, hogy nem a pártiktatúra, hanem a demokrácia felé vezeti Romániát? Rugalmas politikus, aki nem tiltakozik, ha helyette Moszkva igazán bizalmi emberei kormányoznak? Szempont lehetett az is, hogy ‘magyar múltja’ csillapítja az erdélyi magyarok fájaldalmát, amiért ismét kisebbségi sorba taszítják őket?”

Beke szerint Groza az életben mindenre vállalkozott. Tipikusan balkáni figura volt. Tett ugyan apróbb engedményeket, gesztusokat a magyaroknak, de alapjában nem volt magyarbarát, sőt határozottan ellenségünk volt. Sokkal jobb lett volna egy reakciós román miniszterelnök, mert akkor felébredt volna az erdélyi magyarság. Így viszont elámították. Ebben rejlik az ő és a Népi Szövetség történelmi bűne Beke György szerint.

A püspök imája című szociográfiájában Beke leszámol Takács Lajossal, a hajdani politikussal, rektorral, nemzetközi jogással. Felháborodva teszi fel a kérdést: hogy tudott odaig süllyedni egy magyar politikus, hogy 1947-ben a román parlamentben kijelentse, megköszönjük Romániának, hogy nem engedte a kisebbségi záradékot bevenni a békeszerződésbe. Idézet parlamenti beszédéből: Amit „szükségesnek tartok itt leszögezni, nem más, mint a békeszerződés bárminemű kisebbségvédelmi záradékának a kihagyása. Huszonöt esztendőn át tapasztalhattuk a hasonló jellegű záradékokat. Eredményeit ismerjük. Az úgynevezett kisebbségvédelmi egyezmény hozta el számunkra a bezárt iskolákat, a nyelvhasználat eltiltását, a munkásoknak munka-

helyükről való eltávolítását és a munkásrétegek elszegényedését. Meg voltunk győződve, és meggyőződésünk azóta számtalanszor felerősödött, hogy a román munkás karja, a román földműves kérges keze és a haladó szellemű román értelmiségi szava sokkal nagyobb és hathatósabb védelmet nyújt nekünk, mint bármilyen záradék.” (Népi Egység, 1947. aug. 27.)

Beke György megfejtja a titkot, hogy tudniillik miért ejt ki egy politikus ilyen gyalázatos szavakat az erdélyi magyarság nevében. Arról van szó, hogy Takács Lajos 1940-1944 között Temesváron a magyar népközösség főtitkára volt, és ilyen minőségében rengeteg pert indított a román állam ellen. Csakhogy a második világégést követően számunkra fájdalmasan megváltozott a helyzet. És ő nagyon jól tudta, ha egy picit is félrelép, nacionalistaként rögtön elítélik, és börtön vár rá. Talán még ennél is fájóbb, egyenesen elképesztő, hogy rektorként határozóan hozzájárult saját egyeteme, a Bolyai Tudományegyetem felszámolásához. Gyalázatos tetteért később vezekelnie kellett. Szörnyű lelki tusái lehettek, amíg a hetvenes évek második felében eljutott az ellenkezés álláspontjára. De túlon túl késő volt már. A szégyenfoltokat már nem lehetett letörölni, tisztára mosni. Végül is sírba vitte elképzelhető gyöttrődéseit. A vízaknai temetőben, miközben a gyászoló gyülekezet végső búcsút vett az elhunytól, Bálint Lajos gyulafehérvári püspök-helyettes félrehúzódva imádkozott az elhunyt lelki üdvéért. Pedig a főpapnak tudomása volt azokról az ütésekről, amelyeket Takács Lajos mért az ő egyházára, a hívekre és a papokra, amikor 1948-ban – Románia akkor mondta fel a konkordátumot – dörgedelmes cikket írt a Romániai Magyar Szóban a Vatikán imperializmusáról, a vallások ellen. Hiába, ilyen az igaz hit – megbocsátó! – idézi fel a múltat az író.

Ezzel a néhány kiragadott példával, esettel kívántuk érzékeltetni Beke György kiemelkedő írói, szociográfusi teljesítményét, a népe iránti olthatatlan szeretet jegyében fogant vállalkozásának nagyszerűségét a magyar irodalomban.

Confessio, 2004/1.

ZORD IDŐK
(DR. PÉTER MIKLÓS LELKÉSZ, KÖLTŐ,
EGYETEMI DOCENS EMLÉKEZIK)

...A diktatúra elleni tiltakozás jelképpé magasztosult alakja, a törekény alkatú, de törhetetlen gerincű Doina Cornea, tíz évvel ezelőtt tudományos ülészakot szervezett arról, mit tudnak a mai történelem szakos hallgatók az erdélyi 1956-ról. A kolozsvári Egyetemi Könyvtár tanácsterme már telve volt meghívott érdeklődőkkel, amikor az épület főbejárata előtt három kopaszodó-öszülő férfi találkozott. Három különböző irányból érkeztek: Várhegyi István professzor Németországból, Aurel Baghiu nyugalmazott mérnök, aki temesvári egyetemi hallgató korában az 56-tal rokonszenvező román diákság vezetője volt, a dél-nyugati határszélről és jómagam Kolozsvárról. Mi hárman 1959 forró-izzasztó nyarát a szamosújvári börtön - Martinuzzi (Fráter) György (1482-1551) államférfi, bíbornok érsek egykori kastélya - kettes épületének emeleti sarokszobájában egy cellában töltöttük, ahol 26 ágy volt és 160-an aludtunk...

Miért olyan későn került sor a letartóztatási sorozatokra Erdélyben? Rossz történész vagyok, remélem, annál lelkiismeretesebb teológus, ezért kevésbé keresem hátrafele nézve az okokat, inkább figyelek minden intézkedés és esemény céljára. Mert cél is volt ám a letartóztatások időzítésében, a román belügyi hatóságok mindig legalább két legyet akartak ütni egy csapásra. Úgy időzítették a politikai letartóztatásokat és elítéléseket, hogy sikerüljön megfélemlíteni azt az intézményt vagy társadalmi réteget, amellyel kapcsolatban súlyos tervek voltak.

Amikor a Bolyai Tudományegyetemet akarták felszámolni, akkor kezdték, tömegmértekben, letartóztatni a tanárokat és a diákokat. Amikor a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetnek az „átszervezését” érezték szükségesnek azért, hogy egységesebb irányítás alatt szigorúbb belügyi felügyeletet gyakorolhassanak fölötte, akkor kezdték mind a négy protestáns teológiai egyház professzorait, hallgatóit meg az intézetek néhány tisztviselőjét lefogni és elítélni. Ürügyet, igazolást is találtak rá, hisz ezek az intézmények nem olyan nevelést biztosítottak a jövő nemzedékeinek, amelyet a párt és a kormány tervezett. A párthatározatok végrehajtását akadályozó személyeket - lett légyenek

azok tanárok vagy diákok - félre kellett állítani az útból. Ugyanez történt a mezőgazdaság szövetkezetesítésekor. Minden faluból elvitték és súlyos börtönbüntetésre ítélték azokat a gazdákat, akiknek tekintélye volt a faluban, akikre hallgatott a többség.

Magyarázatot keresve a magyarországi katonai törvényszék ítéletet indokoló szövegére, ugyan mi mást tehettünk volna Erdélyben a magunk tehetetlenségében, fegyvertelenségében, mint hogy együtt éreztünk azokkal, akik valami jobbért, emberibbért hajlandóak voltak fegyvert is ragadni, életüket is áldozni. Éjjel-nappal hallgattuk a teológiai intézet egyetlen rádiókészülékét, a Szabad Kossuth Rádiót, Amerika hangját, a BBC-t, Szabad Európát, amit éppen fogni lehetett, amit kevésbé zavartak. Ravasz püspök beszédét ugyanúgy hallgattuk, mint a Mindszenty hercegrímását. Ravasz László beszédéből tudtuk meg azt is, hogy utcai harcokban budapesti református teológustársaink is elesetek. Őket meggyászolni - ez volt a leginkább magától értetődő kifejezése annak, hogy egyetértünk áldozatukkal. Én voltam az, aki megvásároltam a tíz méter feketeszalagot és egy doboz gombostűt. Ezért kaptam 1959-ben tizennégy évi kényszermunkára szóló ítéletet.

Voltak persze előzmények is. Az 1957-ben és 1958-ban végzett évfolyamokkal - lelkipásztorokról van szó - hosszú hónapokon át labdázott a Hadügy- és a Kultuszminisztérium: teljesítsenek-e katonai szolgálatot vagy alkalmatlanok rá? Hetenként, kéthetenként egymásnak ellentmondó intézkedéseket hozott a két kormány szerv. Kimehetnek és végezhetik szolgálatukat ott, ahova a kinevezésük szól; majd: vonuljanak vissza a szülői házba, és várják a katonai behívójukat. Amíg lassan megszületett a „megoldás”: a társaság egy részét letartóztatták, a másikat pedig behívták, de nem katonai, hanem munkaszolgálatra, fegyver helyett lapáttal. Mindenkinél találtak rá megfelelő ürügyet. Esetemben még külön ütni akartak egyik Bihar megyei gyülekezeten is, ahonnan a Sas Kálmán kivégzett lelkész-forradalmár utódjául kinevezett helyettes-lelkészt, bár tüdőbeteg volt, elvitték munkaszolgálatra. Az ő helyébe neveztek ki engem azért, hogy megérkezésem éjszakáján ott tartóztassanak le, s ezzel mutassák meg a gyülekezetnek, hogy márpedig nektek sose lesz papotok. 1959. március 21-én érkeztem szolgálati helyemre. Másnap, 22-én virágvasárnap volt. Még a templomot se láttam belülről. Azt a prédikációm is, amellyel a gyülekezetnek adósa maradtam, harmincnégy és fél év után, egy későbbi utódom meghívottjaként, nem virágvasárnap, hanem reformáció emléknapiján mondhattam el. Amikor be kellett volna mennünk a biharvajdai templomba istentiszteletre, a letartóztató tisztek kocsijában

ülve épp a kolozsvári felsővárosi templom előtt haladtunk el, hallottam a harangszót, láttam a templomba vonuló híveket...

Virágvasárnap

*Nem vagyok Krisztus. Lábam elé
Virágot senki se hintett.
Mozdulatomra félve vigyázott
Három kemény tekintet.
Egyetlen egy nő várt reám
Reggel az állomáson.*

*Fénytelen volt, hozzannátlan volt
Az én bevonulásom.
Hogy élni s néha szólni mertem,
Négy cellafal az ára.
Virágvasárnap... itt kezdődik
Az út a Golgotára.*

Kolozsvár, 1959.

Hét hónapi vizsgálati fogság után ítélték el 14 év kényszermunkára. Csak az érdekesség kedvéért említem, hisz sem történeti, sem politikai szempontból nincs semmiféle jelentősége (legfeljebb babonátörténeti vagy kabalisztikai tekintetben bírhatna némi súllyal), hogy a letartóztató és kihallgató tiszt 14 évvel volt idősebb nálam: én 20 éves voltam akkor, ő 34, a 34-es szobában hallgatott ki 14-szer. Minden kihallgatás egy-egy évet eredményezett. Ha letöltöm a 14 évemet, magam is 34 éves koromban szabadultam volna.

Ezeknél a véletlenszerű egybeeséseknél sokkal izgalmasabb és értékesebb emlék az, hogy a 34-es szobában a kihallgatott fogoly jobb oldalán, a falon hatalmas tintafolt éktelenkedett. Aki ránézett s voltak holmi egyháztörténeti emlékei, Luther Mártonra gondolt, aki a hagyomány szerint az őt kísértő ördöghöz vágta hozzá a kalamárisát, így szabadult meg a kísértéstől. Akinek nem ilyen asszociációi lehettek, az egyszerűen boldog volt, hogy volt egy letartóztatott elődje, egy fogoly, akiben volt annyi bátorság, hogy ahelyett, hogy aláírta volna a jegyzőkönyvet, fogta a tintásüveget és odavágta a falhoz. Mindig adott egy kis bátorságot „beszélgetés” közben az az éktelen tintafolt.

A szamosújvári börtönben Aurel Baghiuval és Várhegyi Istvánnal voltunk együtt. Ott éltem meg lelkeszi felszentelésem első évfordulóját, júliust is. Nyár volt, aratás ideje.

Aratás

*Uram, aranylik vetésed dús kalásza,
Sarlóra ringanak a hajló szálak.
Meggyőznék benne sok-sok izmos vállat!
M'ért nem küldesz engem is aratásra!?*

*Minden tagom nagy tette vágyva reszket.
Meglásd: a sorban mindig elől járnék,
Nyomon nem érne semmi gond, baj, árnyék!...
És szól a Gazda: „Vedd hát - a keresztet!”*

Szamosújvár, 1959

A második évfordulót is ott értem. Akkorra már letisztult bennem a félelem, a bizonytalanság, csitult a fájdalom, megtanultam azt, ami a túléléshez legfontosabb: nem hátra, hanem előre nézni, nem azt keresni, mi volt az oka, hogy idekerültem, hanem, hogy Istennek mi célja van azzal, hogy ebbe az iskolába járat, ahol olyat tanulhatok, amit megtanulni az életnek semmilyen más akadémiáján nem lehet.

Hivatás

*Semmit ne adj, ha nem adod
Adó magad egészen.
Gyertyát se gyűjts, ha nem hagyod:
A tűz, hogy megemésszen.
Meggyalázva, letörve
Találd meg boldogságod,
Ha nem vakulsz meg, ne lásd
Soha a napvilágot.
Keserű legyen étked,
Szögesdrótból a párnád,
Poklok kínja vetítse*

*Pihenésedre árnyát!
Megcsúfolt bolond légy
És börtöntöltelék,
Részted a fájdalomból
Sose legyen elég!
Felőrlött élet légy,
Pusztába halt kiáltás;
Neved – te átkozott pap -,
Hogy így lehessen áldás!*

(Szamosújvár 1960)

Papírt a börtönben nem volt szabad használni. De a vizsgálati fogság idején a szekuritate fogdájában volt papírunk: füzetlap volt odakészítve használatra a vécére, abból loptunk. Írószerként a fogpasztás tubus belseje használt, nem tudom ólomból, ónból készült-e?, de úgy fogott, mint a grafitceruza. Kibontottuk, azzal írtunk. A biztonság kedvéért senki sem írta le a saját versét, ne lehessen a szerzőt és a kézírást azonosítani. Bárdos Boros Artúr költő volt a cellatársam egy darabig a vizsgálati fogság idején. Nekem diktálta verseit. Előfordulhat, hogy ő teljesen elfelejtette őket. Én is jártam úgy, hogy le nem írt, csak élőszóban ismételtetett versemet jó barátom tanulta meg, és vitte magával a sírba. Hadd mondjam el hát Bárdosnak két, a vizsgálati fogságban írt versét, hátha olyan irodalomtörténeti emlék lesz, amelyet megőrizhetünk az utókornak.

Északra néz

*Északra néz a cellaablak.
Beszűrődik az ég a rácslyukon.
Mind összeszaladtak,
Áprilist hozva zúgó szárnyukon.
A börtönlakót hozzák lázba,
S már tervez, dolgozik, fogoly-
Kezem. A szelek
Képzelt vásznak fölött cikázva,
Fák ringó virágraját skiccelem.*

És egy másik, amit akár Horváth Imre is írhatott volna, olyan a hangulata, a lelkülete.

Hogy odakint

*Hogy odakint milyen a fűszál?
Zsarnok szél rontott rá, tiporta.
Alóla is kiserkedt arasznyi lelke
Sarkának nyomát hordta.*

*Hogy odakint milyen a fűszál?
Még úgy emlékszem, talán zöld volt.
A harmat égi súlya nyomta a földre
Szeliden s behódolt.*

Adózzam én is a drága Imre bácsi emlékének, aki nélkül Várad annyira üres. Az ő stílusában, az ő műfaját használva, íme, két szerelmi vers, egy kétsoros, meg egy négy soros:

Két sor

*Két sornyi vers s egy világ kell keretnek,
Hogy beleférfjem, mennyire szeretlek.*

Vallomás

*Szeretlek. Ebben mennyi önzés,
S mégis mennyi odaadás van.
Lehetetlen, hogy rám ne ismerj,
A rólad szóló vallomásban.*

Ritkán született szabad vers. Ragaszkodtunk a nagyon kötött formákhoz. Könnyebb volt megjegyezni, észben tartani. Még dallamot is rögtönöztünk hozzájuk, úgy ismételtgettük. És vagy rábíztuk a fogolytársra, hogy megjegyezze, vagy megjegyeztük magunk. Hányszor álmodtam, milyen szép lesz hazaérkezni majd, ha eljön a szabadulás órája. Hajnalban utazni Kolozsvár felől Váradra. Akkor nem sikerült. Éjszaka érkeztem. Azóta Isten kárpótol azzal, hogy amíg Váradon a Partiumi Keresztyén Egyetemen tart a tanév, minden kedden hajnalban ezt az élményemet újra átérezhetem. Aztán estefelé, amikor visszautazom lakóhelyemre, Kolozsvárra, a sötétedésben, megpróbálok így imádkozni a vonaton:

Imádság

*Lankadt már a lebegő csillag szárnya,
Megpihenni a dombtetőre szállna.
Hajnalt remélve gyűlni kezd a harmat,
Alvó szelet hűs barlangmély takargat.
Fáradt vagyok, pedig a dolgom tenger,
Te tarts ébren virrasztó kegyelemmel.
Szerelmed csillogjon a szavaimban, úgy legyen
Kérlek, Te mondd, máris így van.*

Más elégtétele is lehet az embernek. Negyven esztendővel a szabadság után hálaadó emlék-istentisztelet a börtön városában, a szamosújvári templomban. Azok a lekipásztorok szolgálnak, akik egykor a papi szobának a lakói voltak. Már csak ketten vagyunk életben abból a körülbelül ötven kollégából, akik több mint egy esztendőt töltöttünk ott együtt. Nézem a Duna televíziónak az eseményről készült beszámolóját. Azt a pillanatot vágják be, amikor az úrvacsora kelyhét nyújtom egykori börtönőrömmek...

Elsőéveseket vizsgáztatok első félév végén. Írásbeli vizsga. A hallgatók a dolgozatokat leteszik az asztalra, és mennek kifelé. Tulajdonképpen akkor tudom meg, kit hogy hívnak. Nagyon ismerősen csengő név: Endi Melinda. Visszahívom a leánykát: - Nem vagy te véletlenül Szék községből való? - De igen. - Azért kértem, mert volt nekem egy ilyen nevű börtönőröm, Endi András. - Az az én nagyapám...

Ezerkilencszázhatvannégyben Romániát rákényszerítették a politikai foglyok szabadon bocsátására. A börtöntől is el kellett búcsúzni. Hát búcsúzott tőle ki-ki aszerint, hogy odabent mi volt a foglalkozása.

A szakács

*Hogy válni kell, most szinte fáj. Megszoktalak,
koromba vont, szürkére vált komor falak.
Isten veled, jó konyhakés, forró kazán,
Mert már fogyókúrára vár boldog hazám.*

*Két emeletnyi cellasort magam építettem,
S befalaztam kipusztított galambok otthonát.
Így szólt az ősz alezredes, megdicsérve tettem:
„Menj haza, s a kommunizmust építsd:
csak így tovább!”*

*Mostam budát, hordtam ivóvizet.
Hűségemért a kormány megfizet:
Tizennyolc évből elenged tizet.*

Említettem a papi szobát. Sok érdekes egyéniséggel ismerkedhettünk meg ott. Külön regényt lehetne írni például a zsidó misszionáriusról. Tőle tanultam egy életem végéig elkísérő figyelmeztetést. Többször volt fogságban, saját bőrén, saját lelkén tanulta, fogolytársait is megtanította rá, hogy kell imádkozni szabaduláskor a börtön kapujában:

Kedves barátaim, mielőtt ti kérdeznétek, én kérdezek tőletek valamit:

*Lehet-e élni ott, ahol az ország
Gyilkosok cinkosára bízta sorsát?
Hol mását annak, ki ezreket ölt,
Itt árváikat túlélő bronzba önt
Országgyűlési s törvényszéki tolvaj
Lopott vagyont nevére ír, a tolvaj.
A hatóság szomszédokkal figyeltet,
S holnaptól törvény tiltja be a nyelvet?*

*Maradj-e még itt?
Amikor a testvér ostobának néz?
Kint többet keresnél,
S a jólétre fizetnéd az adódat.
A temetőket?
Órizzék a holtak. Melyiket?
Vörösmarty és Reményik sírján
A márvány más-más kertben
Fénylik. Hová?
Erdélyi, pesti golgotára?
A te hazádnak hol van a határa?*

Összeállította: A. K.

MENET KÖZBEN

Tavaszy Sándor fájdalmas-szép gondolatát juttatja eszembe ez a könyv. (Kötő József: *Menet közben*, Anyanyelvi Konferencia - 2000.) „A mi sorsunk értelmét az újrakezdés művészete adja meg” - mondta a kolozsvári filozófus, teológiai professzor. Nehéz fátum. Balladás sors. De biztató, hogy az újrakezdés képessége magában rejti a kényszerű létállapotok túlhaladásának előfeltételeit, közös nekifeszüléssel pedig a biztosítékát is.

Menet közben, adja, találóan, könyve címének a szerző. Ami diszkontinuitást és egyidejű folytonosságot jelent. Múlta is utaló és a reménylett jövőt is magában rejtő folyamatot sugall. Nemcsak vagyunk, hanem tartunk is valamerre. Megnyugtató. Mert - amint Gálfy Zoltán professzor mondta -, ha nem történik semmi, abból nem semmi lesz, abból baj lesz.

Aki menet közben van, az részeredményekről számolhat be. Ezt teszi Kötő is. Ám ha mégis felmerülnek bennünk bizonyos kérdések, azok nem a célra vonatkoznak, hanem inkább arra, hogy például időarányosak-e az eredmények a stratégia függvényében? Vagy hogy azok, akik felvállalták az erdélyi magyarság érdekképviselését, lazaságból, gyávaságból, kicsinyes érdekből vagy nemtelen megalkuvásból nem mulasztottak-e el nagyon fontos dolgokat? Az ingoványon haladva, jogos-szép elképzeléseinkből ellenfeleink és ellenségeink nem sülyesztettek-e el máris több mindent?

Ha az áhított sikerek helyett a fiasok ütik fel gyakrabban a fejüket, a hiba nem a eszmében van, a baj forrása másutt - nyilván bennünk is! - keresendő. Mert a cél világos, egyértelmű, félreérthetetlen: magyar-ként emberhez méltó, szabad életet élni Erdélyben. Úgy, ahogy éltek volt eleink, ezerszáz éven át.

A diktatúra összeomlása óta eltelt tíz évben újfent (hányadszor, Istennem!?) meggyőződhattunk róla, hogy az elorzott jogok s javak visszaszerzéséért folytatott szabadságharcban csak annyit vehetünk megint birtokunkba, amennyit képesek vagyunk/leszünk kiharcolni magunknak.

Vajon az életminőség tekintetében előbbre tart-e ma a magyarság Erdélyben, mint volt a diktatúra idején? Nem a megnyilatkozás szaba-

dabb légkörére gondolok, mert az nyilvánvaló, hanem például arra, hogy a közösség érdekvédelmi szervezete kihasználta-e minden lehetőséget? Vezetői kényszerítették-e ki újabbakat? Merthogy a politika közismerten a lehetőségek művésze.

Abban, gondolom, minden érintett véleménye megegyezik, hogy bizonyos vonatkozásokban ma jobb a helyzet, mint tíz évvel előbb, más területeken viszont rosszabb. Kisebb dolgokban engedményeket tett a bukaresti vezetés, de alapvető kérdésekben nem, sőt... A sajtóélet kedvezőbb légkörében például szabadon elsírhatod bánatodat, de változatlanul nincs önálló magyar egyetem. Márpedig „az egyetem egy társadalom értelmiségének a gyűlhelye..., az a szellemi centrum, amely biztosítja a közösség iránt elkötelezett öntudatos értelmiség kialakítását, annak az értelmiségnek a felnevelését, amely nélkül nincs hiteles magyar oktatás középszinten, sőt alapfokon sem. A romániai magyar társadalom lefejezett társadalom értelmiség nélkül. Értelmiség pedig nincs jól szervezett, a magyarság iránt elkötelezett felsőoktatás nélkül.”

Iskolaügyben - több írás tanúsága szerint - nincs előrehaladás, pedig az idő sürget. Arra is figyelmeztet a szerző, hogy az önálló magyar egyetem újraindításáról lemondani vagy kompromisszumokkal beérni végzetes hiba lenne. Ennek az igazságnak a magyarok között nemigen akadhat épeszű ellenzője, ám a felismeréstől a megvalósulásig nagyon hosszú az út, amit ráadásul a hatalom eltorlaszolt, márpedig hitehagyott erőkkkel akadályokat venni hiú ábránd, győzni pedig lehetetlen.

Ennél is nagyobb baj, hogy hiányzik az a „védőburok”, ami körülölelné és megóvná a magyarságot a bukaresti vezetés módszeres rombolásaitól, lehetővé téve az egyidejű zavartalan(abb) és hatékony(abb) önépítkezést. Magyarán: nincs **autonómia**, sőt a gondolatnak határozott képviselője is hiányzik az RMDSZ legfőbb vezetőiből. Ami azért tragikus, mert végzetes lehet.

Bár jelenleg kulturális és oktatási kérdésekkel foglalkozik mint államtitkár, szerzőnk nem hivatásos politikus. Kötő József irodalom- és színháztörténész, az erdélyi magyar színháztörténész talán legjobb ismerője. Ezért is szentel könyvében - a történelmi visszapillantást sem nélkülözve - bő terjedelmet az erdélyi magyar színháztörténész nagy személyiségeinek, stációinak és fontosabb kérdéseinek.

Első látásra szokatlannak tűnhet - különösen az anyaországi olvasók szemében -, hogy egy irodalomtörténész egyszer csak gondol egyet, a politika színterére lép, és merőben más eszközökkel folytatja azt a küzdelmet, amit évtizedekig a betűk s a szép szó erejébe vetett hittel vég-

zett. Tudnunk kell azonban, hogy hivatásos politikusok híján Erdélyben az ilyesmi egyáltalán nem volt ritka dolog az elmúlt négy-öt száz évben.

Kötőtől sem volt idegen régebb se a „politizálás”, a közösség ilyen formájú szolgálata. A kolozsvári Állami Magyar Színház dramaturgjaként (valójában szürke eminenciásaként), majd igazgatói minőségben, okosan lavírozva a diktatúra tilalomfái közt, hosszú éveken át ő ügyeskedte ki, hogy a város színházszerető közönsége megfelelő szellemi táplálékot kapjon Thália érdemes szolgálóitól. Nem úgy, hogy ő egyedül döntötte el, milyen darabok kerüljenek az éves repertoárba, hanem azáltal, hogy maga bűvárolta fel, és győzte meg a döntéshozókat az ajánlott művek időszerűségéről. Jó visszaemlékezni rá, hogy még a legszörnyűbb években is felejthetetlen hangulatú színházi estéknek, szellemi-érzelmi együttléteknek lehettünk részesei a Szamos parti színházban. Micsoda összhang, egyet akarás uralkodott akkor ott, jellemzett színészt, közönséget, szerzőt, rendezőt, kellékest!...

Szabadjon itt egy röpke kitérőt tenni. Kolozsváron kétszázötven éve játszanak színházat magyarul. Erdélyben a színháznak mindig nagyon komoly tudat- és közösségformáló szerepe, ereje volt. A Habsburg-elnyomás idején az elnémetesítő törekvésekkel kellett határozottan szembeszállnia a nemzeti eszméje, gazdag hagyományaink, saját(os) értékeink felmutatásával. E tekintetben azóta, sajnos, nemigen változott a helyzet, sőt, ma még az egykorinál is komolyabb feladat előtt áll ez a nagyon fontos intézmény: hazafias nemzeti érzésben megcsökött, gyengélkedő magyarjainkat kéne, a megmaradás érdekében erősíteni a szép magyar beszéd és az igazmondás erejével. Kellene! De ennek korántsem mindenhol tesznek eleget. Kolozsvárt például, mint hírlik, a színház irányítói erősen elidegenítették a lakosságot ettől a rendkívül fontos világi szószéktől. Mellőzve az erdélyi magyarsággal szembeni kötelességek teljesítését, a művészi munkában az egyéni ambíciók - nemzetközi fesztiválokon való részvétel, díjak megszerzése - kaptak/kapnak, az elfogadhatót, megengedhetőt messze meghaladó mértékben, érvényesülési teret. A helyi közönség döntő hányada ízlésvilágának, szokás- és értékrendjének figyelmen kívül hagyása, életfelfogásuktól idegen szemléletet, értékrendet sugalló darabok túltengése az éves repertoárban a hagyományosak, az el- és befogadottak helyett, vezettek ahhoz a szakadékhoz, ami most Kolozsvárt színház és közönsége közt tátong.

Aki pedig a köz érdekében védelmébe meri venni a „poros” művet, az könnyen ásatag, vízőzön előtti felfogásúnak találhatik. Kísérle-

tezés nélkül nincs fejlődés! - hangzik a szigorú szentencia. Ez igaz. De szabad-e csömörig abszurd, meg avantgárd darabokkal traktálni egy agyonsanyargatott, itt-ott már azonosságtudat-zavarral küszködő kisebbséget, kísérletező színházzá változtatni Kolozsvár egyetlen magyar színházát? Kisebbségben a színháznak hangsúlyozottan **szolgáló** színháznak, az önépítkezés kitüntetett fórumának kell lennie. Veszélyeztetett helyzetben önépítkezni nem a nagyvilágból egyéni ízlés és célkitűzés szerint összerostált darabok színrevitelével, hanem saját értékeink kincsházából merítve lehet leginkább. Kötő József ezt sokkal jobban tudja, mint én, s hogy könyvében mégsem rohant kivont karddal a világot jelentő deszkák, szeretett közönsége védelmére, azt, gondolom, jóérzése és úri modora magyarázza. Az igazságot azonban ki kell mondani, ha mégoly fájdalmas is.

Jó volt újraolvasni azokat a színházi, művelődési életünkről töprengő személyes hangú Kötő-kisesszéket, melyeket a nyolcvanas évek második felében - Korunk szerkesztőként - magam „rendeltem” az írótól azzal a szándékkal, hogy üde színfoltokkal kézbe vehetővé tegyük a pártvezetés által ellehetetlenített, megszüntetésre ítélt folyóiratot.

(Kötő József - egyetlenként - érdemesnek tartotta fölvenni a kötetbe azt az interjút is, amit '94-ben magam készítettem vele, mint az újrarendült Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) főjegyzőjével. Nem értem, hogy a szerkesztő miért törölte nevemet a beszélgetés végéről. Ne tudta volna, hogy az interjú közös produktum? Így bizony igencsak furcsán hat, hogy az író kérdésekre válaszolva fejti ki véleményét, ám azt, hogy kihez beszél, nem tudhatni.)

A könyv eszmei középpontjába állított önépítkezésben Kötő kiemelt szerepet szán az egyháznak. Érthetően. Joggal. Mert a hitélet gyakorlása, gyakoroltatása mellett Erdélyben az egyházat mindig is alapvetően jellemezte népének gyámolítása. A történelmi egyházak érdemes képviselőiben mindenkor az utókorra is kisugárzó erős elhívás munkált. Ennek a küldetéstudatnak az elhintése a lelkekben, különösen a fiatal nemzedékek között, Erdélyben a magyarok eredményes szabadságharcának *conditio sine qua nonja*. A hitélet terjesztésén és elmélyítésén, vagyis eredendő funkciójukon túl a mai erdélyi magyar társadalom nem nélkülözheti a történelmi egyházak iskolafenntartó, erkölcsnevelő, a magyarságtudat ébrentartására és terjesztésére, illetve a közélet megtisztítására...irányuló segítségét sem. „Sajtó és nyilvánosság az egyházban analóg fogalmak, hitélet és közszolgálatosság eggyé forrott küldetést jelentő indíttatások”. Az átmenet zűrzavarában közösségmegváltó szerepben tetszelgő konjunkturalovagok elleni hatékony

fellépésben „a szellemi felülnézet értékteremtő és értéktiszteletre kényszerítő erkölcsiség hirdetésével és művelésével” tehet igen sokat a kereszteny/keresztyén sajgó.

Kötő József Németh László ismert minőség-elvét teszi meg az erdélyi magyarság megmaradásának és gyarapodásának alapfeltételéül. Önépítkezés-eszméjének ez a categoricus imperatívusa: „A kevesebb joga az élethez az, hogy különb. A kisebbség jogosítványa, hogy elit tud lenni”. Ezek szerint adott geopolitikai helyzetben az erdélyi magyarság létének záloga önértékének, értékességének fokozása. Jövőjét csak az biztosíthatja, hogy az emberi viszonyok minőségét illetően, értékteremtés és sok egyéb tekintetben magasabb szinten áll, mint a többség. Olyan gondolat ez, amivel csak azonosulni lehet. Ám ahhoz, hogy e rendkívül magas követelményrendszernek a kisebbségi magyarság Erdélyben - és persze másutt is, mindenhol - megfelelhessen, a kiváló szellemi képzettség mellett egzisztenciálisan is erősnek kell lennie. Ezért is örömdetes, hogy - a két világháború közti gyakorlatot újraélesztve - Erdély-szerte újabb és újabb gazdasági egyesületek alakulnak, szakemberek széles körben terjesztik a korszerű gazdálkodáshoz nélkülözhetetlen ismereteket. Összefogva, az erők okos egyesítésével talán sikerülni fog ellensúlyozni a román kormánynak azt a galád szándékát, hogy a privatizálás során marginalizálja, ahol pedig lehet, kiforgassa javaikból a magyarokat.

Kötő József fáradhatatlan szervező, helyi erők bevonásával igyekszik kiépíteni és gazdagítani az önálló művelődési egyesületek és intézmények egyszer-volt bevált rendszerét. Hadd említsünk meg néhányat az újraindított, illetve az újonnan létesült centrumok közül: az országos könyvtárhálózat szervezését végző Heltai Alapítvány, az erdőcsinádi Református Művelődési Központ, a zsoboki Bethesda Szórványközpont, a Györkös Mátyi Emlékház, a Reményik Sándor Szabadidőközpont; az EMKE kultúrközpontjai Zilahon, Szilágysomlyón, Csernakeresztúron, Dicsőszentmártonban, a hivatásos képzőművészeket tömörítő Barabás Miklós Céh, a Romániai Magyar Népfőiskolák és Közösségszervezők Szövetsége, a Romániai Magyar Dalosszövetség, a Nemhivatásos Színjátszók Szövetsége, a Romániai Magyar Táncszövetség, illetve a Romániai Magyar Lapkiadók Szövetsége, a Magyar Újságírók Romániai Egyesülete, a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság.

A tág összefüggésekben gondolkodó, tapintatosan politizáló író az erdélyi magyarság sorsát az egységesülő Európa - most épp lassított mozgású - szekeréhez köti. Kötő az áhított jelenség holdudvarából

elemzi, sorjázza a fontosabb teendőket. Szép álom! Bárcsak ne csalatkoznánk! Reménykedjünk, de azt azért ne higgyük, hogy az integráció egyetemes gyógyír, panacea lesz. Ha lesz. És mikor lesz? És főleg mi lesz addig az akolon kívülre szorult erősen erodálódó magyarokkal? Mert azt az időtartamot, amíg Románia az Egyesült Európa tagjává válhat, évtizedekben kell mérni. A román nagypolitikát pedig, mint eddig mindig, ezután is a képmutatás fogja jellemezni. Valljuk be: a kormányzásban való magyar részvétel sajnálatos öncsalás. Lagymatag politizálással Erdély magyarsága semmire se fog menni. Se bent a kormányban, se rajta kívül.

Kötő József jövőbe vetett hite, kedves „próféciai” olyan szívmengetők, ámde még részbeni teljesülésük is csak úgy képzelhető el, ha az érdekvédelmi szervezet ama vezetői, akik anno a kolozsvári főtéri Plébániatemplomban „Isten engem úgy segélyen”!-nel az erdélyi magyarság feltétel nélküli szolgálatára esküdtek fel, belátják, hogy sokszor mulasztottak, nagyokat hibáztak, és - magukba szállva - levonják a konzekvenciákat. Tisztulj meg, és radikalizálódj! - mondanám, ha tehetném, s hinném, hogy lesz foganatja.

Nyelvünk és Kultúránk, 111.

AZ ÉRTELEM HATÁRÁN TÚL

Több jelentős novelláskötet s a *Sinistra körzet* után Bodor Ádám *Az érsek látogatása* című remekében (Budapest, Magvető, 1999.) ismét felragyogtatta kivételes szépírói erőit. Legújabb regénye az abszurd világába vezet. Bodor Ádám íróilag bizonyítja, milyen iszonytató alakzatot ölthet a korlát(ozhatat)lan hatalom. Egy olyan falanszter látványa tárul itt elénk, amely teljességgel idegen az ember természetétől, de amit az öncélú politikai hatalom kóros hipertrófiája miatt lehetetlen megreformálni, tagjai csak úgy szabadulhatnak meg tőle, ha romba döntik. Egy ilyen ember-alatti világnak a szörnyűségeit – „börtöntölteléként” –, többed magával, az író maga is megtapasztalta. A börtönéletre és a válogatott kínzásokra történő regénybeli utalások nem másodkézből vett értesüléseken alapulnak, keserű személyes tapasztalat rejlik mögöttük. Ebben a tekintetben a regény önéletrajzi fogantatású, ami természetesen jottányit sem von le az írói teljesítményből. Egyébiránt az alkotók, függetlenül attól, hogy szépírókról vagy a művészetek más területein működő szerzőkről van-e szó, mindig önmagukat (is) adják, annál az egyszerű oknál fogva, hogy a magukénak érzett, vallott eszméket, ideálokat, sok-sok élményt és tapasztalatot, saját személyiségükön átszűrve, egyénítve építik be a készülő művekbe. Tudatosan vagy ösztönösen. Mindig a korra jellemzően. És mivel mindegyik teremtmény gényusz egy-egy önálló univerzum, minden hiteles irodalmi, művészi alkotás (többé vagy kevésbé) eredeti, egyszeri és megismételhetetlen.

Az érsek látogatása abszurd regény. Nem fantasztikus, hanem abszurd. A kettő közti legfőbb különbség abban rejlik, hogy az előbbiben a valóságelemeket „képzeltbeli, mitikus, mesés, utópikus motívumok” szövik át, s bár az ábrázolásmód legfőbb jellemzője a nagyfokú deformáció, az író a történetet, cselekményt a hagyományok tiszteletben tartásával, a köznapi fantázia logikája szerint szövögeti. Az abszurd „minden ilyen logikai konvenciót felborít”. Bár az, amit ábrázol, irracionális, hihetetlen és meghökkentő, az író „nem hajtja annyira túl a deformációt, hogy módszere elvileg kizárná az esztétikailag releváns jelentést. Az abszurd szélsőségesen hihetetlen, de nem elvileg értelmetlen, érthetetlen.” (Világirodalmi Lexikon, Bp., 1974.)

Jóllehet Bodor Ádám regényének világa abszurd, a tárgyul választott valóság írói megkomponálása realista. Mert amikor a szerző a mű tárgyát abszurdnak mutatja be, kíméletlenül lerántja a leplet egy félelmetesen üres, hazug, irracionális világról, megszüntetésére ösztönözve az olvasót. Viszonya a mesterségesen létrehozott emberidegen társadalmi képződményhez nem evazív. Bodor Ádám nem tér ki a döbbenetes realitások elől, nem menekül a szörnyűségektől, hanem felelősen szembenéz velük. És azáltal, hogy ezt egy történelmileg igazolt, bevált értékrend – az örök humánus – jegyében teszi, túl is lép rajtuk. Az emberi tartalmaktól megfosztott borzongató világ ábrázolása az abszurd eszköztárával, a szó nemes (nem konvencionális!) értelmében realista szemléletet jelent.

Nekünk, idősebbeknek, akiket egy ilyen „szép új világ” építése közben nemcsak ifjonti vágyainktól fosztottak meg, hanem az újrakezdés lehetőségét is elorozták tőlünk, bárhogy viszolygunk is tőle, elég könnyű „ráhangolódnunk” a regénybeli történetekre:

Bogdanski Dolina szörnyű világa, sajnos, nem ismeretlen előttünk. A „Kárpátok hegyláncai közt” megbúvó település lakóinak napjai az érsek beharangozott, de soha meg nem valósuló látogatásának Godoti hangulatában, teljes kiszolgáltatottságban és buta céltalanságban telnek. Az emberek egy olyan világban tengődnek, ahol – bár sem nyomorúságos anyagi helyzetükön, sem nyomott kedély- és lelkiállapotukon nem észlelhető semmilyen javulás – bizonyos külső jelek mégis arra utalnak, hogy nemrég itt is vezetőváltás történt: „a falu és az egész környék urai az egykor rettegett hegyivadászok helyett most már a papok”. Csakhogy a vezetőváltás nem hozott megváltást, nem volt az más, mint a tömegek jogos óhajának megcsúfolása, az új gúnya és a szakállnövesztés (úgy tűnik, az ortodox papokká átvedlett szekusoknak szakállt kellett növeszteniük – A.K.) mit sem változtatott a régi rendszer jellegén, természetén. Ugyanolyan ingoványos, szutykos, nyúlós, borzongatóan idegen maradt itt minden, mint volt azelőtt.

Az érsek, akinek bejelentett látogatása kissé felkavarta a dolinai állóvizet, a regény amolyan „szellemalakja”. Kilétét, székhelyét, jövetelének célját mindvégig homály fedi. Csak az emberek hozzá való viszonyulásából, viselkedésükből érezzük, hogy itt ő az úr. Az, hogy Bogdanski Dolinán az érsek gyakorolja a hatalmat, nyilvánvaló, ám ugyanakkor az is kitetszik, hogy van valahol egy Legfőbb Hatalom, akinek az érsek is alárendeltje (amannak része és részese), mert hiszen csak addig töltheti be tisztségét, élvezheti előnyeit, amíg szolgamód

teljesíti annak a Valakinek az utasításait. Lényének „értelme” az ukázok maradéktalan végrehajtásában rejlik, létezésének is ez a garanciája.

Az ellenőrizetlen hatalom pedig szeszélyes. Senki sem tudhatja, mikor kire és miért sújt le. Nemcsak a városka lakóit hatja át zsigeri félelem, a szorongás lidércnyomása az éppen aktuális (látogatni készülő) érseket is gyötri. Valójában senki sem vonhatja ki magát alóla, mert a struktúra szerves része, az egész rendszert áthatja.

És amint az lenni szokott, a Legfőbb Hatalom uralkodik: rendelkezik, alávet, a legkisebb kihágásokat, lazaságokat is megtorolja. A legcsekélyebb megingást, sőt az elhajlás gyanúját is bünteti. Nincs kegyelem: saját „disszidens” bizalmasait (eszközeit), az egymás nyomába lépő érsekeket (akik „melleleg” ezredek) és papokat (katonák) is kiejti kegyéből. Álomkórral sújtja, „kikapcsolja” őket a rendszerből mielőstb valami gyanúsát szimatol. Ezért bukkannak fel időről időre újabb nevek.

A helybeliek között újabban az a hír járja, hogy nem is az az érsek érkezik, akit beharangoztak, egy másik fogja meglátogatni őket. „Amikor Bogdanski Dolinán egy reggeli mise végétével kihirdették, hogy nem Leordina érsek látogat a városba, hanem Butin, akiről addig senki sem hallott, Gabriel Ventuza, az egyszerű tábori lelkész már rég tudott a dologról.” Mégpedig féltetvértől, Hamzától, aki „mondókája végén, mintha csak valami mellékes apróság jutna az eszébe, megemlítette: legalább lesz, aki majd egyszer elmeséli neki, hogyan végeztek a dolinai vasútállomáson hívei Butin érsekkel. Mint valami látnok, aki révületében több méter vastag falakon is átlát, egyenesen a jövőbe pillantott.”

Kimondatlanul is tudjuk, hogy Ceausescu Romániájában járunk. Erre engednek következtetni egyebek közt a román személy-, hely- és tájnevek, melyeket Bodor Ádám azért keresztezett mesterien analóg szláv (orosz) nevekkal, hogy érzékeltesse: a hatalmas mancsú medve „egylényegűvé” gyúrta a térség uralma alá hajtott államokat.

Az író részletes leírás helyett inkább sejtet, az események helyszínei azonosíthatatlanul összemosódnak, ellenben a „népboldogító” ideológia, melynek nyomasztó légkörében a különböző ajkú, nemzetiségű szerencsétleneknek élniük kell, hatalmas árnyként borul a „felszabadított” területek (országok) fölé. Bogdanski Dolinán Izoldának „lányt, asszonyt nem hívnak, ez... az elkülönítő neve”. („Izolare” románul elszigetelést, elkülönítést jelent – A.K.). Az ellenőrök pedig Csernovitz, Tiraszpol felől érkeznek...

Micsoda világ! Sehol egy szilárd pont, nyugalmat adó fogódzó: az értesülések megérzéseken, sejtéseken, hallomásokon alapulnak. Értelmes beszéd helyett mondattöredékek hangzanak el. A dolgok kontúr nélküliek, a fizika törvényeire fittyet hányva csaknem súlytalanul lebegnek. A mindenre kiterjedő talányosság általánosító erővel hat. Ami nemcsak lehetővé, hanem elhíhetővé is teszi, hogy a dolinaikhoz fogható abszurdítások, szörnyűségek nem csupán Közép-Kelet-Európa totalitárius rendszereiben történ(het)tek meg, hanem másutt is, a messzi Kínában, Észak-Koreában, Kambodzsában csakúgy, mint Kubában. Mindenhol, ahol hasonló társadalmi alakulatok működtek vagy működnek.

Bogdanski Dolina megkövesedett, mozdulatlan, időn kívüli világ, ahol – a körülmények hatalma folytán – az emberek különös képességekre tettek szert. Félve elsuttogott szavakból, elmotyogott félmondatokból, apró célzásokból is „értenek”. A település lakói reszketve vigyáznak, nehogy elszólják magukat, az ilyen könnyelműségnek ugyanis beláthatatlan következményei lennének. A maradék szabadság ára a szüntelen résen-lét: nehogy támadási felületet hagyjanak a lehetséges feljelentőknek. A személyes „szabadság” legfőbb garanciája, ha az egyén falat emel önnönmaga és a többiek közé. A titoktartás – ne tudd, mit gondolkodok, mit érzek! – életeket menthet. Az álmodókat (másképp gondolkozókat) a hatalom idegen testként veti ki magából, mihelyt tudomást szerez róluk.

Mivel a dolinai emberek gondolkodását, lelkivilágát sűrű homály fedi, a hősöknek nincsenek egyedi vonásaik, s ha némelyiknél egy-két sajátos karakterjegy felsejlik is, alig kivehető. A hatalmi manipulációk szenvedő alanyai idővel arctalan figurákká satnyulnak. Nem véletlen, hogy épp a szélhámosok, a kollaboránsok a legjobban egyénített figurák. Az író ezzel is nyomatékosítani akarta a rendszer aljasságát, embertelen mivoltát.

Az általános szorongás légkörében a személyközi kapcsolatok riasztóan felszínesek, tartalmatlanok és a pusztá vegetálásra korlátozódnak. Az állati sorba süllyesztett emberből csakugyan kivész minden jelentős érték, belső tartalom? Valóban elkerülhetetlen, hogy a valamikori szívbéli gazdagság helyét a lelki sivárság foglalja el? A helyzet összetettebb. Bár a rombolás óriási, a belső értékek – jobb idők eljövételében bízva – a lelkek mélyére húzódnak vissza. Az emberek érzik, nem ez az ideje az egyenes beszédnek és határozott cselekvésnek, az még odább van. Az eszköztelenné nyomorítottak hada a túlhatalommal szembeni kiszolgáltatottságában bölcsebbet aligha te-

het, mint hogy kivár, megpróbál erőt gyűjteni, belülről építkezik. Úgy, ahogy lehet.

A totális diktatúra nemcsak az önálló gondolatok előtt zárja le csörmöplőve a kaput, a személyes vágyak sem szárnyalhatnak szabadon. A rendszer hermetikusan zárt, a hatalom – főregként – narcisztikusan görbül vissza önmagába: bárhova tekint, mindenhol magát akarja látni. Minden erejével arra összpontosít, hogy változatlanul megőrizze a status quot. Az uralkodó elit retorikája szerint a falanszter lakóinak azért nincs okuk és joguk panaszra, mert az „a létező világok legjobbi-ka”.

(Boldog tűnt idők! Ha Csehov unalom-üzte kisemberei tudták volna, hogy jönni fog egy kor, amelyben még a képzeletnek is tilos lesz a szárnyalás, talán megbékéltek volna sorsukkal! A megélt, az adott helyett ők legalább szabadon álmodhattak egy szebb és jobb világot maguknak; a távlatot nyitó ígéret lelki szemeik előtt irizált, szirénhangon szólongatva őket.

Hogy azokból a gyötrelmes-szép vágyakból mégsem lett semmi? Istenem! De hátha ez nem is az ő emberi gyengeségükön múltott, nem az ő hibájuk volt? Lehet, hogy számukra elérhetetlen „magasabb” erők döntöttek volt helyettük, s csak nekünk tűnik úgy, hogy saját cselekvésképtelenségük átoksúlya alatt vergődtek? Az viszont tény, hogy hiányzott belőlük az elszánás ereje, amely átlendítette volna őket az ábrándozás passzivitásából a pozitív változást hozó értelmes cselekvésbe. Az is elképzelhető, hogy a mozdulatlan orosz élet irdatlan súlya nyomta a földre őket, és túl szerény volt az ő erejük ahhoz, hogy lebontsák a személyes kiteljesedés előtt álló ősi gátakat. De még ha sikerült volna is nekilendülniük, vajon nem véreztek volna el a kapitalizálódó világ dzsungelében? Megannyi kérdés! A hiábavalóságok és lelki gyötrelmek ellenére Csehov kisemberei még egy viszonylag emberi, elfogadható világban éltek. Nem véletlenül érzett vonzalmat irántuk az író is. Szánta, ha félszemmel „kinevette” is őket).

Bogdanszki Dolinán merőben más az élet. Itt a szorongás az uralkodó életérzés. Az emberek rettegnek, mert a kiszámíthatatlan hatalom bármikor bárkit indoklás nélkül letaglózhat.

Mi magyarázza a rendszer zordon szigorát, a zsarnokságot? A hatalom természete. A totális uralom csak erőszakszerveinek maximális működtetésével remélheti a status quo fennmaradását. Bogdanski Dolinán nyüzsgönek a feljelentők. Súlyosbítja a helyzetet, hogy senki

sem tudhatja biztosan, ki a besúgó és ki a megfigyelt. Elvben mindenki lehet ez is, az is, sőt mind a kettő egyszerre. Mert bárkit megfigyelhetnek, és mindenkit beszervezhetnek. A társadalom atomizált, a tömeg homoktenger: alig-társadalom.

Ebben a bűzlő mocsárban egyelőre minden nyugodtnak látszik, ám többen titkon dédelgetik már a nagy tervet: kiszabadulni valahogy a pokolból! Aminek persze csekély az esélye, de legalább meg kell próbálni: a szabad élet méltósága mindennél feljebb való!

A Senkowitz nővérek módszeres kísérlete, hogy a nem-szabadságból kijussanak a szabadság birodalmába, hiábavalónak bizonyult, mégis Izoldán ez volt az egyetlen valóban értelmes tett. Még akkor is, ha agyamosott (honfi)társaik – a hatalom pusztá eszközévé degradált tömeg – agyonkövezte őket. Bodor Ádám érzékletesen írja le ezt a jeletet. A szerencsétlen némberek „Leveses kanállal már évek óta az egész barakk szeme láttára vájták, kaparták ágyuk alatt a földet, de a betegtársak nemigen értették, mi az ördögöt akarhatnak. Bár a barakkfelelős gyanakodott, és minden reggel tollba mondta jelentéseit a tapasztaltakról... Arra azért komolyan mégsem lehetett gondolni, hogy ezek a némberek egy éjszaka fogják magukat, és mint az ürgék, kísétnak a rétre. Pedig ez történt. A víz-vájta járatokon át kikúsztak a táborból a szabadba, és miközben a tiraszpoli szerzetesek kutyáikkal keresztül-kasul kerestették őket a rekettyésben, a part menti csaltban, ők szépen beásták magukat a hulladéklerakóban egy halom szemétbe. Nyomuk is veszett mindjárt a miazmás terepen.”

Jutalom reményében, sajnos, mindig akadnak kollaboránsok, szólamokkal, miegyebekkel a tömeg is könnyen megtéveszthető. Különösen egy olyan elszigetelt világban, mint a dolinai. Gábiel Ventuza tábori lelkész „bőrpórázon vezette vissza a telepre (a Senkowitz nővéreket – A.K.), ahol egy tyúkketrecbe zárva mindjárt ki is állították őket közszemlére...Gyalogosan tíz percet sem tart az út a folyóparti rétig, ahol az elkülönítő kerítései kezdődnek, ameddig a kíváncsiskodók más-kor is elmerészkedtek. Mégis, mire odaértünk, már nem akadt semmi látnivaló. Sehol egy tyúkketrec, sehol a Senkowitz nővérek. Aztán halottuk; a többi beteg addigra már kövel agyondobálta a szökevényeket.”

A két lány halála semmit sem von le precedens nélküli tettük értékéből. Még sokan fognak meghalni Bogdanski Dolinán hasonló kísérletekért, de a gondolat, hogy visszaszerezhetik szabadságukat és emberi méltóságukat, nem hagyta érintetlen őket.

Most azonban mintha civilizáción kívül élnének: nincsenek iskolák, sem tudományos, művészeti... intézmények. Van viszont rengeteg bör-

tön. A hatalom azt akarja elhíttetni a világgal, hogy azért túlméretezettek a rendőri erők, mert alulszervezettek a közösség életviszonyai. Az igazság azonban más. A börtön, mint legfőbb intézmény határozza meg a rendszer jellegét. A börtönök sokasága úgy hálózza be az országot, mint vérerek az élő testet. Nem csoda, hisz rendőrállam.

Ilyen körülmények között Izoldán s a dolinai világban sínylődők zömének lelkén fokozatosan elhatalmasodik a kilátástalanság, egy részük meghasonlott, mások úton vannak a meghasonlás felé.

„Legalább integess a férjednek – mondtam Natalia Vidrának –, hát-ha egyszer mégiscsak idenéz.

– Ó, minek – felelte – , hiszen hamarosan találkozunk.

– Csak nem képzeled, hogy kiengedik?

– Azt nem, és mégis, hamarosan együtt leszünk.”

Azt gondolhatnánk, hogy egy abszurd világban a hatalom mindenkivel szemben egyformán ellenséges. Bogdanski Dolinán más logika érvényesül. Itt sajátos ismérv szerint osztályozzák az embereket: bennszülöttekre („magunk fajta”) és idegenekre osztva őket. „Attól fogva hetven éven át Viktor Ventuza segített át minden álmodozót a túlsó partra, és hogy mestersége ezernyi szennyes rejtekébe soha bele ne pillanthassanak, pár napos korukban kicsempészte innen saját gyermekeiket is.

Gábiel Ventuza például a messzi Al-Dunán, bérelt anya mellett nőtt fel, egy jázminbokros, levendulás szigeten. Apját többé nem is látta, Bogdanski Dolináról sem igen hallott egészen addig a napig, amíg féltestvére, Hamza el nem árulta, hogy a dolinai örmény temetőt, ahova embercsempész apjukat nyugalomra helyezték, a helybeliek kiüríteni készülnek.”

A temető kiürítésének fel-felbukkanó szándéka azt az érzést erősíti az olvasóban, hogy ezt a szörnyűséget nem akárci ötlötte ki, az aljas gondolat egészen fenn, a hatalom csúcán fogant: „Periprava vikárius már hónapok óta alszik, és helyette Tizman archimandrita intézi a város dolgait, aki legújabbán azt vette a fejébe, hogy egyszer s mindenkorra megszabadul az idegenektől, beleértve természetesen az örményeket is. Legelőször a temetőjüket fogja kiüríteni, s akkor majd kezdenek elvándorolni maguk is.”

Nem erőltetett képzettársítás, hogy a regénybeli örmények az erdélyi magyarok, az örménytemető a kolozsvári Házsongárd, az erdélyi magyar művelődés szellemi nagyjainak s a város magyar polgárságának végső nyughelye, hosszú századokra visszamenőleg. Ezt teszi tönkre most Funar, a magyarfaló polgármester, a főváros elvi jóváha-

gyásával. Sőt, lehet, hogy épp a bukaresti politikai elit sugalmazására dőlnek fel vandál kezek a magyar sírokat, helyükbe román nemzetiségű elhunytakat hantolva. Elvégre nemcsak az élők, hanem a holtak „terjeszkedése” is lehet „történelemcsináló” tényező.

Summázat: *Az érsek látogatása* az ultranacionalista, sovén román, illetve minden bolsevik típusú totalitárius diktatúra magas művészi színvonalú, megrázó erejű írói leképezése.

Hitel, 2000. augusztus

VÉRZŐ SEB

Sebeket tép föl vele. Még most is, több mint tíz évvel a diktatúra összeomlása után. (Kenéz Ferenc: *A szabadulóművész*, Budapest, Zrínyi Kiadó, 1995.)

Ha végigolvassuk a költő 1987 októberétől 1989 márciusáig majd-hogynem napi rendszerességgel papírra vetett rövid, ám annál lényegre törőbb feljegyzéseit, óhatatlanul felidéződnek bennünk is fájdalmas tapasztalataink. Mert Ceausescu regnálása idején mondhatni minden magyart megaláztak, romlásba döntöttek. De nem vagyunk egyformák, az egyik többet kibír, a másiknál alacsonyabb a tűrés küszöb, más-másképpen viseltük el, éltük át jogfosztottságainkat. Némelyekről valósággal lepergett a magyar mivolt gyalázása, másokat viszont öngyilkosságba kergetett a reménytelenség, a kilátástalannak tűnő egyenlőtlen küzdelem.

Erdélyben mindenki nélkülözött, de szenvedni az intelligencia, az író- és művészársadalom szenvedett a legtöbbet. Ami érthető, ha arra gondolunk, hogy a tollforgatók színe-virágának élet- és alkotói ideálja (sokuknál a kettő ugyanegy) mindenekelőtt a nemzeti közösség létálapotának, múltjának, jelenének és reménylett jövőjének írói-művészi kifejezése, az az értékteremtő tevékenység volt, aminek a gyakorlásától a totális hatalom szinte teljesen megfosztotta. Attól tiltotta el, ami – kisebbségben, jogfosztottságban – a lehető legfontosabb mind a közösségnek, mind a neki elkötelezett alkotónak. Az ismétlődő és szigorodó romániai tiltások dacára és annak ellenére, hogy a szocialista Magyarország felső politikai vezetése – erkölcsileg eléggé el nem ítélt módon – évtizedekig, akartan, teljesen magára hagyta a nemzet határon túlra szakadt részeit, az erdélyi és a mindenhoni kisebbségi magyarok lelkiállapotának és aspirációinak legpontosabb barométere az íróársadalom volt.

Egyáltalán nem véletlen, hogy elsőként az ő soraiban érezték úgy a legtöbbben, hogy szilenciumra, tétlenségre ítélve nemcsak méltatlan, de lehetetlen is élni. Az emberi méltóság és szabadság sárba tiprása ellen személyes döntésükkel tiltakozók közül sokan azt sem tudták, mit hoz majd számukra a jövő, mégis arra törekedtek, hogy minél előbb véget

vessenek kiszolgáltatottságuknak. Látva az egymás nyomába lépő menekülöket, az erdélyi magyarok elűzésének kiagyalói epés mosollyal dörzsölhették tenyerüket, hisz elérték, amit tervbe vettek: ismét kevesebb lett Erdélyben a magyar.

Gyakoriak voltak akkoriban a gyötrelmes nappalok és a kínzó fehér éjszakák a transzylván magyarok körében. Kenéz Ferenc is úgy döntött, véget vet a megalázásoknak, családotól áttelepül Magyarországra. Épp a legdrámaibb időszakban, akkor szánta el magát a nagy lépésre, amikor, a szándék bejelentését követően, a hatalom nyomban eltávolította munkahelyéről a kivándorolni készülőket. Ha valaki úgy döntött, végleg távozik Romániából, és másutt próbál otthon találni magának, számíthatott rá, hogy legalább másfél-, két évig kuli munkával kell, hogy megkeresse a betevő falatot, magának is és a családjának is. Aki felkerült a véglegesen távozók listájára, az a központi és a helyi vezetők, illetve a nacionalizmus mákonyával meghülyített többségek szemében „hazaáruló” lett. Nyilvánosan utálható, sőt, utálandó ellenség. A hivatal azt a luxust is megenged(het)te magának, hogy, esetenként, igen sokáig utálkozzék. A diktátor adott a látszatokra: hivatalnokhada, felső utasításra, húzta-halasztotta az ügyintézés, hadd lássák a sárgolyó boldogabb felén, hogy Románia „nehéz szívvel” válik meg még a „legelvetemültebb” polgáraitól is. Berendelve, a remény és a kétségbeesés közt vergődő szerencsétlent megkísérelték „meggyőzni”, ugyan miért távozna hazájából, hisz az a társadalom, amelyben él, „a létező világok legjobbika”. Kelet Svájcban „jogegyenlőség” van, amit az „őshonos” románok mellett a „más ajkú románok” is élvez(het)nek. Persze a homogén nemzetállam álomképét kergető totális hatalom a színfalak mögött már jóval azelőtt, semhogy e galád színjátékot eljátszatta volna a menekülőkkel, minden kisebbségi viszonylatában, kiváltképp, ha a kitelepülő magyar volt, eleve eldöntötte: „mehetsz, távozz, sőt, takarodj!”

Akik a súlyosbodó nyomor és lelki tiprás ellenére is otthon maradtak (ők voltak a nagytöbbség), erkölcsileg és a megmaradás tekintetében helyesen, éreyneszen cselekedtek. Mindegy, ki miért maradt. Azért, mert földje volt, és földjét senki sem veheti a hátára, vagy olyan volt a hivatása, hivatala, hogy – gondolva egyet – nem húzhatott „nyúlci-pőt”, esetleg úgy gondolta, ha sikerül gyermekeit biztonságba helyezni, ő egyelőre marad, netán ősei csontjai, az emlékek kötötték elszakíthatatlanul az ősi röghöz, avagy elég erős érzett magában ahhoz, hogy a reménylett győzelem hitével továbbra is farkasszemet nézzon a Kimerával..., a lényegét illetően mellékes. Aki maradt, pusztá jelenlété-

vel is a helytállók táborát gyarapította, eleink vérrel-verejtékkel megvett ősi földjét őrzi.

A nyolcvanas évek második felében, amikor a kiűzetés tömegessé vált, az erdélyi magyar ember mellett ijesztő gyorsan ritkultak az ismerős arcok. Barátok tűntek el egyik hétről a másikra, tátongó úrt és fokozódó idegenség-érzést hagyva maguk után.

A saját közösségből való kiszakadás tragikus mozzanatát jegyezte le az akkor még „nem-szabaduló” művész is, indító naplójegyzetében: „Évikéék egy éve tűntek el az életünkből. Bábszínészek voltak, ötvenévesek. Ma érkezett tőlük az első levél... Ausztráliából. Délután kirakjuk a földgömböt magunk elé – s próbáljuk elképzelni: mit éreznek ők ott, ha kirakják a földgömböt maguk elé. Tudnak-e máshová nézni, mint erre az itt hagyott, pici földdarabkára, mely itt, ezen a mi földgömbünkön szinte észrevehetetlen?”

Mint említettük, elsőként, nagyobb számban, értelmiségiek szánták el magukat az áttelepülésre, kivándorlásra. Amit némelyek megértően, mások elítélően fogadtak: állhatatlanoknak, gyökérteleneknek nevezve őket, akik gondolnak egyet, felkerekednek és odébb állnak.

Nem kívánok senkinek a prókátora lenni (nem is tehetném, hisz magam is visszahonosodtam), de érzésem szerint sokkal összetettebb dolog ez, semhogy egy-két szóval tisztázhatnánk.

Tagadhatatlan, hogy életviteléből következően az értelmiség a társadalom valamennyi kategóriája közül a legmozgékonyabb. Akkor is igazat mondunk, ha azt állítjuk, hogy a diktatúra, embertelen intézkedéseivel, a társadalom egészét megnyomorította, a legsúlyosabb csapásokat azonban a magyar kisebbségre, közelebbről az értelmiségre mérte, amikor sátáni tiltásaival elviselhetetlenné tette helyzetét. A magyar író, történész nem írhatott saját múltunkról, történelmünkéről, szellemi, művelődési örökségünket a hatalom tabujá tette, számos azonosságutdatot erősítő kulcsfontosságú mű nem jelenhetett meg, meg se született.

(A hetvenes évek vége felé történt, hogy egy kávéházi négyszemközi beszélgetésen az egyik legjelentősebb erdélyi epikus a szó szoros értelmében sírva fakadt: „Itt van a fejemben, teljesen készen, egy történelmi regény, és nem tudom megírni. Miért? – hüledeztem. Mert amit el kellene mondani, azt nem szabad, amit pedig szabad, azt nem érdemes.” A regény a kilencvenes években jelent meg.)

Voltak, akik kivárára rendezkedtek be, és az asztalfióknak dolgoztak – igaz, hogy nagyon kevesen. Tudniillik megfelelő alkotói légkörhöz nélkülözhetetlen az értékteremtő és a befogadó közti élő kapcso-

lat, a túlnanról érkező folyamatos visszajelzés, különben az író, művész nagyon könnyen egy bénító, siket vákuumba kerülhet.

Furamód a diktatúra eredendően nem a felvevő piacot tette tönkre, a termelőre sújtott le, az alkotót nem engedte kibontakozni, aminek szükségképpen következménye lett a felvevő piac tönkremenetele. A nyolcvanas években szinte egyetlen igazán jelentős új irodalmi mű sem volt kapható a könyvesboltokban. A két világháború között még virágzó kisebbségi magyar szellemi élet a nyolcvanas évek második felére teljesen kiszorult az agoráról, jobb időkre várva magán műhelyekbe, szűk baráti körökbe húzódott vissza. A szellem munkását valósággal kiemelték lételeméből, elvették tőle a hiteles értékek teremtesének a lehetőségét, a tömegeket pedig arra kárhoztatták, hogy – képletesen szólva – egy közlekedési jelzőtáblák nélküli, kátyúkkal teli országúton meneteljenek, reménytelenül. A felső vezetés feltett szándéka volt: megfosztani a nyáját a pásztoroktól, hogy mielőbb szerte-széledjen, vagy ha ez nem megy, könnyű szerrel elbánhassanak vele.

Az erdélyi magyar (alkotó) értelmiségi – döntően – nem azért hagyta el szülőföldjét, hogy másutt kényelmesebb életet, jobb egzisztenciát biztosítson magának. Mindig is voltak és lesznek olyan emberek, akik a méltóságtól való megfosztottság megalázó állapotában nem tudnak, vagy nem hajlandók tovább élni.

„Aki elmegy, az nem is tartozott soha közénk!” – idézi Kenéz Ferenc Kányádi Sándor akkoriban közszájon forgott mondását.

Melyre maga félig-meddig mentegetőzve válaszol: „Ami értékes húszévi munkásságomból, az itt marad. Csak én megyek el”.

Ha igaz az a megállapítás, hogy az író – kevés kivételtől eltekintve – nem igen tud szívből másról írni, mint annak a közösségnek a küzdelmeiről, bánatairól és örömeiről, amelyből maga is vétetett, akkor az is igaz, hogy a Magyarországra, vagy távolibb országokba távozott erdélyi alkotó személyiségek általában továbbra is ugyanazt a közösséget szolgálják, amelyből kényszerűen kiszakadtak, amelyet akkor is ugyanúgy szolgáltak volna, ha történetesen otthon maradnak.

A menni vagy maradni dilemmáját fájdalom és megrázkódtatások nélkül nemigen döntheti el senki. Ugyan ki ne tette volna fel magában a szívbe markoló kérdést: szabad-e otthagynom azokat, akikkel sorsközösséget vállaltam? Bonyolítja a helyzetet, hogy a menni vagy maradni kínzó kérdése nemcsak az egyén, a család és a közösség oldaláról közelíthető meg, hanem a közösség, a nemzetrész felől is. Ráadásul mindezek még össze is fonód(hat)nak. Ha elfogadjuk, hogy az egyén és a család vonatkozásában ez jobbára magánügy, a közösség tekinte-

tében a kérdés így is megfogalmazható: Szabad-e cserben hagyni egy nemzetrészt akkor, amikor annak legnagyobb szüksége van a segítségre? De cserbenhagyás-e a kényszerhelyzetben tett lépés, ha, mint látjuk, egyféle belső kényszer hatására, az író, a művész idegenben is ugyanazt a közösséget szolgálja, amelyből fizikailag kilépett ugyan, de lélekben és cselekedeteiben vele végleg eggyé forrott?

Kenéz Ferencet is gyötörte ez a gondolat: „Tegnap eléggé nyomott hangulatban voltam. Most történt meg először, hogy felmerült bennem a kétely: jól teszem-e, hogy elmegyek? Hogy valós értékrendszer-e az, melynek nevében-jegyében el akarok menni? Hogy nem az önmegvalósítás könnyebbik vonalán haladnak-e majd gyermekeim – azzal, hogy nem itt kell kiteljesedniük? Hogy a lényegi személyiségjegyeket nem provokálná-e ki jobban az itteni lét, mint majdan az odaíti? Itt talán nagyobb súllyal vetődik fel a kérdés: ki vagyok, mire vagyok jó. Az önmegvalósítást nem segítik mellékes tényezők. Az eredményt nem tapsolja meg a látszat. A diadalt nem kíséri a mámor. Megcsináltad, te vagy, magad vagy – ennyi. Nincs apparátus, mely a viszonylagos eredményt is teljesítménnyé tupírozhatná. Itt – láthatólag – nincs hatása annak, amit csinálsz, éppen ezért súlyosabban vetődik fel a kérdés, hogy van-e értelme? Úgy, általában – s a te számodra is!”

Ugyanakkor nem mindenféle helyben maradás feltétlen helytállás. A helytállásnak nem a fizikai jelenlét az egyetlen és legfőbb ismérve. A helytállás tudatosságot feltételez, átgondolt küzdelmet jelent egy magasabb rendű célért. Vannak dolgok, amelyekért valóban csak helyben lehet eredményesen küzdeni, de vannak olyan helyzetek is, amikor a kitűzött célokért másutt lehet eredményesebben sikra szállni.

Egy szó, mint száz: túl bonyolult dolgok ezek ahhoz, semhogy megkísérelnénk, akár csak futólag is, megnyugtatóan megválaszolni.

Azt sem feledhetjük, hogy mindenkinek magának kell a végső elszámolást elvégeznie. Az is igaz, hogy az embert mindig tettei alapján kell és szabad megítélni.

Kenéz Ferenc a tények hű rögzítésével, kétségekívül igen jó szolgálatot tett közösségének. A történelmi pillanat, melynek naplófeljegyzései egyféle gyorsfényképe, és az őszinteség, amellyel köteté duzzadt típródásait papírra vetette, dokumentumértékűvé teszik drámai valómását.

Agyoncsépelet közhely, hogy az erdélyi magyarság összehasonlíthatatlanul többet tud a románságról, mint a románok mirőlunk. Az eltelt nyolcvan évben erdélyi magyar költők, írók rengeteg román irodalmi alkotást fordítottak magyarra. A fordítók táborát gazdagította Kenéz

Ferenc is, aki több román költő versét ültette át anyanyelvünkre. Szép és hasznos gesztus lenne, ha most – a viszonzás s a tisztesség jegyében – valamelyik román kolléga lefordítaná anyanyelvére a költő és újságíró szabadulóművész naplóját, ismerje meg a többségi románság is a kisemmizettek lelki állapotát, azokat a véget nem érő megaláztatásokat, amelyeket szülőföldjükön kellett, magyarságuk miatt, elszenvedniük.

Van ennek a kötetnek egy műfajilag elkülönülő bevezető és befejező része, melyekből versekbe szublimáltan ismerhetjük meg a szenvedések és a szabadulás lépcsőfokait.

A kötet bevezető *Kolozsvári versek* a belső világ háborgásai, jajkiáltásai, egy vergődő lélek kétségbeesése és a felismerés, hogy nincs más út, csak a kifelé vezető.

A bevezető versciklus ellenpontjaként a *Budapesti versek* zárják le a kálváriás idők szenvedéseit, a szabadulás felemelő érzésével, és egy másik-világba-dobottság szorongásaival. A világba-dobottság skizofrén állapotát anticipálják a magyar konzul Kenézhez intézett baráti szavai és a költő meghökkenése is: „Majd, ha otthon lesztek – mondja László – , ott majd talán jelent valamit, talán könnyebben kapod meg majd az állampolgárságot”. ‘Majd ha otthon lesztek’ – hallom a fülemmel, s ez a pár szó ott kóvályog bennem, mintha teljesen üres lennék, úgy kóvályog ez a néhány szó bennem. ‘Hogyhogy otthon?’ Hiszen ez a szó eddig úgy élt bennem, mint ‘ittthon’. Nem kereste bennem a helyét eddig ez a szó. ‘Hiszen nekem itt az otthonom!’ – mondanám, miközben éppen azért lépek most, mert hiszen itt nincs otthon. Ilyen értelemben nincs kiépülve bennünk a haza fogalma. Mi egyelőre nem azt érezzük, hogy haza megyünk, hanem azt: Magyarországra, amelyik a magyarok hazája.”

Lehetséges-e, hogy valaki hazára talál, mégis fészek nélkül marad?...

Nyelvünk és Kultúránk, 2000 10-12.

EMIGRÁNS SZINDRÓMA

Szomorú, de igaz. Ennek a sokáig elfojtott jajkiáltásnak a jogosságát azok tanúsíthatják leghitelesebben, akik maguk is végigjárták a kálváriát, helyzetükből fakadóan nekik maguknak is alá kellett szállni ugyanannak az infernónak a bugyraiba, személyesen megtapasztalva egy s más a pokolra-szállatás kínszenvedéseiből, előbb Gheorghiu-Dej, majd Ceausescu regnálása alatt. E profán konfesszió időszerűsége legfőképpen abban rejlik, hogy miközben Erdélyben az elmúlt közel fél száz évben a nemzeti kisebbségek köreiből irdatlan sokan vettek vándorbotot a kezükbe a „Kárpátok Géniusának” paradicsomából szabadulandó, azokról a nyelv- és lélektiprásokról, megaláztatásokról, galádságokról, amelyekből általában a nemzetiségeknek, kiváltképp a magyar nemzeti közösségnek, mint ős- és főellenségnek kijutott, mindmáig igen kevés beszámoló, vallomás, irodalmi rangú mű született. Pedig e történelmi táj igaz történetét csak ezek ismeretében lehet lesz megírni.

Hegedűs Imre János: *A Néma esküje* (Budapest, Széphalom Könyvműhely, 2004.) egy nemzeti közösségének elkötelezett erdélyi magyar értelmiségi közelmúltbeli viszontagságainak sajátos irodalmi lenyomata, egyszerre nyomasztó és tisztító képe.

Az időrendbe sorolt történetek eredendően terápiás célt szolgáltak, ám az alkotótehetség és az írói szemlélet kortörténeti értékű önéletrajzi regénnyé varázstolták a mozaikszerű „állóképeket”. A beszámolókból irodalmi mű lett. Tényirodalom. Legalábbis én leginkább ebbe a műfajba tartozónak érzem az önéletrajzi regényt, bár a szerző a román bolsevista hatalom magyarelles eseményeinek ismertetését túllépve, a belső konvulziókra, a jogtiprások, kegyetlenkedések lelkekben végzett rombolásainak ábrázolására helyezte a hangsúlyt. Teljes joggal. Okosan.

Hegedűs Imre János regénye az erdélyi magyar nemzeti közösség ötvenes-nyolcvanas évekbeli létállapotának a tükre, és vádirat is egyszersemind. A tények erejénél fogva idézi a román bolsevista hatalmat a történelem ítélőszéke elé: gyűlölségeiért – a magukat demokratikusnak tituláló nagyhatalmak által valójában soha el nem ítélt –, kegyetlenkedéseieért, az ellenünk indított és folytatott genocídiumért.

De ne ringassuk magunkat illúziókban: a történelem nem ismeri a halát. Elorzott jogainkat és javainkat önszántából a kaméleon természetű politikai elit soha nem fogja visszaadni, visszaszolgáltatni. Nekünk magunknak kell azokért rendre megküzdeni, ha ismét bírni szeretnénk. Csak az lesz/lehet újra a mienk, amit visszaszerzünk.

Nagy érdeklődéssel olvastam Hegedűs Imre János könyvét. A közös élmények csak fokozták kíváncsiságomat. Meglepődve tapasztaltam például, hogy egyazon időben koptattuk az egyetem padjait Kolozsvárt. Jóleső érzéssel töltött el egy-egy kedves színhely felidézése, és meg-megborzongtam, amikor anno személyesen átélt sérelmeinkről értesültem. Idő múltával a lélek mélyére süllyedt, betokosodott traumák, frusztrációk fájdalmas élményei horgadtak fel hirtelen, egykori rosszsejtek szilárdultak bizonyossággá bennem.

Rövid ideig magam is az Avram Iancu otthon lakója voltam. Ablakom az átelleni Biazini szállóra nyílt, melynek homlokfalán koszorús emléktábla hirdette/hirdeti, hogy ebben a házban szállt meg Petőfi Sándor 1849 tavaszán, útban Végzete felé.

Néhány filozopter és bölcsész kollégával én is hallgattam Balogh Edgár publicisztikai előadásait. Több közös tanárunk is volt, mégsem ismertem személyesen a szerzőt. Alkalmasint azért sem, mert alig három évvel az 1959-es „egyesítés” után az egyetem vezetősége (a pártközpontból kapott ukázt teljesítve) szinte hermetikusan elszigetelte a magyarokat egymástól, a bentlakásokban is románok közé szórtak szét bennünket. Egy lakószobába egy, legfeljebb két magyar hallgatót helyeztek el négy vagy öt román közé, akik közül – tudtuk – legalább egy besúgó.

A bölcsészek és a filozófia szakon végzettek szétszórása is azonmód történt. A magyarok zömét a Kárpátokon túlra, Moldvába és az Ókirályságba helyezték ki. A Kihelyező Bizottság elé utánam lépő oltyán kollégát például a marosvásárhelyi Orvosi Gyógyszerészeti Intézethez irányították, bár az érdemjegyek alapján engem illetett volna meg az a poszt; engem viszont Jászvásárra, a műegyetemre parancsoltak volna... Rémesen bosszantott akkor ez a dolog, ezért harmadnap már Marosvásárhelyt voltam. Az intézet Társadalomtudományi Tanszékének tanszékvezető tanára négy szemközti bizalmas beszélgetésünkön szó szerint ezt mondta: „Kedves kolléga, nagyon sajnálom, hogy nem maga került hozzánk, de tudnia kell, hogy mi parancsba kaptuk a minisztériumtól: ide mindenképpen román ajkú végzöst kell felvenni, mert erősíteni kell az intézetben a román nyelvű oktatást!”

Egyszerre volt megdöbbenő és a megvilágosodás erejével ható számomra az az „állókép”, amelyben az író az egyetemi felvételi versenyvizsgán szerzett személyes tapasztalatáról számolt be. Hegedűs Imre Jánosnak hallatlan szerencséje volt azzal, hogy a tanárnőt időközben telefonhoz hívták, s mire visszatért a terembe, a másik vizsgáztató tanár már beírta az érdemjegyét, amiért a bosszús tanárnő meg is szidta kollégáját. A történet annyira hasonlít az én esetemre, hogy hajlamos vagyok azt gondolni, engem is ugyanaz a hölgy vizsgáztatót filozófia szakon román nyelv és irodalomból 1962 szeptemberében. Nekem viszont nem volt szerencsém, sőt... Pedig eladdig mindegyik akadályt igen jól vettem. Egyetlen próba volt még hátra: román nyelv és irodalom. Az első vizsgaponttal nem voltak nehézségeim. Történt viszont, hogy miután magabiztosan hozzáfogtam M. Sadoveanu Baltagul (A balta) című regényének elemzéséhez, hivatlanul betoppant a terembe egy bőrkabátos alak, aki a vizsgáztató hölgy felé hajolva odasúgott valamit, majd kisietett a teremből. És ekkor mintha kicserélték volna: a feleletemet eladdig méla unalommal hallgató bírám, „felélénkülve”, hirtelen félbeszakított, és határozott hangon így szólt: „Spune-mi numele cainelui!” („Mondd meg a kutya nevét!”). A provokatív kérdés annyira meglepett, hogy bárhogy erőlködtem is, nem ugrott be a kutya neve. Pedig valamikor olvastam a regényt, még hozzá románul. A következő néhány perces jelenetet azért nem írom ide, mert megtettem már egyik könyvemben. Mit szépitsem a dolgot, „a kutya lett a végzetem”: vonal alatt kihulltam. Néhány nappal később arról értesültem, hogy a „súgdosó” bőrkabátos alak nemcsak hozzánk, a többi terembe is bekopogtatott (több teremben párhuzamosan folytak a vizsgák), ami után a magyar felvételizők rendre beszekundáltak. Betelhetett a magyaroknak szánt helyek száma, újabb versenyzőkkel pedig nem kívánták bonyolítani a bizottság dolgát.

Két évvel később újra nekiveselkedtem a felvételinek, és mit ad Isten, akkor is utolsó próbán futtatták ki testemből a vért. Történt ugyanis, hogy Renner-Rónai-Radulescu habitusú (Bajor Andor kifejezése – A.K.) vizsgáztatóm a törvényerejű rendelet ellenére sem engedett anyanyelven vizsgázni filozófiából. Viszont akkor már sokkal, de sokkal edzettebb voltam...

Ez a kis kitérő pusztán azt kívánta érzékeltetni, hogy Romániában hivatalosan alkalmazták velünk szemben a numerus clausust. Amivel nem is lett volna különösebb baj, ha a hatalom tiszteletben tartja a maga szabta törvényt. Csakhogy a hatvanas évek közepére a numerus

claususból majdnem numerus nullus lett. A közel százötven felvételizőnek a fele magyar volt – hova is mehettek volna a magyar diákok felvételizni, ha nem Kolozsvárra!? – , ám a hetven-hetvenöt magyar versenyzőnek 1964-ben filozófia szakon mindösszesen két helyet (ugyanannyi román versenyzőnek viszont tizenkettőt) biztosított a román párhatalom. Nos, az államilag előírt, de soha tiszteletben nem tartott numerus clausus jelentette akkor számunkra az esélyegyenlőséget és a megtestesült „igazságosságot!...”

Negyven év távolából mindenre kiterjedő érvénnyel, de harag nélkül kérdezzük: Miféle igazság, jogegyenlőség az, amikor az egyik táborba tartozók jóval számuk fölött kulcsfontosságú posztokat töltenek/tölthetnek be, a legzsírosabb állásokhoz jutnak, míg a lesajnált túloldaliaknak (csak azért, mert túloldaliak!), csupán a hullott almából jut egy kevés? Ne csodálkozzunk rajta, hogy a kettős mérce alkalmazása mindenkor és mindenhol rossz vért szül, gyűlölködést gerjeszt, akár nyílt konfliktusokhoz is vezethet. A lármás műfelháborodók alaskodása ezen mit sem változtathat.

Hegedűs Imre János egészen korán, a zsenge kor felidézésével kezdte visszaemlékezéseit. Ami nemcsak orvosi szempontból volt indokolt, hanem íróilag is szerencsés választásnak bizonyult, hisz a gyermekkor idilli volta akaratlanul is mélyíti a felnőttkori frusztrációk, traumák okozta szakadékok képét.

Az erdélyi magyar kisebbség léthelyzetét ekként ecsetelve, az író egy abszurdba hajló világról rajzolt kor- és kórképet. Tulajdon egyéni kálváriáján keresztül érzékeltette az ezerszáz esztendőes erdélyi magyar társadalom életvitelének és értékrendjének hatalmi szétrombolását, szellemi javaink és anyagi vagyonunk vandál pusztítását, a magyar, német, zsidó és más kisebbségek beolvasztására és szétszórásukra irányuló fondorlatokat, el-, kiűzésüket szülőhazájukból.

A regényen vörös fonalként vonul végig a moralitás kérdése. Két vonatkozásban is. Az egyik a politika és az erkölcs viszonya, a másik az erkölcsi felelősség.

Tudomást szerezve súlyos sérelmekről, atrocitásokról, illyenszerű kérdések fogannak meg bennünk:

Belejártsanak-e, s ha igen, milyen mértékben épülnek bele a politikai döntésekbe a társadalmi együttélés erkölcsi normái, eszméi, ideáljai? Avagy a hatalom – fittyet hányva humanitásra, morális parancsokra – mindenkor önös érdekek alapján dönt?

Diktatúrákban, különösen olyan despotikus rendszerekben, mint amilyen Ceausescu „sokoldalúan fejlett szocialista társadalma”, azaz bolsevista sovén diktatúrája volt, ez a kérdés nem volt kérdés. Az erőszakra támaszkodó korlátlan hatalom egyszerűen kiveti magából az erkölcsi mérlegelést. Ceausescu magyarfaló hatalmi elitjét hidegen hagyták az erkölcsi normák, imperatívuszok.

Skizofrén helyzet: Miközben az erdélyi magyarság érezte, tudta, hogy csakis az etikummal frigyre lépő politikum igazán emberi, s hogy csupán az ilyen politikai gyakorlatra szabad rábólintani, súlyos fenyegetettségében kénytelen volt, színleg, igent mondani arra, ami/aki vesztét kereste, amit/akit szívből utált. Ugyan mi mást tehetett volna!? Csak azt tette, amit tehetett: a megmaradás törvénye értelmében az „ahogy lehet” elve szerint rendezte be reménykedő életét. Ami nem volt más, mint szüntelen önvédelem, örökös kompromisszum. Vigyázva, hogy a nemtelen kompromisszumokat elkerülje.

„Volt annak a Moszkvából diktált, Bukarestből irányított, ortodoxiával fűszerezett, balkáni-soviniszta világnak egyetlen zuga, amelyben meg lehetett volna maradni tisztának?” – kérdezi az író, mintegy igazolást keresve kényszerű távozására is. Bizonyára nem volt. Mert az élet nem laboratórium, ahol jót, rosszat, igazat, hamisat... tetszés szerint keverhetünk, szükség szerint módosíthatjuk az arányokat. Ez kellemetlen, bosszantó, sőt dühítő is lehet, ám még nem tragédia. Kosztolányi írta valahol, hogy aki beleveti magát az élet sűrűjébe, óhatatlanul bepiszkítja a kezét. Közösségben élve, senki sem maradhat makulátlan. Különösen nem, ha exponált.

Igen bonyolult dolgok ezek! Mert itt van mindjárt a kötelesség. Vajon meddig kell elmenni – nem külső kényszerből, hanem belső parancsra – a közjóért vívott küzdelmek során? Hol a kötelesség felső határa? Netán az abszolútumban, az önfeláldozásban? Köteles vagyok-e egy jó ügy érdekében akár elemészteni magam? Vagy az a helyes, ha mindig morálisan indokoltan cselekszem?

Kétségtelenül vannak helyzetek, amikor el kell menni a végsőig. De ezek ritka kivételek. Általános érvénnyel bír, hogy csak addig szabad elmenni, ameddig az ésszerűség megengedi. Vakmerően fejjel fálnak menni azért sem szabad, mert ezzel nem hőssé válunk, hanem szánandó áldozatok leszünk. Ahelyett, hogy erősíteném, megfontolatlanságommal gyengít(het)em a közösségi értékrend stabilitását, csökken(het)nek a közös ügy sikerének esélyei. Kiszolgáltatott helyzetben, kisebbségi sorsban elengedhetetlen a bölcs mérlegelés. Aminek természetesen semmi köze az elvtelen megalkuváshoz, oportunizmusához.

Említettük, előfordul, hogy valaki azáltal válik hőssé, hogy elemésztí magát, de ez az út a tömegek számára nem járható. Egyetlen egy kisebbségi közösség sem engedheti meg magának azt a luxust, hogy fölösleges áldozatokat hozzon.

Az ellenséges, sőt gyűlölködő román többségi bolsevik hatalom kíméletlen, lesújtó reakciója a magyar kisebbség önvédő tetteire sok-sok drámát szült, személyes tragédiákhoz vezetett:

„Szikszay Jenő kiváló brassói magyar szakos tanárt 1977-ben halálba kergette a securitate.” - írja a szerző. Erre a sorsra jutott Szabédi László költő, nyelvész professzor is és sokan mások. A „legsovinisztább kelet-európai pártállam mérhetetlen gyűlölettel” viseltetett a magyarság iránt az ‘56-os forradalmat és szabadságharcot követő években. Szinte „mindegy volt neki, hogy tudóst, költőt, rektort, egyetemi hallgatót, közéleti személyt, baloldali kommunista nemzetiségi politikusnak tesz el láb alól. Csak magyar legyen!”

Az értelmiség szétszórása mellett Ceausescu és pribékjei különös figyelmet fordítottak a magyar kulturális-szellemi értékek megsemmisítésére is. Ezért becsülte többre a hatalom azokat, akik kussoltak, a kisujjukat sem mozdították a magyarság felemeléséért, mint azokat, akik megpróbáltak tenni valamit. „Hegedűs úr! Ön szembehelyezkedett a megyei pártbizottság álláspontjával, és megszegte a kapott utasítást” – így a szekus –. „A tilalom ellenére elvitte az országos olimpia diákjait a színházba. Ez már nem lázadás, hanem lázítás, és mi nem fogjuk megengedni magának, hogy a tanulóifjúságot megrontsa. Nem kívánunk egy levegőt szívni tovább a munkásosztály, a román nép és a szocializmus ellenségeivel. Bármikor meglátogathatja nyugat-berlini ismerőseit. Remélem, elég egyértelmű, amit mondok.”

Hogyne lett volna egyértelmű, nagyon is az volt! Csakhogy a menni vagy maradni dilemmája pusztán a tapírérzékenységeknek, a kalandoroknak, szerencsevadászoknak nem okozott gondot. (Mi tagadás!? – ilyenek is voltak szép számmal a disszidensek között.) Általában viszont az ilyen súlyos döntés személyes megrázkódtatások nélkül nemigen úszható meg, és a nagy földrengést jó ideig még kisebb-nagyobb utórezgések kísérik: honvágy, lelki furdalás, bűntudat. Nem véletlenül bukkan fel a regényben ismét és újfent néhány kulcsszó: hontalanság, magány, idegenség, honvágy, árulás, felelősség. „Vajon melyik rosszabb: a jogfosztottság és a nyomor naponta átélt alakzatai itthon, vagy a hontalanság sivataga idegenben?”

Aki távozott, az legalább megszabadult a nyomortól. Csakhogy ott hagyni házat, hazát, barátokat, ismerősöket, elszakadni saját közössé-

gétől, éltető-megőrző kultúrájától, nemcsak iszonyúan nehéz, hanem a távozóra nézve beláthatatlan következményekkel is jár.

Szigorúan egyéni vonatkozásban az emigrálás: magánügy. Ám az ember közösségi lény. Az erdélyi magyar ember elszakított nemzetrészenek szerves tagja. Akinek viszont a nyolcvanas évekre élet-halál harccá vált a sorsa. Ilyen helyzetben hátat fordítani annak a közösségnek, amelyből ki-kí közülünk vétetett, súlyos választás elé állít(ott) minden távozni készülő, felelősen gondolkodó embert. Akik fehér éjszakákon és fénytelen nappalokon nagyon sokszor tették fel magukban a gyötrő kérdést: „Szabad-e itt hagynom azokat, akikkel sorsközösséget vállaltam? Szabad-e cserben hagyni egy közösséget éppen akkor, amikor legnagyobb szüksége van a segítségre!?...”

Nem szabad!

„Nincs nagyobb káosz a teremtésben, mint amekkora a disszidálni készülő személyek, családok lelkében uralkodik. A szabadságvágy nem tud eluralkodni, mert a büntudat megfojtja. A lélek és a gondolat felívelését a becstelenség érzete kényszeríti bukörepülésbe. Nemzeti-ségi sorsból felelős értelmiségi számára a menekülés: becstelenség!”

De cserbenhagyás-e a lelki és a maga objektivitásában egyaránt kényszerhelyzetben tett lépés? Ott kint vajon nem fogja-e tudni hatékonyabban szolgálni nemzetestvéreit az, aki itthon is azt tette?

Az ilyen kérdésekre, nyilván utólag szokott választ adni az élet, ami, sajnos, az aktuális kínzó kérdésekre nemigen hat nyugtató írként.

Azt sem igen lehet előre tudni, hogy a szép szándéknak, a majdani kinti szolgálatnak itthon mekkora lesz a hitele. A vége-nincs vergődések, kínzó gyötrődések a fejlett erkölcsiségű, felelősen gondolkodó és érző embereket szinte törvényszerűen tolták-lökdösték a pszichiátria felé...

Hanem van itt egy másik kapitális kérdés is. És ezt nemigen szokták boncolgatni, pedig megérné. Arról van szó, hogy csak az egyén tartozik felelősséggel a közösségnek, vagy pedig annak is vannak kötelezettségei polgáraival szemben? Például az, hogy elfogadható életfeltételeket, esélyegyenlőséget, kibontakozási lehetőségeket biztosítson számukra? Hogy helyben maradhassanak. És maradvány helytálljanak. A politikusok, az állam felelősségére gondolunk...

Tovább bonyolítja a dolgot, hogy a helyben-maradás egymagában még nem garancia a helytállásra. Nem mindenféle helyben-maradás jelent egyszersmind helytállást. A tömegeknél viszont a helytállásnak előfeltétele a helyben-maradás.

Végül is: az embert tettei minősítik. Ki-kí cselekedetei alapján íté-
hető meg a tévedés veszélye nélkül. Igaz, hogy ez mindig utólagos, a
következményekben nyilvánul meg. Viszont ennél jobbat, biztosabbat
még senki sem talált ki.

És létezik egy belső ítélőszék is, a lelkiismereté. Amivel mindenki-
nek magának kell elszámolnia. Ilyenképpen, mint minden „nagy uta-
zást” egyszerre ragyogja be „a szabadulás fénye”, és kíséri borongós
árnyként a világba-dobottság kínzó szorongása. Ezért sem lehet mara-
déktalanul boldog az emigráns, ha történetesen szabad is. Az el-, ki-
vándorolt soha többé nem találja meg az odahagyott otthon
fészekmelegét, még ha vidámabb tájakon ver is tanyát.

„Nem a szülőföldről, nem az édesanyától, nem a testvértől vagy ro-
kontól búcsúztunk, hanem *önmagunktól*. Saját tisztességünkől bú-
csúztunk. Mostantól mi mások leszünk! Nem azok, akik eddig vol-
tunk!” – hullanak a szerző súlyos szavai a lelkiismeret asztalára.

Nincs többé zavartalan csend, belső béke, lelki nyugalom, áhított
egyensúly. Az emigránsnak még az álmai is a magán- és közösségi élet
drámáit visszhangozzák. „Otthon vagyok; szörnyű félelmet és mene-
külési ösztönt érzek; futnék, rohannék a bizonytalan, a megfoghatat-
lan, a meghatározhatatlan messzeségbe, mert nekem már nem lehet,
mert nekem már nem szabad itthon lenni; de borzasztó ólomsúly tart
fogva... két iszonyú erő húz két irányba! (...) Gondolataim, mint min-
den emigránsnak, nekem is a végzetes lépés, a kétségbeesés pokoli
süllyesztőjében meghozott döntés helyessége vagy elhibázott volta kö-
rül keringtek, zümmögtek, mint a darazsak. Rengeteget tusakodtam,
gyötrődtem, de csak azt értem el vele, hogy úgy szaporodtak a kéte-
lyek, az önkínzó vádak, mint a mesebeli szövőszékben a boszorkány
katonái. Ha szakmámra és otthoni hivatásomra gondoltam, régi beteg-
ségem, az áruláskomplexusom újult ki, ha az életünkben bekövetkezett
süllyedést boncolgattam, nagyon szégyelltem magam, ha a jövőt fűr-
késztem, csak sötét kilátástalanságot és gyors beolvadást láttam, ha a
szülőföld jutott eszembe, eszméletlen honvágy kínozott...”

A szülőföld gyökérzetének elszakadásával, a lelket vásó idegenben
óhatatlanul hanyatlik, satnyul a szellem, vész a nyelv. Ez nemcsak po-
tenciális veszély, hanem mindegyre súlyosbodó valóság. Márai Sándor
és Wass Albert – hogy csupán ezt a két nagy nevet említsük – drámái
erővel írták meg ezt a szomorú igazságot.

Egyetlen fogódzó, lelki nyugalmat árasztó archimédieszi pont az
emigráns világba-taszítottságában az lehet, ha megpróbálja ott is ma-

ximálisan szolgálni azt a közösséget, amelyet kényszerűségből elhagyott ugyan, de szeretne síríg hű maradni hozzá érzelmeiben, gondolataiban és tetteiben egyaránt.

Külön erényként említjük a regény kristálytiszta, szabatos nyelvét. Azt az eléggé nem méltányolható törekvést, ahogy az író rajongásig szeretett anyanyelvét ott is, kint is félti, őrzi, óvja minden hullongó idegen pizsoktól, mérgező honi szennytól, felelősen műveli – él vele.

Kapu, 2005/6-7.

Nyugati Magyarság, 2005/6.

LEHETNEK-E KISEBBSÉGEI EGY KISEBBSÉGNEK?

Az antológiával (*Egy kisebbség kisebbségei*, Budapest, 1997.) való ismerkedésem első perceiben az a benyomásom támadt, hogy egy ilyen könyv csak jó szolgálatot tehet: mélyíti, árnyalja, gazdagítja önismeretünket, erősíti meg-megcsukló önbizalmunkat, önbecsülésünket. A dolgozatok olvasása közben többször is meglepett – hol gondolkodóba ejtett, hol meg fellelkesített – az a leplezetlen szókimondás, bátorság, ahogy a tanulmányok, riportok, esszék szerzői bonckés alá vettek egy-egy évtizedeken át tabunak vagy igen kényesnek minősített kérdést. (Erdélyben nem ehhez voltunk „szoktatva”!)

De – mint kiderült – nemcsak én voltam ezzel így, hanem többen azok közül is, akiktől véleményt kértek a szerkesztői szándékról, a készülő könyv tematikájáról.

A bevezető tanulmányból arról értesülünk, hogy a könyv tervéről begyűjtött vélekedések között több aggályoskodót is talált a stockholmi szerkesztő, Veress Zoltán. A fenntartások, kételyek oka nem morális jellegű, hanem politikai természetű. Tulajdonképpen a sok durva támadást, faramuciságot, alattomos cselszövést átélte, megtapasztalt – szülőföldjükről messzi idegenbe kényszerített – emberek félelmei és szerező aggódásai bukkantak itt felszínre.

Volt, aki úgy vélte, hogy „a nemzetként feldarabolt, határokkal meg- és felosztott, társadalmi szakadékokkal szétszabdalt, vallásilag négy-öt száz éve külön székértáborokba vitt magyarságot kár tovább tagolni az etnikai származás törésvonala mentén. Különösen nagy kár ezt tenni egy magyar kisebbséggel.” Mert a kisebbség – tesszük hozzá mi – sokkalta védtelenebb, kiszolgáltatottabb és sebezhetőbb, mint a többségi nemzettest.

Ez a félelem nem alaptalan akkor, ha az adott kisebbség nem teljesen egynemű. Mert így akaratlanul is felhívhatjuk a beolvasztásra törekvő többségi hatalom figyelmét a kisebbség testében lévő apró törésvonalakra.

Beszélhetünk-e ilyesmiről az erdélyi magyarság esetében? Veress Zoltán szerint semmiképpen nem: „...nem mi tagoljuk tovább a szóban forgó – mondjuk: politikai – egységet, tagolva van az már sokféleképpen, mi csak tagoltságának egyik vonalát mutatjuk be... Ez a vonal ér-

telmezésünk szerint nem törésvonal, hanem forradásvonal. És értsük meg jól a finom különbségtételt, nem beolvadás, hanem az egybeolvadás nyomvonala: a másságot nem eltörölő és nem is csak eltűrő, hanem azt akármikor készséggel felmutató és nyereségként számon tartó egysülése. Mert lévén szó éppen egy asszimilációs prés alatt leledző ki-sebbségről, nem mondhatjuk azt, hogy nekünk feltett szándékunk nem beolvadni, de másokat szívesen beolvasztunk; csak azt mondhatjuk, hogy örülünk azoknak, akik önként megosztják velünk a magyar sor-sot.” Egymás kölcsönös tudomásulvétele és elfogadása az egységnek egy magasabb, egyszersmind emberibb szinten való megélése még jobban összekovácsol(hat)ja a közösséget. Mindazáltal az aggályoskodó hangokból nem kell és nem is szabad mást kiérezni, mint az otthonmaradt nemzetestvéreket féltő, óvó szeretet melegét. Nincs okunk arra gondolni, hogy – amint Veress Zoltán írja – miközben nekünk feltett szándékunk nem beolvadni, másokat szívesen beolvasztunk.

Minden ép ítéletű ember meg van győződve arról, hogy a zsidó származású Karácsony Benő és Salamon Ernő, az örmény eredetű Csíky Gergely és Petelei István, a német felmenőkből érkező Kós Károly és Molter Károly vagy a cigány származású Ábrahám János, együk sem volt kevésbé magyar, mint az, aki született magyar. Azzal pedig, amit alkottak, csak gazdagodott a magyar irodalom, a magyarság. Min-dent összevetve: „*Sváb, örmény, cigány, zsidó erdélyi magyarjaink más származását s egyúttal magyarságát...tisztesség dolga felmutatni, mint tényt. De jó is felmutatni, mert ebben a tényben a magyarság, mint választott minőség jelenik meg, ami erkölcsileg több a biológiai öröklés útján nyert minőségnél. Ez utóbbi egyszerű adottság, az előbbi azonban érték. És mint ilyenről, asszimilációs nyomás vagy csábítás esetén, nehezebben mond le az ember, éppen mert választotta, mint ha szülei akasztották volna koloncként vagy akár talizmánként is a nyakába.*”

Hogy ki micsoda, ki minek érzi, véli, vallja magát, nem annyira születés, „biológiai öröklés” dolga, mint inkább kultúra kérdése. Lehet ez elhatározás, tudatos döntés eredménye, de a tudati és akarati tényezők mellett érzelmi és más nem racionális elemek is belejátszhatnak az ilyen természetű döntésekbe.

Abban fenntartások nélkül egyet értünk a tanulmányíróval, hogy „*a teremtett világban minden, ami életképes, az valamilyen módon struktúrált*”, s hogy „*nyereségnek, lehetőségnek kell felfogni, hogy a mi nemzeti kultúránkba a katolicizmus, a protestantizmus, a judaizmus elemei beépültek*”; ugyanakkor ide kívánczik az a megjegyzés, hogy a magyar kultúra távolról sem az átvett művelődési és egyéb elemek,

értékek mechanikus összegeződése. Bármennyire össze is keveredtünk itt a Kárpátok mentén. (Nem hinném, hogy mi, magyarok kevertebbek lennénk, mint mások ebben a térségben.) Azokból a kultúrákból pedig, melyekkel eleink érintkeztek, főleg azt vették át, amire szükségük volt. (Így történt ez más népekkel, nemzetekkel is.) És azokat az értékeket sem egyszerűen csak átvették, hanem igényeik szerint átlényegítették, hasonították, ha úgy tetszik: magyarrá tették. Ezért azt a lényegében helyénvaló megállapítást, hogy *magyar az, aki az akar lenni*, meg kell toldani egy másikkal, nevezetesen azzal, hogy *aki nem is tud más lenni*. Azért nem tud más lenni, mert őt lényegi meghatározottságai magyarrá teszik. Nem úgy magyar, hogy gondol egyet, és magyarrá nyilvánít(tat)ja magát. Nem számításból cserél mundért, hanem azért (lehet) magyar, mert arra a közösségre, nemzetre jellemző értékeket bírja, birtokolja, vallja. Még ha nem is mindig kiforrott, kiteljesedett formában. Jelzett kevertségünkéből enyhén szólva túlzás lenne arra következtetni, még kérdő formában is – jöllehet itt a kérdés majdhogynem állítás –, hogy „van-e még magyar egyáltalán?” Már hogylene volna! Amiként van zsidó, német, cigány vagy román is. Szilárd, időtálló minőségek ezek, még ha sokféle kultúra és civilizáció elemeit szerve-sítették is magukba a századok vagy évezredek alatt.

Az antológia megszületésében közrejátszott egy – a fentebb jelzettekkel szorosan összefüggő – belső indíték is. Nevezetesen: „*Ezzel a kötettel elsősorban saját identitásunkat szerettük volna körüljárni – írja Veress Zoltán –, hiszen minden emigráns, akinek gyereke vagy unokája van, vagy esetleg vegyes házasságban él, az előbb-utóbb önazonossági zavarba kerül. Amikor egy nemzetet több oldalról akarnak megosztani, akkor egész nemzetek vagy népcsoportok kerülhetnek identitási válságba. És mi annak felmutatásával, hogy valamikor Erdélyben a zsidó származású magyarok, a magyar nyelvet is beszélő svábok valaha ugyanazt az értékrendet vallották, valljuk, hogy létezik erdélyi identitás... Azt szerettük volna felmutatni ebben a könyvben, hogy ez a sokféleség harmonikusan megfér egymással. Az erdélyi példán kívántuk azt elmondani, hogy valaki lehet nagyon lojális svéd állampolgár; svéd adófizető, esetleg egy svéd felesége, és ugyanakkor lehet magyar ember is.*” (Új Magyarország, 1997. május 27.)

Igen bonyolult dolgok ezek. Hisz más a természetes beolvadás, és megint más az erőszakos asszimiláció. Ebben a könyvben az egyikre is és a másikra is találunk meggyőző példákat.

A természetes beolvadás az élet velejárója. Mindig is volt, és mindaddig számolnunk kell vele, amíg népek, nemzetek, fajok lesznek. A

természetes asszimiláció jobbára magánügy, legfeljebb erkölcsi kifogásaink lehetnek vele szemben. Az így keletkező veszteség, lemorzsolódás elenyésző, mert egyedeket érint, ezért a társadalom, a politika számára mondhatni közömbös is. Inkább a vegyes házasságok szoktak kaput nyitni rá.

Merőben más megítélés alá esik az erőszakos asszimiláció. Mert a beolvasztó hatalom egész közösségek, népcsoportok, etnikai kisebbségek identitásának a felszámolására törekszik. Be nem vallott célja pedig a bekebelezett területek végleges megszerzése. Ahhoz, hogy uralkodó hatalomként nyugodt lehessen abban a tekintetben, hogy a megszerzett – akár országnyi, akár országrésznyi – terület hovatartozását senki sem fogja a jövőben megkérdőjelezni vagy veszélyeztetni, „semlegesíteni” igyekszik az ott élő más ajkú vagy más hitű közösséget vagy közösségeket, aki(k)ben állandó potenciális veszélyt lát. E logika szerint egyedüli hatékony megoldás: a radikális purifikálás. Ami nem mindig jelent véres erőszakot. Elűzheti szülőföldjükről a kisebbségeket presszióval, vagy úgy, hogy az elviselhetetlenségig súlyosbítja az életkörülményeiket. (Ebben kell keresnünk az erdélyi zsidók és németek „kivándorlásának” az okait is.) Megkísérelheti identitásuk feladására bírni őket különböző eufemisztikus jelszavak mögé bújtatott durva intézkedésekkel is. (A mezősegi magyar paraszt is kapott földet, ha áttért az ortodox hitre, viselve annak összes konzekvenciáit, feladva magyarságát. lásd: Nyíró J.: Néma küzdelem)

A XIII. századtól délről beszivárgó románság politikusai a Trianont követő főhatalomváltás után az erdélyi magyarság teljes asszimilációjára és/vagy kiűzésére törekedtek; meg akarták szüntetni, mint olyan etnikumot, amely valaha is jogot formálhat előbbi státusának visszaállítására.

Az antológia egyik szerzője, Ferenczes István *Iamandi Adam boldog élete* című írásában meggyőzően bizonyítja a két világháború közötti román politikai hatalomnak ezt a feltett szándékát. 1918, vagyis azt követően, hogy a román katonai egységek mondhatni ellenállás nélkül bevonultak Erdélybe, a magyarság elrománosítása, illetve el-, kiűzése érdekében I.C. Bratianu miniszterelnök és kultuszminisztere, C. Anghelescu úgynevezett kultúrzónákat hoztak létre. A miniszteri érvelés „demokratikus” csomagolásban került a román parlament elé, és a sajtó is így tálalta. Anghelescu azt hangoztatta, hogy a Trianonban létrejött új ország, Nagy-Románia elmaradott vidékeit a magasabb szinten állókhoz kívánja emelni. De mely vidékeket nyilvánított a kultuszminiszter „elmaradottaknak”. A csakugyan hátrányos helyzetben

lévő besszarábiai megyékkel együtt – amelyeket Románia Erdéllyel együtt szerzett meg, s ahol a cárizmus kegyetlen nyomokat hagyott – a székely megyék mindegyikét. Háromszék, Csík, Udvarhely, Maros-Torda és részben a székelyek lakta Torda-Aranyost, melyekben az iskolázottság szintje magasán az országos átlag fölött volt. (Nyugati Magyarország, 1997/5.)

Ezekre az „elmaradott” vidékekre román nemzetiségű tanítókat és tanárokat telepítettek Havasalföldről és Moldvából, akik ezért dupla fizetést és más előnyöket is kaptak az államtól. Iamandi Adam, a Csíkszenttamásra helyezett moldvai román tanító kései vallomásában cáfolhatatlan tényeket sorakoztat, őszintén, meggyőzően: *„Megmondták, hogy aki a kultúrzónát választja, dupla fizetést kap. De nemcsak ezért választottam én a székelyföldi Csíkszenttamást. Kérem, én nagy román hazafi vagyok. Nekünk az iskolában, de a katonaságnál is küldetésről, Nagy-Romániáról beszéltek. Tanáraink elmondták, hogy ha Erdély majd a miénk lesz, fokozatosan ki kell majd onnan szorítani a magyarokat. Erre készített fel minket a román állam, ezért iskoláztatott ingyen. Az elrománosítást pedig fokozatosan kell megcsinálni. Először a határvidéket, Várad, Arad, Nagyvárad, Szatmár környékét, aztán bennebb jövünk Kolozsvár, Vásárhely felé. Utoljára marad a Székelyföld, mert az az ország közepén van, arra ráérünk. De ha majd teljesen körbe lesz kerítve, már könnyű lesz a dolgunk. Elmondták még azt is, hogy annak lesz a legnehezebb, aki idejön, mert a székelyek nyakas fajták, sokan vannak egy bogban, s elrománosításuk későre fog megtörténni, úgy, hogy akit ide helyeznek, az lehet, hogy életében meg sem éri. Na, hát ezért is jöttem ide, mert én azt hittem, hogy itt szolgálhatok a legjobban, itt lehetek nagy román.”*

Tiszta beszéd. Nincs okunk feltételezni, hogy a moldvai román tanító saját nemzete ellen nyilatkozott volna. Különben is a bőrünkön tapasztaltuk, hogy a II. világháborút követő évtizedek román homogenizációs politikája ezt a forgatókönyvet követte.

Régebben el-eltűnődtem azon, létezik-e valóban magyar-cigány, magyar zsidó, magyar örmény, magyarul beszélő sváb, vagy csak úgy mondják. Milyen az, hogy valaki az is, meg ez is? Tartozhat-e egyszerre két helyre is az ember? Lehet-e kettős identitása? Lehet-e valaki lényegében magyar, ugyanakkor német vagy zsidó vagy cigány...is? És fordítva? Ma már tudom, hogy lehetséges az ilyesmi, bár ezt a kettősséget (természetesen vannak bonyolultabb esetek is) nem könnyű megélni. „Anyám kun volt, az apám félig székely, / félig román, vagy tán egészen az” – József Attila is tisztázni akarta a maga számára a gyöke-

reket, jóllehet ez nála nem okozott semminő identitásgondot. Ezzel szemben Petőfi „állásfoglalása” teljesen egyértelmű: „Ha nem születtem volna is magyarnak, / e néphez állanék ezennel én.”

A valahova tartozás, az identitás megvallása nem annyira biológiai öröklés, eredet dolga, nem egyszerű adottság, mint inkább az a kultúra, értékvilág dönti el, amelyben felnő valaki. Persze lelkiismeret kérdése is: az egyénnek lelkiismereti vizsgálatot kell végeznie, hogy maga döntse el identitását vagy kettős kötődését. Az viszont moraliter nem elfogadható, ha valaki a hatalmi viszonyok alakulásától, attól függően vált anyanyelvet és nemzetiséget, ahogy az érkei diktálják (Bajor Andor: Renner, Rónai, Radulescu című elbeszélése köpönyegforgató főhősére gondolunk önkéntelenül.)

A számító attitűd, a kameleonszerű magatartás Tófalvi Zoltán *Egyetlen sors tükrében* című esszéje szerint teljességgel idegen volt például az örményektől, akiknek hosszú bolyongás, viszontagságok után Apafi Mihály erdélyi fejedelem 1672-ben lehetővé tette, hogy háromezer család letelepedjen Erdélyben. Az erdélyi magyarság valamennyi kisebbsége közül ők épültek be a legszervezettebben a magyarságba és a magyar történelembe. Szorgalmukkal, hozzáértésükkel és tenni akarásukkal hatékonyan segítették a térség gazdasági gyarapodását, általános előmenetelét. Amikor a magyar nép a szabadságért s az ország függetlenségéért küzdött, a szabadság harcosai lettek maguk is. Az aradi tizenhárom közül Kiss Ernőt és Lázár Vilmost az örmények adták. Méltó helyet vívtak ki maguknak az irodalomban is. Csíky Gergely és Petelei István írói teljesítménye a magyar irodalom komoly nyeresége. De ott voltak és vannak máig az oktatásban, a tudományos életben a sajtóban és a pénzvilágban is.

Minden népnek, nemzetnek vannak alapvető karakterjegyei, századokon át kialakult sajátosságai, melyek – a közösségi élet törvényei és normái szerint formálódva – természetükké váltak. Ezt tagadni még akkor sem lehet, ha a nemzeti jelleget igen nehéz aforisztikus tömörséggel megfogalmazni, körülírni is alig. Veszélyessé pedig akkor válik, ha a saját pozitív tulajdonságokat eltúlozzák és kizárólagossá teszik. Egy millennium-kori szerző – a századvég hangulatát és a korabeli általános felfogást is tükröző egyik írásában – így jellemzi a két népet: „Az örménynek a magyarral közös erényei az őszinteség, minden jó és szépért való lelkesedés, vallásosság, lángoló hazaszeretet és vitézség; hibái: a visszavonás [széthúzó civakodás], az úrhatnamság és az a bizonyos szalmaláng.” Mutatis mutandis: bizony eléggé megváltoztunk azóta, és, sajnos, nem minden tekintetben jó irányban.

Akárcsak egy gyakorlott lélekbúvár, Lászlóffy Aladár nagy hozzáértéssel veszi górcső alá a kisebbségi sorba jutott ember örömeit, bánatait, gyötrődéseit, vívódásait, azokat a lelki történeteket, amelyek minden önbecsülő emberben lejátszódnak az előző identitás fokozatos elvesztésének és az új önazonosság megszerzésének különös metamorfózisában (*Futamok a génmúzeumba tévedt örmény egérről*). A már nem az és a még nem ez köztes állapotában – az elgyökértelenedettség, de új gyökereket még nem eresztett vákuumos hogy-létében – a daráló fogaskerekei között vergődő kisebbségi, illetve kétszeresen kisebbségi szörnyen zavarodott és gyámoltalan lehet. Hisz nem tud(hat)ja: „Szeresse-e, hogy befogadják, zavarja-e, hogy feladja előző identitását, érezze-e magát lekötöztettnak a kegyért.” A menekült-, székervagy egyéb táborokra jellemző – mondja a szerző –, hogy belülről maguk is zárkóznak, amíg érdemes. A gettószerű létállapotot természetes reflexek működtetik mindaddig, amíg az identitás megőrzésének megvannak az esélyei, kilátásai. Erre mondja cinikusan az asszimilálni vágyó hatalom, hogy ez vagy az a kisebbség elzárkózik, nem kíván együttműködni, elkülönül, szeparatista.

Így mélyül, erősödik az idegeket felőrlő lélektani háború a konfliktusig vagy az önfeladásig. A folyamat végkifejlete pedig attól függ, hogy a közösségen belül mi az erősebb, az identitás megőrzésének az ösztöne vagy a kényelmesebb beolvadásé. Rövid távon bizonyára az önazonossághoz való ragaszkodás győzedelmeskedik. És hosszú távon? Az emberek általában a kisebb ellenállás vonalán haladnak. Ezt az asszimilálók is tudják. Tisztában vannak azzal, hogy az idő nekik dolgozik. Mit tesz, mit tehet a kisebbség ebben a helyzetben? Örökös készenléti állapotban van, feszülten figyel minden rezzenésre, cselre, nehogy beleessen a neki készített, rafináltan kigondolt csapdákba – így Lászlóffy. Gondoljunk az erdélyi magyarság végeérhetetlen küzdelmeire, szélmalomharcnak tűnő küzdelmeire anyanyelvének használatáért, iskoláiért, templomaiért, közintézményeiért, elorzott ingatlanjainak és ingóságainak visszaszerzéséért. Nem lehet nem együttérzéssel gondolni a szlovákiai magyarságra, amely szemünk előtt vív élethalálharcot Meciar mézároslegényeivel. Jó lenne tudni, hol tart a kisebbségi sorsba kényszerült szlovákiai, délvidéki, kárpátaljai és erdélyi magyarság az identitása megőrzéséért folytatott sok évtizedes küzdelemben. A félúton innen vannak-e még, vagy egyikük-másikuk már az önfeladás-hoz közeledik? Nyilván vannak fokozatok. Ki melyik fokozatnál tart vajon? A nemzedék-fogytiglaninál? Vagy a nemzetiség-fogytiglaninál? Ki fogja meg a moldvai csángó-magyarok kezét? Mert önerejükől

már aligha tudnak megkapaszkodni a lejtőn. Elveszettek ma még talán csak az a részük tekinthető, amely már érzelmileg sem kötődik a magyarsághoz. De ha nem történik semmi érdemleges, hamarosan a még reménykedők is hasonló sorsra juthatnak.

A kisebbségi kérdés búvárlójaként, Beke György az anyaországban is változatlanul az erdélyi és az utódállamokban élő magyarság jogaiért emeli fel a szavát. *Székely cigányok* című szociográfiai dolgozatában például a román hatalom praktikáira figyelmeztet, arra a beolvasztó politikára hívja fel a figyelmet, amely nem riadt vissza semmitől, a durva támadásoktól a névelemzésen át a csábításig mindent bevetett az erdélyi magyarok létszámának a csökkentéséért: „1977-ben, az utolsó romániai népszámlálás alkalmával egyetlen székely cigány sem íratta be magát a cigányok rubrikájába, pedig magyar-román vegyes falvakban és városokban a román összeírók – főként tanárnők és tanítónők voltak – erre ösztönözték őket. Inkább növekedjék a cigányok száma a statisztikában, mint a magyaroké.”

Háromszéken viszont többségükben magyarok voltak az összeírók, akik előzékenyen megkérdezték a cigány házakban:

- „Milyen nemzetiségűnek vallják magukat?
- Semmilyeneknek.
- Ez nem lehetséges. Valaminek lenniük kell.
- Emberek vagyunk.
- De milyen emberek? Cigány emberek? Magyar emberek?

Előbb lépett a családfő:

– *Mi éppenséggel olyanok vagyunk, mint maga, kedves tanárnő nagysága.”*

Magyarságukat később nemcsak a statisztikában, de az élet-halál verekedésben is vállalták 1990 márciusában, Marosvásárhelyen.”

Sylveszter Lajos (*Az Őrkő alatt és környékén*) a cigányokkal szembeni előítéletek formáit sorolva, felvillantja azokat a kezdeményezéseket, amelyek elvezethetnek a cigányság egyenrangúsításához.

Fodor Sándor, a jeles kolozsvári író (*Szőnyeg alól előseper gondok*) mély empátiával ír Sz.N.K. tanárnő példás tettéről. Aki merész elhatározással cigányiskolát indított a csíkszeredai és a környékbeli cigány gyermekeknek. Amit az asszimiláló román hatalom kinyújtott karja, a marosvásárhelyi tanfelügyelő nem nézett tétlenül, és lecsapott a védtelennek tűnő tanárnőre: „Milyen jogon magyarosítja el ‘iskolájával’ a csíkszeredai cigány gyermekeket? A kérdezett nyugodtan válaszolt. – Először is ezeknek a gyermekeknek már a nagyapja se tudott más nyelven, mint magyarul. Másodszor a lemaradt gyermekeknek

szervezett iskolában – mint minden más iskolában – a román nyelvet is tanítják, mégpedig az országos tanterv előírásai szerint. Harmadszor pedig megkéri a tisztelt urat, nevezné meg az országban azt az iskolát (még egyet), ahol a roma csemetéket őseik nyelvére is tanítják!” Fodor Sándor illúziómentesen szemléli a cigányság társadalmi integrálódását, amihez mindkét részről komoly erőfeszítéseket kell tenni. Ezt csak „előítélet-mentes egyéni hozzáállással lehet elősegíteni. Ha ez hiányzik – minden adminisztratív intézkedés hiábavalónak bizonyul.

Az 1996-ban elhunyt Ábrahám János a kettős kisebbségben élő alkotó belső vizsgálódásainak egyféle lenyomatát hagyta ránk *Picula* című regénytrilógiájában. Mózes Attila ekképpen búcsúztatta őt: „*Picula pedig mélységesen, minden ‘regény-pillanatban’ átérzi másféléségét, s nemcsak kényszerűen, de felelősen vállalja is. Picula cigány. Picula magyar cigány. Picula kisebbségben él, s hogy ezt némiképpen megérthessük – gondoljunk a magunk ‘egyszerű’ kisebbség voltára. Picula némiképpen az a púp, amelyiknek két tevéje van, s időnként mindkét tevé számára kellemetlen, már-már levetendő, ha meglehetnének...*”

Lászlóffy Aladár pedig így jelöli ki az író helyét a magyarságban és a magyar irodalomban (*A roma-Szindbád költője*): „*Soha senki sincs tulajdon legjobb, legkiválóbb színvonalán állandóan, végig. Még az emberiség maga sem. Az alkotóművész és a sportoló rangját rekordja jelöli ki. Ábrahám János helye: a Picula szerzőjéé, elmesélőjéé, költőjéé – ami közös háromszögelési pontja a cigány és a magyar irodalom életérzésének, világlátásának. Mindkettő köszönetet mondhat érte. Számunkra például már az nagy dolog, hogy nem holmi fordítás idegen nyelvből – nem holmi Devla adta vidéken, aranyosszéki, erdélyi betlehemen született roma „száz év magány”, hanem olyan diadal tárgya, mely két szellemiséget, kettős optikát hordoz, s a magyar literatúrának is része, ekképpen az ő hőse, ez a roma-Szindbád, a hómézőn lehunyt szem vérvörös pislogását s az alkonyatkor lehunyt érzékeny lélek mélykék melankóliáját váltogató cigány-Ezópus. Magyarabb is, egyetemesebb is, mint az most még, távlat híján, látható, felfogható.*”

Legfeljebb sejtjük, tapasztalni, szerencsére, meg nem tapasztaltuk, milyen rettenet ülhetett azok szívében, akik megjárták a náci haláltáborokat. A munkaszolgálatra elhurcolt máramarosi zsidók közül többen is visszatértek otthonukba. De otthon volt-e az már nekik? A hazatérők közül többen kivándoroltak Izraelbe, mert lelkükben-szívükben továbbra is ott bujkált a félelem.

„Kérdezem Maruszcák Viktortól: földműves zsidók tértek-e haza munkaszolgálatból, deportálásból?

Jöttek...inkább férfiak. Nekifogtak szántani-vetni a Káhál-dűlőben. Aztán sorra elköszöntek. Viktor, én megyek. Egyedül maradtam, Viktor. Félek, Viktor. Éjszaka rémálmaim vannak, felriadok, nyöszörgök. Megyek, Viktor, nem szívesen, de megyek...” (Beke György: Káhán Géza barátja)

Az a kép, amit Szilágyi Júlia esszéíró, a kolozsvári Korunk folyóirat volt főmunkatársa önmagáról megrajzolt (*Magyarul zsidóként Romániában*), bennem egy racionálisan felépített, kifelé és befelé egyaránt arányos, kiegyensúlyozott állapot benyomását keltette. Egy igen művelt, filozófusi adottságokkal, lényeglátással megáldott esszéíróval, irodalomkritikussal találkozok itt az olvasó, aki anyanyelvében – és tudom, kultúrájában is – magyar, jól ápoltság (európai) zsidó gyökerekkel. Aki ugyanakkor hasonlóképp otthonosan mozog a román- és a világ-irodalomban is. Adott tér- és időbeli koordináták között élve, az önmagát és helyzetét vizsgáló író olyan „folyamatként” értelmezi magát, „aki változik az időben”. Ebben a szüntelen változásban azonban az anyanyelv örök értéként van jelen az életében: „...szüleim s a széki Anna, aki hat évig szolgált nálunk, no meg a versek (Adyról van szó – A.K.) olyan lakályos otthonommá tették az anyanyelvet, hogy semmilyen zsidótörvény nem lakoltathatott volna ki belőle. ‘Mi szeretnél lenni, ha megnősz?’ ‘Írni szeretnék.’ Nagybátyám, akit a rokonság Gyuri-nak szólított, a szomszédok Rusz úrnak, ügyet sem vetve arra, hogy a postaládán Rusu volt olvasható. Elgondolkozik: ‘Írhatnál románul... Olyan jó a román dolgozatod!’

Gyuri bácsi, ha megbotlom és leesek és megütöm magam, nem azt mondom, hogy vai, hanem azt, hogy jaj!”

Az „önarckép” később így egészül ki, és válik teljessé: „Kolozsváron születtem (...) Szülővárosom mintegy négyszáz tagot számláló zsidó hitközségének tagja vagyok, továbbá tagja a magyar és a román írószövetségnek is. Ezek volnának a paramétereim. Valójában beleszülettem – mint mindenki – egy helyzetbe. A többi már ebből következik: örökölt körülmények, továbbá nagyon könnyen vagy éppenséggel nehezen hozott döntések gubancából húzok elő egy-egy szálát időről időre, hogy megértsem, alkalomadtán másnak is felmutassam, ha érdekli őt, mit is jelent Romániában magyarul élni zsidóként.”

Okosabbak lettünk-e a könyv végéhez érve, mint amilyenek elolvasása előtt voltunk? – kérdezhetné valaki. Okosabbak nem lettünk

ugyan, de gazdagabbak igen, mégpedig azzal a felismeréssel, hogy ajánlatos időnként szétnézni a saját házunk táján, mielőtt más(ok) portáján ugyanolyan igényességgel és alapossággal kutakodnánk.

Mintha elérkezettnek látszana az idő arra is, hogy hozzáértő emberek – részrehajlás nélkül – alaposan megvizsgálják, mi is történt itt Trianon után s a második világhégest követően, egyrészt a többség-kisebbség vonatkozásában, másrészt a különböző kisebbségi közösségek egymás közti kapcsolataiban. Hogy a határhúzogatások miként hatottak ki a Kárpát-medencében élő kisebbségek közötti kapcsolatokra.

Nagyon sokan azt hittük, hogy a totalitarizmusok összeomlásával egyszerűbe tisztázódni fognak a nyomasztó gondok, kérdések, minden a helyére kerül. Nem így történt. Az addig elég egyértelműnek látszó kép összetettebbé és kuszátabbá vált. Ami valahol érthető is, mert csak most kerültek a felszínre a réges-rég szőnyeg alá seprert súlyos problémák. Ezek őszinte feltárása, az igazság kimondása nélkül még csak remény sem lenne arra, hogy hamarabb vagy később tényleg a helyükre kerüljenek a dolgok, oldódjanak a feszültségek.

Ebben az elodázhatatlan tisztázó folyamatban egy kis lépésnek, ám annál hasznosabb és bölcs kezdeményezésnek érzem az Erdélyi Könyv Egylet hetedik kötetét, az *Egy kisebbség kisebbségeit*.

Confessió, 1998/4.

Nyelvünk és kultúránk, 1997/4-6.

SZELEKTÍV AMNÉZIA?

Száz éve született Ignác Rózsa(1909-1979) író, újságíró, műfordító az erdélyi Kovásznán, ahol apja református lelkész volt, és egy ideig a Magyar Párt képviselője a bukaresti parlamentben. Nagybátyja Makkai Sándor a híres *Magunk revíziója*, népszerű regények, vallásos és pedagógiai munkák írója volt.

Ignác Rózsa Kolozsvárott érettségizett, Budapesten végezte a Színművészeti Akadémiát. Előbb a Szegedi Nemzeti Színház, aztán a Budapesti Nemzeti Színház tagja volt (1931-1939). Eleinte a színésznők szokásos életét élte. Később végleg az irodalomnál kötött ki, de alkotóként vissza-visszatért a színházi világ kérdéseire (*Prospero szigetén*, 1960). Megírta Laborfalvi Róza életregényét (*Róza leányasszony*, 1942).

Első regénye: *Anyanyelve magyar* (1937). Benne a kisebbségi sorba kényszerült erdélyi magyarság drámai helyzetét, anyanyelve iránti hűségét, az anyanyelv veszélyeztetettségét ábrázolta nagy társadalmi és történelmi problémaérzékenységgel, gazdag személyes élményanyaggal, fordulatokban bővelkedő cselekménnyel. Ezzel a művével kezdetét vette sikeres regényírói pályája, ami együtt járt egy hasonlóképpen eredményes újságírói karrierrel. Az író egyidejűleg a budapesti *Színházi Magazin* párizsi tudósítója, fővárosi napilapok riportere és esszéírója és a Református Élet szerkesztője is volt.

Született Moldovában(1940) és *Keleti magyarok nyomában* (1941) regényes riportkönyveiben a bukovinai és a moldvai magyarok viszon tagságos életét írta meg hitelesen, meggyőzően. A *Keleti magyarok nyomában* tulajdonképpen a Teleki Pál nevéhez fűződő akció szociográfiai dokumentuma. Benne az író a miniszterelnöknek arról a vállalkozásáról szólt megrázó erővel, amelynek igazi célja a bukovinai csángók hazamenekítése volt Magyarországra. (Ezek a szomorú sorsú emberek valójában nem csángók voltak, hanem székelyek, akik a madéfalvi veszedelem – siculicidium, 1764. jan. 7. – okán, nyomán menekültek Bukovinába.) Az akció a háborús események szerencsétlen alakulása miatt drámai fordulatot vett, és szörnyű egyéni és családi tragédiákhoz vezetett. Történt ugyanis, hogy Bácska a második vi-

lágégés eseményeinek sodrában akkor került vissza a magyar állam kebelébe, ezért a hatóságok Bácskába telepítették a bukovinai csángó-magyarokat. Csakhogy nem sokkal később Bácskába bevonultak a partizánok, így az új fészket rakóknak lovas szekerekkel kellett menekülniük Magyarországra. Végül Tolnába és Baranyába telepítették le őket az elűzött svábok helyére. Az ő Moldvából való elköltözésük kálváriáját örököltette meg az író szociografikus riportkönyve. Tamás Menyhért, aki maga is ebből a világból származott, regényben számolt be e népcsoport szomorú sorsáról.

Az író életének ezt a hozzátétőleg 1946-1947-ig tartó időszakát az elnémulásnak, a kiátkozásnak, a teljes visszaszorításnak a nehéz évei követték. Azt az író, aki hírt adott az erdélyi magyarság mostoha sorsáról, és személyesen is részt vállalt Teleki Pál magyar mentő akciójában, a Rákosi rendszer szilenciumra ítélte.

Am Ignác Rózsa az elhallgattatás nehéz esztendeiben is dolgozott. Regényt írt. Titokban. *A vádlott* 1952 körül keletkezett, de csak a rendszerváltoztatás után, 1999-ben jelenhetett meg. A mű az üldözésekről, a kitelepítésekről, szörnyű szenvedésekről, a Rákosi rendszer kíméletlen leleplezéséről szól.

Ezerkilencszázötvenhat után, a körülmények kedvezőbbre fordulásával Ignác Rózsa meséskönyvekkel, leány- és történelmi regényekkel lépett a nyilvánosság elé. A hetvenes évek hozták meg számára a nyugalmat és a valamelyes írói elismerést. Ekkor, Makkai Ádám meghívására, többször járt külföldön. Nemcsak Amerikában, hanem Afrikában is. Ezekről az utazásairól útirajzokban számolt be.

Ignác Rózsa rendkívül nőies alkat volt, ugyanakkor nagyon bátran viselkedett a legkeményebb diktatúra éveiben is. Soha nem rejtette véka alá a véleményét, de tele volt aggodalommal: „*1919-ben azt hittük – mondta -, hogy ami Erdéllyel történt, az egy megszállás. Most már tudjuk, hogy ez nem megszállás, hanem honfoglalás*”. Igaza volt. Ezt Ignác Róza tragédiaként élte át, hisz nemcsak a gyermekkorra kötötte Erdélyhez, hanem eszmélkedésének, gondolkodásának, érzésvilágának minden mozzanata. Ezért foglalt el Erdély írói munkásságában olyan nagy helyet.

Nemcsak íróként volt jelentős, hanem emberként is példakép.

A magyar irodalomtörténet-írásnak kötelessége volna végre Ignác Rózsa teljes írói örökségével szembenéznie.

Elhangzott a Magyar Írószövetségben a 2009-es megemlékezésen.

HETVEN ÉVES A KORUNK

Századunk viszontagságai között kevés folyóirat, szellemi műhely érte meg indulásának 70. évfordulóját. A Korunk születésnapja nemcsak az erdélyi magyarság ünnepe, az egész magyar közélet számára fontos esemény.

Hetven év nagy idő egy folyóirat életében, különösen, ha olyan történelmi konvulziókat is átélt, mint a fasizmus és a kommunizmus, a második világhégés és a hidegháborús évek. Ezért is indokolt, hogy felvázoljuk röviden – Kántor Lajos főszerkesztő segítségével – a folyóirat világnézeti vált(oz)ásokatól sem mentes eddigi életútját.

– *Fejtő Ferenc, Párizsban élő magyar filozófus, a Korunk egykori munkatársa jegyezte meg a 1996 tavaszán Budapesten tartott megemlékezésen, hogy nincs még egy ilyen idős magyar folyóirat, mint a Korunk, hisz azok a lapok, amelyek vele egyszerre indultak, már rég megszűntek.*

– A Korunk 1926-ban indul Kolozsvárt. Dienes László alapító-főszerkesztő értelmiségi vitaforumként indítja a lapot, világnézetek közti tisztázó szándékkal. Az első folyam polgári jellegére utal például, hogy Elekes Miklós egyik írásában még együtt emlegette a fasizmust és a kommunizmust, mint két nagy veszélyt. Ilyet 1990-ig senki sem írhatott le a Korunkban. (Induláskor Dienes „a kor szellemi keresztmetszetét” ígéri az olvasóknak, feladatának tekintve az erdélyi magyarság belső viszonyainak tárgyilagos feltárását, és a kisebbségi sorba süllyedt erdélyi magyarság bekapcsolását az európai eszme- és kultúrközösségbe, hisz „csak a világot ma mozgó eszmékből építheti fel azt a szellemi erődtéményt, amelyből népi jövőjét megvédheti.” Ezt a szándékot jószerével teljesítette is.

Dienestől 1929-ben Gaál Gábor veszi át a lap irányítását. Szerkesztésében a Korunk – bár változó hangsúllyal, de – kifejezetten baloldali folyóirat volt, bizonyos időszakokban erősen kötődve a Román Kommunista Párt változó irányvonalához, illetve Moszkvához. Ettől azért maga Gaál Gábor is igyekezett valamelyest távol tartani a lapot, és legjobb időszakaiban, a harmincas évek népfrontos szakaszaiban, olyan nagyságok is közölnek a lapban, mint Illyés Gyula és József Attila. Az évtized vége felé Tamási Áron is helyet kap a lapban, de jelen van Déry Tibor, Moholy Nagy László, Kodolányi János, és hosszan folytathatnám a rangos névsort.

– 1940 őszén Gaál Gábor nem kér új lapengedélyt, és a *Korunk* csak 1957-ben indulhat újra. Nagyon sajátos volt ez az újraindulás, mert az 1956-os magyar forradalom szelleme készítette elő hozzá a talajt, vagyis ennek volt köszönhető az engedély megadása.

Gálfalvi Zsolt esszéíró, kritikus, a Bukarestben megjelenő *A Hét* című hetilap főszerkesztője a Petőfi Irodalmi Múzeumban szervezett *Korunk-tanácskozáson* tett vallomása akár perdöntőnek is tekinthető ebben a kérdésben. – Ketten vagyunk itt a teremben – mondta Gálfalvi Zsolt, egyértelműen Gáll Ernő egykori főszerkesztőre utalva –, akik akkor jelen voltunk azon a román pártvezetés által összehívott értekezleten, ahol a pártközpont kiküldöttje egyszer csak kijelentette: „Van egy meglepetésem az önök számára”: a zsebébe nyúlt, kivette és felolvasta a *Korunk* újraindításáról szóló központi engedélyt.

– A folyóirat indulása akkor nagy előrelépés volt a szellemi függetlenedés útján. De mire a lap újraindul (1957), az már kifejezetten a megtorlás és az azt követő időszak, úgy hogy 1957-ben bizony erősen szégyellnivaló szövegek is megjelentek a folyóiratban, neves személyiségek tollából.

A hatvanas évek közepétől jelentős előrelépés, oldódás következett be az akkor még alkotó marxizmusnak nevezett törekvések szellemében. Ennek a viszonylagos nyitásnak – s a Kriterion Könyvkiadó tevékenységének – fontos szerepe volt abban, hogy felnövekedett egy számottevő erdélyi magyar értelmiség.

A hetvenes években – ez volt a *Korunk* aranykora – A.K. megj.) – a folyóirat nagyon sokat tett az erdélyi magyarság önismeretéért. Érdekes, hogy a *Korunk*, ellentmondásos módon, egyik szálláscsinálója volt annak a teljességre törekvésnek, amelyben a korábbi ellenlábás, az Erdélyi Helikon olyan nagy szerepet játszott. Az Erdélyi Helikon irodalmának a rehabilitálásáért folytatott harc a *Korunk*ban indult meg. Ezt azért kívánom hangsúlyozni, mert sokan úgy akarják jellemezni, vagyis mennybe meneszteni vagy megbélyegezni a lapot, hogy kiragadnak egy szeletet a tevékenységéből. Ez elhibázott gyakorlat, mert az az igazság, hogy nagyon változatos volt ez az időszak.

A nyolcvanas évek első felében fokozatos beszűkülés volt észlelhető, az évtized közepétől pedig, a Ceausescu-diktatúra oly mértékben rányomta bélyegét a lapra, hogy önálló gondolkodásra már nemigen volt lehetőség. Ennek ellenére a *Korunk*ot első számú közellenségnek tekintették, állandó gyanakvás vette körül. Sorra betiltották rendezvényeit, így például a jelentős képzőművészeti eseménnyé nőtt *Korunk Galériát*, nem engedélyezték a *Korunk Galéria* albumának a kiadását,

hasonlóképpen betiltották az erdélyi magyar tudósokat tömörítő un. *Korunk délelőtti*ket s a *Korunk-díjakat*. Így érkeztünk el 1989 decemberéig. A korábbi főszerkesztő, Rácz Győző ekkor már két hónapja haltott. A pártközpont mindenképpen aktivistát szeretett volna látni a főszerkesztői székben, de azért akárkit mégsem tehettek oda. Ez az interregnum 1989 december végéig tartott. 1990 januárjától megújult, teljesen megváltozott a lap szellemisége, és elkezdődött a szerkesztői gárda máig tartó nagyfokú megfiatalítása.

– *Kötelességének tekinti-e a Korunk továbbra is az erdélyi magyarság szolgálatát szellemi-társadalmi önépítkezésében?*

– Feltétlenül. Több példát is említhetnék, de ez a leglátványosabban bizonyára az RMDSZ-szel foglalkozó lapszámunkból tűnik ki. A törődés állandó, folyamatos. Most épp a román-magyar viszonyról foglalkozunk. Tudnunk kell ugyanis, hogy nézik a magyarokat Romániában, és azt is, hogy látjuk mi önmagunkat. Ugyanakkor hangsúlyozni szeretném, hogy a *Korunk* nemcsak az erdélyi magyarsághoz, hanem a magyarság egészéhez kíván szólni.

– *A hetvenes években a Korunk (Gáll Ernő főszerkesztője A.K.) nemzetiségi önismereti fórumként fogalmazta meg magát. Jelen körülmények között, főszerkesztőként, változtattál-e ezen az öndefiníción?*

– A *Korunk* az önismereti vonulatot és az európai felzárkózás igényét egyaránt képviselni szeretné. Úgy érzem, hogy most a lapban szigorúbb önkritika érvényesül a hagyomány értékelésében, és nagyobb vitaszellemmel folyik annak a tudomásul vétele, ami a nagyvilágban történik, és jelentős teljesítménynek számít a társadalomtudományokban, az irodalomban és másutt. József Attilával szólva, én a lap mibenlétét úgy fogalmaztam meg, hogy „a hetedik te magad légy”. Ez azt jelenti, hogy a hetedik évtized után a *Korunknak* önmagát kell vállalnia. Nem állhat semmilyen ideológia szolgálatában, mint ahogy azt korábban önként tette vagy rá kényszerítették. A folyóirat olyan korszerű társadalomszemléletet akar képviselni, amelynek jegyében kiáll az egyéni szabadságjogok mellett, felvállalva egyszersmind a közösség értékeit is. Nem kívánja szembeállítani a konzervatív-keresztény, liberális és szocialista eszményeket. Nagyon fontosnak tartom, hogy a *Korunk* világnézeti elfogultságok fölé emelkedjen. Ám ha ilyesmire mégis rákényszerítenék, úgy én valamilyen nemzeti liberális gondolkodásmódhoz érzem magam a legközelebb, anélkül, hogy a magukat deklarált nemzeti liberálisoknak nevezőkhöz csatlakozni akarnék.

Kapu, 1996/4.

„MONDD MEG NEKIK, HOGY PUSZTULUNK, VESZÜNK”

(BESZÉLGETÉS DR. FÜR LAJOS TÖRTÉNÉSSZEL)

„Íme kiáltok, íme üvöltök: hallj meg engem, élő magyar, ihon a veszedelem, ihon az emésztő tűz!” (Zrínyi Miklós: *Az török áfium ellen való orvosság*, 1660-1661.)

– Gondolom, nem véletlenül fordultál könyvedben (Magyar sors a Kárpát-medencében, Népesedésünk évszázadai 896-2000, Kairosz Kiadó, Budapest, 2002.) a törökverő szigetvári hős unokájához ezért a megrázó gondolatért, hanem mert úgy érzed, a baj ma sem kisebb, sőt talán még annál is nagyobb, mint akkor volt: „Áfium-ópium, mákony-méreg fészkelte be magát ma is közénk s pusztít rajtunk ugyanúgy, mint akkor pusztított a ‘török áfium’”.

Égetően időszerű eszmélető-ébresztő remek tanulmányköteted zárófejezetében ki is mondd a dermesztő szentenciát: Népesedésünk kritikus szakaszába lépett, a magyarság léte forog kockán a Kárpát-medencében.

Azt hiszem, hogy a végromlás fenyegető veszélyének okai nem pusztán emberi gyarlóságainkban rejlenek, hanem legalább annyira a leltűnt század fertelmes gyűlölködéseiben is.

– A 20. század nemcsak a világháborúkkal és más szörnyűségekkel okozott gyökeres változásokat a Kárpát-medence népesedésének összetételében, hanem mindenekelőtt azzal, hogy pokoli kavalkádjában nyolc felé szakíttatott a magyarság. Én azonban az egyazon test és lélek igazságának jegyében igyekeztem egységben szemlélni és láttatni a megcsónkított ország és a határokon kívülre szakadt magyarok népesedésének történetét, párhuzamba állítva azt az elcsatolt területeken többségivé vált románok, ruszinok, szlovákok, szerbek, horvátok, szlovének és osztrákokéval. Mindezeket a számunkra tragikus tényeket egy külön fejezetben, a könyv befejező részében summáztam. (A gyűlölet századának mérlege).

– Korunk legsúlyosabb gondja a demográfiai robbanás. Csakhogy amíg Afrikában és Ázsiában a túlnépesedés máris embermilliókat döntött elviselhetetlen nyomorba, addig Európában egyes nemzetek, népcsoportok vészes fogyásának, agóniájának vagyunk tanúi.

– A népesség látványos növekedése a legfejlettebb kontinensen, Európában indult el a 18. században, ami hozzávetőleg a 20. század közepéig tartott. A robbanásszerű növekedés akkor kezdett drámai formákat ölteni, amikor kiterjedt a harmadik világra is. A harmincas évekig a demográfusok azt hitték, hogy ez az expanzió időleges, a népesedés mindkét ága (születés és halálozás) ismét le fog szállni bizonyos szintre, és visszaáll az a 3-4 ezrelékes növekedési menet, ami a középkorra volt jellemző. Nem így történt. A 20. század elején másfél milliárd ember élt a földön, és a század végére, egyetlen évszázad alatt hat milliárdra ugrott: az emberiség megnégyesezte önmagát.

Igen ám, de a globális túlnépesedés riasztó veszélye mellett a világon vannak olyan népcsoportok, amelyek a baljós fogyás útjára léptek. Ez legfőképpen Európára jellemző, ahol a század utolsó harmadában elindult a népesség abszolút fogyása. Elsőként Magyarországon, 1981-ben. Sőt, a határon túli nemzettestvéreinknél még korábban, a vajdaságiak körében például már a hetvenes években. Ez a ragály aztán kiterjedt a felvidéki, a kárpátaljai és az erdélyi magyarokra is. Erdélyben a székely tömb úgy-ahogy még tartja magát, de a rajta kívül eső részekben már erősen fogy a népesség.

– *Erdélyben a református Kalotaszeg ilyen önpusztítóan egykező. De Székelyföldön is inkább csak a katolikus vidékeken észlelhető valamelyes szaporulat.*

– Magyarországon is mindig a katolikusok körében volt nagyobb a népszaporulat. A protestánsoknál, jelesül a református magyar parasztság körében egyes tájakon már a 19. században elkezdődött az egykezés. Az Ormánságban, Tolnában, Gömörben, Csongrád, Temes, Arad és Krassó-Szörény megyékben, a valamikori Bánság területén voltak ilyen egykező gócok.

Pedig Magyarországon hosszú évszázadokon át 3-4 ezrelékes volt a természetes évi népszaporulat. Sőt, ez a növekedés a 18. század közepétől fel is gyorsult, előbb 6-7, később 8-10, végül 10-11 ezrelékre szökött fel, miközben a magyar anyanyelvűek körében évi átlagban 2,5 ezrelékkal még magasabb is volt a népesség számbeli gyarapodása, mint a Kárpát-medencében élő többi népcsoportnál.

Ennek vetett véget Trianon, amikor is a magyar népességnél hirtelen 3-4 ezrelékkal csökkent a természetes népszaporulat. Az anyaországban és a határokon túli területeken egyaránt. Nyilván belejátszott ebbe az első világháború irtózatossága is, hisz a Trianon előtti országból körülbelül 800 ezer fiatalkorú férfi halt meg a fronton, rengeteg (1,5 millió) volt az elmaradt születések száma. De bármily ször-

nyű volt is a sok-sok elvesztett fiatal élet, a magyarság körében mégsem ez volt a nagymérvű hirtelen fogyatkozás igazi oka, hanem a trianoni trauma, a szétdaraboltság és az ezzel járó rettenetes sokkhatások. A megmaradt csonka Magyarországon a harmincas évekre a felére, 6-8 ezrelékre esett vissza a természetes népszaporulat.

A második világháború utáni években ez a szám egy picit emelkedett ugyan, sőt az un. Ratkó-korszak (Ratkó Anna egészségügyi miniszter az ötvenes évek elején szigorú abortusz-tilalmat vezetett be – A.K.) még ezen is javított, de az ötvenes évek végétől, a hatvanas évek elejétől újfent katasztrofálisan zuhanni kezdett a népszaporulat. Mégpedig közel egyidejűleg mind a kisebbségeknél, mind az anyaországban. Ezzel szemben a Kárpát-medencében élő többi nem magyar népcsoport (szlovákok, ruszinok, románok, szerbek, horvátok, szlovének) népszaporulata a két háború között tovább emelkedett. A szlovákoké hihetetlen mértékben: évi 17-18 ezrelékkal. Ők 1920-tól a kilencvenes évekig a saját belső népszaporulatukból majdnem háromszorosára emelték a népességüket. Akkor 1,7 milliónyian voltak, ma 4,5 millióan vannak.

– *Fussunk vissza az időben és villantsuk fel azokat a fontosabb történelmi eseményeket, amelyek nélkül nem érthetnénk meg a magyarság népesedésének mai katasztrofális helyzetét! Kezdjük a legelején!*

– Elfogadható történetírói becslések szerint a honfoglaló magyarok száma 400-500 ezer lehetett, az itt talált népességé pedig 200 ezer. Ez azt jelenti, hogy induláskor a Kárpát-medence népességének kétharmada magyar volt és egyharmada volt nem magyar. Ez az arány, az itt talált néptöredékek beolvadásával – ami alól csak az egy tömbben élő morva-szlávok képeztek kivételt – tovább módosult a magyarok javára, jöllehet a 12.-13. században már megindult a románok és a ruszinok lassú beszívárgása a Kárpátokban. Az Árpád-házi királyok uralkodásának a végére a magyarság részaránya a népességben belül körülbelül 70 százalékra emelkedett. A kunok, jászok befogadásával és beolvadásukkal, a nyugatról érkezett latinusok (vallo-nok, franciák, itáliai olaszok...), illetve az ide vetődött lengyelek, csehek felszívódásával a magyarság részaránya a Kárpát-medencében az 1500-as évek elejére – vagyis a mohácsi csata előtti évekre – már 80 százalékra duzzadt. A magyarok körülbelül három millióan voltak, a nem magyarok pedig 700-800 ezren: románok, szlovákok, ruszinok, erdélyi és szepességi németek (szászok), kevés szerbség és valamennyi horvát. A Horvát-Szlavon országot nem szokták ide számítani.

Erre jött rá azután a török világ, amely drasztikusan megváltoztatta az itt élő etnikumok részarányát azon egyszerű oknál fogva, hogy az oszmán hadak az ország középső – a középkor folyamán színmagyar – területét tudták elfoglalni. Amibe beleesett a Dunántúl nagy része, a Nagy Alföld, az északi dombvidék föl Egerig, keleten Nagyvárad, Lippa, Krassó-Szörény vármegyék. Nagyon kevesen tudják, hogy az egész Al-Duna vidékén, Belgrádig, Krassó-Szörény megyétől Pozsega megyéig, beleértve a mostani Szerémséget is, ahol jelenleg szerbek vannak, a középkorban színmagyar népesség élt, és Magyarország egyik legsűrűbben lakott része volt.

A török világ olyan nagy vérvesztést okozott a magyarságnak, hogy a Rákóczi-szabadságharc táján az ország népessége körülbelül ugyanannyi volt, mint kétszáz évvel korábban. Elpusztult a teljes természetes népszaporulat. És a veszteséget csak tetézte, hogy azokra a peremterületekre, amelyek nem voltak török megszállás alatt, nem állt meg, hanem ezalatt is tovább zajlott a nem-magyar népelemek beszívargása, Erdélybe a románok és a ruszinok, Délvidékre pedig – török engedéllyel – nagy tömegekben megindult a szerbek beköltözése. Mindezeknek az lett a következménye, hogy a 18. század elején hozzávetőleg négy milliót számláló Magyarország népességének már csak a fele volt magyar. Amíg a 15. század végén, az 1500-as évek elején az ország népességének 80 százaléka volt magyar, addig mostanra csupán 50 százalék. Akkor körülbelül hárommillió, most már csak kétmillió volt a magyar. Vagyis nemcsak a teljes természetes népszaporulat tűnt el, hanem egymillió abszolút vesztesége is lett a magyarságnak.

És a pusztítás itt még nem ért véget. Az elnéptelenedett területeket a 18. század folyamán benépesítették. Részben az országban lévő népfölöslegből, részben külső – sváb, román, szerb, ruszin – beköltözésekkel. A betelepítések miatt az 1780-as évek végére a népességen belül immár 40 százalékra csökkent a magyarok részaránya és 60 százalékra nőtt a nem magyaroké. Három évszázad alatt a 15. század végi 80 százalékról a 18. század végére 40 százalékra zuhant a magyarok részaránya a népesség egészében.

– *A 19. század mintha kegyesebb lett volna hozzánk...*

– Már a kiegyezés előtt újra megindult a magyar népesség erőteljesebb gyarapodása. Részben azért, mert – mint jeleztük – a természetes népszaporulat nálunk magasabb volt, mint a többi népeknél, részben pedig elkezdődött egy óriási asszimilációs folyamat. De mielőtt bárki is huhogni kezdene, szeretném nyomatékkal kijelenteni, hogy az az asszi-

milálódó tömeg, amely a 19. század második felében nyelvében magyarrá lett, magyarnak vallotta magát, nem a románokból, nem a szerbekből, nem a szlovákokból és ruszinokból verbuválódott, hanem legnagyobb részt a zsidókból és a németekből. Ugyanis a 19. században rengeteg zsidó költözött be Magyarországra. Attól kezdve, hogy Lengyelországot a 18. században három részre osztották és a galíciai rész a monarchiához került, a galíciai zsidók óriási tömegekben érkeztek Magyarország területére. És mivel magyar anyanyelvűeknek, magyar nemzetiségűeknek vallották magukat, legalább 600-700 ezerrel gyarapították a magyarságot. A Kolozsváron, Kassán, Pozsonyban, Budán és a többi városokban élő jelentős számú városi német polgárság is elmagyarosodott. Nem igaz, hogy a magyarrá asszimilálódott százezrek azokból verbuválódtak, akik azután telekiabálták a világot, hogy ez a vad, barbár ázsiai nép milyen brutálisan elnyomta őket.

– *Így érkezünk el 1910-hez...*

– Vagyis a Kárpát-medence egészére kiterjedő utolsó népszámláláshoz, amikor a magyarok részaránya a 40 százalékról majdnem 55 százalékra emelkedett, azaz újra többséget alkotott. Nem viszonylagost, hisz relatíve mindig is többségben volt a magyarság a Kárpát-medencében, hanem abszolút többséget. Az ország húszmilliós népességéből (Horvát-Szlavon ország nélkül 18,5 millió) 10,1 millió vallotta magát magyarnak.

– *Erre jött Trianon.*

– A máig ható tragédia. A magyarság legdrasztikusabb számbeli csökkenését a Kárpát-medencében a leszakított nemzettettek körében szenvedte el, részben azért, hogy náluk is jelentősen visszaesett a természetes népszaporulat, részben pedig azért, mert nagyon sokan elmenekültek a kisebbségi sors elől. Körülbelül 400-500 ezer magyar jött át Magyarországra Erdélyből, Felvidékről, Délvidékről. És a második világháború után megismétlődött a menekülés, ami miatt mindösszesen hét-százezres vándorlási vesztesége lett az utódállamok-beli magyarságnak.

A menekülések harmadik hulláma a vendégmunkás mozgalommal kezdődött el Délvidéken, ahonnan valamivel később áterjedt az erdélyi magyarokra is. A hetvenes évektől pedig főként az erdélyi magyar értelmiség színe-java települt át, mert képtelen volt otthon boldogulni. A nyolcvanas években az átszivárgás egyre erőteljesebb lett, amikor is már nemcsak a magasan kvalifikált értelmiségiek jöttek, hanem az átlag értelmiségiek is s persze mások is. Az exodus óhatatlanul áterjedt Kárpátaljára is, és újabb nagy lökést kapott Délvidékről, amikor a kilencvenes évek elején kirobbant a délszláv háború. Tízezrek menekül-

tek hozzánk, vagy mentek világgá a délvidéki magyarok közül. Mindezek okán legalább 100-200 ezer lélekkel fogyott csak a '80-as, '90-es években a határon túli magyarok lélekszáma.

– *Milyen mértékben szól(t) bele a magyar népesség fogyásába a hatvanas-hetvenes évektől megindult erőteljes asszimiláció?*

– Nagyon súlyosan. Ami egyebek közt a vegyes házasságok magas számában is lemérhető. A két háború között még mindenütt alacsony volt a vegyes házasságok száma, a megkötött frigyek alig öt-hat százaléka. A második világháborút követő évtizedekben azonban a Felvidéken és a Délvidéken előbb 10-15, majd 20 százalékra szökött fel a vegyes házasságkötések aránya. Erdélyben sokáig 10-15 százalék maradt. Egy idő óta azonban a román-magyar és más magyar vegyes házasságok hányada ott is 20 százalék körül mozog. Felvidéken és Délvidéken lassan eléri a 30 százalékot. Hasonló a helyzet Kárpátalján, bár erre nincsenek statisztikai adatok. Nem kétséges, hogy a vegyes házasságkötések jelentik az asszimiláció legbiztosabb útját. Hisz az ilyen családokban sohasem a kisebbségi, hanem mindig a többségi fél nyelve érvényesül a családban, lett légyen az akár az asszony, akár a férj. Pontos adatokkal bizonyítható, hogy a vegyes összetételű családokban a gyerekek háromnegyed része a többségi nemzetet gyarapítja.

Aki azt hiszi, hogy ez légből kapott kijelentés, téved. Tudós etnológusok számításokat végezve kimutatták, hogy ha egy primitív néptörzsből a kiházásodás (exogámia) 20 százalék fölé emelkedik, az a népcsoport elindul a megsemmisülés útján. Nálunk pedig mind a Felvidéken, mind a Délvidéken húsz százalék fölött van a vegyes házasságok aránya. Talán az erdélyiek még nem tartanak ott. Ha ez a tendencia változatlan marad, pontosan kiszámítható az az időpont, amikor a határon túli magyar kisebbségek el fognak tűnni.

És a pusztulásnak, pusztításnak ezzel még távolról sincs vége. Nagyon kevesen tudják, hogy a második világháború vége fele, akkor, amikor már átvonult a front, meg a háború utáni megtorlások során 60-80 ezer ártatlan magyart öltek meg Délvidéken a partizánok, Erdélyben a vasgárdisták, Felvidéken a különböző csendőri meg katonai alakulatok. A legszörnyűbb a délvidéki vérengzés volt, ahol legkevesebb 30-40 ezer magyart gyilkoltak meg két hét alatt Tito „hős” partizánjai és a csetnikek.

Ezerkilencszázhuszban 3,35 millió magyar került kisebbségi sorba. A '90-es évek elején végzett népszámlálási adatok szerint a kisebbségi magyarok lélekszáma 2 millió 650 ezer volt. Hetven év alatt (1920-1990) 700 ezerrel fogyott a magyarok lélekszáma az utódállamokban.

Hétszázezerrel fogyott, ugyanannyi elmenekült. A harmadik évezred küszöbén jó, ha két és fél millióan voltak mindösszesen. Tíz év alatt (1991-2001) csak a Felvidéken közel ötvenezerrel, azaz tíz százalékkal csökkent a magyarok lélekszáma. Ha a dolgok így maradnak és a fogyás a szabadesés törvényét követi, pontosan megállapítható, hogy mikor következik be a teljes asszimiláció, vagyis a határon túli magyarok eltűnése.

– *Idehaza jobb a helyzet, mint a környező országokban?*

– Semmivel se biztatóbb a helyzet itthon se. 1981 óta folyamatosan fogyunk. Ráadásul épp most lép a reprodukció korába az a nemzedék, amely a nyolcvanas években fogyatkozni kezdett.

Számításaim szerint a határon túli magyarok lélekszáma ma talán 2,6 millió. Magyarországé bő tízmillió. Ebből legalább hat-hétszázezer cigány, 400-500 ezerre tehető a németek, szlovákok, szerbek, horvátok, sokácok, bunyevácok, románok, bolgárok, lengyelek... lélekszáma. Kalkulációim szerint Magyarországon a nem magyarok lélekszáma 1 millió 100 ezer. A magyaroké pedig 8 millió 900 ezer. Ha ehhez hozzáadjuk a határon túliak számát, összesen 11 millió 500 ezer magyar él a Kárpát-medencében. Emlékezzünk csak: 1910-ben 10,1 millió volt a magyar. Közel száz év alatt mindössze 14-15 százalékkal nőtt a Kárpát-medence magyar népessége, miközben az erdélyi románoké 2,8 millióról 5,7 millióra, kétszeresére, a szlovákoké 1,7 millióról 4,5 millióra, majdnem háromszorosára, a ruszinoké közel 400 ezerről majdnem egy millióra, szinte háromszorosára, a 400 ezret se elérő délvidéki szerbeké 1,2 millióra, több mint háromszorosára emelkedett. De kétszeresére nőtt a horvátok és a szlovének lélekszáma is. Amíg a magyarok lélekszáma – a sorozatos pusztítások és az ostoba önpusztítás miatt – mindössze 15 százalékot emelkedett, a többi népcsoportok száz és kétszáz százalékos növekedést értek el. Aminek az lett a következménye, hogy az arányok a Kárpát-medencében ismét gyökeresen megváltoztak. Keményen a mi rovásunkra, az itt élő nem magyarok javára. Ugyanis abban a Kárpát-medencében, amely századokon át a magyar királyság területe volt, a 33-34 millió emberből ma már csak 11,5 millió a magyar, az össznépesség egyharmada. Amíg 1910-ben majdnem 55 százalékot tettünk ki, ma alig érjük el a 33 százalékot. Ha ez így marad, 2010-re 30 százalék alá fog süllyedni a magyarság részaránya a Kárpát-medencében.

Vigasztalhatna bennünket valamelyest, hogy még mindig mi alkotjuk a viszonylagos többséget, csak hogy ez a többség hihetetlenül törékeny. A magyarok etnikai súlya a Kárpát-medencében olyan mélypont-

ra süllyedt, amilyenén soha se volt a történelem során. Beleértve a honfoglalást és a török világ szörnyű pusztításait is.

– *A hihetetlen pusztulás nem annyira a természet dolga volt, inkább a politika számlájára írható. A hatalmas betelepítésekre gondolok.*

– Valóban, Erdélybe óriási román tömegek jöttek be, s érkeznek ma is folyamatosan az iparosítás, városiasodás, a hivatalnoki, egyházi, rendőri, katonai apparátus, oktatási, művelődési és egyéb intézmények... beköltözése ürügyén. Ezerkilencszázhuszban a Romániához csatolt Erdélynek negyvenkét városa volt. Ebből négyben román, négyben magyar-német, a többiben pedig magyar többség lakott. Ma Erdély 114 városából mindössze nyolcban van nagyon törékeny magyar többség. Ebből is hat a Székelyföldön. A másik kettő határ menti város, Nagyvároly és Nagyszalonta. A többiben román fölény, nagy részében pedig hatalmas román többség van. Ezerkilencszázötzben a városlakóknak mindössze 17 százaléka volt román, 62 százaléka magyarnak, a többi németnek vallotta magát. Mára a román városi lakosság lélekszáma pár százezerről 4,2 millióra nőtt. És a város, mint tudjuk, óriási olvasztótégely. Aki oda bekerül a többségek közé, azt előbb-utóbb fölszippantják.

– *A Balkánon és peremvidékén a bizánci fondorlat napi gyakorlat volt és maradt a nagypolitikában.*

– Aminek egyik fontos titkos célja, föllazítani a magyar etnikai tömböket. Ilyen szándékkal egész falvakat, a falvakban falurészeket hoztak létre a többségeknek. A szlovákok például több száz faluban kis szlovák telepeket létesítettek, hogy föllazítsák a színmagyar közösségeket. Ugyanez történt a városokban is. Mindegyik utódállamban.

A helyzet drámai. Kritikus helyzetbe jutott a magyarság népesedése a Kárpát-medencében. Ha nem leszünk képesek változtatni rajta, kiszámíthatjuk a magyarok végső pusztulásának akár az időpontját is. Nemcsak a kisebbségeket, hanem az anyaországiakat is. Egyesek – nem kis kárörömmel – máris azt jósolják, hogy 2050-re 6-6,5 millió lesz az ország népessége, amiből legfeljebb 3 millió a magyar.

– *A fizikában ismert fogalom az úgynevezett kritikus tömeg, az a határ, amit túllépve, visszafordíthatatlanná válik a szóban forgó folyamat. A népesedéstudomány nem ismer hasonló jelenséget?*

– Népesedésünk nagyjából máris abban a stádiumban jár, legalábbis nagyon közeledünk hozzá. Magyarországon ma 1,4 gyermek jut egy termékeny korú nőre (17-49 év). Ahhoz, hogy a magyar népesség ezen a szinten maradjon, 2,1-2,2 gyermekre lenne szükség. Még rosszabb a helyzet a Vajdaságban, ahol a nyolcvanas években voltak olyan esztendők, amikor 6.400 embert kísérték ki a temetőkből, és mindössze 3.400

gyermek született. Majdnem kétszer annyian haltak meg, mint ahányan születtek. Mirnics Károly szakkutató szerint a délvidéki magyarság „az összeroppanás harapófogójába került”, ami azt jelenti, hogy szinte már nincs is remény a teljes pusztulás megállítására.

Könyvem utolsó fejezetében magam is a lenni vagy nem lenni hamleti kérdésén töprengtem. Ennyi szomorú tényadat birtokában óhatatlanul a nemzethalál víziója tör fel a féltő lelkiismeretből. Kétségbeesésben, mint tettem magam is, a hadvezért és költőt idézem : „Íme kiáltok, íme üvöltök, hallj meg engem élő magyar, ihon a veszedelem, ihon az emésztő tűz.”

– *Mit lehetne tenni!/? Mi az, ami mindenekelőtt a kisebbségi magyarokat megtarthatná? Mert ők vannak a legnagyobb veszélyben.*

– Végiggondoltam az autonómia ügyét. Nem fogják megadni. De ha megadnák is, nem sokat segítene. Mert az autonómia is csak egy kis rész az államhatalom egészén belül. A kisebbség még a demokráciákban sem juthat olyan hatalomra, amilyenre a többség, mert a demokrácia alapelve szerint minden kormány a többség akaratát testesíti meg, a kisebbség pedig mindig alul marad. Mit értek el eddig a kisebbségi magyar politikusok? Kényes kérdésekben semmit. Szerepük szinte látszatszerep. A többségi politika vagy azt demonstrálja velük a világ felé, hogy, lám, minálunk tökéletes demokrácia uralkodik, vagy ha ez nem megy, ők a mindenkori bűnbakok.

A magyar-magyar kapcsolatokkal sok mindenben segíthetünk a határon túli nemzetestvéreinknek, de bármennyire jól jönnek is ezek az injekciók, azok bizony csak amolyan gyorssegélyek. A kérdést alapvetően nem oldják meg.

– *Mit kell(ene) hát tenni!/?*

Csakis egyet: Valamilyen módon egyesíteni kell a nemzetet. Nem úgy, ahogy Orbán Viktor miniszterelnök gondolja, hogy tudniillik egyesítjük a nemzetet határmódosítás nélkül. Határmódosítás nélkül sok mindent lehet csinálni a nemzettel, de egyet biztosan nem – egyesíteni. Ha ugyanis épp a határok szabdalták szét a nemzet testét, hogyan tudnánk akkor azok módosítása nélkül egyesíteni a részeket? Se-hogy!

Cáfolhatatlan tény, hogy a Versailles-i békerendszer összeomlott. Közép- és Kelet-Európában ma már semmi sincs úgy, ahogy Trianonban és a párizsi békekötésekben rögzítették. Egyetlen kivétel van csupán: a körbevagdosott Magyarország. Itt semmi nem változott.

Ha meg akarunk maradni, nekünk is változtatni kell! Tudom, hogy ez a leg súlyosabb gondolat, amit a könyvemben kimondok. Azzal is

tisztában vagyok, hogy még azok közül is többen fölszisszennek olvasván a kijelentést, akik aggódnak a magyarságért. Megijednek, mert a második világháború óta ezt szigorúan tilos volt hangosan kimondani. Pedig a két háború között mindenki természetesnek vette, hogy a kialakult helyzet csupán átmeneti állapot. Az igazságtalanság szörnyszüleményén a történelem hamarosan változtatni fog.

Ha meg kívánjuk tartani a mára már alaposan összezsugorodott magyar kisebbséget, és ha meg akarjuk őrizni magunkat ebben a csonka országban, gyökeres határmódosításokat kell kiharcolni. Nincs más választásunk. Minden energiát arra kell összpontosítani, arról kell meggyőzni minden élő magyart, ki-ki hasson oda, hogy ez az igazságos-jogos cél valóra váljon.

Nem csüggedhetünk és nem mondhatunk le róla, még ha ennek most nincs is semmilyen realitása!

Én nem hiszek abban, hogy az Európai Unió, az Egységesült Európa gyökeresen megváltoztatja a határokon kívül sínylő magyar kisebbségek helyzetét. Ugyanolyan többségi hatalom alatt fognak élni akkor is, mint most, és ugyanolyan fölmorzsoló politikát fognak velük szemben alkalmazni, mint eddig. Az ilyen várakozás illúzió, délibáb, semmi több. Észak-Írországban – a modern világ legrégibb demokráciájában – ölik egymást az írek meg az angolok. Látjuk, mi történik Spanyolországban is a baszkokkal...

Nincs más megoldás, mint az etnikai viszonyoknak valamennyire is megfelelő igazságos határok meghúzása. Nem érdekelnek a csaholók! Nem érdekel, hogy mit mondanak itthon, és mit mondanak odaát a magyargyűlölők. Ki kell mondani, hogy ez így nem maradhat, mert ha így marad, belepusztulunk.

– *Önként adódik a záró kérdés: Létezik-e történelmi jog? Ha igen, kik és hogyan érvényesíthetik?*

– A történelmi jog fontos létező, használható jogi alap, azt ébren kell tartani, de annak az érvényesítését mindig a helyi és a nagyhatalmi erőviszonyok, a „csillagállások” döntik el. A történelmi jog flexibilis, a helyzettől függően tágítható vagy szűkíthető, annak megfelelően, ahogy a mindenkori érdekek megkívánják. Érvényességi körét azok szabják meg, akiknek módjukban áll diktálni, akiknek a kezében van az erő, a hatalom. Nagyon is jól tudom, hogy most hiába kiáltjuk világgá: minden amellet szól, hogy nekünk jogunk van azoknak a területeknek a jókora részére, amiket elraboltak tőlünk, ha ehhez nincs megfelelő nemzetközi konstelláció. De a történelemben mindig voltak, ezért jöhetnek is teljesen váratlan fordulatok, amelyekre ha nem készü-

lünk föl, ha nem ragadjuk meg a kibontakozó vagy kicsikarható lehetőséget, akkor elszalasztunk egy olyan kedvező alkalmat, ami ki tudja mikor áll elő ismét.

Nem vitás, hogy a határok gyökeres megváltoztatása súlyos áldozatokat követelne tőlünk. A kérdés viszont az, mikor érdemes ezt az áldozatot meghozni? Hogyan? Milyen formában?

1920-ban Apponyi gróf híres párizsi beszédében azt mondta: Ha azt a béketervet kell aláírnia Magyarországnak, amit ők ott kiagyaltak, akkor az országot olyan kérdés elé állítják, hogy öngyilkosnak kell-e lennie, nehogy megöljék?

Mi is itt tartunk most, választanunk kell. Hagyjuk-e, hogy apránként megöldössenek bennünket, vagy öngyilkosak legyünk, úgy pusztuljunk el?...

De nem elpusztulni, hanem megmaradni kell. És a méltóságteljes élethez nemcsak az egyesnek, hanem minden nemzetnek joga van!

Kapu, 2002/3.

A KITUDOTT

Szalai József festőművész. Nagyváradon született. Bukarestben, a „Nicolae Grigorescu” Képzőművészeti Egyetemen végzett. Az Európai Művészeti Akadémia tagja. Közel negyven éve Genfben él.

...Szeretném látni még egyszer a Körös-parti kavicsokat. Elnézni, ahogy fehér, bazaltszürke vagy rozsdásbarna hasukon – mint vásott koboldok – pajkosan táncolnak az apró hullámok, majd halk loccsanással futnak tova.

Szeretném látni a Bihari hegyeket, ahol száz meg száz kilométereket barangoltam a meredélyeken és a szelíd lankákon, hol egyedül, hol meg régi kedves ismerősökkel, barátokkal...

De Várad, bár ott születtem, nem vonz. Régen nem is láttam. Hallom, mennyire tönkretették, lerohasztották! Legutóbb már az első benyomás sokkolt. Először az állomás impozáns épületével találkozol...Kívülről még hagyján, de benn, a termek, a hámló piszkos falak, a teleköpködött járólapok, a mindent ellepő szenny!...Szörnyű!... Hallgatni az idegen akcentussal hangoskodó sötétképű csencselő férfiakat, asszonyokat, akiket valahonnan Ó-Romániából szabadított rá a városra a bukaresti hatalom... Akikről messziről lerí, hogy semmi köztük ehhez a vidékhez, még kevésbé a városhoz.

Mégis milyen magabiztosak! Látni rajtuk, hogy tudják, hogy most csak ők grasszállhatnak fennhordott orral a város főutcáján, mert hátuk mögött érzik a hatalom kezét. Tudják, hogy a tősgyökeres váradinak immár kuss, örüljön, ha ideig-óráig megtúrik közöttük.

Ilyesmiket tapasztalva, rögvest lelohad benned a lelkesedés szülővárosod iránt. Visszahúzódsz, a hallgatás nyirkos-hideg kódéba burkolózol, te, aki ott születél, ott nevelkedtél, akihez úgy hozzánőtt minden köve, temploma, tere, mint törzshöz a karod, amit a durva túlerő leszakított rólad...

Fáj a tehetetlenség, a bénító kiszolgáltatottság, hogy oldalba bökhetnek, ha meg mersz szólalni anyanyelveden. Perzsel a kitaszítottság érzése, hogy te már nem tartozol oda, holott egy voltál vele. Egy voltál ugyan vele, de kiutáltak onnan, kimetszettek, mint ahogy a szikével kimetszik a halálos tumort.

Csoda ha rosszkedvű vagyok?

Kivert kutyaként oldalunk ott, ahol az otthonunk volt, és magunkkal cipeljük ezt a megalázó érzést, bárhol járunk is a világon. Úgy került hatalmába ez a gondolat, mint a mélybe húzó örvény, aminek minden erőddel igyekszel ellenállni, hogy a felszínen maradj.

El tudod képzelni, milyen pocsék érzés az, hogy a ház, ahol születél és felcseperedtél, nincs többé? Hogy ami megmaradt belőle, idegen kézen van? Hogy a ház körüli szőlőlugast benőtte a bürök, a dudva, elnyomta a gyom? A drága kert, ahova édesanyád ki-kiküldött, „ugorj csak ki, fiam, hozz be néhány szál petrezselymet, répát” a vasárnapi tyúkhúslevesbe, odalett?... A szülők is elmentek oda, ahonnan nincs visszatérés. Nincs ott már semmi, csak nagy-nagy idegenség. Ezért nem vágyom vissza Váradra, haza.

*

...Bármennyire hihetetlennek tűnik is, én nem azért festek, hogy pénzt keressek vele. Bár ebből élek. Sajnos, nagyon lassan haladok egy-egy képpel. A régi flamandokra és az itáliai mesterekre utaló technikám rendkívül munka- és időigényes. Ezért aztán többször is megessett, hogy majdnem éhen haltam, nem volt egy vasam se. Pedig azt mondják, az én képeim kelnek el a legborsosabb áron Svájcban.

Svájc. Genf. Nem tudom miért, de itt se érzem igazán otthon magam. Pedig senki se bánt, senkinek sincs baja velem. Itt senkinek nincs semmi baja senkivel.

Elmehetnék innen, hisz szabad vagyok, mint a madár, de hát a madár se hagyja el a fészket csak azért, mert elrepülhet bárhova... Az az igazság, hogy sehol se érzem otthon magam.

Még most is összeszorul a gyomrom, ha rágondolok, mit éreztem, amikor negyvenhárom évvel ezelőtt első nekirugaszkodás után „elvéreztem”...

De azért a Szigligeti Színház mögött a volt Orsolya-rendiek épülete, benne egykori iskolánkra szeretettel gondolok. Kellemes melegség árad szét bennem, ha felidézem, hogy léptünk meg az öreg F. mattek óráiról, és ugortunk át a szomszédos színház nagytermébe, ahol Erich Bergel próbált a filharmonikusokkal. Szegény Bergel, ő is lehúzott jó néhány évet Páskándival a Duna-deltában, Ceausescu paradi-

csomában csak azért, mert Bachot, Haendelt...úgynevezett vallásos műveket vezényelt a brassói Fekete Templomban. Azt mondják, ez a templom azért kapta a fekete nevet, mert a falak külső részén a díszítő elemek aranyozottak voltak, és a törökök hatalmas tüzet raktak körbe a falak lábánál, hogy leolvasszák róluk a drága fémeket.

...Amikor elhatároztam, hogy végleg kinn maradok, elmentem néhányatokhoz... Meg se fordult a fejemben, hogy besúghat valaki...

Emlékszem a cikkekre, amit rólam írtál. „Kerek húsz évig nem találkoztunk – kezdted. – Természetesen ez még nem elégséges ok a nyilvánosság előtti gondolatcserére, de az már igen, hogy felfedjük, anno miért utasították el hatszor egymás után a kolozsvári 'Ion Andreescu' Képzőművészeti Főiskolára felvételiző egykori osztálytársat és jó barátot, akit az ötvenes-hatvanas években Várad-szerte a legtehetségesebbnek, amolyan csodagyereknek tartott a festő-szakma. Hogy megelégtelve az érthetetlen fiaskókat, a hetedik nekifutáshoz átkeljen a Kárpátokon, és a bukaresti 'Nicolaie Grigorescu' Képzőművészeti Főiskolára nyomban fölvegyék.”

Be sokszor meghánytam-vettem magamban a valamikori szörnyű kudarcokat. De bárhonnan közelítettem is meg az egymást követő sok-sok fiaskót, soha nem találtam rá más magyarázatot, csak azt, hogy a sorozatos elutasítás a szeku műve volt.

Ezerkilencszázhatvanegyben kezdődött. Tulajdonképpen akkor indultak, az ötvenhatos magyar forradalom és szabadságharc ürügyén, a megtorlások Romániában. Hogy miért ilyen későn, annak külön története van.

Aznap reggel is, amikor elvittek, a nyomda rajztermében dolgoztam. Egyszer csak csörög a telefon, a művezető felveszi a kagylót, feszülten figyel, majd elordítja magát:

– Szalai, Deutsche elvtárshoz!...

Most, persze, röhögök rajta, de ha belegondolok a hihetetlen képmutatásba, ami akkor olyan sokakat jellemzett, még most is megbor-zongok. A nyomda igazgatója, Deutsche elvtárs, többekkel együtt, hű-séges pártkatona volt. Aki, mikor látta, hogy a helyzet rosszabbra fordul, fogta magát és kitelepedett Izraelbe.

Deutsch elvtárs sztentori hangon közölte velem:

– Kis Szalai, menj át gyorsan a Tanügyi Osztályra, el kell készíteni nekik valamilyen tervrajzot!...

Hogy ő nem tudta volna, mi készül ellenem? Ugyan!

Alighogy kilépek az utcára, a színház mellett, a nyomdával szemben megszólít egy férfi:

- Bocsánat, nem tudja, merre van a Tanügyi Osztály?
- Dehogynem, én is odamegyek.
- Igen? Mehetnénk együtt?
- Hogyne!...Persze!...
- De mi kocsival vagyunk...

Hátranézek, és látom, hogy egy Duba (rabszállító kocsi) gurul lépésben mögöttünk. Amikor utolért, kinyílt a hátsó ajtó, a pasas enyhén meglökött, mintha csak tessékelné, és betuszkolt a kocsiba. Ahol a vezetőkön kívül még volt egy elvtárs.

A szeku székház ormóttan kapuja alatt áthaladva, átadtak két fegyveres őrnek.

- Rögtön jövünk! – mondta az, aki leszólított.
- Bő óra múlva az egyik posztoló katona azt kérdezte tőlem:
- Nem fél?
- Mitől féljek!? – kérdeztem vissza.

Tényleg nem féltem. Akkor még nem.

Megvádolni nem vádoltak meg, nem is volt mivel, de rendszeresen találkoznom kellett egy szekus tiszttel. K. soha nem indokolta, miért kell találkoznom vele.

Első alkalommal felszólított, hogy írjak egy önéletrajzot. Tizenhét éves srác voltam. Parancs volt, hát hamar ment.

Séta közben mindig úgy „csevegtünk”, minthogyha semmi se történt volna. Akár ha egy cukrászdában ülnénk. Persze ő is tudta, hogy én is tudom: az, ami most velem történik, a szeku műve, de erről nem eshetett szó. Erősen groteszk, mi több, abszurd „játék” volt.

Így sétálgattam K.-val kéthetente az Akadémia utcában volt rajztanárom, Mottl Roman festőművész lakása előtt. Mindig ugyanazon az útvonalon. Gondolom azért mindig ugyanott, hadd lássa az „öreg”, hogy még én is... „Na nézz oda, Szalai!?... Hát még a legjobb tanítványom is!?...”

Látva, hogy nem megy velem semmire, bő fél évvel később K. „nagylelkű” ajánlatot tett:

- Ha maga segít nekünk, mi is segítünk magának bejutni Kolozsvárra, a „Ion Andreescu” Képzőművészeti Akadémiára.

Majdnem szembe röhögtem.

- Ha én egyszer leérettségizek, nem lesz szükségem semmilyen segítségre! – replikáztam, és elváltunk.

Olyan biztos voltam magamban, mint egy Isten! Meg sem fordult a fejemben, hogy kibukhatok...

Félév múlva véget értek a „találkozások”. Az utolsó „légyottra” K. egy fiatal srácot küldött maga helyett, aki a Szent László téren, egy fél-reeső padon, a kezembe nyomott egy fél íves papírt, és azt mondta:

– Na, írja!

– Mit? – kérdeztem.

– Írja, amit mondok! – És diktálta: „Alulírott... tudomásul veszem, ha elmondom valakinek, hogy kapcsolatban álltam az állambiztonsági szervvel...” Hirtelen olyan öröm fogott el, hogy majd szétfeszítette a mellemet. Éreztem, hogy vége a pokoljárásnak.

– Mit írjak még? – sürgettem.

– Azt, hogy ha eljár a szám, ilyen és ilyen számú törvénycikk értelmében büntetőjogilag vannak felelőssége.”

Aláírtam és elváltunk.

Nem sokkal azután következett a felvételi versenyvizsga. Amikor az első nekirugaszkodás után „elvéreztem”, mint akit fejbe vertek, báván ödöngtem a Mátyás-szobor körül, aztán bementem a Szent Mihály plébániatemplomba, és hátul egy padban sokáig sírtam. „Ez... nem igaz!” „Lehetetlen! Lehetetlen...!” – zokogtam megsemmisülve.

Hatszor futottam neki Kolozsvárt, és mind a hatszor kibuktattak. Nem volt se indoklás, se apelláta. Hetedszerre átkeltem a Kárpátokon, és Bukarestben rögtön fölvettek a „Nicolae Grigorescu” Képzőművészeti Főiskolára.

Azt kérded, mikor jöttem rá, hogy a szeku keze van a dologban?

Nos, azt, hogy ők tettek nekem keresztbe, nem fogja megmondani soha senki. Én ezt csak sejtem, ám ez a sejtés felér a bizonyossággal.

Tizenkét évig éltem Bukarestben. Eleinte lakásom sem volt, egy kis barátnőmnél húztam meg magam. Később egy újsághír nyomán „találtam” egy garzont. Nagy sietve elindultam, hogy megkeressem, de a megadott címen nem lakás volt, hanem az evangélikus temető. Viccnek se volt valami elmés, még kevésbé vallott jó ízlésre...

Emlékszel a kis versikére: „Isten szeme mindent lát...” Nos, ahogy Isten szeme mindent észrevett, úgy a szeku keze is mindenhova elért. Bukarestben sem hagytak békén. Egy reggel az egyik kollegina félrehívott a műteremben:

– Ide figyelj, Jóska – mondta idegesen, de együttérzőn – , gondolkozz, mit mondtál vagy mit csináltál, mert engem már kétszer beidézték a szekura miattad!? És nem csak engem, hanem a többieket is.

Én akkorra már eldöntöttem, hogy kilógok, ezért egyetlen mégoly ártatlan viccet se engedtem meg magamnak.

Két hónappal később, hogy a kollegina félrehívott, R. „elvtárs”, az intézet szekusa megszólított, amikor egy alkalommal „véletlenül” összefutottunk:

– Szalai elvtárs – mondta – , szeretnék magával beszélni. Délután ötkor legyen a Baba Novacon.

A Baba Novac egy hatalmas komplexum, a szeku és a rendőrség egyik székháza volt a fővárosban.

A megadott időpontban megjelentem. Nemsokára R. is megérkezett.

– Szalai elvtárs! – fordult felém mentében – , három perc – mutatta körmével ütögetve az óra számlapját – , három perc, és jövünk. – Majd odaszólt a szolgálatos tisztnak:

– Vigyék fel a harmadik emeletre a tízes szobába!

Csak négy órát várakoztattak. Éjfélét szabadultam a „vendéglátásból”.

Néhány évvel ezelőtt Kanadában egy barátomtól tudtam meg, hogy a '89-es romániai puccs után R. „elvtársat” Genfbe, az ENSZ-hez küldték ki „dolgozni”. Genfbe! Ide hozzám! És még mondja valaki, hogy '89 után Romániában nem működött a szeku!...

Hol is hagytam abba? Ja, igen. Négy órával később öltönyben és nyakkendősen megjelent R. három fogdmeggel. Én a hosszú asztal túlsó végén épp azt latolgattam, vajon mi fog történni. Összevernek, kiverik a fogam vagy?... De nem történt semmi ilyesmi.

R. rutinmozdulattal kinyitott egy dossziét és gyorsan beszélni kezdett:

– Nincs sok időnk dumálni!...

Mintha én lettem volna a hibás a négyórás késésükért. Éjfél után kerültem haza, azután, hogy számukra is „világossá” vált: teljesen ártatlan vagyok. R. ezekkel a szavakkal rekesztette be a négy órás „röpgyűlést”:

– Holnapra írjon egy önéletrajzot, barátaival, ismerőseivel, kapcsolataival...

– R. elvtárs – mondtam – , én festő vagyok, nem tudok ilyeneket írni. Most itt vagyunk öten, segítsenek most megírni.

És hozzákezdttem: Alulírott...

– Tovább mit írjak? – kérdeztem.

Többször is megpróbáltak átejtetni kétértelmű szavakkal. Arra azért most már vigyáztam, nehogy behúzzanak.

Másnap reggel a munkahelyemen megírtam a felmondó kérelmet. Bevittem az igazgatónőhöz, aki Chivu Stoica, a központi pártbizottság tagjának az özvegye volt.

Chivu Stoicáról tudni kell, hogy agyonlőtték, miután az egyik pártkongresszuson nagynyilvánosság előtt csúnyán összekülönbözött Ceausescuval. Ezt kevesen tudják, de én ott voltam a temetésén, ahol ezt tényként suttogta a gyászoló gyülekezet.

– Igazgató elvtársnő – mondtam a hölgynek, aki egyébként igen rendes volt – , arra kérem, most helyben írja alá a kilépési kérelmemet, mert én máris elmegyek a vállalatától! Akár aláírja, akár nem, holnap már nem jövök be dolgozni.

– Tán csak nem azért a kis „incidensért?” – kérdezte színlelt csodálkozással.

– Nem, nem,... dehogyl! De hogy őszinte legyek, azért is.

Ez után már csak egy nagy vágyam maradt: minél előbb kijutni az országból...ki, a szabad világba!...

Hazamentem Váradra elbúcsúzni a szüleimtől, a húgomtól, meg a barátoktól. Akkor kerestelek fel téged is...

Visszagondolva a történetekre, elcsodálkozom, hogy nem féltem, hogy besúghat valaki a barátok közül, akiket felkerestem még mielőtt elhagytam volna az országot. De akkor ilyesmi meg se fordult a fejemben.

Tulajdonképpen én nem is szöktem, hivatalosan mentem ki. Még hozzá a munkáimmal. Engem mindig a meló vitt előre.

Két évvel az egyetem elvégzése után már tagja voltam a Képzőművészek Országos Szövetségének. Ennek azért van jelentősége, mert a tagság hasznomra vált. Hisz minden, ami akkor a grafika műfajában lényeges volt Romániában, feljött a fővárosba a grafikai tárlatokra, miáltal könnyen felmérhettem a országos helyzetet. Nos, azokon a tárlatokon nemhogy színes litográfia nem volt, de még fekete-fehér könyomatot is csak elvétve lehetett látni. Ugyanis a hatóságok szétöverték a köveket, hogy az emberek, ha akarnának se tudjanak pénzt vagy okmánybélyegeket hamisítani.

Irtó nagy szerencsém volt, mert az egyik ortodox egyházkerület nyomdájának a pincéjében hatalmas lito-kövekre bukkantam. Vettem egy liter pálinkát a pópának, és a kétmázsás kőlapokat elszállíttattam a főiskolára, a műterembe. Így történhetett, hogy a „Dalles”-teremben (ez volt a legnagyobb kiállító terem Bukarestben) nekem több tízszínű litográfiám is ki volt állítva.

Mivel Bukarest főváros, a kiállításokat külföldi diplomaták is megtekintették. Közülük többen is „ráharaptak” a munkáimra. Ilyen módon ismerkedtem meg több külföldi diplomatával. Meghívtak fogadásokra. Jáltak nálam otthon. Vásároltak is. Kikísérve, az egyik nagykövetet az utcán arra kértem, küldjön a nevemre, lakcímemre egy pecsétes meghívást egy kiállításra, mert én itt már nem bírom tovább. A lakásban ilyen-mivel nem mertem előhozakodni az esetleg beszerelt poloskák miatt.

Két héttel később pecsétes meghívó érkezett Belgiumból egy galériatulajdonostól, amelyben ez állt: „...Megtekintettem a munkáit... Bár-mikor szívesen látom egy kiállításra.” Nekem pedig egy egész kiállításra való litográfiám volt előkészítve, nem utasíthattak volna vissza a hatóságok. Legalábbis úgy gondoltam.

Frankfurtba mentem, ahol sokat töprengtem azon, mitévő legyek, hogy alakítsam a sorsom. Ott jöttem rá, hogy nekem nem jó se Németország, se Hollandia, se Belgium. Másnap felszálltam a Frankfurt-Genf szerelvényre.

A genfi rendőrségen kivettem a zsebemből egy előre elkészített cetlit, és odaadtam a szolgálatos hölgynek. A cetlin ez állt franciául: „Menedékjogot kérek és tolmácsot.” Kaptam száz frankot meg egy térképet, amelyen két pont volt megjelölve: a rendőrség és a szálloda. Vettem egy kést, egy villát, egy kanalat és egy tányért. Így kezdődött – harminchét évesen.

Az elmúlt húsz évben nem egy sorstárssal elbeszélgettem. Arról panaszkodtak, hogy értelmiségiek között gyakran igen súlyos lelki traumát okoz a kivándorlás. Még a Magyarországra való áttelepülés is. Nem találnak magukra az új hazában. De én nem azért szöktem ki Romániából, hogy itt olcsóbban vegyem meg a krumplit, vagy hogy nagyobb lábon éljek. Nem. Azért jöttem ki, hogy kimenekítsem a magam megszenvedett művészetét... Mert bármilyen hihetetlennek tűnik is, nekem ott nem voltak mestereim. A bukaresti művészeti főiskolán, sajnos, nem volt kiktől tanulnom. Nem voltak tanárain, akikől kaphattam volna valamit.

Viszont voltak és vannak mintaképeim. A flamand-iskola, a jügendstilus, a szecesszió, Vermeer, Van Gogh... Tőlük valóban volt, van mit tanulni!

Dolgozni kell! – ez a legfőbb parancs.

Múltkoriban át akartam ruccanni Párizsba, hogy megtekintsem az ultramodern festészet csúcsteljesítményeit bemutató időszak kiállítást. De meggondoltam magam. Mégse megyek, mondtam, mert ha megnézném a kiállított anyagot, biztosan még jobban megutálnám az egész modern festészetet.

Én sohase fogok úgy festeni, mint a mai modernkedő festőcskék, akiknek fogalmuk sincs a flamand-iskoláról vagy Leonardoról... Ne érts félre: én nem utánzom se Leonardót, se Vermeert, se Van Goghot. Mindig is arra törekedtem, hogy magamat adjam. Soha nem érdekelt, mit csinál X vagy Y, vagy hogy most épp milyen irányt vett egyik vagy másik festő-csoport... Én a magam stílusában festek. De mindegyik óriásban van valami, amit magába építhet az ember. A zsenik kimeríthetetlenek.

Alig egy hónapja hoztam vissza egy munkámat a New-York-i központi galériából. Nem találkoztak az elképzeléseink. Nekem egyáltalán nem mindegy, hova, kikhez kerülnek a munkáim. Monacóban, a genfi múzeumban (a Petit Palais), a különböző országok gyűjteményeiben, tudom, jó helyen vannak. Igen sok festményem magántulajdonban van. Legtöbb tán épp egy magyar úrnál, aki Magyarország párizsi nagykövete volt, amíg – hatalomra kerülve – a kommunisták vissza nem hívták, azaz ki nem rúgták.

Ha jelentkezem náluk, a galériások automatikusan megvesznek tőlem egy vagy több festményt. Legutóbb egy dúsgazdag budapesti úr fiatal feleségének teljes alakú képét festettem meg, menyasszonyi ruhában. Közel másfél évet dolgoztam rajta, de szívesen csináltam. Dolgozom, mozgok, de nem nyüzsgök. Sohase kerestem az istenek kegyeit. Nem az én stílusom, nincs gyomrom hozzá. Inkább végzem a munkám. Hogy milyen eredménnyel, nem az én dolgom eldönteni. Jó néhány éve már, hogy az Európai Művészeti Akadémia a tagjai közé választott. Az újabb Budapesten készített Magyar Művészeti Lexikonból mégis kihagyták a nevem. Méghozzá azzal az indokkal, hogy nem rendeztem önálló kiállítást Magyarországon. Nem az érdekelte őket, milyen művészi értéket képviselnek a képeim, hanem hogy volt-e önálló kiállításom Budapesten. Mit lehet erre mondani!?... Azt üze-

nem azoknak a budapesti „illetékes” uraknak, akik így semmibe vettek: ne higgyék, hogy azok a bizonyos körös-parti kavicsok és a bihari hegyek, az otthoni élet szépségei, és még inkább a nyomorúságai, a megalázások, az agyagba döngölések, a nyelvtiprás nincsenek benne a munkáimban. És azt is üzenem nekik, hogy mi, akiket kitudtak, kiszorítottak, kitaszítottak a nemzet testéből, lélekben mindig is egyek voltunk, vagyunk, leszünk vele. Ne higgyék, hogy mindazok az értékek, amiket otthon kaptam, nem épültek be a munkáimba. Bizonyos értelemben és mértékben feltétlenül benne vannak. S ha lelke is van a szemüknek, ha látni is tudnak, nemcsak nézni, felismerhetik bennük. *Hommage a Bosch* című grafikám például, amellyel Monacóban elnyertem a zsűri díját, valójában egy invázió. Látva az oroszok bevonulását Afganisztánba, az irtóztos rombolást, a kegyetlenkedéseket, óhatatlanul felelevenedtek bennem az ötvenhatos magyar forradalom és szabadságharc fájdalmas emlékei.

Sose feledem, hogy '56 őszén egy Várad-közi faluban, szüleim házában – vendégként – a magad bütykölte kristálydetektoros rádióval fülhallgatóval hallgattuk Nagy Imre beszédét, követtük figyelemmel az eseményeket. Évekkel később, már estisként, egyik osztálytársunkat óra közben vitték el az osztályból, úgy, gumicsizmásan, ahogy a munkatelepről iskolába jött. Tíz évvel később találkoztunk vele ismét. Még harminc éves se volt, de közel ötvennek nézett ki. Ez munkált bennem végig, amíg a kompozíciót készítettem. Amivel aztán Monacóban díjat is nyertem.

Nézzék csak meg jól, uraim azt a képet, és fel fogják ismerni benne ezeket a dolgokat, ha szemükkel nemcsak nézni, hanem látni is tudnak!... Ezt üzenem a döntők uraknak, hölgyeknek, akik kihagytak a Művészeti Lexikonból.

Amikor elkezdődött a díjkiosztás, döbrent csend lett a teremben. Egyszer csak hallom: „Prix du jury: Joseph Szalai”. Nem hittem a fülemnek... Ezer kérdést szögeztek nekem a tévések, a rádiósok, az újságírók. Amikor azt mondtam nekik, hogy én magyar vagyok, a tévéstáb emberei rögvest azt kérdezték, Budapestről? Nem – mondom – , nem Budapestről, hanem Erdélyből. Hirtelen elhallgattak. Tanácstalanul, kérdően néztek egymásra. Egy-két kivételtől eltekintve, fogalmuk se volt, mi az, hogy Erdély!?!... Hol van ez a micsoda a nagyvilágban. Hirtelen nem volt jobb ötletem, kézzel felrajzoltam a levegőbe a Kárpátokat, jelezve, hogy Erdély azon belül van. Azt is meg kellett magyaráznom nekik, hogy Erdély ezer évig Magyarország szerves része volt, és csak a trianoni, majd a párizsi békediktátum után csatolták Romániához.

Ha egy perccel előbb tudomást szerzek róla, hogy a zsűri nekem ítéli a díjat, talán jobban összeszedem a gondolataim.

De ki gondolt ott díjra, amikor nyolcezer jelentkezőből kétszázan kerültünk be, s ebből öten kaptunk díjat. Díjat kaptam más alkalommal Nápolyban, Bonnban pedig egy egyéves ösztöndíjban részesültem.

Érdekes, hogy minden jelentős nemzetközi elismerés Svájcban kívülről ért. Nekem valahogy nem fekszik Genf...Mégis itt élek már több mint húsz éve. Én se értem, miért, hogyan. Mindig el akartam menni innen. Mehetnék is, hisz szabad vagyok. A madár is elrepülhetne akár a világ végére is, mint mondtam, mégse száll messzebbre az életterénél csak azért, mert elszállhat...

Hogy otthon érzem-e magam Svájcban? Nemigen! De az az igazság, hogy sehol sem érzem igazán otthon magam.

Pedig Genf nemzetközi város: a kínai, a japán, a néger és minden nációbeli itt a maga nyelvén beszél. Itt nem úgy van, mint Romániában volt, ahol durván rád szóltak, ha magyarul beszéltél: „Beszélj románul, te, mert román kenyeret eszel!” Itt a kutya se bajlódik veled, ha kifizeted az adót és a házbért. Persze létezik egy svájci, azon belül pedig egy genfi öntudat. És ez rendjén is van. De hogy itt otthon érzem-e magam? Nem az én világom. Én tulajdonképpen máig nem találtam meg azt a „nyugvópontot”, ahova bizonyos kor után általában meg szoktak érkezni az emberek. Az én „nyugvópontom” valamiféle kompromisszum lehetne, amit természetesen utálok.

Persze, hogy Genfben is teljesen idegen nyelvi környezetben él a magamfajta magyar. Időnként meg is kérdezem magamtól: lehet-e Genfben magyarként élni? És ha őszinte vagyok magamhoz, márpedig annak kell lennem, akkor azt kell válaszolnom, hogy igen. Lehetnék én akár a Svájci Magyarok Szövetségének az elnöke is, ha volna bennem ilyen irányú motiváltság. Az, ami erre az abszolút toleranciára magyarázatot ad, az az a körülmény, hogy itt hétszáz évvel ezelőtt ment végbe az „unirea principatelor” (Munténia és Moldva, a két román fejedelemség 1859-es egyesülése, akkortól nevezik Romániát Romániának – szerk), vagyis a kantonok egyesülése.

A svájci lakos el sem tudja képzelni azt, ami Romániában főleg velünk magyarokkal gyakran megesett, hogy egyszer csak mondjuk a szekus vagy a rendőr vagy az agymosott tömegből valaki fejbe ver, letaglóz, kiveri a fogad, vagy elüldöz atyád házából csak azért, mert magyar vagy. A svájci polgár számára felfoghatatlan, hogy egy világhírű karmestert, mint a brassói születésű Erich Bergelt csak azért ítéljék

több évi börtönre, mert „vallásos műveket”, Haendelt, Bachot... vezényelt Brassóban, a Fekete Templomban.

Csak hogy mi épp ezekbe az abszurdításokba születünk bele. Ha ez nem lett volna, biztosan otthon maradok, és tettem volna a magam dolgát. Mert végtére is, mit keresek én itt Genfben!? Egy szabad világban senkinek se jut eszébe, hogy elhagyja a szülőföldjét, a hazáját. Én se jókedvemben dobbantottam, hanem mert kiutáltak, kutasztottak, ki tudtak Romániából...

Sok szép álmom, tervem van, bár már erősen őszül a szakállam. Nagyon szeretnék például egy nagy oltárképet festeni. Széles aranyrá-mákkal... A hely (templom) szelleméhez illőn. Szeretném ezt a szándékomat nagyon komolyan megbeszélni azokkal, akik ebben érdekeltek és illetékesek is...

És, persze, nagyon szeretném látni még egyszer azokat a körös parti kavicsokat, meg a bihari hegyeket, ahol annyiszor barangoltam!... Ahova nem tudom, eljutok-e még egyszer, valaha!?...

Kapu, 1998/8.

ANYANYELVÁPOLÁS KISEBBSÉGI SORSBAN

Nem vagyok nyelvész, a nyelv hatalmas univerzumának avatott búvárlója, de rajongásig szeretem anyanyelvemet. Életre szóló élményem az a biztonságérzet, amit kis gyermekként édesanyám karján ülve éreztem. Ugyanazt a szétáradó biztonságot érzem az anyanyelv birtokában is. Anyanyelvünk azzá tesz bennünket, amik vagyunk. Aki (anya)nyelvet vált, lelket cserél. Aki pedig hozzáértéssel és odaadással őrökdi fölötté, tiszteletet ébreszt maga iránt. Murádin László könyvét forgatva (*Anyanyelvünk ösvényein*, Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 1996.), régi-régi emlék ötlik fel bennem. Bihar megyei szülőfalumban (Magyarkakucs) a vasárnapi istentiszteleteken találkoztam először az irodalmi nyelvvel, jóval az iskolai korhatár előtt. Szerettem Horváth János tiszteletes úr tisztán csengő hangját, szabatos beszédét, a prédikációiba szőtt történeteket, valósággal csüggttem a szavain.

Később másmilyen benyomások értek. Amit kora gyermekkorban megéltem, az a háborítatlan együttélés volt: a negyvenes években magyarok és románok még minden mellékiz nélkül beszéltek egymás nyelvét, majdnem anyanyelvi szinten. Ma viszont, ha nagyritkán hazalátogatok, szomorúan tapasztalom, hogy a középnemzedéknél fiatalabb román lakosság nem beszél a nyelvünket. Nem azért, mintha nem lett volna alkalma megtanulni, hanem mert a többségi nacionalista hatalom már zsenge korukban beléjük sulykolta az előítéletet: akkor vagy igazán jó román, ha csak románul szólalsz meg.

A valamikor mondhatni színtiszta magyar faluban a magyar nyelvű oktatást már rég megszüntették, egyedül a lelkipásztor tartja össze, úgy-ahogy, a magyarokat.

Erdélyben magyarként, még kisebb közösségekben is, nehezen, a többség felé idegenként élünk. A román asszimilációs politika legfőbb célpontja a kisebbségek anyanyelve (volt), köztük messze a „lefelőlőbb” helyen a magyar. Akit pedig kíméletlenül kitartóan ütnek, az kénytelen sündisznó állást felvenni: rengeteg energiánkat emésztett fel az alaptalan támadások elleni állandó védekezés.

A magyar nyelv és kultúra elleni offenzíva, a megfélemlítő politikai nyilatkozatok ellenére, még a pártállamban kicsiszolt módszerekkel változatlanul folytatódik.

Nem tudom, hogy a magyar nyelv egészségi állapotának a megőrzéséhez elegendő-e saját tisztító ereje (immunrendszere), de abban bizonyos vagyok, hogy Erdélyben ma sokkal rosszabb lenne a helyzet a nyelvészek, a pedagógusok, a papság, az íróársadalom... áldozatos munkája nélkül.

Erdélyben a magyar nyelv módszeres rombolása egyidős a főhatalomváltással, aminek idestova nyolcvan esztendeje. Hozzávetőleg azóta tart a küzdelem is a kiméréával.

A kiváló kolozsvári nyelvésziskola – Szabó T. Attila, Márton Gyula, Kuszálík Piroska, Gálffy Mózes, Murádin László, Péntek János... – érdemes tagjaként derekasan kivette/kiveszi a részét ebből a küzdelemből. A diploma megszerzése után rendre fontos posztokat töltött be: 1956-tól a kolozsvári egyetem nyelvészeti tanszékén tanársegéd, 1958-tól a **Kolozsvári Nyelvtudományi és Irodalomtörténeti Intézet** főmunkatársa, a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* egyik szerkesztője, az *Európai Nyelvatlasz* munkatársa, a *Dictionarul Limbii Romane* etimológiai bizottságának tagja, a *Romániai Magyar Nyelvjárások Atlaszának* (ms) gyűjtője és szerkesztője; fő kutatási területe: nyelvjárástan, nyelvföldrajz, nyelvművelés.

Könyvének előszavában megnyugtató hírt közöl az olvasókkal: a háború utáni erdélyi magyar nyelvművelés kezd szervezeti formát ölteni: 1991 végén Sepsiszentgyörgyön megalakult az **Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége**, s remélhetőleg e mozgalommal az erdélyi magyar nyelvművelésben új szakasz kezdődik. Ez annál örövendesebb, mert „csak szervezeti keretek között lehet a nyelvművelést mozgalommá, társadalmi üggyé szélesíteni. Szervezeti formák nélkül a nyelvművelésben aligha érhetünk el számottevő eredményeket.”

Murádin László nyelvművelő cikkeinek megjelenéséhez személyes élmények is fűznek. A kolozsvári Igazság újságírójaként a hetvenes évek elején gyakran találkoztam vele a szerkesztőségben, táskájában az esedékes heti penzummal, szolgálatos szerkesztőként pedig sokszor korrektúráztam a levonatokat a nyomdában.

Sütő András Murádin László egy korábbi könyvéhez (*Szavak színváltozása*, Kolozsvár-Napoca, 1983.) írt előszavában – a szerzőt idézve – felhívja a figyelmet egy eléggé meg nem szívelhető igazságra: „Az anyanyelvet is tanulni kell” (Murádin László, Igazság, 1980/52). Tanulni a családban, az iskolában, az életben.

Murádin szerint a háború utáni erdélyi magyar nyelvművelés első szakasza 1948-tól 1958-ig terjedt. „A negyvenes évek végén a napi-

lapok nyelvművelő rovatai a nyelvművelés gyakorlatát ott folytatták, ahol a két világháború között a Brassói Lapok és kiadványa, az Anya nyelvünk, valamint az Erdélyi Múzeum abbahagyták. Az ott kifejtett elvi kérdések felelevenítése mellett, főleg a nyelvi hibák nyesegetését, ezek terjedése elleni küzdelmet tartották feladatuknak. A nyelvművelés célját abban látták, hogy az féltékenyen őrkdjék a nyelv tisztaságán, irtsa a helytelen kifejezéseket, a helytelen nyelvtani formákat és a nyelvtől idegen szavakat.”

A rádiózás fejlődésének köszönhetően, az ötvenes évek közepén már Erdélyben is érezhető volt a hatása Lőrincze Lajos új nyelvművelő mozgalmának. Lőrincze a nyelvművelés feladatát nem a „nyelvörködés”-ben jelölte meg, hanem „a különböző társadalmi rétegek nyelvi szintjének emelésében látta”. A rádióban heti rendszerességgel elhangzott remek cikkei, megnyerő hangja, az írások hangulata mindmind annyira belénk ivódtak, hogy az emberek a nyelvművelés atyjának Lőrinczét tartják. Meglehet: nem alaptalanul. De a nyelvművelés elvei legalább jelzésszerűen, már jóval korábban megfogalmazódtak Szabédi László egyik cikkében (Nyelvjavítás, 1940), mely gondolatokat később – Lőrinczével egy időben – 1952-ben fejtett ki *Nyelvművelő feladataink* című dolgozatában. Szabédi – jegyzi meg egykori kollégája – a nyelvművelést nem nyelvészeti, hanem társadalmi kérdésnek tekinti. A nyelvművelés feladata a „köznyelv felmérése, ellenőrzése és irányítása”.

Jóllehet Szabéditől nem lehet elvitatni az úttörő szerepet, az erdélyi magyar nyelvészeket, írókat és közírókat mégsem az ő cikke készítette a Kolozsvári Rádióban, a megyei napilapokban és irodalmi folyóiratokban meginduló gyakorlati nyelvművelő tevékenységre, nyelvművelő rovatok fenntartására, hanem a Lőrincze Lajos fémjelezte magyarországi nyelvművelő mozgalom.

A nyelvészek meg a lapok munkatársai készséggel álltak hozzá a munkához. A napilapok, irodalmi folyóiratok több-kevesebb rendszerességgel közöltek nyelvművelő cikkeket, a mozgalom egyre terjedt, erősödött, jóllehet a nyelvművelő mozgalomnak nem volt szervezett kerete – tudjuk meg a szerzőtől.

De ez az örvendetes fejlődés nem tart(hat)ott sokáig, mert már a két világháború között a többségi politikusokban felütötte a fejét a gyanú, hogy „a nyelvművelő mozgalom nacionalista indulatokat táplál, eltereli a figyelmet az igazi társadalmi kérdésekről”. Ismert taktika. És ha már a két világháború között így viszonyult a román politikai hatalom ehhez a jelenséghez, mennyivel inkább feléledt a gyanú a román párt-

állam hatóságaiban az 1956-os magyarországi forradalom után. A maguk szempontjából – mondja Murádin – igazuk is volt. A nyelvművelés nemzeti ügy, a magyar nyelvművelés magyar nemzeti ügy, s ha úgy tetszik, magyar ügy.

A hatvanas évek közepétől (ekkor kezdődött az a néhány éves viszonylagos nyitás, enyhülés) egészen a nyolcvanas évek legelejéig valamivel toleránsabb légkör uralkodott a nyelvművelés terén is. Egyik-másik lapnál megint feltűnt a nyelvművelő rovat. A Prágai tavaszt (1968) követően pedig feltűnően gyorsan terjedt a mozgalom, szinte valamennyi napilap, folyóirat nyelvművelő rovatot nyitott. A sok száz cikk témái között megtalálunk szinte mindent, ami a *„pozitív nyelvművelés, a nyelvi ismeretterjesztés körébe, a nyelvművelés általános kérdései közé tartozik, de annál kevésbé szerepelnek az olyan témák, amelyek a romániai magyar nyelvművelés sajátos kérdései körébe, a román nyelvi hatás, a kevertnyelvűség elleni küzdelem körébe vágtak volna.”*

A nyolcvanas években erős megtorpanás volt észlelhető, a napilapok közül alig egy-kettő tartotta meg a nyelvművelő rovatát. Ebben a tekintetben a kolozsvári Igazság és a marosvásárhelyi Vörös Zászló példát mutatott bátorságból. A mozgalom lehanyatlott, már-már úgy tűnt, hogy a teljes megszűnés fenyegeti, ami részben a szigorú tiltással, részben a félelemmel magyarázható. Ami emberileg érthető is, hisz a nyolcvanas években, különösen annak második felében, a magyarelenség már-már a paroxizmusig fokozódott. Ősi magyar városok tisztességes magyar nevét nem volt szabad leírni a sajtóban, nem hangozhattak el a rádióban, a televízióban, az értekezleteken; iskoláink, templomaink, falvaink, sőt temetőink (Házsongárd) ellen gyalázatos merényleteket terveltek ki, és hajtottak végre. El kellett jönnie 89-nek ahhoz, hogy ez a groteszk, sőt abszurd helyzet részben megváltozzon. Erdély magyarsága ma már szabadabban lélegzik, de még mindig gúzsba kötve táncol.

Murádin László ennek a küzdelemnek szenvedő alanya és bátor harcosa volt és maradt. A nagy öreget, Szabó T. Attilát kivéve, nincs Kolozsvárt még egy nyelvész, akinek a neve – hála kitartásának, hétről-hétre megjelenő nyelvművelő cikkeinek – annyira ismert volna a kincses város, s talán az egész erdélyi magyarság körében, mint az övé.

Bármennyire túlzónak tűnik is ma ez a kijelentés, volt idő (Ceusescu magyarfaló diktatúrája a nyolcvanas évek második felében), amikor nagyon sok kolozsvári magyar újságolvasó csak Murádin László nyelvművelő cikkeiért vette meg szombatontként az Igazságot.

A nyelvész ilyenén kiállításához, a kitartáshoz nemcsak az anyanyelv konok szeretete, hanem bátorság is kellett, mert nem csupán a szakmai ranglétrán való előmenetelét, hanem az állását is kockáztatta vele.

Anyanyelvünk ösvényein című könyvének anyagát épp a legsötétebb évek, az 1981 és 1990 között megjelent írásából válogatta össze Murádin László. A cikkek zömében Murádin a „nyelv titkai”-ról értekezik. Bennük „az olvasó...ízelítőt kap a szavak életéről, múltjáról, eredetéről, a nyelvben betöltött szerepükről, értékükről, a jelentés sokféleségéről, nemkülönben arról is, hogy egy szó, szólás mennyi történetet sűrítethet össze, mennyi emléket őriz az elmúlt századok életéről, betekinthez a szófejtés, a szótörténet világába, nyomon kísérheti bizonyos szavak jelentésbeli és alaki változásait, érzékelheti, hogy miként bokrosodik egy-egy szó népes családdá, hogyan növekedhet kifejező értéke újabb és újabb jelentésárnyalatokkal bővülve. Szóba kerül a személynévadás, bizonyos helynevek eredete, kialakulása...”

A sok-sok élvezetes, szellemi horizontot nyitogató cikk közül kiemelném – mint a magyar történelemtől eltiltott erdélyi magyar tanuló ifjúság számára igen fontosat – *A hely, ahol élünk* fejezetcím alatt található írásokat. Helységnevek jelentése világosodik meg, története tárul fel itt előttünk, bizonyítva, hogy kik, milyen ajkú emberek alapították és lakták hosszú századokon, bő ezredéven át azokat a településeket. Lám, így is lehet önbecsülést, azonosságtudatot, nemzeti érzést erősíteni. Külön köszönet érte.

Nyelvünk és Kultúránk, 1999. 04. 26.

ERDÉLYI TETŐK

Közel hetven évvel a Szépmíves Céh 1938-as alapkiadása után az Erdélyi Református Egyházkerület újra kiadta Tavaszy Sándor filozófiai író, teológiai tanár, az Erdélyi Református Egyházkerület főjegyzőjének és püspökhelyettesének *Erdélyi tetők* (Kolozsvár, 2003) című könyvét. Teológiai professzori munkája mellett Tavaszy a harmincas évektől széles körű közművelődési tevékenységet folytatott az Erdélyi Múzeum-Egyesületben, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületben, az Erdélyi Irodalmi Társaságban és az Erdélyi Kárpát Egyesületben, amelynek előbb elnöke, majd tiszteletbeli elnöke volt.

Recenzens bajban lenne, ha a kötetbe foglalt írások műfaji besorolása felől kérdeznék. Mert bár a dolgozatok úti élménybeszámolók, a kiadvány mégsem útikalauz. Sokkal több annál. Személyes hangvételeű irodalmi rangú vallomás az erdélyi táj kivételes szépségeiről, hitvallás a szülőföldről, a hazáról: „*Gyökértelen minden élet, amely elszakad attól a környezettől, amelybe beleteremtetett. A szülőföldet és a hont nem lehet szeretni, ha nem ismerjük azt úgy, amint a különböző tájak sajátosságában és szépségében szemtől szembe áll velünk. Önmagunkat sem ismerjük és nem értjük, csak abban az összefüggésben, amelyben élünk.*”

Az író megállapításai évtizedek múltán sem veszítettek fényükből, igazságtartalmukból, ellenkezőleg – a körülmények kedvezőtlen alakulása folytán – gondolatai a korábbiaknál is időszerűbbé váltak. Persze nagyon fontos szerepet töltött be ez a könyv a főhatalomváltást követően a két világháború között is, a kisebbségi sorsba kényszerült erdélyi magyarság önösszeszedésében, magára-találásában. Aki szeretne közelebből is fogalmat, képet alkotni Erdély csodaszép hegyeiről, tetőiről, az erdélyi emberek sajátos lelki világáról, ethoszáról, az feltétlenül olvassa el a könyvet. A „*hegynek a lelke és a lábainál gyűrűző népnek a lelke úgy összefonódott, hogy a székelyt Hargita nélkül, a Hargitát a székely nélkül elképzelni sem lehet. A hegyóriás kincses gazdagsága, kimeríthetetlen sok szépsége és népének szívós ereje és sokszínű lelkének ékessége annyira egymásra utalnak, hogy csak együtt tudnak elborulni és felderülni, s csak együtt tudnak felfelé nézni és a mélységekbe lefelé mutatni. Amilyen rejtelmes és gazdagon ta-*

golt a Hargita világa, éppen olyan titokzatos és sokfelé néző népének eszejárása.”

Ember és természet egymáshoz hasonulnak.

Tavaszy Sándor úti élménybeszámolói művelődéstörténeti dolgozatok is, a szó átfogó értelmében azok. Jóllehet az író kisded csapatával a jelenben utazik, szemlélődik, a tudós professzor mindig és mindenhol a múlt jeleire bukkan, a letűnt századok nyomai, üzenetei mellett pedig képtelen közömbösen elmenni. Apáczai „hazasíró szelleme”, Misztótfalusi Kis Miklós hazaszerelme, Kazinczy Ferenc irodalomtörténeti értékű erdélyi utazása, Orbán Balázs nagyszabású szociográfiai életműve, Áprily, Reményik, Tompa László költészete, Kós Károly, Nyirő József és Tamási Áron prózai alkotásai, mind megannyi örökbecsű kincs, amelyek hozzájárultak Tavaszy Sándor fogékony lelkének folyamatos gazdagodásához. Noha nevezett költők és írók akkor még az „élő történethez” tartoztak, látásuk már bele volt „szöve és nőve ebbe a sokarcú, színes és beszédes erdélyi földbe”.

Már a könyv elején Kazinczy útítársául szegődhetünk annak nevezetes erdélyi körútjára. Kolozsvár, Torda, Marosvásárhely, Segesvár, Nagyszeben, Déva, Vajdahunyad, Gyulafehérvár, Enyed, Torda, Kolozsvár, Zsibó – ezek voltak ennek a nevezetes erdélyi utazásnak főbb állomásai. Sorra látogatva őket, egykori udvarházak, kúriák kelnek életre vendégváró tudós gazdáikkal, akik, mint tudjuk, úttörő szerepet játszottak a korabeli erdélyi irodalmi, tudományos, szellemi és gazdasági élet felemelésében, Erdély bekapcsolásában az európai vérkeringésbe. Kik voltak azok a szerencsés „kiválasztottak”, akikkel – vendégszeretetüket élvezve – Kazinczy eszmét cserélt? Krasznán Cserei Farkas, Kolozsvárott Döbrentei Gábor, Bölöni Farkas Sándor, a Bánffyak, Kemények, Hallerek, Gyulayak, Marosbábolnán Naláczy István, Tordoson Sípos Pál kálvinista prédikátor és európai hírű matematikus, akinek a kedvéért és akinek a hívására határozta el magát a nyelvújítók szellemi vezére erdélyi útjára, és többen mások.

De fut a szekér és röpül az idő. Torda és Kolozsvár után Kazinczy utolsó állomására, Zsibóra érkezik. Wesselényi Miklós csókja volt az utolsó, „mellyel eleresztetem” – mondja hálásan búcsúzóul a nagy nyelvújító és költő.

Erdélyi barangolásaink során ősi magyar helység- és földrajzi nevek támadnak fel és árulkodnak arról, döntően kik is formálták ennek az országnyi történelmi tájnak a kulturális és civilizációs arculatát bő ezer esztendőn át. Mondák, népi bölcsességek kelnek életre, hihetetlen gazdagsága az élet enyészetének! Bár Jókai képzelete színes, regényes

szálakkal szőtte be ezeket a csodaszép helyeket, a nép és azok is gazdagították, színesítették a képet, akik közvetlen kapcsolatba kerültek a felejthetetlen helyekkel.

A szerző meleg szavakkal szól a nyolcszázötven éve velünk együtt élő erdélyi szászokrókról és a románokról is.

Hogy lehet ennyire érzéketes stílusa egy filozófiai írónak, aki tudvalevően az elvont fogalmak világában volt a legotthonosabb? Erre a kérdésre csupán egy válasz kínálkozik: az ilyesmit az írói véna teszi.

Tavaszy Sándor lélekemelő könyvét méltó módon illusztrálja Balogh Ernő ásványtudós közel száz igényes fényképe. A geológus professzor az erdélyi tájak kiváló ismerője volt, aki többször vett részt Tavaszzy Sándorral közös kiránduláson Erdélynek szebbnél szebb vidékein.

Kapu, 2004/5.

KÉT ERDÉLYI EGYMÁSSAL VALÓ BESZÉLGETÉSE

(AVAGY: A MŰVÉSZETEK GYERMEKKOR-UTCÁI)

Visszatekinteni elmúlt időkre, megélt, megszenvedett, egyszer-volt helyzetekre, nem kis erőpróba. Aki magáról vall, óhatatlanul másokról is képet alkot, mert nem Robinzonként elszigetelten tengetjük napjainkat, hanem közösségekben, társadalomban élünk. Amikor másokat megmérünk, magunk is megméretünk. Ez kisebbségi sorsban hatványozottan igaz.

Az erdélyi magyarság közelmúltjában köztudomásúan volt egy olyan időszak – Ceausescu regnálásának abszurdba hajló utolsó tíz esztendeje –, amikor a magyar nemzetrésznek hatalmi szóval tiltott meg, hogy saját múltjával, történelmével nyilvánosan foglalkozzék. (Ha nem tudod, honnan jössz, azt se fogod tudni, ki vagy!) Paradox módon azonban az intelligencia számottevő része épp akkor fordult intenzívebben a nemzet múltja, százados értékeink felé, hogy ki-ki megerősödjön magyarságában, erőt merítsen belőle fennmaradásához és a máig tartó küzdelmekhez.

Árkossy István és Bágyoni Szabó István beszélgető könyve (*Világ árnya, világ fénye*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2010.) két alkotó személyiség párbeszédes visszaemlékezése az eddig megtett termékeny életútra; közvetve ugyanakkor egyféle kistükre is az elmúlt hatvan esztendő konvulziókkal teli, veszteségektől terhes alkotói kisközösségeinknek.

Az író, költő Bágyoni Szabó Istvánnak nem ez az első „visszatekintése”. Volt ennél egy keserűbb is. *Elszabadult konténerek* című napló-regényében drámai képet festett az erdélyi magyarság, különösen az értelmiség meneküléséről Ceausescu fasisztoid mennyországból, kiutálásunkról a szülőföldről. A leleplező műben érthetően hangsúlyosabb szerepet kaptak az agyagba-döngölő, a kiebrudalásra, kiirtásunkra irányuló álcázott sátáni politikai verdiktek és szociális elemek.

Ebben a közös kötetben két alkotó ember tekint vissza saját szellemi-lelki fejlődésére, szűkebb pátriájára, későbbi közös munkahelyükre, az Utunk irodalmi hetilap szerkesztőségi munkaközösségére. Érthe-

tő, hogy emitt nyomatékosabbak a lelki történések, az értékek és állér-
tékek között disztingválni képes okos felismerések, az ezekből sarjadó
alkotóképességek, az egyre finomabb hangszerelésű költői, művészi
építkezések.

Árkossy István – rangos festőművész státusza ellenére – olyan te-
hetséggel forgatta, emlékezvén, a tollat, ecsetelte művészi fejlődésé-
nek belső motívumait, stációit a gyermek- és ifjúévek színterein mo-
zogva, hogy nem fukarkodunk megjegyezni: festőnknek az
irodalomban is volna keresnivalója.

Önként adódik a kérdés: Milyen szerepet tölthetnek be az ilyen
profán konfessziók, az őszinte szavak az egyének és a kisebb-nagyobb
közösségek önépítkezésében? Belejátszhatnak-e a kitárulkozó vissza-
pillantások (oral history) egy közösség történelmi tudatának alakulásá-
ba, a folyamatosan gazdagodó nemzeti históriába? Nem kétséges: szí-
nesebb, gazdagabb és igazabb képek alakulhatnak ki általuk,
konkrétabb, megbízhatóbb és emberibb formát ölthetnek a civilizációs
értékek jegecesedő fontos tudnivalók.

Egyébiránt a gondolatoknak párbeszélő formát öltő gazdagítása
nem mai keletű mifelénk. Korábban Láng Gusztáv irodalomtörténész
és Veress Zoltán író folytatott tanulságos fiktív levelezést a romániai
magyar irodalomról Kolozsvárt. Kis túlzással idesorolhatnák akár Ka-
zinczy fő művét, hatalmas levelezését is.

Bágyoni gyermekévei – mint a falusi gyermekeké akkoriban – a ter-
mészet közelségében, közegében teltek. Ezért az ő gyermekkorá tar-
kábbnak, színesebbnek, ugyanakkor nyersebbnek és küzdelmesebbnek
tűnik, mint a festőpalánta Árkossy Istváné, akinek mikrovilágát legta-
lálóbban talán ezzel a jelzővel illethetjük: történelmi. Ugyanis a gyer-
mek és fiatal Árkossy mindennapjai örökbecsű történelmi műemlékek
között, egykori szellemi nagyjaink eszmélésének, többük működésé-
nek helyszínén teltek.

Aki Kolozsvárt járva a Farkas utcába látogat, azt óhatatlanul meg-
csapja a tömény történelem szele: minden köve, épülete, intézménye,
tárgyi és szellemi kincsei magyar jelenlétet parancsol. A Mátyás király
alapította hatalmas gótikus református templom, a Református Kollé-
gium, Apáczai Csere schólájának romjai, a Piarista Gimnázium, a je-
zsuiták rendháza, a Báthori István fejedelem és lengyel király 1581-
ben alapította első magyar egyetem, a Magyar Királyi Ferencz József
Tudományegyetem épülettömbje, az 1821-ben emelt első Magyar Kő-

színház (a román hatalom 1935-ben lebontatta)..., bő ezeréves jelenlétünk megannyi kőkemény bizonyítéka.

Csoda, hogy a patinás Református Kollégium történelmi levegője már gyermekkorában megcsapta a testvérbátyját meglátogatni Bágyonból Tordán át Kolozsvárra felszekerező majdani író?

A Kollégium tőzsomszédságában lakva, Árkossy mindezt természetesként élte meg. Persze költőnk se késlekedik bejelenteni: az ő szülőfaluja sem akármilyen település ám: Bágyon a II. Székely Hadosztály állomáshelye volt. És ez is a mi történelmünk része.

A tanulni, művelődni vágyó erdélyi ifjak számára Kolozsvár, jelesül a Református Kollégium, a Piarista és az Unitárius Gimnázium voltak a nagy hívó helyek és az abszolút vonatkozási pontok. A kincses város e messze földön híres scholáihoz mérték minden más oktatási intézmény teljesítményét Erdélyben. Ide özönlöttek a kultúrára szomjas ifjú lelkek, innen rajzottak szét a hazába, és szerte a világba a hírnévszerzés mezeire. A történelem pedig úgy hozta – erre Bágyoni külön „beszélgető-részben” tér ki –, hogy az ifjaknak Erdélyben, korábban is, később is nagyon komolyan meg kellett küzdeniük a korszerű tudásért. Ki Némethon, ki Hollandia vagy Albion egyetemeire, majd onnan tovább vándorolt az áhított tudásért. Hogy haza jöve, itthon szolgálják népük felemelkedését. Apáczai, de főuraink közül is többen könyvekkel megpakolva érkeztek. Hozták a kincset, ki hogy tudta. Apáczai például szekéren, boroshordókba rejtve. Gróf Teleki Sámuel uram is nyugatról szerezte be a tudós könyveket, hogy Marosvásárhelyt megalapítsa az első s egyben legjelentősebb erdélyi magyar közkönyvtárat (Teleki-téka). És a honi maradiság részéről elismerés helyett nem egynek- Apáczai, Misztótfalusi Kis Miklós... – támadások sorozata lett az osztályrésze.

Ki mivel tudott, azzal küzdött az emberi méltóságért. Mert Erdély népe nemcsak a tudásra volt mindig szomjas, hanem a szabadságot is legféltettebb kincsei között tudta. Bágyoni megkapóan írja le, hogy csüggtek detektoros rádiójukon bő félévszázaddal előbb, repesve várva az ötvenhatos magyar forradalom és szabadságharc szabadulást hozó jó híreit az éteren át. (Emlékszem: én is egy magam fabrikálta kristálydetektoros készüléken kísértem figyelemmel a forradalmi eseményeket. A hasonló körülmények hasonló megoldásokat szülnek.)

Külön érdekessége és értéke a könyvnek, hogy más-más területen működő két alkotó párbeszél benne. Így aztán egy festőművész és egy

poéta gyötrelmes-szép munkájába pillanthatunk egyszerre. Képet kapunk arról is, mi módon készülnek a festmények, a grafikák, a költemény, a regény...

Fejtegetései során Árkossy egy igen érdekes és tanulságos tudnivalóval is megajándékozott bennünket. A művészetek rangsorolásának arról a kétszáz évig tartó vitájáról van szó, aminek ötlete Leonardo da Vinci zsenijéből pattant ki. A Gioconda festője képzeletbeli rangsorában az első helyre a festészetet helyezte. Mivel a festő legfontosabb érzékszervünkhöz, a látáshoz szól – érvelt –, ő képes a legpontosabban ábrázolni, visszaadni a valóságot. A vita kétszáz évvel később jutott nyugvópontra, amikor egy angol esztéta kettéhasította a mimézist: ábrázolásra és kifejezésre. (A festészet ábrázoló, a zene kifejező művészet.) A művészetek egyszerűen nem rangsorolhatók. Mindegyik a maga nemében, területén tökéletes, nem is helyettesíthető.

Hadd említsük meg mint igen fontosat Bágyoni Szabó Istvánnak azt a feltett egykori szándékát és nemes kezdeményezését, hogy néhai Vásárhelyi Géza költőbarátjával anno létrehozzák Tordán a Jósika Miklós Művelődési Kört. A történelmi regény megteremtőjéről elnevezett irodalmi-közművelődési kör kisugárzása nemcsak Torda határáig terjedt, Erdély-szerre érezhető volt.

Ismerkedve a könyvvel, egyszer volt jelenségek vonulnak el lelki szemeink előtt követelve, hogy belejátszanak napjaink irodalmi-művészi életébe. Mert a valamikori és a mai összetartoznak, áttűnnek egymásba. Ami természetes is, hisz – Illyéssel szólva – csak a múltunkkal együtt vagyunk egész.

Kapu, 2010/5.

AZ IDŐ FESTETT ORCÁI

Ha ki bölcsen dönt, ősziidőn begyűjti a termést. Kétszeresen indokolt ez akkor, ha nem csupán az őveit szándékozik megajándékozni vele, hanem tágabb közössége, mi több, az egész nemzet szellemi épülését kívánja szolgálni általa. Márpedig az, aki arccal az életnek fordul, a mások felé mindig nyitott alkotó ember ilyen. Egész élete azzal telik, hogy közösségéért töpreng, lelkesül, gyötrődik, csügged, ujjong... S ha meg nem értésbe ütközik is néhanap, Sziszüphosz módjára ismét s újfent nekifeszül, mert – valami örök belső készítés folytán – „rögeszmén” hisz a végső győzelemben. E hit nélkül minden meddő kísérlet, értéket teremteni, újat alkotni lehetetlen.

Bágyoni Szabó István Aranyosszéken született (Bágyonban). Eszmélkedése és ifjonti éveinek meghatározó élményei ehhez a történelmi vidékhez – Erdély hetedik székely székéhez – kötik. Költői, írói munkásságának tárgyát gyakran innen merítette, veszi. A Forrás-nemzedék harmadik kirajzásába tartozik. (Földközelben, 1976.)

A tágabb keretű szülőhely, Aranyosszék és Torda vidéke szellemi, kulturális felemelésének, illetve a méltatlanul elfeledett, még inkább elhallgatott példaképek felélesztésének szükségességét írónk korán felismeri. Lászlóffy Aladárral és az orvos-költő Vásárhelyi Gézával együtt Tordán megszervezték a Jósika Miklós Irodalmi-Közművelődési Kört, amelynek Bágyoni 1970-1976 között elnöki teendőit is ellátta. Aztán következett Kolozsvár, a legjelentősebb erdélyi magyar irodalmi hetilap, az Utunk szerkesztősége, aminek 1974 – 1989 között belső munkatársa volt. A redakcióban eltöltött esztendő a szerző költői, írói fejlődése, kiteljesedése szempontjából igen fontos évek voltak.

Áttelepülése (1989) után az író több fővárosi lapnál is dolgozott. Annak az alkotói krédónak a jegyében végezve lapszerkesztői teendőit, aminek még otthon elkötelezte magát: tollal szolgálni azt a közösséget, amelyből vétetett. Mert bizony sok van mit tenni...

Másfél tucatnyi vers- és prózakötet után Bágyoni Szabó István legutóbb egy vaskos esszékönyvvel lepte meg olvasóit. *Az idő festett orcái* (esszék, beszélgetések, jegyzetek, Magyar Napló, 2010.) több évtizedes (tanulmány)írói munka gyümölcse. A hosszabb, rövidebb

dolgozatok Bágyoni egy másik, eddig kevésbé ismert arcát mutatják: negyed századnyi töprengéseibe engednek betekintést életről, írásról, könyvről, művészetről, hitről, szolgálatról...

A négy egységből álló vaskos válogatás szerkesztése nem kronológiai szempontú, sokkal inkább a gondolati egységek elvén alapul.

Az első részben jószerével azok a rövidebb lélegzetvételű írások kaptak helyet, amelyek korábban, akkor keletkeztek, amikor még a tanárkodás vagy más napi foglalkozások töltötték ki az élet titkait fürkésző fiatal költő éveit. Akkoriban Erdélyben a magyarság szigorú politikai határok közé szorítva élte, szenvedte mindennapjait. Az író egykori katonaelményeit olvasva például ugyancsak meglepett, amikor *Arad ege alatt* című írásából arról értesültem, hogy csapattisztjük irányításával egyszer az est leple alatt kilopóztak, hogy az aradi vértanuk elhanyagolt emlékművének gyomos-szemetes környékét megtisztogassák, rendbe hozzák. Bár a kisded csapatban (zömben?) magyar fiúk voltak, magyar felettesük a kiképzések során sohasem beszélt velük magyarul. Hihetően félelemből. Merthogy parancsba kapták. De egyszer csak csoda történt: az idegen zsoldban álló ifjában megszólalt a lelkiismeret: „Tedd, amit tenned kell!” A gesztus szépségét csak emeli, hogy a vállalkozás egyáltalán nem volt kockázatmentes. Hogy miért lepődtem meg annyira a szép példán? Leginkább azért, mert én is szolgáltam katonaként néhány hónapot akkor tájt az aradi várbörtönben, és noha naponta az emlékmű közelében haladtunk el a kiképző gyakorlatokra menet, minket még oda pillantgatni se igen engedtek, nemhogy a közelébe menni.

És ha már az élet hozta fura személyes eseteknél tartunk, nem állom meg, hogy meg ne említsek még egy párhuzamot. Cseperedvén, Bágyoni sok mindent kipróbált, ebbe is, abba is belekóstolt, mint általában a falusi gyermekek, süvölvények. Egy időben például hegedült a bandában. Hát ő is!? – csodálkoztam el. Mert hogy én is. Ráadásul én hangszerismeretemnek köszönhettem, hogy első egyetemi felvételi-men elszenvedett szerfőlött különös fiaskóm után nem vittek el azon nyomban katonának. Történt ugyanis, hogy az utolsó vizsgán románból „meghúztak”, mert nem jutott eszembe a kutya neve M. Sadoveanu Baltagul című regényéből. Az ok, amivel vonal alá utasítottak persze nem ez volt, hanem az, hogy akkoriban Romániában a magyarok ellen hivatalosan érvényesítették a numerus clausust. Túl sok magyarnak volt jó osztályzata arra a néhány magyar helyre, nosza tegyük róla, hogy ne így legyen. Tettek is. Az utolsó vizsgán egy bőrkabátos kis pasi gyorsan végigfutott a vizsgatermeken az „üzenettel”, amire hirtelen

úgy el kezdtek vágni bennünket, mint a répat. Mit volt mit tenni? Gyorsan pót-felvételiztem a Zeneművészeti Főiskola zenepedagógia szakára...

A kötet második részébe összegyűjtött esszék hangsúlyosan az együvé tartozás, az egységes nemzet gondolatának jegyében születtek. Mint szívemhez különösen közelállót, két írást emelnék ki a sok jó közül: *Helyén a Feszty-körkép és A kolozsvári Farkas utcát ott kell újra-építenünk, ahol épp vagyunk* című, Árkossy István festő- és grafikus-művésszel készített interjút, ami ékesen bizonyítja, hogy „nem tudunk mást adni, csak mi lényegünk”: *„Ha művészek vagyunk, látnunk kell, hogy láttathassunk. És mégis, minél többet látok, minél több élmény kerít hatalmába, szinte paradox módon mégis annál inkább érzem, hogy csak a magam világát tudom építeni, azt a világot, mely ott fogant a Farkas utcai templom történelmi levegőjében. Bach orgonafűgáiban, az október-színű öreg hársakban. Ez az én ionoszférám, mely már végérvényesen körbeölel engem. Valóban, ilyenkor szinte teljesen mindegy, hogy a maga valójában hol áll az a műterem. Biztos vagyok benne, hogy ma Kolozsváron is többé-kevésbé ugyanazt festeném vagy rajzolnám, mint amit most itt, Óbudán.”*

A könyv harmadik negyedében az író egy bátor lépéssel a magyar képző- és iparművészet világába kalauzolja olvasóit (a preraffaelitáktól a magyar szecesszióig) – tanulságosan, élményszerűen.

Ugyanitt kell megemlítenünk az írónak a korai halált halt kiváló Cseh Gusztáv kolozsvári képíró grafikus művészről írt bensőséges visszaemlékezését.

Úgy látszik, Bágyoni Szabó István mindig mindenütt ott van, ahol valami fontos történik az erdélyi és az egyetemes magyar irodalmi, művészi életben. Még most is érzem, hogy izzott a levegő a főhajtásra összegyűlt tisztelők körében a farkaslaki Tamási-emlékmű felavatásánál (a két Szervátiusz, apa és fia remeklése), ahol is kimondatott az 1972-ben Romániában oly tilalmas illyési gondolat, mely szerint a magyarokra, bárhol éljenek is a Kárpát-medencében és szerte a nagyvilágban, Isten egyazon szellemi égboltja borul. A nemzet egy és oszthatatlan.

Csupán megemlítve Kós Károly irányadó szerepét a főhatalomváltást követően a döbbenetből alig ocsúdó erdélyi magyarság magára találásában és talpra állásában, az önálló Erdély (transzilvanizmus) eszméjének kidolgozásában; nem feledve Láng Gusztáv professzor tisztánlátását és rendkívüli irodalomtörténeti érdemeit az első erdélyi

magyar irodalomtörténet megírásában (társszerző: Kántor Lajos); emlékeztetve a világháború mészárosi unitárius lelkészre, Balázs Ferencre és csodás álmaira az erdélyi magyar élet megszervezését illetően a két világháború között, nekik egy-egy szép esszével adózott az író; úgy érzem, hogy a kötet legmélyebbre hatoló tanulmánya: „a két derék” Kuncz fiúról (Aladár és Ödön) írott nagyszépe. *„A háború után hazaszivárgó internáltak, köztük írók, művészek is egy egészen furcsa Magyarországra érkeznek. Egy ’megszűnt’ hazába, egy zsugorított társadalmi formációba. Kuncz Aladárék épp egy diktatúra közepébe, a tanácsköztársaság légvárakat építgető „elvtársi világába”. Ady nincs már. Babits épp a „cet szájában”, egyetemi tanárként éri a kommunista hatalomátvételt... Kérdezhetjük: vajon a hajdani katedrától és íróbarátoktól egyaránt „megfosztott” Kuncz miként vélte megtalálni a maga helyét a felkavart magyar sajtóban? (...) „sehogyan” – mondja testvére, a nemzetközi jogtudor Kuncz Ödön –, hiszen a polgári humanista Kuncz Aladár a nemzeti kultúra primátusát vallotta, szemben az internacionalizmus idegen mankókba kapaszkodó hitvallóival.”*

A világirodalmi jelentőségű *Fekete kolostor* szerzőjének egész írói és irodalomszervezői szerepe a két világháború közötti Erdélyben, Kuncz Aladár erkölcsi nagysága, írói-szellemi habitusa – mindennek előtt ezekről a ki nem meríthető kérdésekről kapunk hű képet Bágyoni nagy ívű dolgozatában. Arról a Kuncz Aladárról egészülnek ki ismereteink, aki noha betegen szabadult a francia internáló táborból, odahagyja Pestet, a mégiscsak nyugalmasabb, biztonságosabb életkörülményeket, és hazamegy a váratlanul román fennhatóság alá került Erdélybe, Kolozsvárra, hogy eszmetársaival kézbe vegye a szétzilált erdélyi magyar irodalmi élet megszervezését és irányítását.

A kötet negyedik fejezete (*Betűvetés az idők fortagájában. Egy befejezett könyvtáros emlékezetére*) voltaképpen egyetlen nagy esszé, középpontjában a magyar könyv és könyvnyomtatás hányatott történetének első évszázadaival... Szerzőnk meggyőzően mutatja be – első sorban a bibliafordítások révén – az anyanyelvű írásbeliség, a könyvnyomtatás, és – terjesztés óriási szerepét kultúrtörténetünkben, a magyar társadalom művelődési, szellemi és szociális felemelkedésében.

Feltarisznyáltan hazaérkezve e nagyszerű szellemi kirándulásból, az íróval egybehangzóan valljuk magunk is: könyv nélkül elképzelhetetlen lenne a művelt Európa, általában az emberi élet. Aki ebben kételkedik, annak nem sok köze van a szellemi kultúra csodás birodalmához.

Tudva, hogy az anyaországi, erdélyi, felvidéki és mindenhonnan magyar iskolák könyvtárai mily gyatrán vannak ellátva nemzeti szellemű okos kiadványokkal, bátran ajánljuk Bágyoni Szabó István legújabb esszékötetét a népes diáktársadalom okulására, az ifjúság csökkent magyarságtudatát erősítendő.

Kapu, 2011/4.

A CSEND ÖSVÉNYEIN

Már a címe is telitalálat: KÉPírás. (*Árkossy Zsolt – Árkossy István, KÉPírás (A csend ösvényein, Magyar Napló Kiadó, 2010.)* A közvetett közlés ősrégi módja. Visszamatat az írás legősibb formájához, „amelyben a dolgokat, ill. a fogalmakat (egyszerűsített) képekkel való ábrázolás jelölte.” (MÉSz)

Itt viszont a fogalom jelentése nem a konkrét-képitől halad az elvont(abb) felé, hanem egészen másról van szó. Kettévágva az eredendő egységet, a két új fogalom az ismeretek, élmények keletkezésének és befogadásának két külön formájára utal.

Apa meg fia bölcsen megosztotta egymás között a feladatokat.

Árkossy Zsolt, a fiú – aki „az évek során több nemzetközi érdekelt-ségű cégnél kamatoztatta közgazdászai szakértelmét szerte a világban” – nagyszerűen megkomponált művészi fotókon rögzítette a csend, a harmónia sokszínű világát. István, az apa pedig fogalmilag járta körül a megörökített képi univerzumot.

A közös vállalkozás különlegessége, hogy Zsolt közgazdászként vette kézbe a fotómasinát, hogy a világban járva-elve, elhozza nekünk a csend, a szépség és a nyugalom ösvényeiről azoknak a csodálatos helyszíneknek a képi másait, ahova mi tán soha sem jutunk el, de mindig vágyódunk. Árkossy István, a kiváló festőművész és grafikus pedig irodalmi rangú szövegekben, amolyan képaláírásfélékben értelmezte azt, amit az Olvasó a képi látvány kapcsán inkább csak bizonytalanul kapiskál, pedz, semmint határozottan észlel.

Árkossy Zsolt „könyvesként” most mutatkozott be első ízben művészi fotókkal a nagynyilvánosság előtt, jöllehet közel két évtizede a képrögzítés bűvöletében él. Érdeklődési területe a csend és a harmónia birodalma. Ezeknek keresi a mély filozófiai és esztétikai üzeneteit. Amit ebből az áhított univerzumból esztelen rohantunkban időnként megtalálunk, az az örömhözó összhangnak csupán töredék része. Arra is gyakrabban a társadalmon kívül bukkanunk, no meg a lélek mélyén s az emberi kapcsolatokban itt-ott még fellelhető konszonanciákban.

Pedig minden, ami van, létezik: a káosz, a disszonancia, a konfliktusok felől a rend, a harmónia, az egyensúlyhelyzet felé tart, azt mint vélt kegyelmi állapotot igyekszik elérni. A végtelen világmindenség-

ben – amit mi, véges lények felfogni se vagyunk képesek – az egyensúlyhelyzetükből kibillent világok újra és újra az ekvilibrum helyzetébe vagy állapotába igyekeznek kerülni. Amiből, ha egyiknek-másiknak pillanatra sikerül is elérni, valami irdatlan hatalmas kéz újfent kiveti. Örök gyöttelelem, sziszüphoszi kárhozat!...

Noha a huszonegyedik század elején a „csend és a békés összhang szálláshelyeire” a kíváncsi fotóművész az (ös)természetben bukkanhat gyakrabban, de azért a vadul vágózó emberi társadalomban is találni olyan „megkövült” civilizációs értékeket, amiket szintén a csend és a békés harmónia nyugalma lengi be. Ámulatunkra még a hatalmas megapoliszok kőrengetegekben is fel-felbukkannak ilyen emberkéz formálta kisded csend-szigetek, melyekre a tekintet valósággal rátapad és a lélek megnyugszik.

Ezt a képi világot járta körül Árkossy István festőművész, grafikus. Aki írói mezt öltve, mindegyik kép mellé egy-egy érzelm- és gondolatgazdag szöveget álmódott. Nem mindennapi teljesítmény, hogy egy festőművész, aki piktúrájával képes egyszerre gyönyörködtetni és elgondolkztatni a nézőt, itt tényérnyi prózákkal tudja töprengésre készíteni az olvasók érzékenyebbjeit. A művészi kivitelezésű fotók és a vetetes szövegek egymást erősítve-igazolva harmonizálnak.

Jut eszembe a mondás: az alma nem esik messze a fájától. Árkossy festményei előtt hasonló érzések kerítik hatalmába a műélvező érdeklődőket, mint e kiadványt lapozgató kíváncsiakat e különleges fotókban gyönyörködve. Nem kétséges: ez a mai egyensúlyából kibillent világ. Önös érdekektől úzve-hajszolva ködös ösvényen tévelygünk, szorongva szerencsétlenkedünk...

Elképzeltető-e, hogy az ember – ez a győzedelmes és tragikusan gyarló porszem – egyszer, valamikor rátalál a folyamatos harmonikus haladás útjára?

Lehetünk-e bizakodók azok után, hogy a históriában az ígéretes, békés korszakokat a pusztítás örülete mindig romba döntötte?...

De azért reménykedni csak szabad!...

Íme, az egyik képen is mit látni? Valahol fenn, egészen magasan háborítatlan csend honol, szerte áradó béke van és végtelen a nyugalom: „(...) Óriásgyertyák fénye lobog a Föld oltárán.

És a kőkemény talajra, amelyből ezek az óriásgyertyák egykoron megszülettek, visszafordíthatatlanul pereg, egyre pereg a megolvadt Idő. Hamisítatlan égi szobrászat ez, nem szemfényvesztés. Így szület-

hetett meg apránként a tér és forma párját ritkító modern katedrálisa, amelynek pillérerdejében a tekervényes útvesztők között észrevétlenül somfordálnak az évmilliók az idők végezetéig.

De valóban néma kövekből áll a hely, ahova tán madár se merész-kedik?

Aligha. Hisz a gyertyák közt rejtőzködő láthatatlan orgonasípok váratlanul felzúghatnak egyszer akár Bach fúgáival vagy Beethoven Öröm-szimfóniájával – az Ember üzenetével – , amely *abban* a pillanatban bizonyára el- és felhallatszik majd egészen a csillagokig.”

Kapu, 2011/2.

VISSZAPILLANTÓ TÜKÖR (AVAGY EGY SZÍNÉSZ VALLOMÁSAI)

*„Vagyok, mint minden ember: fenség,
Észak-fok, titok, idegenség,
Lidérces, messze fény,
Lidérces, messze fény.
De jaj, nem tudok így maradni,
Szeretném magam megmutatni...”*

Lehetne-e találébban indítani egy konfessziót, mint Ady nagy versének ismert soraival? Aligha.

„Íme, eddigi életemnek folyása és színészi pályám emlékezete” – ezt sugallta nekem, ki nem mondva is, újdonszerű könyvében a színész-író. Aki egy lassan őszbe hajló élet cselekvés-gazdag tükrét tartotta előlem. Egy ezer meg ezer mozaikkockából egységes egésszé teljesülő művészportrét.

Képet, magáról, indokoltan, az alkothat, aki sohasem csak önmagáért, hanem mindig másokért is, sőt elsősorban őértük cselekszik. Aki – valamiféle örök belső késztetéstől, termékeny nyugtalanságtól hajtva – mindig arccal az életnek élt és él. Mások gondjaiba, örömeibe, küszködéseibe, jobbító szándékaiba alámerülve, a minduntalan feltorlódozó élettényekben ismét és újfent megmerítkezve, érettük fáradozott. Aki sok mindent kapott tőlük – jót is, rosszat is – , de legfőképpen adott. Ez volt és maradt máiglan, és, reméljük, még nagyon sokáig ennek a művészetnek a lényege, értelme.

Könyvet bármiről, okkal és joggal az írhat, akinek van komoly mondanivalója, akinek az üzenete közérdeklődésre tarthat számot. Olyan életről érdemes és kell vallani, amely messze túlmutat a gazda portájának a kapuján. Világra nyitott, mindenekelőtt nemzeti közösségére mutat. Márpedig ez a könyv és szerzőjének az élete elsőrangúan ilyen.

Elolvassa, a színház- és kultúraszzerető ember nagyon sok mindenrel gazdagszik belőle, mintegy feltarisznyáltatik általa. Csak hálások lehetünk a szerzőnek, hogy időt és fáradságot nem kímélve, papírra vetette ezt a kissé vagányos című kötetnyi vallomást: *A Pece-partról jöttem.*

Varga Vilmos, aki, tudjuk, színésznek kitűnő, íme, tollforgatónak is figyelemre méltó. Legújabb kötetében gazdag életanyagot tár elénk, rengeteg megszívlelendő tanulssággal, élvezetesen előadva. A könyv cselekménygazdagsága, írójának igazságkereső és igazságosztó ethosza lélekemelő, karakterformáló erejű. Mert erős és tántoríthatatlan jellem az, aki magáról, napi küzdelmeiről, sikereiről és kudarcairól, szerelmeiről és keserveiről, félelmeiről és kiállásairól ilyen őszintén mer vallani, kiszolgáltatva magát ezer féle megítélésnek.

Varga Vilmosban van valami az egykori garabonciásokból, mondja az előszó-író Pomogáts Béla. Én is így érzem.

Az író a kora gyermekkor eszmélkedéseivel, Hegyközkovácsi-i és váradi gyermekkori éveí színhelyeinek érzékletes leírásával kezdi visszaemlékezését. Egy gyermek mágikus világérzékelésének elemei sorakoznak fel lelki szemeink előtt. Azt hihetnénk, hogy ebben az „elvarázsolt” világban minden csupa kellem, csupa báj. Aminthogy vannak is ilyenek. Első maradandó élettapasztalata, például. Ezerkilencszáznegyvenet írunk. A történelem, röpké időre bár és csupán részben, de igazságot szolgáltat a magyaroknak: Észak-Erdély visszatér az anyaország kebelébe. A nagyapa, akit hívei körében Kiskossuthnak neveznek, meghal. Örökség szakad a családra. Édesanyja házat vásárol Váradon, hogy a gyermek ott folytathassa iskoláját. Házuk az akkor még csöndes külvárosban van, a meleg vizű Pece-patak partjára néz. Jóllehet a szülőfaluhoz, Hegyközkovácsihoz fűződő szálak sem szakadnak el, istentelenkedéseinek, felcseperedésének, fajsúlyosabb élettapasztalatainak színhelye a Pece-parti grund és környéke lesz.

(Zárójelben említem már itt az elején, hogy a művész különös szeretettel, melegséggel szól az őt mindig szerető-féltő édesanyjáról, és kántortanító apjáról, akinek, mint jó eszű amatőr feltalálónak a repülés forradalmasítására utaló találmányát a korabeli román hatóságok elhallgatták, elsüllyesztették.)

A majdani színész élete kora ifjúságáig, az érettségiig s még tovább színes, de a szokványos. Amit persze sokszor feszültté tesznek a korabeli évek drámai, olykor tragikus eseményei: a második világhágeszörnyűségei, a váradi zsidóság gettósítása, majd deportálása, a szovjet megszállás, a magyar honvédek doni tragédiája, a hadifogság, a gulág-világ, később a kolhozosítás, a kommunista pártállam osztályharcos igazságtalanságai, a hidegháborús események. Mire a gyermekévek leperegnek, az ifjúvá érett-edződött fiatalember már egy szektás, kirekesztő, mélységesen emberidegen társadalom szorításában vergődik. Sok-sok diszkriminációval kell szembenéznie, hisz osztályidegen.

Később még aljasabb megkülönböztetésekkel kell szembesülnie kisebbségi, magyar mivolta miatt. Az embert-próbáló, szegregáló társadalomban, mint bűzös kövér televényben a legkülönbözőbb jellemek sarjadnak és szökkennek szárba. Az ezer csapdával, buktatókkal telezsórt világban Varga Vilmos ügyesen, okosan, némelykor éppenséggel bravúrosan tudott tájékozódni, szalamozni. Megőrizve a gerinc egyenességét, folyamatosan haladt előre az önaffirmáció, az önmegvalósítás útján. Vagányosan ügyeskedik, kerülgeti a csapdákat, egybe-kettőbe persze óhatatlanul belelép, de lényegében sikerrel veszi a rafináltan kigondolt akadályokat. Tette mindezt anélkül, hogy ismerte volna annak a mentalitásnak az elméleti forrásvidékét, amit Kant így fogalmazott meg. „Nem mondok mást, mint amit gondolok, de nem mondok ki mindent, amit gondolok.” Emlékszünk: ezt a gondolkodásmódot, mint megalkuvó kispolgári magatartást bélyegezte meg anno a marxista ideológia. Lelke rajta! Pedig ugyancsak résen kell lenni, mert egy velejéig romlott világban, ha őszintén kitárulkozol, felfalnak a hiénák. Ilyen társadalomban az igazság szolgálata és a valóság megvallása nemhogy nem futnak párhuzamosan, hanem egyszerűen inkompatibilisak, kizárják egymást.

(Ma tán grállovagokkal van dolgunk!?!... Csakhogy időközben megváltozott a kaméleon színe! És nevet változtatott a Kiméra!...)

Visszakanyarodva az időben: hősünk ezer csapda, buktató okos felismerésével és némi személyes szerencsével, nagy kanyarokkal és vargabetűkkel, nélkülözésekkel és komoly erőpróbákkal tarkított életútján végül is a színi akadémiára kerül. Ahol napról napra, hónapról hónapra haladva megbizonyosodik róla, hogy a személyiségének megfelelő helyre érkezett, igen, ez az ő igazi világa. Ahol képességeit próbára téve, magát kibontakoztatva, a legtöbbet nyújthat, és kiteljesítheti önmagát. Varga Vilmos hihetetlen tudásszomjjal szívta magába, hatalmas étvággal mintegy zabálta a nagy múltú erdélyi színjátszás legjobbainak tarsolyából a színészi mesterség/hivatás fortélyait, titkait. Különösen szívesen emlékszik vissza olyan kiváló tanáira, mestereire, mint Delly Ferenc, Kovács György, Tompa Miklós, Lohinszky Lóránt, Senkálscopy Endre, Pór Lili, Csorba András, Dukász Anna, és mások.

A temesvári Állami Magyar Színházhoz szegődve, „kezdettől fogva számottevő szerepeket” bíztak rá. A tehetséges, erős egyéniségű, kitartó küzdőképességű ifjú színész az ott töltött évek során vezető színésszé avanzsálta magát. Jean-Paul Sartre mondja egy helyütt: „Az ember az, amivé önmagát teszi.” Ez a filozófiai mélységű gondolat,

esetünkre alkalmazva így hangzik: Nincs sült galamb, nekünk magunknak kell az óhajtott madarat elcsípni, birtokba venni, megsütni és megpapálni. Magyarán: az ember nem pontszerű lény, hanem folyamat. Fejlődési folyamat! Keményen meg kell küzdeni azért, hogy holnap több legyünk, mint tegnap voltunk. Varga Vilmos is eszerint élt, dolgozott. Soha nem bírta elviselni a semmitmondó, langyos közép-szert. Bármilyen szakmai sikert ért is el, újabb és újabb feladatokat tűzött maga elé. Most már a rendezés sokrétű feladatával is meg kívánt birkózni...

Hatvannyolcban a Nagyváradi Állami Magyar Színházhoz szerződött, ahol a Maszek-Ballada maga-szerkesztette előadóestjével mutatkozott be. Hogy hogyan, arra legfőbb bizonyíték az, hogy a rákövetkező évben a bukaresti Országos Színházi Fesztiválon I. díjat nyert vele. Nagyváradon a Szigligeti Színház magyar tagozatának vezetőszínésze lett. A magyar- és a világirodalom drámatermésének legjavából 22 fő és más komoly szerepeket bízta rá.

Bukarestben rendezői diplomát is szerez. Fontosabb temesvári rendezései után, nagyváradi rendezései között 16 művet említ.

Eközben szaporodnak előadóestjei. Felejthetetlen, katartikus élményt jelentett számomra pl. a Villon balladák tolmácsolása, az Ady-est, a Bolyai János-est, melyekkel nemcsak Erdély szórványvidékét járta be a művész, hanem Európába is elvitte a mívelt magyar szót, a gyönyörű igéket. Mindezt nagyszínházi szerepeinek eljátszása, munkaköri feladatainak ellátása mellett, azokon túl, úgymond szabad idejében. Elvitte a magyar művészetet olyan szórványvidékekre is, ahova másképp nem jutnak el az igaz/szép magyar igék. Varga Vilmos missziót teljesített. Megkérdézhethetnénk tőle, elismerték-e a hatalom zsoldosai a minőségi plusz-munkát? Tudom, mit mondana... Valóban, Ceausescu Romániájában magyarként akkor voltál jó fiú, ha észrevétlenül kussoltál. Nemhogy nem díjazták, de egyenesen veszélynek tette ki magát az a kisebbségi magyar, aki, kéményként, ki mert állni népéért. Aki exponálta magát magyar ügyben, az számíthatott rá, hogy előbb-utóbb megkapja érte a feketelevest. Varga Vilmosnak több ilyen élménye volt. De az ügynek elkötelezett művészt, Thália szenvedélyes szolgáját, Varga Vilmost sem a dicséretnek nem vonzották mágnesként, sem a gáncsoskodások nem tántorították el soha, ma is tette kész.

Színészi és civil életében fordulóponttal felérő, lényeges változást hozott a kedves kolleginával, Kiss-Törék Ildikóval való megismerkedésük, boldog frigyre kelésük. Nos, a két tapasztalt szakember gondolt

egy merészet és nagyot, és 1994-ben megalakították a Kiss Stúdió Színházat, az egyetlen folyamatosan működő magyar nyelvű magán színházat Romániában. Amely állami szubvenció nélkül, a többségi hatalom, az indolencia és a bunkóság obligát gáncsoskodásai ellenére működik, igen gazdag repertoárral. Előadásaiikkal bejárták szinte a fél világot, vagy ha azt tán nem is, Európa jó részét mindenképpen.

De térjünk vissza Váradra. Minthogy stúdiószínházhoz terem is kellett, nagy hozzáértéssel kinézték maguknak a vármegyeházával (erre szállt fel Ady pávája!) szembeni Ady-múzeum romos pincéjét. Miután temérdek költséggel s még több fáradtsággal kipofozták, helyrehozták a helyiséget, mások is szemet vetettek rá, a román hatalom helyi korifeusai pedig úgy döntöttek, minek a szép magyar szót szaporítani Váradon, ahonnan a 20. század hajnalán – hála Ady zsenijének és a *holnaposoknak* – elindult a modern magyar irodalom. Stúdiószínház helyett ma korcsmát és kávézót működtet benne a többségi helyi hatalom.

Hogy később mégis révbe jutottak, azt a Királyhágómelléki Református Egyházkerület püspökségének, közelebbről a Várad-Olaszi Református Egyházközségnek, Tőkés Lászlónak köszönhetik, aki rendelkezésükre bocsátott egy pincehelyiséget, amiből stúdió-színházat varázsoltak maguknak és nekünk.

Azóta Varga Vilmos Kiss-Törék Ildikóval, a jeles színésznővel, aki az idő tájt a váradi Szigligeti Színház magyar társulatának értő vezetője volt, felvirágoztatták a Kiss Stúdió Színházat. Ez a kis intézmény az évek alatt fogalommá lett. Leggyakrabban ketten, ritkábban egy-két, olykor néhány kedves kolléga segítségével eseményszámba menő előadásokat készítenek. Előadóestjeiken és CD-jeikről Villon, Madách, Márai, Nyirő József, Vass Albert, Ady, Szilágyi Domokos, Páskándi Géza, Kocsis István... örökérvényű igazságainak magas hőfokon történő tolmácsolásában gyönyörködhetünk.

Ha életének adott pillanatában valaki úgy érzi, eljött az összegzés ideje, tegye meg. Varga Vilmos is megtette. Mi, barátai, ismerősei, a színház és a nemes eszmék szerelmesei pedig – Bakó Annamária, a magyar és az egyetemes kultúra nagyra becsült hirdetőjének és terjesztőjének jóvoltából – a Budapest főváros várbeli Litea-könyvesházába összesereglettünk, hogy elmondjuk, Vili, szép és nagyszerű munkát végeztél! Köszönet érte. De ne feledd: ezerszer áldott s százszor átkozott magyar sorsunk: rendületlenül tovább, tovább, tovább!...

HANTJÁVAL SEM TAKAR

(SIPOSHEGYI PÉTER MONODRÁMÁJA GRÓF ESTERHÁZY JÁNOS ÉLETÉRŐL HALÁLÁNAK 50. ÉVFORDULÓJÁN)

Boráros Imre, a felvidéki magyar hivatásos színjátszás kiválósága mély empátiával, a legapróbb lelki rezdüléseket is érzékeltetve adta elő a politikus, gróf Esterházy János tragikumba hajló drámai életútját a fővárosi Kossuth Klubban, 2010. november 29-én.

Ki volt gróf Esterházy János (1901-1957), kérdezhetné a „tájékozatlan” olvasó, mivelhogy a közelmúltig hivatalosan alig eshetett szó róla. Pedig személyében olyan kiváló magyar politikus egyéniséget tisztelhetünk, aki egész életével, tragikus sorsával, teljes politikusi életművével bebizonyította, erkölcs és politika, igenis, összeegyeztethető, emberi tisztaság és korrekt politikai magatartás elengedhetetlenül feltételezi egymást.

Gróf Esterházy János a felvidéki magyarság mártírja, vértanúja, emberi és politikai bölcsességgel megáldott felvidéki magyar államférfi. 1932-ben az Országos Keresztény-Szocialista Párt, 1936-ban pedig az Egyesült Magyar Párt elnöke lett. Parlamenti képviselő, keresztény-szocialista politikus, hívó ember és magyar történelmi személyiség, akinek vallomásaiban és tevékenységében három vonulat figyelhető meg: a pacifizmus, a magyarság-szolgálat és a Magyar Szent Korona népeinek testvérisége. Mindenkor nyilvánosan kiállt a felvidéki és az egyetemes magyarság jogaiért, szorgalmazta a felvidéki magyar nemzeti közösség önrendelkezésének megvalósulását, politikai célja a trianoni békeszerződés revíziója és a magyar politikai egység megteremtése volt.

Az első bécsi döntést követően Szlovákiában maradt, jelentős érdekei vannak abban, hogy a magyar lakosság nem hódolt be a nemzetiszocialista eszméknek, sajtóját a magyar keresztény szellemű antifaszizmus jellemezte. Többször tárgyalt Tisoval, Benessel és Husákkal a magyar nemzeti közösség jogairól.

1942-ben Hitler felszólította Tiso elnököt, hogy Szlovákiából deportáltassa az összes zsidót a német koncentrációs táborokba. „Ha Szlovákia ezt visszautasítja, legrosszabbra számíthat részemről.”- fenyegetőzött Hitler. A megfélemlített szlovák kormány azonnal kidolgoztatott egy törvénytervezetet, amely elrendeli a zsidók deportálását a Reich munkatáborába. Ezt a tervezetet 1942. május 15-én szavazás-

ra terjesztették elő a szlovák nemzetgyűlésben. A 68/1942 számú törvényjavaslatot valamennyi képviselő megszavazta, egyedül Esterházy János, a Magyar Párt képviselője nem szavazta meg. „Keresztény és demokrata lelkiismeretem kategorikusan ellenzi a zsidók deportálását”- jelentette ki, majd elhagyta a termet. 1944-ben zsidók, csehek, szlovákok, lengyelek százainak segített a Gestapo előli szökésben. A Gestapo nem véletlenül körözte tehát.

Esterházyt 1945 nyarán Pozsonyban letartóztatták, és a titkosszolgálat pincebörtönében kegyetlenül összeverték. Koholt vádak alapján tíz év kényszermunkára ítélték, Szibériába került. A pozsonyi nemzeti bizottság szenátusa 1947. szept. 16-án, távollétében, kötél általi halálra ítélte „a fasizmussal való együttműködése” miatt. Később az ítéletet a Csehszlovák Köztársaság elnöke életfogytig tartó fegyházbüntetésre változtatta. 1949 tavaszán élőhalottként hozták vissza Szlovákiába, ahol az ország csaknem valamennyi börtönében raboskodott. 1957. március 8-án halt meg a morvaországi Mirov börtönében.

Ezekre a tényekre és értékekre épített Boráros Imre színművész, amikor színpadra vitte a Kapu volt főmunkatársának, Síposhgyi Péternek *Hantjával sem takar* című monodramáját, feltárva a politikus életét, tragikus sorsának lelki és politikai-társadalmi hátterét. A szerző tizenkét stációs passió-játékkal állított emléket a felvidéki magyarság egyik legnagyobb szerűbb politikusának. Vázolva az életutat, elénk tárta raboskodásait és kínszenvedéseit egy eleinte magabízó, mindvégig tisztánlátó embernek, akit elvhűsége – a politikai immoralitás fertőjében küszködve – végül is vértanúvá tett.

Az öntörvényű, autonóm politikus Esterházy, bár idejében felmérte tetteinek, egész emberi magatartásának lehetséges következményeit, hajthatatlan maradt elhatározásában. Sem az aljasul koholt vádak, sem a testi-lelki szenvedések, szörnyű kínzások és megpróbáltatások nem tántorították el feltett szándékától: idegenbe kényszerített nemzeti közösségének érdekvédelmétől és a más ajkú népekkel való békés együttélés szolgálatától. A gyötrelmek, a szörnyűséges pokoljárás nyomán fizikailag elbukott ugyan, ámde emberileg-erkölcsileg felmagasztosult.

Mivel az író a lelki élet történései és a külső társadalmi cselekmények kettős síkján bonyolítja, görgeti az eseményeket, a műfaj természetű és a vele harmonizáló előadás – mely lényegében vallomás, a magányos hős egyféle kitárulkozása – indokolják, hogy egy röpke kitérővel itt kissé elidőzzünk:

Gróf Esterházy János a nagy **szolgálattelvő** kevesek közül való. A szolgálattelvés – aminek semmi köze a köznapni tudatban élő szolgai megalázkodáshoz, meghunyászkodáshoz, behódoláshoz – összeegyeztethetetlen mindennel, ami semmibe veszi, lekicsinyli vagy megalázza az embert. A szolgálattelvés igazi célja: a frusztrációktól való mentesítés, a történelmileg-emberileg jogos törekvések felkarolása, az elorzott méltóság, társadalmi és egyéni szabadság visszaszerzése vagy megőrzése.

A szolgálattelvő elsőrendűen másokért cselekvő ember, aki belső meggyőződésből cselekszik, erős elhatározástól indítva maga szab magának feladato(ka)t, fogalmaz meg messze néző cél(oka)t. Belülről, az eszme által vezérelt személyiség. Ami nemcsak őt magát, hanem annak a közösségnek a jogos, ám kellőképpen nem tudatosult igényeit, követeléseit is kifejezi, melyekkel azonosulva, azok élére állt.

A szolgálatok szerfelett sokfélék, s mint ilyenek mind nagyra becsülendők, de történelmileg-társadalmilag nem egyenértékűek. A „másokért egyedül”-szerű (Illyés Gyula), a nemzeti közösség egészét érintő szolgálattípust érezzük mind közül a legnagyszerűbbnek. Eltérően az álszolgálattól, amely rendszerint megáll a szavaknál, az igazi szolgálat mindig cselekvő: tett, nemcsak szónoklat.

Vajon létezik-e valamilyen fogódzó a szolgálattelvő számára az akár menet közben felbukkanó tévedések elkerülésére? Herder szerint a történelmi-társadalmi haladás a humanizálódás (emberiesedés) irányába mutató előrelépés. Fogadjuk el ezt a mély értelmű gondolatot töpren-gésünk alapotívumaként. Eszerint minden olyan igény, törekvés, amely összhangban áll a humánus eszméjével, jogos és kívánatos, mert közvetett vagy közvetlen módon, valamiképpen az egyének, nemzeti vagy más jellegű közösségek javát szolgálja. Ilyenformán valamely nemes ügy szolgálatában álló személyiség a történelmi kellő irányában húzódó végtelen országút elkötelezett távgyaloglója, aki noha szentül hiszi, hogy végül célba ér, tudnia kell azt is, hogy a nagy menetelés során időnként fel-feltűnedező indóházak csak pillanatnyi szusszanók, végállomás nincs. Tisztában kell lennie azzal, hogy csak a révbe vágó képzelet teszi, hogy az, amit az eszme követése során valósnak szeretne, könnyen úgy tűnhet fel előtte, mintha az immár maga volna a valóság. De bármennyire vágyik is rá, itt bizony nincs egyszer s mindenkorra szóló, végső megoldás, mert a számtalan formát öltő jogtalanságok, aljasságok, embertelenségek kérlelhetetlenül újratermelődnek.

Arra a szolgálatra, amelyről Sípóshegyi Péternek Esterházy János grófról írott monodráma szól, nem sokan alkalmasak. Mert az öntör-

vényű gondolkodással társuló erkölcsi emelkedettség és az áldozathoz szükséges különleges lelki erő, így, együtt, kevesek sajátja. A kiemelkedő szolgálatok a nagy lelkek előjoga.

A nemes szolgálat – mint önként választott életforma – észrevétlenül sorssá minősül. Feltehetően a felismerés alakítja ki a szolgálattevő személyiségében azt a mélységes meggyőződést, hitet, hogy azt a nemzeti közösséget, amelyből maga is vétetett (ez igen gyakori ugyan, de nem feltétlen követelmény), azt az ügyet vagy eszmét, amelynek az élére állt, neki magának kell győzelemre segíteni. És nincs mód rá, hogy a „megbízást” elhárítsa magától. Elköteleződve a szolgálatra, a másokért egyedül cselekvő ember a közösségi sors részese, ügyvivője lesz, élete pedig, mint exponált élet, „summája ezrekének”.

A nagy szolgálattevők mindig szilárdan kötődnek hazájukhoz, népükhöz, nemzetükhöz, saját nemzet- vagy néptörődékükhöz, azok kultúrájához.

Szolgálni valamit vagy valakit nyilván csak társadalomban lehet. A történelem tanúsága szerint azonban a társadalmi helyzetek nagyon is különböz(het)nek egymástól és változ(hat)nak is a múltó időben. Előfordulhat, hogy emitt a szociális közeg kedvező(bb), míg amott kedvezőtlen(ebb), harmadik helyszín pedig egyenesen alkalmatlan a szolgálattevésre. Ezért a szolgálat formái is eltérnek egymástól: az egyik lehet nyílt, a másik álcázott, a harmadik szigorúan titkos...

Szabadabb társadalomban a szolgálat simább és eredményesebb. Mellesleg itt van szükség legkevesbé áldozatokat hozó szolgálattevőkre, mert a dolgok a maguk természetes kibontakozási útjukat követik, nem kell kierőszakolni őket. Önkényuralmi rendszerekben a szolgálat távolról sem annyira hatékony, gyakran drámai formákat ölthet, sőt a szolgálattevőre tragikus végkifejletű is lehet. Gróf Esterházy János nép- és nemzetszolgálatára egy mindvégig ellenséges társadalmi-politikai közegben zajlott. Nyílt volt és bevallott. Ezért aztán nem is a miniszteri bársonyszékhez, hanem a vértanúsághoz vezetett.

Az igazi szolgálattevőket általában politikai tisztánlátás jellemzi. Fontos, hogy képesek legyenek eligazodni az értékek és álértékek labirintusában, s hogy idejekorán felismerjék a legkülönbözőbb törekvések természetét. Épp a hiteles értékekhez való feltétlen ragaszkodás, a jogos és kívánatos emberi igények melletti határozott kiállás kölcsönöz az ilyen magatartásformáknak távlatot és szépséget.

A legsúlyosabb megpróbáltatások idején egyedüli éltető erő: a remény. Remény nélkül hosszabb távon elképzelhetetlen a küzdelem. Ez

ad erőt a kitartáshoz, a folytatáshoz, az újrakezdéshez még a legkilátástalanabb helyzetekben is. Gróf Esterházy János hősi helytállása példaeértékű.

A múlt század első felének történelmi vonaglásai, a durva túlerő önkénye, az önző nagyhatalmi érdekek erőszakos érvényesítése – Trianon, a párizsi békediktátumok, az emberidegen totalitárius kommunista rend – a magyarság számára külön-külön és együtt tragédiához vezettek. Igencsak ezek a külső körülmények tették azt is, hogy ez a szuverén egyéniség, tisztán látó politikus, felismerve a milliós felvidéki magyarság méltóságára, anyanyelvére és megmaradására leselkedő igen komoly veszélyeket, érdekükben felvállalta a konfrontációig menő küzdelmet a korszak diktátoraival.

Sem a fasizálódó szlovák, sem később a nemzetközi kommunista hatalom képviselői számára nem volt kérdés, hogy ezt a „gáncsokkodó magyar főurat” félre kell állítani az útból. Eltüntetni a politikai küzdelem porondjáról azt az Esterházy Jánost, aki magyarként a fasizálódó Szlovákiában határozottan elutasította a nemzetiszocializmust, később pedig a kommunizmus ellensége volt, aki mindenkor nyíltan szembeszegült az aktuális elnyomó hatalmakkal. Ilyetén magatartását később bűnéül is rótták fel.

Micsoda bátorság kellett ahhoz, hogy a Tiso vezette Szlovák állam parlamentjének egyedüli magyar tagjaként (1939-1944) mindvégig elhatárolja magát a szélsőjobboldali eszméktől. A képviselők közül egyedül ő nem szavazta meg a zsidók deportálását elrendelő törvényt. Az érdekek összeütközésének végkifejlete előre sejthető volt: a vádlóból, az el nem hallgató, pörös száját be nem fogó magyar bírálóból vádlott lett, és mivel egyenlőtlen erők csaptak össze, gróf Esterházy János fizikai bukása elkerülhetetlen volt. Bizonyára maga is előre látta, legalábbis sejtette mi vár rá, de vállalta a határozottan körvonalazódó mind súlyosabb következményeket. Mivel elhatározása követésében számára nem nyílt más – erkölcsileg elfogadható – lehetőség, végig kellett járnia a válogatott szenvedéseknek kínhalálba vezető stációit. Gróf Esterházy Jánosnak ez volt a sorsa, mert a maga szuverén döntése alapján maga választotta az utat, amelyen végigment.

Pedig történhetett volna másképpen is. A '38-as bécsi döntés nyomán, a Felvidék visszatéréseivel hirtelen feljön a csillaga. Meghívják parlamenti képviselőnek a budapesti Országházba. (Akárcsak Nyíró Józsefet Erdélyből.) A menni vagy maradni dilemmáját azonban hamar

eldönti. Marad! Marad, mert úgy gondolja, helyben jobban képviselheti a szolgástorba taszított felvidéki magyarok, illetve a helyi szlovákok és más ajkú népelemek emberi jogait.

Korábban, Benes köztársasági elnökké választását követően (1935) kormánytagságának a lehetősége is felvetődött. Ő viszont inkább „kintről” prókátorokodott nemzeti közössége mellett a magyarok elorzott jogaiért, akikre a névadó miniszterelnök hírhedett dekrétuma billogot sütött: a magyar „bűnös nép”.

Bekerülve a diktátorok látókörébe, Esterházy nem szabadulhatott többé. A nyilas hatalomátvétel után Budapesten rövid időre letartóztaták, a Gestapo is körözést adott ki ellene. A szovjet csapatok deportálják, tíz év kényszermunkára ítélik, megjárja Szibéria poklait. „Ott-hon”, távollétében, koholt vádak alapján „hazaárulásért” halálra ítélik, amit előbb életfogytig tartó, majd 25 év fegyházra enyhítenek. Elhatalmasodó tuberkulózisa végzett vele.

Ismerve a szlovákiai magyarság mai sanyarú helyzetét, látjuk, hogy csak a helyszínek, a díszletek, az események változtak és a döntéshozó személyek cserélődtek ki a múlt időben, a tények, a lényeg, vagyis a szlovákiai magyarság jogfosztottsága változatlan maradt, mi több, súlyosbodott. Hihetetlen, hogy magát a demokrácia megtestesítőjének aposztrofáló Európai Unió nemrég egy enyhe rosszállással elintéztnek tekintette a szlovákiai magyarság anyanyelve és megmaradása ellen irányuló legújabb szlovák merényletet, a nyelvtörvényt.

Látva a szélmalomharc perspektívtátlanságát, felmerül a gyötrő kérdés: megérte-e a mártírium? Egyáltalán megéri-e az önfeláldozásig menő mindenkori áldozathozatalok?

Semminő kedvező változás nem történt azóta sem a szlovákiai magyarok életében. Ám a küzdést mégsem szabad abbahagyni, mert a teljes meghátrálás, az önfeladás – halál. A küzdésben legalább benne rejti a siker reménye, az ügy győzelemre vitelének a lehetősége. Ha mégoly halványan is, de benne van. És ott ragyog – követendő példaként – a szolgálattevők erőt sugárzó, delejező szépsége. Azoké a nagyoké, akik nemcsak hogy nem akartak, nem is tudtak másképp cselekedni, mint ahogy cselekedtek. Ezért van szükség mártíriumokra, nagy szolgálatokra.

Síposhegyi Péter színművében ránk testálta megküzdött gondolatait, hogy élünk és okosan sáfarkodjunk velük. Nem tévedünk, ha azt mondjuk, jól és tisztán látta a műben felvillantott kérdéseket és helyzeteket. Az 1936-1957-es időszakot idézve okosan ítélte meg és magá-

val ragadóan írta le – az államformákat váltogató – északi szomszédunk vad mohóságát, a szétcincált magyarság és feldarabolt Magyarország vergődéseit, a nemzet kétségeit, a gyötrő kétségeket és keserveket, a politikus gróf Esterházy János mély humánumát, jellemfejlődését, emberi nagyságát.

A Hantjával sem takar Esterházy Jánosa a **hűség** jelképeként irizál lelki szemeink előtt.

Kapu, 2010/1.

„MAGYARORSZÁGOT MEG KELL MENTENI!”

Kevés olyan emelkedett, mély és felelős gondolkozású emberrel találkoztam, mint Dr. Hegedűs Loránt református püspök. 1992. Március 15-én hallottam először „élőben”, amikor – Tempfli József nagyváradi megyéspüspök és Harmati Béla evangélikus püspök társaságában – szózatot intézett az ünneplő egybegyűltekhöz a Nemzeti Múzeum lépcsőjéről. Felemelő és megható volt egyszerre. Magasztalva a szabad élet csodáját, nem rejtette véka alá a nemzetre leselkedő ordas veszélyeket. Féltn arra intett, hogy a szabadsággal csak felelősen szabad élni! Minél szabadabbak vagyunk, annál felelősebben kell cselekednünk, különben a szabadság szabadossággá fajul, ami semmivel se jobb, mint az, amiből nemrég szabadultunk, a totalitárius diktatúra.

Az igaz szavakra szomjas lelkek szivacsként szívták magukba az ígét.

Évek múltával közelebből is megismertem eszmevilágát, emberi habitusát, és egy szolgálatra elhívott embert ismertem meg benne.

Egyébiránt a szolgálat képessége nem mindennapi erény, az ilyesmi kevesek privilégiuma. Mert szolgálni csak kellő alázattal, de nem megálázkodva, az eszme, az ügy iránti teljes odaadással lehet. Aki ahelyett, hogy népe, nemzete előmenetelén munkálkodna, azzal van elfoglalva, hogy saját áldozathozatalát világgá harsogja, annak nem sok köze van a szolgálathoz.

Apáczai, aki a múlt századok alatt a szolgáló értelmiségi jelképévé magasztosult, még csak úgy maradhatott hű magához, hogy elemész-tette önmagát. A másokért kiálló kivételes erényű személyiségek sorsa azért volt eltérő a történelem folyamán, mert a társadalmak hol jobb, hol kevésbé jó, hol meg ellenséges közegei voltak a szolgálatnak.

Csere Jánosnak nem kedvezett a sors.

Egy emberibb világban a szolgálat általában eredményesebb, a szolgáló élete pedig kevésbé drámai. Ellenséges viszonyok között a szolgáló nem egyszer szabadságával vagy életével fizet bátor kiállásaiért. Bárhogyan volt, van és lesz is, a küzdelmet, aminek konkrét formái változhatnak menet közben, soha nem szabad feladni.

Az igazi szolgálatot az különbözteti meg az álszolgálattól – jegyeztük meg nem egyszer –, hogy amaz mindig cselekvő. Aki megáll a szavaknál, az vagy számító, vagy gyáva, vagy imposztor.

A szolgálat imperatívusza Dr. Hegedűs Loránt lelkipásztori működésének és írói munkásságának minden mást maga mögé rendelő vezéreszméje. Természetesen ez határozta meg legújabb könyvének (Hegedűs Loránt: *Mai sorskérdéseink és igei válaszaink*, Budapest, 2001.) tematikáját is, amelyről alább szólni kívánok.

Illetlenség és felelőtlenség lenne, ha világi emberként hitéleti, teológiai kérdések taglalásába ártanám magam. Érintenem kell viszont az egyház társadalomban vitt szerepének egynéhány vonatkozását. Mert jóllehet az egyház létének értelme és küldetésének végső célja nem evilági, ősi intézményként a mindenkori társadalomba integrálódva működik és hat.

Ha jobban belegondolunk, látni fogjuk, hogy az alig mögöttünk hagyott 20. századot, sok egyéb mellett, leginkább a szekularizáció, a migráció, az urbanizáció, az elidegenedés, a magány, az alkoholizmus és a kábítószer-fogyasztás aggasztó elterjedése jellemezte. Sóvár birtoklás-vágyának teljesítése közben a fogyasztó-ember ostobán megfedkezett arról, hogy minden létező eredője a teremtés, az élet. Hogy minden – még az üdvözülés is – a születéssel kezdődik. A tudós püspök paradigmaként tételezi azt, hogy a magyar „a világ minden népe között első renden az agónia népe.” Lesújtó megállapítás. De ne riadjunk vissza tőle, ha tények bizonyítják, hisz a gyógyulás előfeltétele a betegség okának a felismerése.

Belejátszhatott ennek a súlyos állapotnak a kialakulásába az a történelmi körülmény is, hogy mi mindig – a 20. században pedig különösen – a világ legnagyobb ütközőpontján éltünk. Tatárnak, töröknek, németnek, orosznak mindenha útjában álltunk, és mindenkor teljesen egyedül voltunk. Ezért Magyarország esetében egy ember elvesztése annyit jelentett, mint nagy létszámú népeknél ennek a sokszorosa. Napjainkra vonatkoztatva ez a megállapítás, sajnos, fokozottan igaz. Ezért kell mindenhogy félreállítani az útból azokat a szellemi rövidlátással megvert percmemberkéket, akik csak a maguk hatalmával és „boldogságával” vannak elfoglalva. Fel kell ismerni a halálos fenyegetettséget, hogy „átfusson rajtunk a nemlét iszonya”. Ha élni akarunk, élni fogunk, de végveszély-érzet nélkül senki sem ment meg bennünket önpusztító önmagunktól – figyelmeztet a szerző.

Politizálhat-e az egyház? – merül fel ismét és újfent a kérdés. Amire egyaránt kapunk pro és kontra válaszokat, így állandósítva szemünk előtt a bizonytalanság kódét. Számomra percig sem kétséges, hogy az egyház nemcsak politizálhat, hanem politizálnia *kell*. Amikor például II. János Pál őszentsége körlevélben fejtette ki a katolikus egyház álláspontját az abortuszról, amikor felszólította a politikusokat, tegyenek meg mindent a szentföld békéjének megteremtéséért, amidőn visszautasította a klónozás szörnyűségét..., akaratlanul is politizált. Az egyházvezetés tisztségviselői és mezei szolgálai, ha felelősen gondolkoznak és éreznek, nem is tehetnek mást, mint saját erkölcsi piedesztáljukról véleményyt mondanak a milliók sorsát, boldogulását érintő vagy meghatározó kérdésekről, hisz minden mindennel összefügg, ha nem is közvetlenül. Senki – az egyház se – rekesztheti ki magát a világból, ha nem akar a minden mindegy közönyének hibájába esni.

Keresztyénként élni azt is jelenti: felelősen élni, a humánus, a békés együttélés alappillére pedig a szeretet. Ezért csak arra a politikai gyakorlatra szabad rábólintani, amely magában foglalja az etikumot. „Nekünk nem szabad a magunk országát cserbenhagyni – mondja ki a szentenciát az író. – Aki itt kancsalul festett egekbe néz, és az Úr Isten mennyei trónusát zavarja úgy, hogy a saját háza népére gondot nem visel, a saját országával kapcsolatban széttárja a kezét, az vegye tudomásul, hogy neki *Magyarországot a mennyországért sem szabad elárulni*. Szörnyű, mikor valaki pont a saját népének nem segít!(...) Ha valaki Vietnamban akar téríteni, amíg Magyarországon arat a kábítószer, az ital, a hitetlenség, a kétségbeesés, a depresszió, a halál, Isten, ember előtt mondom, hogy ez fából vaskarika.”

Mi hát a református egyház legfontosabb szerepe napjaink magyar társadalmában!? Isten után az élet prioritásának a hirdetése. Mindazoknak az értékeknek a terjesztése, amelyek az élet mindenekfölött-valóságát szolgálják. Ilyen értékek például a szabadság, az egészséges énkép, az azonosságtudatért folytatott küzdelem...

Tudásközpontú társadalmat kell építeni, tűzi zászlajára a 21. századi nagypolitika. Szép program. De tudnunk kell, hogy a tudomány és a szabadság csak akkor válhat üdvössé az ember(iség) számára, ha teljes morális és jogi felelősséggel alkalmazzák, ha egymásba szervesítve élünk velük.

Köztudott, hogy a kálvinizmus szervesen összefügg a magyarsággal, a magyar kultúrával és történelemmel. Dr. Hegedűs Loránt filozófiai mélységekig hatolva elemzi könyvében a magyarság és a reformátusság kapcsolatát, megmaradásunk csodáját, népünknek a mélység

örvényéből is kitörő, új erőre éledő képességét. A reformátorok igehirdetése nélkül – jelenti ki joggal az író – Mohács után talán végérvényesen elsüllyedtünk volna a mocsarakban, ahova népünk bujdokolt. De Sztárai Mihály énekei még a legékesebb orációknál is jobban lelkesítettek és hatottak. Az anyanyelv pedig még a kőfalaknál is szilárdabban védett:

*„Amíg mennek, a kemény fordítónak
Tán verejtéke, tán vére is hull,
De türelmén és alázatán által
Az örök Isten beszél – magyarul”.*

(Reményik Sándor: A fordító)

Aki alkot, cselekszik, az él és megmarad. Mert ha hibáz(t)unk is, munkálkodva elvégezhetjük az összes szükséges korrekciót. Először saját belső világunkban, aztán a közvélemény kicsiny százalékában, majd kisugárzón az egész közvéleményben. Csakis az értelmes cselekvés útján haladva remélhetünk bármilyen pozitív kibontakozást.

Álljunk a valóság talaján! Mert aki nem érzi talpa alatt a földet, az Istent sem érzi – idézi Dosztojevszkijt Dr. Hegedűs. Ha a való állapotot depressziósan, „úgy is mindegy” alapon éljük meg, menten a halál nemzedékévé válunk. Ahhoz, hogy a jelenben képesek legyünk anticipálni a jövőndőt, tekintetünket a *kellő* állapotra kell függesztenünk. A feltámadást, újrakezdést hirdető egyháznak pedig kötelessége jó példával elől járni. A kisebbségi sorsban élő Tavaszy Sándor kolozsvári teológus és filozófus így fogalmazott: „A mi sorsunk értelmét az újrakezdés művészete adja meg.”

Dr. Hegedűs Loránt, a tudós lelkipásztor még az akaratlanság önpusztító tenyészetétől, a teljes érdektelenség és kétségbeejtő közöny gyilkos erejétől körülvéve is hisz és bizakodik. Meggyőződéssel hirdeti, hogy a revelációk és az új teremtetések mindig a semmik mélyén jelennek meg. A semmi mélyén keletkezett a keresztyénség, a reformáció, most pedig azt várjuk, hogy ebből a mai apokaliptikus krízisből egy új kegyelmi idő támadjon.

Ne habozzunk – cselekedjünk! Elsőként azt kell megkeresni, hol a leggyengébb láncszem közösségi életünkben. Úgy tűnik, hogy ez nem más, mint a vészes fogyatkozás. Másik gyöngeségünk: a népnemzeti

gondolat és öntudat szinte teljes hiánya. A magyarság lelki és szellemi állapota depressziós, nihilista. Ami azért roppant veszélyes, mert a köteles honfi bú tovább bomlaszt, alattomosan rombol.

Ne borongjunk – higgyünk ösbizalommal! Legyünk derűsek, mert ha ez a belső változás végbemegy, már nem reménytelen a helyzetünk. Az édesanyai tisztet pedig a legmagasabb méltóság szintjére kell emelni, és olyan közállapotot teremteni, ami elvezet a vészes fogyás megszűnéséhez.

Tudjuk, hogy korunk embere kívülről irányított. Ez azért jelent hatalmas veszedelmet, mert a médiák, a tömegkommunikációs eszközök révén a politikusok és a különböző érdekszövetségek képesek játszani könnyedséggel manipulálni az embermilliókat. Ezért olyan biztos a szociálliberális hatalom abban, hogy ha – kívülről hatva – elveszi a pénzt, az emberekben menten elapad az élet melletti elkötelezés, a gyermekvállalás.

Szemléletváltásra van szükség. Haladéktalanul. Ne siránkozzunk örökösen, ne hivatkozzunk szüntelen a nehézségekre, mert a tatárjárás után sem volt magasabb az életszínvonal, a mohácsi vést követően is meg kellett maradni. Vagy „Nekünk Mohács kell!”, az, hogy nemzeti tragédia előzze meg az ébredést?...

Új népesedési, új kultúr- és új gazdaságpolitikát kell teremteni. Ha mindezt sikerül elérni, akkor Széchenyivel elmondhatjuk: „Magyarország nem volt, hanem lesz!”

Es merjünk végre önmagunk lenni! Hisz a magyar ember emberségéhez épp úgy hozzátartozik magyarsága, mint a románéhoz román, a cseh emberéhez cseh, az oroszéhoz orosz mivolta. Képtelenség azt állítani, hogy amíg a román mint román, a cseh mint cseh, az orosz mint orosz – ember, addig a magyar mint magyar – sovinszta-nacionalista. Cáfolhatatlan tény, hogy kinek-kinek nép-nemzeti mivolta az emberiségnek lelkeségben, sorsban, kultúrában, küldetésben, közösségvállalásban megkülönböztető jegye, egyben az egyetemességet gazdagító értékrendi jegye is. A nemzet, mint etizált nép eme sajátos értékrendje nélkül elveszítheti, el is veszíti önmagát. De megmarad, ha ragaszkodik saját értékrendjéhez.

Sajnos ettől még elég távol tartunk, ismeri el az író. Hihetetlen, hogy képes valaki szemrebbenés nélkül előre jelezni, hogy évente 50 ezer lélekkel fogy az ország lakossága. Felfoghatatlan, hogy ez az oly sokat szenvedett nemzet protestálás helyett birkamód túri, hogy a század közepére 15 millió helyett csupán 6-7 milliónyi magyar legyen

(lesz?) a Kárpát-medencében. Beletörődik abba, hogy ne legyen magyar feltámadás! Kertelés nélkül ki kell mondani: ez az Isten és a nemzet ellen való legsúlyosabb véték.

Tiltakozhat-e bárki tiszta lelkiismerettel ez ellen a nemzetféltő majdnem-anatéma ellen!?...

Egyetlen felelősen gondolkodó polgárnak sem szabad az intellektuális becstelenség fertőjébe, a megvásárolhatóság bűnébe esni, sem pénzért, sem juttatásokért! Legyen közülünk ki-ki kovásszá, életet sarjasztó szent százalékká, olyan elitté, aki a hamis identitás mélységében vergődő megtévesztett honfitársainknak képes visszaadni igazi önazonosságukat. Hogy a magyarság az agónia népéből a megmaradás népévé, nemzetévé legyen ismét. Hittel hirdessük, szólít fel az író Cato híres mondását parafrázálva: „Ceterum censeo Hungariam esse salvandam.” Azaz: „Egyébként azt tanácsolom: Magyarországot meg kell menteni!”

Reformáció, 2002. július

Kapu, 2003/3.

KICSODA LEGYEN IRGALMAS NEKÜNK?

Az a fogalom, amely körül minden más gravitál ebben a könyvben: a minőség forradalma. (Sándor András: *Kicsoda legyen irgalmas nekünk*, B-A-Z. Megyei Tanács és a Magyar Írószövetség Észak-magyarországi Csoport kiadása, 1989.)

Bár a tanulmányok témájukban nagyon is különböznek egymástól, a Németh László-i gondolat jegyében megvalósuló írói szándék meggyőző egységbe fogja össze azokat.

Sándor András mély meggyőződéssel hirdeti, helyenként szenvedélyesen sürgeti a minőség érvényesítését. Az író okfejtése annyira meggyőző, hogy egy-egy dolgozat végén magunk is úgy érezzük, hogy a minőség forradalma valóban parancsoló szükségszerűség. Ez a könyv komoly erkölcsi tett.

Az író az ügynök elkötelezett alkotó értelmiségi felelősségével kritikusan vázolja fel azt a folyamatot, amely a nyolcvanas évek magyar valóságához vezetett. Nem szépítget, és nem részrehajló: egyenesen kimondja azt, amiről már rég beszélni kellett volna. Nem akar sokkolni, de az, amiről beszámol, megdöbrent, felkavar, elszomorít, felháborít – és állásfoglalásra késztet. Ez is a célja.

A tanulmánykötet a közeli múlt magyar valóságának egyféle leképezése. Ezt a ténymegállapítást azonban pontosítani, finomítani kell, mert igaz ugyan, hogy Sándor András a nyolcvanas évek magyar társadalmára koncentrált, de mivel itt nem esetleírásról, hanem inkább oknyomozásról van szó, neki nem annyira a végeredmény a fontos, mint inkább a miértetek, a hogyanok feltárása. Ehhez viszont korokon és tereken át ingázva, hol a múltba, hol meg a még alakatlan potenciális jövőbe kell utaznia. Hadd érzékeltessük ezt egy példával.

A közelmúlt történelmének egyik legvéresebb kezű diktátora, Sztálin valójában a minőség ellenében gyakorolta a hatalmat, mert – szellemi rövidlátó lévén – nem ismerte fel, hogy nem „a dolgok természetét” kell a „szavak alá rendelni”, hanem „az új jelenségek természetéhez” kell szavakat találni. A dolgok illetén állásából pedig az következett szükségszerűen, hogy a szovjet hatalom „testvéri ölelésében” vergődő magyar társadalom közel negyvenöt éven át arra kényszerült, hogy „visszafogja” magát.

Németh László írói nagyságára és gondolkodásának mélységére vall, hogy kiállta a XVIII. század egyik legeredetibb filozófus-írójával, Jean-Jaque Rousseauval való párhuzamba állítást. Ami Rousseaunál a „nature”, az Németh Lászlónál a minőség forradalma. Úgy érezzük, hogy a két fogalom valahol tényleg egy töről fakad: egyrészt jelzik azt, hogy a társadalom történelmi mozgása folyamán többször is mellékösvényre és zsákutcába tévedt, másrészt maguk e fogalmak képviselik azt a mércét, amelyhez – az egyre súlyosabb bajokat megelőzendő – a társadalmi gyakorlatot igazítani kell(ene). Annál is inkább megszívlelendő ez, mert a mai társadalmi gyakorlat a jó szándékú figyelmeztetés ellenére egyre inkább elszakad a természet(es)től, a hitelestől, attól, amit csakis a minőség képviselhet. És forradalom ide vagy oda, az „inegalité parmi les hommes” sem szűnt meg, csak a „koordinátái változtak”.

És milyen furcsa: annak idején sokak szemében a minőség forradalma egy külön elme agyszüleményének tűnt ahhoz, hogy félszázad múlva parancsoló szükségszerűségként váratlanul felbukkanjon. Ez a talány magyarázatot követel: tulajdonképpen arról van szó, hogy az átlagember, a társadalom egésze csak most ismerte fel azt, amit a gondolkodó Németh László már ötven évvel előbb tisztán látott.

Hol tart a fordulat után a magyar valóság? Meglehetősen az elején, mert az új életminőséget még mindig az anyagi javakban (például a gépkocsik számában) mérik, az ország fogyasztás-mámorra vágyik, holott a minőségi élet – természetesen az anyagi javakkal együtt – csakis a kulturálisban, a szellemi értékek univerzumában teljesezhet ki.

Az ország, a nemzet boldogulásának elengedhetetlen feltétele az információk akadálytalan áramlása, a szellem szabadsága. Ennek a követelménynek a jegyében sürgeti Sándor András a politikai intézményrendszer reformját, az eleven élethez történő igazításukat, tudva, hogy „a mozdulatlanság: halál”, míg a mozgásban legalább benne van „a túlélés esélye”.

A voluntarista politikai gyakorlat felszámolásakor természetszerűen megnő a szerves fejlődés gondolatának a jelentősége. Mi pedig igen-csak tudjuk, hogy az elmúlt negyvenöt esztendőben nálunk – és más totalitárius rendszerekben – mindent a központi akarat döntött el. „Minden felülről jött: a rendelettömeg is, az életszínvonal is”. Ilyen körülmények között az emberek szemében egyedüli mentsvárnak a magánszféra ígérkezett, amelytől azt remélték, hogy ott legalább nem kell alakoskodni, az ember önmaga lehet. Hogy később kiderüljön, ez

is féligazság. Félig valóság, félig illúzió. A nagy testvér masszává gyűrő hatalmas mancsainak a szorításában teljes volt a kiszolgáltatottság. Hát csoda, hogy felszabadulva, most olyan erővel követeli minden józan gondolkodású ember: tessék visszahelyezni jogaiba az egyént, tessék tiszteletben tartani az emberek alapvető jogait és méltóságát. Nincs sajnálatra méltóbb, mint a jogaiból kiforgatott, méltóságától megfosztott kisember.

Bevallom, nekem igen rokonszenves az az írói bátorság, ahogy szembeszállt a bolsevista diktatúrákban sokáig dívott ama felfogással és gyakorlattal, amely saját múltunkból csak azt volt hajlandó elismerni és tudomásul venni, ami a hatalom gyakori önös érdekeivel összhangban állt. Miközben az igazság így hangzik: „Múltunk, máig vezető utunk mindenestül a mienk.”

Így látta ezt szerencsére Gorbacsov is, aki – a minőségeszmény jegyében – kritikusan nézett szembe a múlttal, biztos kézzel lebbentette fel a fátylat a hibákról, igyekezett megnyugtatóan kipucolni az akolt. *„Kimond dolgokat, amelyeket többé nem lehet visszavonni, feltár, leleplez, és ezzel olyan lépést tesz előre a történelmi sakkjáblán, amely az egész 'állást', az egész konfigurációt felforgatja és átrendezi...”* Az is Gorbacsov politikai nagyságára vall, hogy felismerte és kijelentette azt, amit a szocialista gyakorlat hosszú évtizedeken át tagadott: az emberi szubjektivitás jelentőségét, a személyiség történelemformáló erejét.

Gondolnánk-e, hogy a mi Szent Istvánunk, „az európai méretekben ‘avantgarde’ király”, ezerszáz évvel ezelőtt maga is az avantgarde jegyében hozta valóban történelemformáló törvényeit és rendelkezéseit? Nagy királyunk Európa ítélete szerint „a minőség reprezentánsa” volt.

Milyennek képzelet el Sándor András Magyarország és a világ jövőjét? *„Még nem vagyunk túl a krízisen, de már földereng egy lehetséges jövő biztatása: integrált világ gazdaságban a nemzeti kultúrák változatosságának létállapotában élő emberiség képe.”* Ebben a folyamatban igen fontos a nemzeti identitás megőrzése, *„mert a nemzetek között...csak annak van helye, amelynek jól megkülönböztethető azonosága van.”*

Észak-Magyarország, 1990. július 28.

GARABONCIÁS KÉPZELETBELI UTAZÁSAI

Képzeltbeli erdélyi utazásra hív bennünket Peregrinus, alias garabonciás Paizs Tibor. „Ezeréves államiságunk évfordulóján” „Honfoglalási Emléktúrára”. (*Erdélyi prikulicsok, Timp Kiadó, 2008.*) Mert „Erdély visszajár”. Ha másként nem, ábrándjainkban, szép emlékeztünkben mindenképp.

Ne fosszuk meg hát magunkat a sok felemelő és, sajnos, még több torokszorító, ámde tanulságos élménytől, csapjunk a lovak közé, és eredjünk az író nyomába. Legalább néhány fontosabb állomáshelyre kísérik el.

A történelmi/kultúrtörténeti utazás első állomása a Nagy Magyar Alföld és a történelmi Erdély között fekvő Nagyvárad, mely Vitéz János püspöksége és Janus Pannonius idején élte aranykorát. Várad a humanista kultúra és művészetek városa volt. Szellemes, könnyed, nyílt és szabadgondolkodású, fogékony minden új iránt. Sajátos földrajzi fekvésénél fogva a történelem kiszámíthatatlan széljárásai okán változó intenzitással bár, de jelentős központja volt a magyar szellemi életnek. Tatárdúlás, török invázió... oly mérhetetlenül pusztította, hogy az 1720-as összeíráskor Váradnak mindössze 216 lakosa volt. De mivel „az Élet élni akar”-t Váradon is, a város élete odafejlődött, hogy 1789. május 26-án már megtartották az első magyar nyelvű színielőadást. Ady zsenijének és a Holnaposok körének köszönhetően pedig Várad a 20. század elején a magyar irodalmi élet központja lett.

Sokan megírták már, hogy Erdélyt hosszú századok óta a magyarok mellett a betelepített szászság és a tatárdúlás után folyamatosan beszivárgó románság lakja. Mindhármuk hazája volt, azzá lett. Meghatóan szépen és igazul fogalmazta meg ezt a gondolatot Kós Károly, egyszerűen és érzékeltetve az egymás iránti türelmet, emberies légkört, amely jellemzően Erdély földjén évszázadokig uralkodott: „...*Ezer esztendő nagy idő még népek és kultúrák életében is, de ezer esztendő alatt Erdély földjén egyik nép és egyik kultúra sem tudta és nem is akarta a másikat a maga képére átformálni. Külső erők néha megpróbálták ezt nagy áldozattal, de kicsi eredménnyel és végső siker nélkül. Ellenben a három együttélő kultúra tudattalanul állandó és soha egészen meg nem szűnő törekvése volt, hogy faji természetének megtartásával olyan*

közösségeket vegyen magára, melyek különvalóságaik ellenére is típusosan erdélyivé tegyék. Más nép az erdélyi magyar, mint a magyarországi, más a királyföldi szász, mint a németországi német és más az erdélyi román, mint az ókirályságbeli; fizikumban is más, de mentalitásban éppen az. És ha megmaradt a román románnak, a szász németnek és a magyar és székely magyarnak, de egymástól való különbözőségük mellett jellemzi őket és minden kulturális megnyilatkozásukat az a közösség is, melyet a megmásíthatatlan és örök természeti adottságokon kívül a közös sors, az élettel való közös küzdelmek közös formái determináltak. Ez a megnyilvánuló közösség éppen az a speciális erdélyi psziché, amit egyik erdélyi népnek Erdély határain kívül való nemzettestvére sem értett és érthetett meg soha.

Hogy mi lesz Erdély népének és kultúrájának útja a jövőben, az jó részben Erdély népeitől függ. A história bizonyítása szerint Erdély azoké a népeké volt, akik ezt a földet, ezt a sorsot és ezt a pszichét vállalták és azoké lesz a jövőben, akik azt a jövőben vállalni fogják. Erdély sorsa akkor volt a legboldogabb, kultúrája akkor virágzott ki leggazdagabban és legteljesebben, amikor népei egyakarással vállalták a külön erdélyi sorsot és építették azt külön erdélyi eszükkel.

...De amely nép valaha is elejtette Erdélyt, az a nép és kultúrája el-esett itt a múltban és el fog esni a jövőben is menthetetlenül...”

Ámde változtak az idők és a helyzetek, s velük együtt titkon változtak a sanda szándékok is. Az „elsőbbség” okán kizárólagosságra törekvő – a történelemhamisítástól sem visszariadó – bizantin román politika mesterséges törésvonalakat hozott létre a három nép között. A román-magyar viszonyban ez az ellenségeskedés a 18. század első harmadában kezdődött a nagy koholmány: az új eredetmítosz, a dákoromán elmélet térnyerésével, „román részről az őshonosi jog követelésével”.

A fiatalabb nemzedékeknek már sejtésük sincs róla, hogy például az Érchegység lábánál fekvő Belényes valamikor magyar város volt, és a váradi katolikus püspökséghez tartozott. S csak azt követően kezdett elrománosodni, miután 1777-ben Mária Terézia a görögkatolikus püspökségnek adományozta a várost, és 1810-ben templomot építtetett nekik. Ezt követően aztán a hegyekben meghúzódó románok lassan lebátorodtak a völgybe. Hamarosan már az ortodoxok temploma is állt. Úgy szaporodtak, mint amikor magot szórnak a földbe, a magyarok pedig pusztultak. Ma már mindössze néhány magyar családot találni a városban.

Itt, a Mócok Földjén születtek a magyarok legvérmesebb ellenségei: a 18. században Horea és Crisan, a rákövetkezőben Avram Iancu,

a 20.-ban a vasgárdista költő-miniszter Octavian Goga, legutóbb pedig „a gyakorta magyar jelmezben mutatkozó körmönfont politikus, Petru Groza, aki a megtévesztésig magyarbarátnak hirdette magát”.

Vaskóht, Verespatakot, Hátszeget... az Érchegységet elhagyva követjük Peregrinust Kalotaszegre, annak is a fővárosába, Bánffyhunadra, amelynek főterét fiatornyos Árpád-kori református templom uralja. Széttéekintve a tájékon, fájdalommal tapasztaljuk, hogy Kalotaszeg magyar szigetét már nemzedékekkel előbb utolérte és hatalmába kerítette a fehér pestis, az egykézés, akárcsak az Ormányságot. Ezt a magyar szigetet is azért fogjuk elveszteni, mert ahelyett, hogy a magyar anyák teleszülnék és belakná a magyarság, veszedelmesen öregszik, pusztul. Szálláshelyet készítve ez által a környező hegyekből lavinaként lezúduló betelepülő románságnak.

Hasonló kép fogad Erdély fővárosában, Kolozsvárt. Itt is folyamatosan és gyorsuló ütemben fogy a magyar. Egy 1797-es kimutatás szerint Kolozsvár 14.522 lakosa közül 530 a román nemzetiségű, és 13-an vallották magukat zsidónak. Száz évvel később, 1891-ben Kolozsvárnak már 33 ezer lakosa van. Az 1910-es népszámláláskor a lakosok száma csaknem 61 ezer. A nemzeti megoszlás aránya a következő: 83 százalék magyar, 13,4 százalék román, 2,8 százalék német, 1,2 százalék egyéb. Nagyjában-egészében ez volt a helyzet Trianon, a főhatalomváltás után is. Amikor 1930-ban a román állam rendez népszámlálást, a város össznépessége 103 ezer. A lakosság román részének számaránya 49 százalék, az összes többi, nem román nemzetiségű teszi ki az 51 százalékot.

A természetellenes gyors arányeltolódások ellenére a román politikai elit még mindig elégedetlen. Azt követeli, hogy miután az ország népességének nyolcvan százaléka színromán, hasonló arányokat kell elérni az erdélyi településeken is. Az üzemek és vállalatok alkalmazottainak nemzetiségi megoszlása hirtelen nagyot változott. Különösen a „sokoldalúan fejlett szocialista társadalom” idején a kisebbségek, zömében magyarok tömegestől váltak munkanélküliekké, földönfutókká.

A tudatos pusztítás tovább folytatódik. Nemcsak az élőket pusztítják, feldűlják a temetőinket is. Ez Kolozsvárt a nekünk oly drága Házsongárdot jelenti. Ebben a messze földön híres temetőkertben nyugszanak – ha tudnak(?) – a város egykori világi és egyházi előljárói. Ide temették szellemi nagyjainkat: az anyanyelvű oktatás élharcosát, a tudós Professzor Apáczait, a zsoltárköltő Szenczi Molnár Albertet, a betűmetsző, nyomdász Misztótfalusi Kis Miklóst, a népköltési gyűjtő Kriza Jánost, Bölöni Farkas Sándort, az Amerika-utazót,

Brassai Sámuel, az utolsó polihisztort. Itt pihen Reményik Sándor és Dsida Jenő költő, az író és építész Kós Károly, a transzilvánizmus lelke, Szabó T. Attila, a híres nyelvész, a humorista Bajor Andor, Szilágyi Domokos költő...

Azt beszélük, hogy szemközt a temető bejáratával éjszakánként megjelenik a város hóhéra, Rettegi József. Szakasztott úgy, ahogy százvalahány éve a városi tanács költségén elhantolták. A hóhér házába soha senki nem költözött be, s bizony jól tette, mert, lám, visszatért a gazda. A kolozsváriak azt is tudni vélik, miért tért vissza. Mert a hatóság felmondta több mint száz éve bérelt helyét, öröknek hitt otthonát a Házsongárdi temetőben.

Kolozsvár híres sírkertjét 1585-ben nyitották meg, s még a közel-múltig is csupán elvétve lehetett román nevet olvasni valamely fejfán. Ám az utóbbi egy-két évtizedben a halottak kertjében is elkezdődött az „asszimiláció”. Ma a temető főútjai mentén egyre ritkább a magyar név a köveken. Az ősi sírokat kihantolják, s a betelepődők még életükben felépítik a maguk „hivalkodó, bizánci cifraságú kápolnáit”. Sátáni honfoglalás! Egy ilyen akció során lakoltatták ki a kolozsvári hóhért is – meséli Peregrinus.

A Mezőség – az író szülőhelye – a legszomorúbb példája a magyarság pusztulásának Erdélyben. Nem véletlenül nevezte Makkai Sándor Holttengernek. Peregrinus így jellemzi a vidéket és magyarjait: *„Nyelvemlékeink szavait ma is használó, zárkózott lelkű, egyenes beszédű emberek földje. Árva magyarok világa a Mezőség. Mert vagy ők kerültek Isten háta mögé, vagy Isten fordult el tőlük. Ámbár az is lehet, hogy a gondviselés intézte így a dolgot, s hagyott meg egy szakajtónyi apró magyar falvat ősi nyelvében és szokásaiban, hogy legyen majd jó mag az új vetésre. A kérdés mármost az, mikor aratják a konkolyt, s szántják az ugart, s hogy lesz-e új vetés egyáltalán.”* Senki olyan lényeglátóan nem ábrázolta íróink közül a magyarság pusztulását a Mezőségen, mint Nyirő József a Néma küzdelemben. De senki sem mutatta be annyira sokoldalúan ezt a tájat és embereinek életét, mint a hányatott sorsú Wass Albert. Nem feledhetjük, persze, Sütő Andrást, anyanyelvünk nagy mesterét, akinek színművei, költői esszéi...szintén e tárgyban íródtak.

Mohács és a rákövetkező századok háborúi, dúlásai, gyűjtogatásai, fosztogatásai, véres forradalmi... mind Erdély magyarjait fogyasztották. Nem maradt más nyomában, csak a pusztaság. Amit az élet törvénye szerint be kell népesíteni, belakni. És ők jöttek, jöttek, megállíthatatlanul... De *„megtapodta ezt a népet a maga fajtájabeli*

földesúr is, mikor szolgalelkű igyekezetében, hogy kedvében járjon Bécsnek, s megkapjon egy-egy méltóságos, netán kegyelmes címet, több évszázados birtokukról űzte ki a református magyarokat, s adta valamely román felekezetnek, hogy majd a hittérítő pópa a maga oldalára vonja őket... Ilyen módon is pusztult s vész mai napig is az erdélyi s vele a mezőségi magyar.”

Marosvásárhelyen, a Székelyföld fővárosában Peregrinus sorra idézi a város emlékezetre érdemes nagyjait. Itt (a Postaréten) választották fejedelemmé II. Rákóczi Ferencet; itt élt a nyelvművelő Aranka György; itt védte „nyelvünk s lelkünk maradék javait” a mezőségi gyökerű Sütő András; Kazinczyban itt fogant meg az *Erdélyi levelek*; itt kapta vissza őrnagyi rendfokozatát Petőfi; az itteni Vártemplomban mondták ki Európában elsőként a vallásgyakorlás teljes szabadságát, amit aztán... a tordai országgyűlés megszavazott; itt áll a Teleki Théma, az első magyar közkönyvtár, s végül, de nem utolsó sorban itt élték a Bolyaiak.

Peregrinus nyomában a Székelyföld felé tartunk. Székelyföld! Itt él az erdélyi magyarság jelentős része: „Csaba királyfi népe, a maroknyi székely”. Orbán Balázs, Kriza János, Benedek Elek, Nyirő József, Tamási Áron, Bözödi György, Gábor Áron, Mikes Kelemen, Dózsa György, Kányádi Sándor, Kőrösi Csoma Sándor, Bölöni Farkas Sándor ...mind-mind e föld szülötte. Székelyföldön járva-elve, óhatatlanul belebotlik az utazó abba a fel-felhorgadó kérdésbe: kik is valójában a székelyek? Sokan tették fel ezt a kérdést és sokféle választ adtak rá. Tény, hogy ízig-vérig magyarok. Érdekesebb ennél az a nem minden alap nélkül való feltételezés, hogy a máramarosi románok tulajdonképpen elrománosodott székelyek. Hisz viseletük (főleg a nőké) csaknem megegyezik a székelyekével, kézügyességük, virtusuk, vérmérsékletük nem különben. Mindkét népcsoport hagyománya a kapuállítás. A kapu pedig itt is, ott is egyazon formájú, jelképrendszerük is azonos, pusztán feliratuk nyelve más.

Nem szólhatunk az erdélyi magyarságról úgy, hogy ne tennénk említést a Kárpát-karélyon túlra vetődött/menekült csángó-magyarokról, akik hosszú évtizedek óta élet-halál harcot vívnak a tűzzel-vassal asszimiláló román politikai hatalommal.

A keleti végekről Peregrinus nyugatnak veszi az irányt. Útközben felkeresi Szamosújvárt, az erdélyi örménység fővárosát, hogy bepillantson a hírhedett szamosújvári börtönbe, melynek temetőkertjében alussza örök álmát a leghíresebb magyar betyár, Rózsa Sándor, az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc feltétlen hive és harcosa.

Désen áthaladva érünk Nagybányára. Ez a város juttatja eszünkbe a kormányzót, nagybányai vitéz Horthy Miklóst, szülőhelyéről pedig Németh Lászlót. Nagybányán járva-keelve felidézzük a híres Nagybányai Festőiskolát, a századelő művészeti szemléletének nagy megújítóit. Koltón élvezte Petőfi Teleki Sándor gróf vendégszeretetét.

Dél felé tartva Aradra, a vértanuk városába visz utunk. „Hiába ígérték a cáriak a hadvezetésnek szabad elvonulást, Haynau tizennégy tagú ítélőszéket állított ellenük.” Október 5-én az ítéletek ismertek. A vár sáncai mentén már felállították a bitókat. Az ablakok sötétek, keretükben csak a gyertyák lángja imbolyog. A vad gróf, a szemtanú Teleki Sándor így vall róla: „Szomorú és sötét volt az éj. A Maros is gyorsabban látszott folyni mély vizével, mintha valami titkos katasztrófától fenyegetve futna a folyam.”

A névsor megrendítően hosszú. Idézzük emlékezetünkbe a neveket: Kiss Jenő altábornagy, Dessewffy Arisztid és Schweidel József tábornokok, Lázár Vilmos ezredes. Őket, négyüket agyonlőtték. Aulich Lajost, Damjanich Jánost, Knézic Károlyt, Láhner Györgyöt, Leiningen-Westerburg Károlyt, Nagysándor Józsefet, Poeltelmburg Ernőt, Török Ignácot és Vécsei Károly tábornokokat felakasztották. És még további százakat. Ők valamennyien a legtöbbet, az egyetlen, az életüket áldozták a nemzet érdekeinek következetes képviselőikéért. Amikor rabtársait összegyűjtötték, hogy a vesztőhelyre menjenek, Poeltenberg keserűen jegyezte meg: „Szép kis deputáció megy az Úristenhez, hogy a magyarok ügyét képviselje”.

A szabadság szent eszméjét hirdető Szabadságszobrot (Zala György szobrászművész remeke) 1890. okt. 6-án állították fel a város főterén. Ám az „új honfoglalók” 1920-ban a várbörtönbe zárták, innen szabadult több évtizedes fogságából 1999. okt. 6-án.

Búcsút intve Aradnak – a Hunyadiak ősi várának érintésével – Peregrinus Váradon fejezi be nemzetféltő kitűnő kultúrtörténeti utazását.

*

Ismerve a mai közoktatás siralmas helyzetét, a mindent átítató kozmopolita szellemet, a történelem oktatás erős furcsaságait, jó szívvel ajánljuk tanároknak és diákoknak az Erdély magyar múltját felbúvárló – Kazinczytól megihletődött (?) – élményt nyújtó szellemi utazást.

Kapu, 2008/6-7.

A FÁTUM SZORÍTÁSÁBAN

Elég magabízónak kell lenni ahhoz, hogy valaki regényt írjon a testi szerelemről. Tehetség, kurázsi, kellő tudás és a tárgyban való jártasság kellenek legalább hozzá.

Paizs Tibor kisregényei (*A boldog bűn, Tekla*, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005.) Erősz birodalmába vezetnek. Az első elvontabban, esszészerűen ragadja meg a témát, vezeti kézen fogva az olvasót az útvesztő ösvényein.

A második opus lényegében ugyanazt a jelenségvilágot írja le egy hasonló habitusú és életszemléletű hölgy drámai mozzanatokkal sem nélkülöző eseménygazdag életútját követve.

Ugyancsak nehéz dolga lehetett az írónak, hisz az érzelmek világa távolról sem olyan egyértelmű, mint a racionálisnak az univerzuma. Itt semmi sem kiszámítható, semmiről sem lehet tudni, hogy bizonyos-e, végérvényes-e, ellenkezőleg, minden gomolyog, homályos, határozatlan és egymásba tűnő. Az affektív jelenségek, megnyilvánulások íróilag sokkalta nehezebben motiválhatók, a formális logika szillogizmusa Erősz világában többnyire fabatkát sem ér. Az érzelmek, vágyak, szenvedélyek amőbaszerű mozgásából karaktereket formálni, ez bizony ugyancsak próbára teszi az alkotó talentumát. Paizs Tibor szerencsésen megbirkózott a maga szabta feladatokkal.

Az első kisregény főhőse, Kora „*A szerelem rajongójaként lélegzett, így érzett, gondolkodott, beszélt, s tett bármit teljes életében. (...) A dolog lényege, s egyben a helyzet fonáksága, hogy bár szeretőnek született s akként is élt, szeretőnek, szenvedélyesnek lenni, számára csaknem elviselhetetlen megpróbáltatást jelentett.*” Hogyan, hisz!?!...Ember legyen a talpán, aki a női psziché rejtelseiben annyira-amennyire képes eligazodni!

Valójában mind a két kisregény a női testiség, az értelem ellenőrzése alól kiszabadult szenvedély apoteózisa és bukása.

A boldog bűn hősnője a testi szerelemben vélte megtalálhatni a hön áhított életteljességet. Kora egyetlen hatalmas szenvedélynek élt, benne kereste, kergette, űzte az elképzelt ideált. Élő-eleven magából akart emléket állítani Erősznek. Rögeszméje, ama tévedése melletti konok

kitartása, hogy az ember a pusztá testiségben is megtalálhatja az abszolútumot, az évek folyamán sok fájó kudarcának lett a forrása. A valóságosan makacsul az eszményt megtestesülni akaró Korának ismét és újfent keserűen kellett tapasztalnia, hogy mindaz, amit eladdig ezen a téren kapott az élettől, csupán hitvány utánzata, szurrogátuma annak, amit annyira áhított. Ezért volt oly boldogtalan, noha a boldogságot kereste szüntelen.

Ugyanazon végzetes tévedés foglya a második kisregény főhőse, Tekla is, aki gazdagodó élettapasztalata ellenére sem volt hajlandó revidálni életszemléletét. Elmagányosodása, megkeseredettsége szükségképpen: csökönysége okán fokozatosan kiszívetelődik az ezerarcú életből.

Ám dacára annak, hogy férfitől férfihoz csapódva újra meg újra üldözőbe veszi az elérhetlent, Tekla megőrzi morális tisztaságát. Mert szerelmeinek célja nem a pusztá kéj, hanem valami más, olyas valami, ami sajátosan emberi. Miközben úgy követi tévhitét, mint egy alvajáró, égő vágya, nem csituló szenvedélye, magasabb rendű értékke szublimálódik, etikum és esztétikum hatja át.

Paizs Tibor a női psziché jó ismerője, annak mégoly eldugott zugában is eligazodik.

Hogy egyáltalán léteznek-e olyan nők, mint a regénybeliek? Lehet. Nem tudjuk. De nem is érdekes. A kiteljesülő lélekrajz az, amit az olvasó valódi nyereségként a magáénak tudhat. Két különös teremtmény élete belső történéseinek élményt nyújtó leírásával, írói tükrével lesz gazdagabb.

Paizs Tibor fontos építkező elve az a sajátos optika, amely szerint a testi kapcsolatokban teljesülni vágyó szerelem túlmutat önmagán. A szerelem – teremtés. Amely mintegy előképe a vele hasontermészetű alkotásnak. A teremtett pedig azáltal, hogy van, létezik, mintegy az alkotás rendelkezésére áll. Ennek az írói optikának az érvényességét nyomatékosítja az a körülmény is, hogy Tekla maga is szerkesztő, író. S hogy tevékenységének színhelye, a kiadó, szintén a szellemi alkotás jegyében áll.

Kora és Tekla a végletességnek, egy rögeszmének a rabjai. Életük nem személyes sorsuk nyomán alakul. Nem is alakulhat, hisz nincs is sorsuk. Nekik végzetük van.

Ilyen fátumos a két nem egymásra utaltsága, szükségszerű összetartozásuk. Miközben férfi és nő folyton gyötrik egymást, küzdve ki-ki személyes felségterülete „sérthetetlenségéért”, „jogaiért” a másik ellenében, képtelenek egymás nélkül élni, létezni.

Platón mitikus költői képe jut eszünkbe erről. Az istenek, engedetlenségükért, azzal büntették meg az eredendően kétnemű embereket, hogy hosszmentén ketté vágták és arra kárhoztatták őket, hogy fél lábbon ugrálva keresse ki-ki a másik felét, s csak azok legyenek boldogok, akik – megtalálva tökéletes másukat – újraegyesülnek. Csakhogy az emberek zöméből hiányzik a kellő kitartás, beérik a hozzájuk többé-kevésbé hasonlóval. (Kompromisszumok világában élünk!) Ezért tengernyi a boldogtalan, és fájdalmasan kevés a boldog ember a világon.

A két hősnő élete is ilyenszerű végtelennek tetsző keresésben telik. Bár Kora és Tekla a fátum szorításában vergődve élik különös életüket, s bizonyára sohasem fogják elérni az abszolútumot és megismerni a tökéletest, amire olyannyira vágytak, személyiségük megkapóan szép írói rajza – megismerve – bizonyára enyhítene keserűségükön, kárpótolná őket az elszenvedett kudarcokért. Ha élő személyek lennének, nem pedig az írói fantázia teremtményei.

Nyugati Magyarság, 2006/3.

„AZ IGAZAT MONDD...”

Szép és igaz gondolat: csak a múltunkkal együtt vagyunk egész (Illyés Gyula). Aki nem tudja, honnan jön, azt se igen tudhatja, merre tart. Ezért kell megőrizni „minden hajszálat történesek milliomod részét” is – mondja Nagy Gáspár „...nem szabad feledNI” című, 56-ot idéző verskötetében (Püski, Budapest, 2002.).

Nem véletlenül hívták a milliokat „a múltat végképp eltörölni...” a történelem voluntaristái és nagy manipulátorai. Ugyanolyan alávaló szándéktól indítva törekedtek, igyekeznek kilúgozni az utódállamok többségi hatalmai a kisebbségi magyarságból saját történelmének tudatát, megfosztani őt múltjától, identitása archimédeszi pontjától, hogy aztán komolyabb ellenállás nélkül átgyúrhassa, beolvaszthassa, eltüntethesse.

A szovjet típusú totalitarizmus – a történelemnek ez a vadhajtsa – csírájában semmisített meg mindent és mindenkit, ami, illetve aki a legcsekélyebb mértékben is eltért a megadott sémától.

Kivezették a városfalon kívül(...)

*aki állítólag másképp akarta építeni a várost
illetőleg az addigi gyakorlattal
és a fejével nem tudott mit kezdeni
ezért is „megváltás volt számára a kövezés...”.*

(Aki állítólag)

„...dehogyan is voltam bátor „- mondja önmagáról köteles szerénységgel a költő – „csak éppen nem mertem félni”. Aki tetemre hívta a névtelenségbe burkolózó hóhérokat, abban tényleg nem a félelem volt az uralkodó érzés. Persze a bátor is fél (csak a vakmerőnek nincsenek félelmei, mert nem számol a lehetséges következményekkel), de ő az igaz ügy iránt érzett mély meggyőződés erejével, a többséggel ellentétben, képes legyőzni magában a bénító félelmet. Innen az erkölcsi fölény:

a sír
a sír
Nincs sehol
(...)
a gyilkosok
a gyilkosok
se ITT
se OTT

(p.s.)

egyszer majd el kell temetNI
és nekünk nem szabad feledNI
a gyilkosokat néven nevezni.

(Öröknyár: elmúltam 9 éves)

Az '56-os magyar forradalom és szabadságharc, Nagy Imre és eszmétársainak világra szóló tette máig keresi méltó helyét történelmünkben. Mert a hatalom döntéshozó terein máig ott nyüzsgögnék, gáncsoskodnak – időről-időre regnálnak is – a letűnt világ kaméleonjai.

Megvallom, irigykedve csodálom az igazságnak azokat a napszamosait, akik nehéz időkben is „mondták a magukét”. Akikben a bizakodás messze túlmutatott a szkepszisen. Akik jól tudták, hogy a reménykedés nem tétlen csodavárás, és volt erejük áldozatot hozni azért, hogy legszebb álmaink valóra váljanak. Az igazi szolgálat mindig cselekvő és kötelezően a humánus irányába mutat. Ilyen belső kényszerből születtek Nagy Gáspár Nagy Imre emberi nagyságát, ötvenhatot és annak messze sugárzó szellemét idéző versei.

A múltat nemcsak be kell vallani, hanem vállalni is muszáj. Addig nem lehet feltámadás, ameddig nincs megtisztulás. Nagy Gáspár alkotói krédója a nemzet gondjain érzett felelősség jegyében áll. A költő emlékezik, emlékeztet, eszméltet, s ez mélyen emberi, még akkor is, ha, mint itt, a visszatekintés tárgya drámai vagy tragikus (jelentés)tartalmakkal teli. Nagy Gáspár költészete, a kiemelkedő esztétikai teljesítményen túl, erkölcsi etalon számunkra.

Ezt a nyitott életművet az alkotónak az elnyomó hatalomhoz való kritikai viszonya definiálja, Nagy Gáspár költészete ezen a gondolati alappilléren nyugszik. Az ellenőriz(het)etlen hatalom – fogalmazódik meg bennünk a gondolat a versek olvastán – előbb-utóbb totálissá vá-

lik, zsarnokivá torzul. Ahol zsarnokság van, ott elburjánzik a félelem. A félelemnek pedig a természetében van, hogy keresi a túlélés módzatait. Amit a csigaház-magatartásban, rosszabb esetben a szolgálalkúságban meg is talál: „*Vigyázzban álmodok*” – jellemzi a költő aforisztikus tömörséggel a janicsár-mentalitást.

Milyen szerencse, hogy nagyszükség idején a sötétséget, merő tagadást ellensúlyozandó – a nemzet alapvető értékeinek és aspirációinak képviselőjében – időnként felbukkan egy-egy fáklyavivő, példaértékű ethosz. Mindazoknak a törekvéseknek a reprezentánsai ők, amiket a tömeg bár érez, megfogalmazni nem tud, formát adni neki képtelen. Költőnk két ilyen személyiséget állít elénk követendő példaként: Kodályt és Illyést. Mindketten a szolgáló alkotó értelmiségi mintaképei, akik

„(...) a milliomnyi fásult bégetésből

– jó pásztorokhoz illőn –

hajnalra pontos hangot

s dallamot gyúrnak.”

(Három megjegyzés: egy válasz)

Tempora mutantur...Változnak az idők, és mi is velük együtt változunk. De nagyon nem mindegy, hogyan. Úgy semmiképp se szabad, ahogy a letűnt diktatúra bajnokai tették volt, akik – mellőzve a joggal elvárt és nagyon is indokolt meakulpázást – alkalmas pillanatban „ároktemető”, behízelt álorcát öltöttek mondván: Minek firtatni a múlt undokságait, vájkálni a kérgesedő mocsokban, hisz úgy is túl vagyunk rajta? Minek felidézni *azt*, amit „békésen” (kellő rafinériával) meghaladtunk? Foglalkozzunk inkább a (ködös) jövővel!...

Miféle morál ez? – kérdezzük magunktól. Nyilván semmiféle. Ilyen az erkölcsi nullák „moralitása”. Akik „*amikor már lehetett / minden kockázat nélkül / akkor a szabadság bajnokaiként / oly harsányan kiabáltak*”, hogy...

Jó volna már egy kis csend!...Ideje lenne végleg elhallgatni.

Reformátusok Lapja 2004. Október 24.

A Céh, 2004/10.

Kapu 2004/10.

Nyugati Magyarság, 2004/10.

Kedves Gáspár!

Őszintén gratulálok az '56-os Forradalom és Szabadságharc ötvenedik évfordulója alkalmából kapott igen magas eszmei értékű kitüntetésedhez. A Magyar Örökség-díj a magyar társadalom erkölcsi elismerésének, megbecsülésének, annak egyértelmű jele, hogy költészetedet a nemzet igaz ügyének szolgálatába állítottad – hittel, tehetséggel, felelősséggel.

Jó egészséget és szellemiekben is gazdag alkotó éveket kívánok!

Budapest, 2006. október 3. baráti szeretettel

Aniszi Kálmán

Válaszként a költő ...nem szabad feledNI...! című verseskötetét dedikálta: „Az Oldott kéve írójának, Aniszi Kálmánnak szerény viszonzásul, tisztelettel, barátsággal küldöm ezt a kis verses „történelemkönyvet“ – mert október mindig üzen...

Budapest, 2002/4. augusztus 30.

Nagy Gáspár

MEZEY KATALIN VÁLOGATOTT VERSEI

„felvet, mint az ár
s mélybe húz,
mint az ólom...”

Költőként a legismertebb, de több műfajban is kipróbálta tehetségét, és mindegyikben figyelemre méltót, jelentőset alkotott. A hat kötetnyi vers mellett írt regényt, kisregényeket, drámát, gyermek- és ifjúsági könyveket, ismert műfordító és fiatal pályakezdők istápolója. Évtizedek óta részt vesz az irodalmi élet szervezésében és irányításában.

Mezey Katalin a legendás kilencek csoportjának tagjaként az *Elérhetetlen föld* (1969) című versantológiával indult. Legújabb verseskötetét Vasy Géza – a csoport munkásságának legjobb ismerője – gazdag versanyagból válogatta, hű képet nyújtva vele a lírikus költői világáról. Az ismert irodalomtörténész alapos értelmező és eligazító utószavában abba a változó történelmi-társadalmi valóságba helyezve értelmezte a verseket, amelyben keletkeztek, megkönnyítve azok megértését és átélését. Azáltal pedig, hogy keletkezésük időrendjében vette górcső alá a köteteket, mód nyílt rá, hogy e versvilág sokszínűségét, tematikai rétegződéseit, a gondolati és kifejezésbeli árnyalódás gazdagodását, valamint a népköltészet felől induló lírikus kifejezetten intellektuális költővé érésének a folyamatát is érzékeltesse. Ez utóbbi tény viszont arra kötelezi az olvasót, hogy szellemi erőfeszítéseket tegyen a művek elmélyült befogadásához.

Mezey Katalin első önálló kötete (*Amíg a buszra várunk*) 1970-ben látott napvilágot. A második (Anyagtanulmány, 1978) megjelenéséig – a körülmények hatalma folytán – nyolc évet kellett várnia. A korabeli honi politikai berendezkedésnek ugyanis – mint minden totalitárius uralomnak – legfőbb célja, mindennél előbbre való érdeke a status quo fenntartása, meghosszabbítása volt. Ezért minden új hangot, ha mégoly kevésbé tért is el a regnáló hatalom kánonjaitól, gyanakvással fogadott, és potenciális ellenséget látott benne: „*A hatalom asztalhoz ül, (...) Mindenkire komolyan néz, / mindenki ránevet. / Nincsenek nála fegyverek, / mégis, legyen eszed. // Ha ellentmondasz most neki, / ar-*

cán zavar fut át. (...) De másnál kész a bókolás. / Azt figyeli, dicséri. / Elmegy. Nem ismer. Elfeled. / De utadat kiméri.

(A hatalom asztalhoz ül)

Mindazáltal példa nélkül való – állapítja meg az utószó írója –, hogy „egy önszerveződő írói csoport mindegyik tagja a szakmában maradjon, nevet, elismerést szerezzen, életművet építsen.”

Korszakos jelentőségűnek érezvén, Vasy Géza a múlt század elején Nagyváradon megjelent *A Holnap* antológia mellé helyezi az *Elérhetetlen földet*, és „a huszadik század legfontosabb pályakezdőket bemutató gyűjteménynek” tekinti. Ami utólag igazolódni látszik a kilencek nyitott életművében.

Mezey Katalin *Válogatott verseit* (Magyar Napló, Bp., 2008.) olvasva olyasféle érzés tölt el, mint amilyen a kolozsvári gyökerű európai rangú Árkossy István festőművész képei előtt is átjár. Érzem a szellem felszabadító erejét, ám miközben szivacsként szívom magamba a versekből felém áradó üzeneteket, enyhén borzol is valami. A festőművész – bevallottan, akartan – elidegenítő effektusokkal dolgozik, hogy „megzavarja” a nézőben ígéretesen csírázó elzsongító (szépség)-élményeket, mert – mint vallja – a mögöttünk hagyott s még inkább az új század igencsak a harmóniavesztéseknek, a globalizálódó idegenségnek, a se szeri, se száma disszonanciáknak a kora.

Mezey Katalinnál a költőnek a világhoz való viszonyulási módja az, amin olvasóként fel-felkapom a fejem. Közelebről például azon, ahogy esetenként „megkarcolja” a dolgok simának tetsző felületeit, arra kényszerít, hogy csöndben továbbgörgessem magamban magvas gondolatait.

Jelzett kölcsönviszonyban az ego hangsúlyos ugyan, de nem túldimenzionált. Benne éppoly fontosnak tűnik az, milyennek látja ő maga a világot, mint az, hogy mit vél a világ órája. A viszonyulás ismérve az alkotóban munkáló moralitás. Értékelvű szemlélettel van dolgunk, hisz a művész nemcsak tudomásul vesz, beletörődik, elfogad, hanem szelektál, minősít – értékítéletet mond a létezőkről. Az én és a világ kölcsönviszonyában mindig a *humánus* a döntő kritérium: (...) *Háromszáz éve hányadik bolond vagy, / akit a hármas eszme megdobogtat? (...) Pedig utálod a mindenkori, ravasz / „Őfelsége Rebellis Társaságát”, / aki szélvédett hatalmi zugolyból / felelőtlen kelleti bátorságát.(...)*

(Önarckép vályúval)

Minden életmegnyilvánulásunk valamilyen struktúrában történik, zajlik. Tudva ezt, a költő figyelő tekintetét ernyedetlenül a távlatokon tartja. S miközben a teljességet keresi, és az emberibbet áhítja, a van és a legyen, a létező és a kellő, a valóságos és az ideális kettős univerzumában ingázik oda-vissza. Ez minden igaz alkotó sorsa: *Október, / Egy éve már, / hogy nem siratlak. / A fel nem oldott fájdalomba / be-
lekövéltél. // Így hordozlak egészen. / Emlékezés nem mosta el homlo-
kod. / A jelen voltál, / feleszmélésem kezdete, / s az vagy bennem már
/ mindörökké. / Hiába változol*

(Október)

A meg nem valósult szabadság a maga objektivitásában természetesen nem létezik, de a történelmi szükségszerűség jegyében álló idea a költőben csillapíthatatlanul továbbél és hat: *Ötvenhatban megperzse-
lődtünk, / hatvannyolcban bekormozódtunk, / nyolcvannyolcban láng-
ra gyulladtunk, / dereng a horizont alattunk. // Adja Isten, hogy őrtűz-
képpen / lobogjunk a keleti égen. / Fényünk kitartson virradatig, / míg
a szabadság megadatik.*

(Imádság)

Sokszínű költői világ ez. A mindennapok örömei, gondjai-bajai, a kis életek apró-cseprő rezdülései, a história nagy horderejű eseményei, a baljós, tragikus végkifejletű történelmi konvulziók épp úgy részét képezik, mint az érzelmek színváltó világa, a reménynek, hitnek, az élet értelmének, a létezésnek (lét és nemlét) filozófiai mélységű kérdésfelvetései.

Közhely, hogy az ember egyszerre értelmi és érzelmi lény. Néha szentül hisszük, hogy az élet lényege az affektívben rejlik. Ilyenkor a sodró erejű érzelmek könnyűszerrel maguk alá gyúr(hat)nak minden egyebet.

Mezey Katalinnál is fontos szerepet játszott az érzelmi elem, főleg alkotói korszakának korai szakaszaiban: *Jaj, nekem, fordított Kőműves
Kelemen, / palotám falait növelő szerelem, / vertvasú csákányom hiá-
ba emelem, / felszökken, felépül Dévavár ellenem. (...) // Bonthatom
vágyaim kőfehér falait, / űzhetem, hiába, építő hadait, / az ész most ki-
csi úr, kicsi úr, nem segít, ...*

(Fordított Kőműves Kelemen)

A heves érzelmi kitörések azonban idegenek tőle. A szerelem pró-
bája egészen szokatlan is lehet: *Kosár cseresznye közt / leld meg a*

*szám nyomát / a harapásom is / a kásahegyben, / kezem nyomát / erdő-
alja levélen, / kazal hajam / széldúlta fellegekben.*

(Ismerj rám)

Dacára a szünet nélküli tusakodásoknak, harcoknak, a mai ember mintha kiszolgáltatottabb, kismimmizettebb volna, mint elődei. Tömérdék kudarcral a vállunkon, a bizakodást, a reményt lassacskán csak ki-kezd a kétely. Rádöbbenünk: a világ nem váltható meg, az Ember sor-sát lehetetlen jobbra fordítani. Ám mielőtt végképp abbahagynánk a csatározásokat, valahonnan előbukkan az ítélet-erejű felismerés: nem adhatod fel!: „*a gonosznak ellent kell állani*“. Mert a sátáni fenéségek bűzös tenyészetéből váratlanul újabbak ütnek fel fejüket, a Rossz természetében rejlik, hogy sarjadékaiban minduntalan újratermelődik. Ezért még a gyors mennybemenésnél is fontosabb a lankadatlan küzdés.

(Ha Krisztus még egy esztendőt megér).

Mezey Katalin képzeletét gyakran ragadják meg az élet jelenségei, viszont a mégoly jelentéktelennek tűnő dolgokat is képes átfogó érvényű gondolati asszociációkba rendezni.

Ilyen megszokottnak tűnhet az anyaság fogalma és a család intézménye. De amit mai világunk nagyképműen lekicsinyel, leszól: az anyaság szentsége és a család intézménye mégis csak a társadalom alappillérei. Ami Mezey Katalin ilyen tárgyú verseiben elsőként ragadja meg a figyelmet, az a sorok közül kisugárzó felelősségnek a gondolata. Mert nemcsak önmagunknak tartozunk felelősséggel; felelősséggel kell viselkednünk azért a közösségért is, amelyből vétettünk, s amelyhez tartozónak valljuk magunkat. Azért a közösségért, amely a fokozatosan elidegenedő „népek hazájá”-ban mégis csak végső menedékünk. És a holnap magyar társadalmáért is mindenekelőtt mi vagyunk a felelősök. Vagy tesszük a kötelességünket a honnal, a nemzettel, egymással szemben, és fennmaradunk, vagy az ostoba önzés lassan ölő mérge fog végezni velünk!

A gyermek számára az édesanya jelenti a legfőbb oltalmat. Mennyi szeretet, féltés árad a következő sorokból is: (...) *mit kéne tennem, / hogyha ez a hang, / az ég gyomrában korgó repülőé, / földrengést jelentene, / tüzet, vizet / vagy bombazáport, (...) / Miközben a legjobb rejteket / s a túlélés esélyét számolom, / azon fogadkozom, / hogy nem halok meg, / mielőtt felnevelném őket, (...)*

(Semmi több).

Hogy sok a gond, a vesződség velük!? No igen, de az igazi boldogságot is jöttükkel, tőlük kapjuk. (...) *A párnán kúszik / fölfele, / mint hegymászó / a hófehér havon, / átszellemülten, / már a csúcs előtt. / A paplan rég / lemaradt valahol. / Ráterítem. / Orrát a fehér / puhaságba dugja, / mosolyog. / Célhoz ért.*

(Három alvó)

Az időleges és az örök, a lényegtelen és a jelentőségteljes összetartozásának és antinómiájának megkapó példája a költő édesanyjához való viszonyának felvillantása az élet legdrámaibb pillanatában. Anno, amikor apró gyermekként gyakorolta be magát az anya-szerepbe, a költő csupán játszadozott. A gyermeki játék következmények nélküli, nem hordozza magában a felelősség súlyát. Felnőttként viszont, íme, most élesben kell „eljátszania” ugyanazt a gondoskodó, gyöngéd, gondviselő szerepet a magatehetetlen idős édesanya fájdalmait enyhítendő, életének utolsó – a transzcendenst előrevetítő – szakaszában. Megindító szerepcsere. *Játszunk anyámmal, / ő az én kisbabám, / bepisil, bekakil, / s én tisztába teszem, (...) // Játszunk anyámmal, / lassú, nagy folyam, / lassan folyó üveg / a délutánunk.*

(Játszunk anyámmal)

A súlyos beteg édesapa rajza is belénk vésődik: *Érezte a halálát. Tágra nyílt szeméből / kétségbeesést olvastam: – Meghalok! / Zokogás robbant ki tüdejéből – / a tehetetlenség iszonyított. (...) // Zokognom kellett volna a kinyíló, / végső, fekete szakadék felett,*

(Apám utoljára)

A múltó évtizedek a valamikori élénk koloritokat fokról-fokra sötét tónusokkal telítik, terhelik. A látvány komorul. Bizonyos életkoron túl észrevétlenül mellénk szegődik, elhessenthetetlen konok árnyként követni kezd a hiábavalóság érzése. Az arccal mások felé forduló poéta egyre gyakrabban néz magába, feszülten töpreng, megválaszol(hatat)lan kérdések felett őrlődik: ki vagyok én, mi végre vagyok a világon? Ismét és újfent megszuhintja az elmúlás jeges szele: *A szél süvít. A kétségbeeséstől/ fuldokolsz, föl kéne ugranod, (...) / Szédülve kelsz föl, reszkető kezedd / tapogatom a szekrény-falakat, / lámpát se gyújtva, nehogy rád találjon / ami elől épp mentenéd ma-*

gad. / Ó, lélek pestise, romlékonyságtudat. / Megleljük valaha az orvosságodat?

(Ez marad)

A beindult folyamat leállíthatatlan. Kitörölhetetlenül belénk eszi magát a kétely: mi értelme van, van-e értelme az életnek? (...) *A lánc egyetlen láncszemének lenni, / a nincsből jöve, s oda visszatérőn, (...) // van-e kajánabb csapda a tudatnál? / van-e fájóbb a lét-nemlét sebénél, / melyet gyógyítani jobb gyógyszerre vágnál / az egyedül létező létezésnél? (...)*

(Credo)

Kétségek elől menekülve, a költő kopogtat a hit ajtaján. Biztonságot keres. Szólongatni kezdi a... *Kit is?, : Higgyek a tudhatónál tudatlanabb jelekben? / vagy a folyvást szétfosló tudományban? / önmagukat cáfoló tételekben? / Higgyek az anyagelvben vagy a misztikában?*

(Credo)

Hol a végső Ok, a nyugalmat hozó Bizonyosság!?... A határtalan magányba beleborzong porszemnyi lelkünk. Nem! Nem! Az ész itt kislé: (...) *Nem tudok mást, mint hogy nem tudom / a választ: mi, miként és mért vetett fel / a nemlét tengeréből*

(Credo)

Bizonyosság helyett azonban a sorjázó kérdések újabb bizonytalanságok felé lendítik a kérdezőt. (...) *Élet, halál, elvész-e a határod / vagy félelmesebb szakadékká mélyül? / Kérdések kérdése, a véretem kívánod, / vagy rálelek a feleltre végül?(...) // Az, amit megsejteni mégis képes vagyok / felvet, mint az ár, s mélybe húz, mint az ólom."*

(Nappal és éjszaka)

Megnyugvást, nyugalmat csak a kételyt nem ismerő feltétlen hit hozhat: „*Boldog //, akinek nem rongyos a lelke, / de fényes, mint a nehézség, / aki hiszi is, amit mondott, / akit nem zsarol a félelem. // (...) akinek a szemén kifénylik, / hogy süt benne az Isten napja, / akinek lelke nehéz selymét / magasságos szél lobogtatja."*

Magyar Napló, Bp., 2008.

Várad, 2010/4

SZÁZ ÉVE SZÜLETETT HORVÁTH IMRE

Kora ifjúságom eszmélkedéseiben Ő volt a költő. Az élő-eleven poéta. Amikor először „találkoztam” vele – képzelt világom piedesztáljára emelve – , kisajátítottam őt.

Honnan sarjadt a felmagasztosításnak ez a késztetése bennem? Alkalmasint a város pezsgő szellemi élete, Nagyváradnak a 20. század elején a magyar irodalomban betöltött különleges szerepe volt a kiváltó oka. Ady, Juhász Gyula és a csoport többi tagjai költői mozgalmának, *A Holnap* antológiának máig sugárzó ereje. Ami sajátos szint-ízt kölcsönzött a városnak, és különös borzongást keltett az érzékenyebb lelkekben.

Bő félévszázad távolából felködlenek bennem az egykori Várad képei. A körbefutó lankás dombok, a lombsátras Körös part, a Fő utca... Amikor még csilingelve siklottak rajta végig az immár játékszernek tetsző valamikori sárga villamoskocsik, melyekről menet közben vígan ugráltunk le, ha kedves barátot, ismerőst pillantottunk meg útközben.

Alig néhány évvel voltunk túl a második nagy viláégésen. Súlyos nélkülözések, tömény nyomor volt az osztályrészünk. Visszapillantva mégis varázsosnak érzem azokat az éveket. Nyilván azért, mert fiatalok voltunk. De vélhetően azért is, mert – túl minden szörnyű propagandán – élt bennünk egyféle erős hit. Személyes életünket távlatosnak reméltük a szörnyű nélkülözések ellenére is. És fölöttébb akartunk:

*„Ne pihenj! Száguld az idő.
Te előtte haladj.
Ha percig állsz, meghalsz te is,
Akár a pillanat.”*

Persze éreztük és tapasztaltuk is a kommunista ideológia és az elidegenítő gyakorlat iszonyatos embertelenségét, de a kényszerű tapasztalatok még nem mocskolhatták be, és pláne nem irhatták ki a lelkek mélyéről az eleinktől örökölt közösségi morál tisztaságát.

Mint a legtöbb fiatal: naiv és idealista voltam magam is.

Eszméim csúcsán pedig – mint a testet öltött életesszencia – ott állt a költészet a maga makulátlanságában. S minthogy naponta közöttünk

járt-kelt, Ő volt számomra a költő. A maga szelídségével, akkor már kissé hajlott alakjával, titokzatos mosolyával, örök-szemüvegesen. S bár elszakíthatatlanul hozzá tartozott a városképhez, mindazáltal hétköznapiaink fölött állónak éreztem őt.

És nemcsak a Fő utcán, időnként a Körös-parti lombok alatt is láttam végigvonulni. Olyankor tisztos távolságból nyomába szegődtem, figyeltem és csodáltam. Elmaradhatatlan sétapálcájával olybá tűnt, mint nagy titkok tudója, aki a múlt mélységeiből tart felénk, mintha egy letűnt kor élő tanújaként érkezne közénk.

Egyetlen hely, ahova változatlanul vissza-visszavágyom, Várad. Úgy érzem, Váradra mindig hazamegyek. Váradon otthon vagyok. De, jaj, nem a maiban, hanem a jó félévszázad előttiben. Amelynek még csodás varázsa, sugárzó bizakodása volt... A mostani pöfeteg, alantas szándékból etnikailag erősen mixelt urbs tumultusa, céltalan nyüzgése idegen tőlem, taszít.

Horváth Imre verseivel jószerével magam is az iskolában kezdtem ismerkedni, ott kezdtem bűvárolni. Az életmű sajátosságát, erejét, elévülhetetlen értékét legfőképp filozófiai mélységekig hatoló gondolatgazdagságában érzem. Nagy ívű költészet, tág összefüggéseket átfogó életmű. Melynek a bölcsélet lényeglátó, összegző képessége és a szárnyaló poézis egyként sajátja. Aforisztikusan tömör, erőteljesen kifejező. Benne az örök-nyughatatlan alkotó zörgetve, pörölve, esengve... keresi a mindenkori alapvető emberi igazságokat, s a tiszta lelkületű gyermek örömeivel repes, ha rábukkan egy-egy megküzdött bizonyosságra.

Horváth Imre költészetének központi tárgya a részben öröklött, részben önnönmaga teremttette viszonyok közt küzdő, vergődő, elbukó és istenülő ember, akit – hogy nemesbedjék – a maga emelte erkölcsi ítélőszék elé idéz. Az Embert keresi-kutatja, akinek – hogy elnyerje a méltó élethez való jogot – szükségképpen meg kell méretetnie magát az igazság(osság), a humánus és mindenekfölött a méltóság (dignitás) próbáján. A Horváth Imre-i oeuvre magasan konjunktúrák és dekonjunktúrák fölött áll. Időszerűségének az „időtlenység”, az egyetemleges érvényűség a záloga. Nagy versei mellett két- és négysorosai (sajátosan Horváth Imre-i műformák) par excellence ebből a mélyről fakadó szükségletből születtek. Az aforisztikus tömörség nem a körmondatok konzekvenciája.

Így él Ő – szeretett tanítóként, mesterként – bennem, velem. Vajha! életműve napi szellemi táplálékul szolgál(hat)na valamennyiünknek!

Hiszen ameddig magyarul szól és száll az Ige, Horváth Imre költészetének helye lesz az emberek szívében, nemzetünk féltve őrzött szellemi panteonjában.

Nyugati Magyarorság, 2007/1.

Várad, 2007/3.

HAZÁT ÉPÍTŐ KÖLTÉSNET

Minden költő- és írónemzedéknek az életében van egy-két nagy élmény, tapasztalat. A kisebbségi sorsban élő költők versei mélyén rejlő „élménynek” a neve: Trianon. Nagyon nehéz, szinte lehetetlen szabadulni tőle azoknak, akiknek a kisebbség sanyarú sorsa jutott osztályrészül. Amióta Trianon leválasztotta az erdélyi, kárpátaljai, felvidéki és délvidéki magyar közösségeket a nemzet testéről, odavetve őket a velük szemben ellenséges idegen erőknek, politikáknak, azóta a költők, írók, de még a köznép is azzal foglalkozik, miként tudnák ezt a helyzetet, traumatizáló élményt közömbösíteni és orvosolni.

És nemcsak az utódállamok-beli magyarság, hanem az anyaországiak is szenvednek a Trianon-szindrómától. Górcső alá helyezve, látni fogjuk, hogy a trianoni élmény benne van az egész magyar költészetben és irodalomban, éppen csak nem volt szabad beszélni róla. A Trianon kapcsán született művekről – gondoljunk Babits, Kosztolányi, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Krúdy, Karinthy és mások írásaira – nem hallottak, nem tanulhattak az iskolában, ezek a munkák még a kritikai kiadásokban sem kaptak helyet.

És most hirtelen egy olyan (fiatal?) nemzedéknek az íásaiban jelent meg valamiféle válasz mindarra, amit Trianon a magyarságnak jelent, amely nemzedék saját korát és történelmi helyét illetően már rég túl van rajta, hisz Trianon nagyapáinak az élménye és személyes drámája volt.

A Magyar Kultúra Alapítvány rendezte fórumon /Régiók Találkozása) S. Benedek András irodalomtörténész történelmi távlatokba helyezve közelítette meg a kárpátaljai magyarság sorstragédiáját. Többszöri sorsforduló után, 1944 késő őszén Kárpátalján arra ébredt a maroknyi magyarság, hogy nemcsak földjét, nyelvét, de pusztá létének jogát is elvitatja tőle a dobtárok kegyetlen logikája. A kettős kárpátaljai holokauszt után mintegy ötvenezer ember nem tért vissza ősei földjére. Köztük a megtartó hagyományt átörökítő szülők, nagyszülők, tanítók, papok, szerkesztők, költők, írók, nyomdászok és magántisztviselők hosszú sora. Az örökös gyászban és várakozásban élő közösségben az évekkel egybenőtt a hiteles szó, a helyettük írott ének iránti vágy.

Ebben a szociális közegben jelentkezett a versírók egész sora. A ritkábban elhallgatott költők mellett igen sok a földrajzi értelemben eltávozó. Jelezve, hogy számukra a versírás a türelmetlenség, az elégedetlenség jele, a változás, a változtatás igénye volt elsősorban. Ez a tendencia csak feltételes értelemben változott az úgynevezett politikai fordulat – 1989 – után.

Czébely Lajos, aki egyszemélyben kántor és tanító – így Ungvár környéki kis közösségében maga búcsúztatja a minden élők útján elmenőket, kereszteli a kisebbségi sorsba érkezőket, oktatja a fiatal nemzedékeket – nem fiatalon kóstolt bele az alkotás gyötrődésekkel teli világába, bár mindig ott élt a kultúra hol tágabb, hol meg egészen szűkre szabott közegében. Élete szolgálat. Versei annyiban szólnak a közösségnek, amennyiben tetten érhető bennük a sorsazonosság. Tiszta és egyszerű igazságokat mond ki, miközben érezhető a félelem, a keserűség és a tehetetlenség gondolata is a versek mélyén. Mert ki tudja meddig tart a kegyelmi idő?

Lényegében a kárpátaljai Czébely költészetével azonos, konkrétságában attól mégis eltérő, mert háborús körülmények között születtek Csörgits József versei, sikolyai. Csörgits nem írja le a katasztrófát. A katasztrófáról nem lehet írni. Hanem – miként János apostol – jelenéseket írt a maga „bibliájába”. Ez a „biblia” azonban összetépett. Képei töredékek. Vagy nincs is kép, csak szürkesség, homály, ami körülvesz, amivel lassan egybeolvad az alkotó. Versei sebhelyek, feszültségek nyomait őrzik. Őrzik, ahogy saját sorsát – bármilyen legyen is az – hagyja füstté oszlani az ember.

Göncz László építő ember. A muravidéki magyarságnak alig van olyan szellemi, kulturális intézménye, amelynek a létrehozásában ne vett volna részt. Az önépítésnek ez a gondolata verseiben is kifejeződik, mert a trianoni tragédia mellett azokat az engesztelő élményeket is meg tudja szólaltatni, amelyeket a szülőföld természeti képe, a Muravidék igazi pannon hangulata – a lendvai hegy és a lendvai vár, a szőlőhegyek, a kinyíló Pannon síkság (gondoljunk Hamvas Béla vonatkozó gyönyörű gondolataira) jelent. Amelyeknek a latin derűje ott van Göncz László verseiben. Ott vannak persze a családi élet örömei és bánatai, és az a készenlét is, ami ehhez a nemzeti és közösségi önépítéshez szükséges.

Különös jelenséggel állunk tehát szemben. A húszas évek trianoni költészete és prózája után a szemünk láttára jön létre egy trianoni költészet, irodalom a kilencvenes években. Nemcsak Kárpátalján, Horvátországban, Szlavóniában, hanem Szlovákiában és Erdélyben is.

Ennek a fiatalabb nemzedéknek azonban van egy másik élménye is – 1989. Amikor úgy tűnik – ha döcögve, kinkeservesen is –, az orvoslásnak (ha nem is a politika színterein) valamiféle folyamata megindult. A trianoni sebeknek a gyógyítása ma úgy kell, hogy történjék (most még csak így lehet!), hogy önmagunkban, a nemzetben próbálunk meg új erőforrásokat találni, közösségeket szervezni, új utakat keresni. Ez az önösszeszedés, az önépítés ideje. Ami jószerevével minden kisebbségi közösség életére jellemző, hisz mindenütt megindult az önépítésnek a munkája.

Ott is, ahol erre viszonylag békés körülmények között nyílt lehetőség (Szlavónia), ott is, ahol, mint Kárpátalján, súlyos tragédiákat felidézve kell ezt megtenni, ott is, ahol ágyúszó és lövedékek becsapódása mellett (Horvátország) kellett az önépítéshez valamiképpen eljutni. És szerencsére Erdélyben is, ahol az új politikai irányzat valamivel jobban és reálisabban ítéli meg a magyarság súlyát, történelmi szerepét és jelentőségét a román valóság jobbra fordításáért folytatott küzdelemben.

Mindezeknek azonban van egy magasabb tanulsága is: ezekben a kisebbségi sorsban keletkezett költészetekben nemzeti közösségek sorának ábrázolásáról van szó.

Mindhárom régió költőinek a tapasztalata hasonló. Saját erőből – nagyhatalmi közreműködés nélkül és Trianon ellenében – tudnak és akarnak szellemi hazát teremteni.

Nyugati Magyarság, 1997/7-8.

MIT ÜZENNEK A VÁRADI KÖLTŐK?

Várad sosem volt érdektelen hely, ha költészetről esett szó. Most sem az. – jegyezte meg Gálfalvi György irodalomtörténész.

Valóban, Janus Pannonius, az európai humanista költészet kiemelkedő alakja, váradi volt. Nagybátyja és nevelője, Vitéz János a kor jelentős humanistája, író és politikus egyszerre.

A legújabb kor irodalmi életének pezsgését Ady jelenléte határozta meg a „Pece parti Párizs”-ban. A *Holnap* (1908-1911) írói közössége és az általa kiadott két versantológia, *A Holnap* (1908, 1909) „a modern magyar irodalom egyik első csoportos jelentkezése volt”. Ady, Babits, Balázs Béla, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula és Miklós Jutka tették rangossá verseikkel a nevezett gyűjteményt. Túl azon, hogy állást foglalt a kortárs irodalom modern törekvése mellett, a két kiadvány észlelhetően befolyásolta a korabeli irodalmi köztudatot is.

A társaság tagjai korszerűen és merészen gondolkodtak. Ady és Juhász Gyula 1908 őszén a nyilvánosság előtt tett hitet a modernség mellett, „az új tartalom és forma iránti nyitottságról és érzékenységről vallottak”.

A *Holnap Irodalmi Társaság* Nagyváradot a korabeli magyar irodalmi élet fontos színhelyévé tette. Sajnos, nem sokáig. Juhász Gyula távozásával Nagyváradról a *Holnap Irodalmi Társaság* működése megszűnt.

De azt a tüzet, amit Ady zsenije és a többiek tehetsége gyújtott, sohasem hagyták kialudni a város későbbi literátorai. A váradiakban csillapíthatatlanul tovább él(t) egyféle nosztalgikus vágy a tovatűnt dicső múlt iránt. Ha a paraszat lánggra lobbantani nem tudták is – ezt főleg a mostoha körülmények nem tették lehetővé! –, az Ady és Juhász Gyula nevével fémjelzett irodalmi csoport kimagasló teljesítménye hivatkozási alapot, mércét jelentett a későbbi írónemzedékeknek. Felnéztek rájuk, kellő tisztelettel és felelősséggel viseltettek irántuk.

A nagy cezurát, ami minden későbbi álmodást szertefoszlatozott, Trianon hozta. Az akkor kapott seb máig vérzik, a sokk traumájától az anyaországok is szenvednek. Hát még az elszakított területeken élő nemzettestvérek, ahol a „magyartalanítás” nyolcvan éve szünet nélkül s mind durvábban folyik. A határ menti városok és falvak elrománosítása már

az ötvenes években elkezdődött. A magyar oktatás módszeres elsovasztása, a magyarság egzisztenciális tönkretétele, a legtehetségesebb fiatalok el-, kiűzése mind-mind odavezettek, hogy a századelőn oly élénk irodalmi élet hihetetlen mértékben meggyengült a Partium fővárosában.

Pedig az Erdély kapujában fekvő Várad régi kapocs volt „Kelet” és „Nyugat” között, valósággal összekötötte az anyaországot a történelmi Erdélylyel. Kolozsvár, Marosvásárhely és Budapest között Nagyváradon át vezetett az út, szellemiekben is.

Vezetett, mondom, mert az eszméknek, művelődési értékeknek az a természetes áramlása, ami, ha kisebb zökkenőkkel is, addig állandónak volt mondható, a trianoni diktátummal egyszeribe megszűnt. A hirtelen megnagyobbodott Románia politikai elitje igyekezett elvágni minden szálát, ami az erdélyi magyarokat összekötötte a megmaradt országgal. S ha ezt a szándékukat nem tudták is maradéktalanul azon nyomban valóra váltani, óriási vérveszteséget és általános legyengülést okoztak vele.

Az elmúlt nyolcvan esztendőben a váradi irodalomkedvelő közönség már azért is hálás volt, ha időnként egy-egy lapot sikerült indítani, vagy ha a helyi költők, írók egy-egy gyűjteményes kötettel meglepték őket.

Ma sincs ez másképp. „Irodalmi folyóirat híján – írja a költő-szerkesztő Gittai István – a Nagyváradon induló, illetve már elindult költők, írók többnyire árván, tétován szédelegnek, vagy más városban, országban próbálnak szerencsét. (...) De, hogy mégse legyenek annyira árvák, a rajban érkező ifjú poéták falkába, irodalmi körbe verődtek, s péntek esténként a maguk módján hétről-hétre megváltották a világot.”

A váradiak mindig igyekeztek kihasználni minden adódó lehetőséget a túléléshez. A *Varázslataink* (1974), a *Hangrobbanás* (1975), a *Kimaradt szó* (1980), az *Ötödik évszak* (1980), az *Alapművelet* (1985), a *Gyakorlótér* (1989), a *Fagyöngy-kötetek* és a *Fekete Madonnák* (1999) című versgyűjtemények a bizonyosság az elhivatottságra, jelesen az a tény, hogy a váradi költők szembevetően komoly súllyal szerepelnek a jelzett gyűjteményekben, követőiként *A Holnap* és a *Tíz Tűz* (1939) antológiák helyi szellemiségének. Így látja ezt Gittai István és így érezzük mi is.

Az elmúlt bő tíz év szabadabb légköre megmozgatta a vért az elszibbadt tagokban. A rég elszakított szálakat kezdik újra összekötni Váradon. Ha Romániában valamelyest enyhülne a gazdasági nyomor, és az alkotók legalább egy önálló magyar könyvkiadót működtethetnének, sokkal gazdagabb lenne a begyűjtött termés.

Anyagiak híján azonban valódi bravúr talpon maradni. Ilyesmi csak példás összefogással, egyet akarással lehetséges. Jó jel, hogy a Budapesten észlelhető marakodásnak, kölcsönös utálkozásoknak Nagyváradon nincs se hagyománya, se nyoma. Az írók, költők nemcsak békésen megvannak egymással, hanem kölcsönösen bátorítják, segítik, sőt szeretik egymást. Egy táborba tartoznak, de nem verődnek szekértáborokba. (Bár újabban ennek jelei is észlelhetők.)

Ígéretes lehetőségek híján a sikeres kitörési kísérletek mind alulról jövő kezdeményekből születtek. Így keletkezett a *Péntek esti szabadságunk* című kötet is, amely a hetvenes, nyolcvanas évek Ady-köri történéseit örökítette meg.

Nyomtatott irodalmi folyóirat híján azonban sok ígéretes tehetség rövid tündöklés után eltűnt. Jóval kevesebben vannak azok, akiknek szerencsésebben alakult az alkotópályájuk. Három váradi költő ma már könyvkiadót irányít Budapesten. Mások idegen nyelvi környezetben – Frankfurtban, Göteborgban – forгатják hűséggel a tollat, próbálnak megmaradni magyarnak.

1990. februárjában végre teljesült a váradiak hetven éve áhított vágya, útjára indult a *Kelet-Nyugat* című folyóirat. De a felbuzgó lelkesedés hamar alábbhagyott. Másfél év alatt 20.000-ről 3.000-re csökkent a példányszám, hetiről havi lappá, majd periodikává zsugorodott, hogy '95-ben, érdeklődés híján, megszűnjön az áhított folyóirat. Így aztán az irodalomkedvelőknek csak a *Bihari Napló* hétvégi mellékleteiben (Szó-Kép-Hang-Szín) maradt előbb egy, majd két oldalnyi közlés. Azonban mára ez is megszűnt, mert az új laptulajdonos „hallani sem akart irodalmi mellékletről”.

Ilyen körülmények között merült fel 2001. februárjában az Ady Kör újraindításának és a *Váradynon* (Nagyváradi Ady Társaság, 2002.) versantológia megjelentetésének az ötlete.

Az Ady nevét is magában foglaló szokatlan című gyűjtemény szerkesztője, Gittai István szerencsés kézzel nyúlt a versenyaghoz, ami cseppet sem meglepő, hisz maga is lassan korosodó élvonalbeli váradi költő. Okosan szerkesztett, kerek egész antológiát tart a kezében a verskedvelő olvasó.

A vaskos kötetben huszonkét költő szerepel egy-egy verscsokorral. Egyaránt helyt kaptak benne az „öregek” (Fábián Sándor, Gittai István, Morvay László...), a derékhad (Tüzes Bálint, Pataki István, Zudor János, Barabás Zoltán...) és a fiatalok (Nagyálmos Ildikó, Ferenc Zsolt, Fried Noémi-Lujza, Sall László...), páran pedig most jelentkeztek először „hivatalosan”. A kötetbe foglalt költők közül egynéhányan nem

Váradon élnek, elszármaztak, áttelepültek Magyarországra, de a szívük csücske Várad maradt: kitörölhetetlenül beléjük ivódott a Körös-parti város különös hangulata.

Mi fogja össze őket, mitől váradiai az antológia költői? Az azonos helyszín, a város hangulata, a hely szelleme, a közös hagyományok és tapasztalatok, a rokon életélmények, az azonos, de más-máshogyan megélt élettények... Van, akinél a múltó idő, a lét-nemlét örök antinómiája dominál. Van, akit a szabadjára engedett tudás, az ellenőrizetlen szuperenergiák potenciális (?) veszélye nyugtalanít, aggaszt. Másoknál a felelőtlenség tenyésztete, burjánzása a vissza-visszatérő motívum. Kevesebb a megélhető jövőben bizakodó szerző. Gyakori vendég a tollak hegyén a nyugtalanság, az idegenség és a társtalanság érzése, illetve a biztonság, a bizonyosság utáni sóvárgás.

Nem csupán kortünet, sokkal inkább a kisebbségi léthelyzet következménye, hogy a szerzők tekintélyes részénél fenyegetően magasra szökött a negatív életérzések higanyszála. Szomorú tény ez. De percig se feledjük, hogy a történelem nem lezárt, befejezett, változatlan és megváltoztathatatlan események tárháza, hanem folyamat...

Sapientia sat!

Nyugati Magyarság, 2002. 3.

Kapu, 2003/6-7.

Várad 2013/3.

VÉGE-NINCS KERESÉS

A frappáns rövid írások épp úgy maradandó élményt nyújthatnak az olvasónak, mint a terjedelmesebbek. Mert nem a dimenzió határozza meg valamely alkotás művészi értékét vagy időállóságát, hanem a benne foglaltak minősége, a költői-írói üzenet hitele, mélysége, egyetemessége, érvénye.

Vannak, akik tudni vélik, és fennen hirdetik is, hogy manapság a rövidre szabott írói munkák az igazán korszerűek, mivel korunk embere állandó időhiányban szenved. Lehet. Mégis nem jobb az ilyesmit az időre bízni, semmint a műítészek verdiktjeire hallgatni?

Gittai István könyvecskéjét (*Ó, gesztenyék*, Nagyvárad, 1996.) olvasva azon töprengek, hova is soroljam, a prózai műfajok melyik skatulyájába helyezzem „araszosait”? Még nagyobb baj, hogy azt sem tudom, mik ezek a meghatóan bájos rövid dolgozatok: krokik, jegyzetek, rajzok, kisesszék? Merthogy mindből van bennük egy csipetnyi. Azt hiszem, fölösleges is erőltetni a „műfajosítást”, bölcsebb, ha annál maradok, aminek ő nevezte találóan őket: „araszosok”.

Hogyha a Román Írószövetség költészeti díját 1982-ben elnyert nagyváradi költőről semmit se tudnék, akkor is könnyűszerrel megállapíthatnám, hogy ennek a könyvnek a szerzője költő.

Gittai csokorba fogott rövid prózai írásainak erőteljes líraisága nem egy másik erdélyi költő, Bögözi Kádár János *Levelek itthonról haza* című, zömben jegyzeteket tartalmazó könyvecskéjét juttatja eszembe. A rokonítás persze csak a líraiságra vonatkozik. A két poéta vilásképe, szemlélete, életérzésük azonban merőben különbözik. Bögözi Kádár János költői képzelete „józanul”, követhetően szárnyal. A Gittaié „denevér-röptű”, kiszámíthatatlan, ide-oda cikázik. Sohasem tudhatjuk, hogy a következő pillanatban mely irányba vált, az egyik meglepetés véget sem ér, máris követi a másik. Nem öncélúan, persze, hanem abból az alkotói meggondolásból, hogy az, amit üzeni szeretne, megfelelő kifejezési formát öltson.

Valóság és képzelet, élet és álom szellemesen, nem ritkán bizarrul találkoznak, keverednek, szétválnak, újra meg újra áthatják egymást. Az összegereblyézett tények „nyersanyag-lerakata” csak arra való, hogy a költő belátása, szükséglete szerint gazdálkodjon velük, azokat

az észleléseket emelje ki a halomból, amelyekre aktuálisan szüksége van a készülő épülethez. Hol tartópillérnek, hol falazáshoz, hol díszítőelemnek...

Mindegyik „araszos” egy-egy lehetséges élethelyzet lenyomata, leképezése. Ha mellészegődünk, mi is olyan történések részeseivé válnunk, amelyek a józan ész, a fizika törvényei szerint nem történhetnek meg, ám a teremtő erő csodájából életre kelt bizarr jelenségek nemcsak valóságérvényűekké minősülnek át, hanem moraliter akár követendők is lehetnének. „Elárulom: néhány éve látnok vagyok. Bár-mikor rám lelni a holnaputánban. Most is onnan beszélek.” – szól ki pajkosan az író.

Gittai a valóságot a szürreálistól elválasztó falról egyszerűen nem vesz tudomást. Mindkét világban meglepően természetesen mozog, hol ebben, hol abban találjuk, átjár rajtuk, mint a fény az üvegen. Csínytevései során egészen furcsa dolgok esnek meg vele. De hogyha másokkal történnek meg hasonló furcsaságok, ő akkor is részesévé válik a felvillantott jelenségeknek.

Az írónak szemmel láthatóan öröme telik benne, hogy részt vesz a maga teremtette bújócskákban, huncutkodásokban. Pajkos jókedve aztán egyszer csak minket is magával ragad, s ez különösen kedvessé teszi ezeket a napi rendszerességgel elszotyogtatott történeteket. „Kedvvel és hévvel írtam araszosaimat” – vallja maga is a fülszövegben.

A világ dolgainak mágikus szemlélésében minden lehetséges. Az egymástól mégoly távoli képzetek is játszi könnyedséggel asszociálnak, kíváncsiságunk és a szöveg belső feszültsége percről-percre fokozódik.

Mint jeleztük, azok a furcsaságok, amik az íróval és hőseivel meg-esnek, bárki mással, velünk is megtörténhetnek vagy megtörténhetnek. Ám ebbe a képzelt különös világba csak azok léphetnek be, akik elég erényesek ahhoz, hogy meghallják a jó öreg Szókratészt is mindig idejében figyelmeztető daimonion titokzatos hangját. „Vigyázat, kísértés! Légy résen!” Hallgassuk csak!

„A mókusnak aznap sungja volt. Mint aki sauvignon bort ivott... A körtefáról leszökkent a ribizke bokorra, onnan felsurrant a kéményre, átcikázott a kútgémén, alá a kútostoron, mint a villám, máris a földön, a tyúkok között termett...

A tyúkricsajra anyácska kijött a házból. Ettől az aprómarhák megnyugodtak, a mókus pedig továbbfolytatta szenvedélyes sungját. Bebújt anyácska balfülén, kijött a vállán. Átszökkent a fejemre, onnan a nyír-ágseprűre, amelybe aztán beleolvadt, mint a dimbes-dombos tájon a

hangyaboly. 'Kedvelem ezt a mókust' – mondta merengően anyácska. Hangjából egyértelműen kitetszett, hogy azonmód, háziruhában és lisztes kézzel, elvágyódik valahová.' (Sung)

Hívó hangok! Ilyen különös belső hangok szólongatnak minket is időnként...Azt hiszem, itt a titok nyitja. Ez adhat magyarázatot a történetekben rejlő sok-sok furcsaságra.

Mit is mond mamácskáról az író? Azt, hogy „háziruhában és lisztes kézzel elvágyódik valahová”. Mint általában minden tiszta lélek. A mindennapi robotból az álmok, a szabad képzettársítások varázslatos világába, a *szürrealisba*.

Vajon szerzőnk milyen szándékkal vetette papírra ezeket a kedves történeteket? Találgatások helyett elég, ha azt tudjuk, hogy a költészet hiányból születik, a teljesülések óhajának örök törvénye szerint. Az alkotó olyan fajta hiánylény, aki, miközben olthatatlan szomjúságában követi az Igazságot, értékeket teremt. A teljes Igazságot, az Egészet akarja, nem sejtve, hogy ez a rejtőzködő valami mindig csak egy-egy parányt mutat meg magából, és azt se végleg. Ezért hát az, aki írásra adja a fejét, jó, ha számol vele, hogy mindig úton lesz... Mégse cserélne senkivel.

Nyelvünk és Kultúránk, 2003/1.

MIKOR ÉDES, MIKOR KESERŐ

Gittai István legújabb verskötetete* (Gittai István: *Bimbóbabona, delejdalaj*, Nagyvárad Ady Társaság, 2003.) az epikuroszi örömök jegyében íródott, azok egyik válfajáról tett költői vallomás. A csokorba fogott költemények az „élet derült mértékletes élvezése” mellett tesznek hitet, az antik görög filozófus szellemében.

Mivel alább bizonyos fajta érzéki örömről fogunk szólni, igyekezünk eleve elhárítani minden esetleges félreértést azért, hogy nyomatékkal kijelentjük: azok, akik Epikurost az érzéki gyönyörök hajszolása legfőbb hirdetőjének aposztrofálják, jókorát tévednek, és durván megsértik a filozófusnak az életről alkotott egészséges felfogását.

Gittai összehordott „dévajkodásaiban” azt a tapasztalati bölcsességet hirdeti, hogy ami kellemet, örömet az élet felkínál, fogadjuk el jó kedvvel, természetesen. Öreg igazság ez, hiszen már Terentius megmondta: „Semmi sem idegen tőlem, ami emberi.”

Férfi és nő ellentétpárja, egymás iránti vágyódásuk, találkozásuk vagy egymásra nem találásuk, egyesülésük gyönyöre – örök emberi dolgok. Némelykor elég egy-két pillanat a célba érkezéshez. Máskor viszont a teljesülni akaró vágnak hosszasan perlekednie kell a hideg értelemmel ahhoz, hogy az énnak önmagával vívott küzdelméből végül is az önkéntelen odaadás kerüljön ki győztesen.

Az egyazon témára felfűzött versek egymásutánjából az olvasónak egyszer csak az az érzése támad(hat), hogy minden, ami bennünk és körülöttünk történik, mindazok a kellemetli dolgok, amelyek a költővel megtörténtek/megesnek csupa fény és derű. Már-már hajlandóak vagyunk azt hinni, hogy az élet örömtől örömgig vezető virágösvény.

Ne engedjünk a kísértésnek! Hisz nem más ez, mint a meg-megújuló vágy érzéki csalódása. Mert akár tudunk róla, akár sejtelmünk sincs felőle, mindig körülöttünk settenkedik, kutyahúséggel követ bennünket az élet árnyoldala, ami szintúgy osztályrészünk, mint volt a különbnél különbnek tűnő „mézes-kelyhek” ízlelgetése, anno.

Ha szabad szubjektívnek lenni – és miért ne szabadna, hisz maga a műfaj kínálja – , a könyv egyik legszebb, ugyanakkor legdrámaibb hangvételű verse épp egy ilyen árnyékot vetít elénk:

*Kékharisnya és szekerce,
kígyóbőr és medvebunda
rém-párosa voltunk.
Tíz esztendőn Lyukas Fillér.
Megloptál, hát megbocsátok.
Miként a felejtésem,
úgy félnótás agyórn is a tied.
Hajolj le érte.
Ámokfutásodhoz
még jól jöhet.*

(Szép üzenet)

Olvasás közben az élet olykor kéjes, máskor fanyar, esetenként keserű pillanatai villannak fel előttünk egy-egy percre. A lassan korosodó költő tükörbe néz, s miközben a tegnapiiban, tegnapelőttijeiben történeteket „érthetetlenül” feled, valahol a régvoltból felsejlenek az el nem múló bársonyos emlékezetű találkozások, lüktető ölelkezések, amiket egy-egy vers idejére, lám, újraálmódott. Olyik akár az egy-két ceruzavonással meghúzott kroki: friss, üde, sejtelmes, talányos. Mások feszesebbek, kiérleltebbek, jól megkomponáltak. Érzéki örömök, időnkénti patthelyzetek, sajgó veszteségek, érzések és érzelmek elegyednek, szublimálódnak a költő vegykonyhájában, hogy végül mindig a mondandónak megfelelő formát öltsek magukra.

Gittai egyik-másik versében ellentétpárba állítja a valamikori csitrit a mai érett asszonnyal vagy korosodó hölgygel – annak összes konzekvenciáival:

*„...Egy tánc erejéig
enyém lehetett
nyakíved kecsé,
csípőd hegedű-sziluettje,
s két bimbód babonája.(...)
Egyébként négy gyerekkel
kárpótolta az Úr.
Egyikük született csalogány.”*
(Ariából földieper)

Közbevetőleg jegyezzük meg, hogy a játszi könnyedség, a trauville mintha Gittai István lényegi sajátja lenne. Az *Ó, gesztenyék* „araszosain” ugyanaz a pajkos jókedv, kedves csínytevések vonulnak, enyhe fuvallatként, végig.

A költő tagadhatatlan erőssége a nyelvi leleményesség. Szó-termései közül több is telitalálat. Aminthogy előfordulnak öncélúnak tűnő, bizarr vagy meghökkentő „szócsinálmányok” is. Sorsuk alakulását az időre bízuk.

Nem tudom, ki hogy volt/van vele, engem megmosolyogtatott és megérintett a költő megejtő őszintesége, keresetlensége, a mások portáján, „virágoskertjében” történt valamikori apró tolvajlások kései „töredelmes” bevallása.

A könyv végére szerkesztett két egymondatos prózaverssel a nagyváradi költő 2003-ban elnyerte a Magyar Írószövetség pályázatának első díját. Teljes joggal, hisz oly hangulatosak és kifejezők. Az első olyannak hat, mint egy szavakkal „festett” impresszionista tájkép. A második a kötet utolsó versének hangulati előkészítője.

Az ifjonti dévajkodások fájó közösségi záróakkordjaként Gittai István – önmagát se kímélve – elbúsong a nemzetpusztulás rémképét előrevetítő gyászos fogyatkozásunkon:

*„...Tenyeres-talpas derék férfiak,
és ti szép-bögyös asszonyságok:
éljetez többet ölelés gyönyörében,
s felejtéseitek kicsit a matematikát.
Fészkenként öt-hat pujaáldás
röpke negyedszázad alatt
lélegzetelállító csodákat teremhetne e tájon.
Ölelkezzünk hát véreim!
Reggel, délben és éjszaka
ússzunk az ősi örömben,
s a haza ráncai kisimulnak!
(Mondom én, kinek két nemzés után
megállt a tudománya...)”*

(A spanyolviasz újbóli felfedezése...)

Kiáltó szó ez a vers.

Emberek, ébredjetek, a hajó vészesen süllyed!

Várad, 2004/1.

Kapu 2004/2.

ŐSZLIGET

Meddig tart a szerelmi líra termőkora? Jellemzően az ifjúi évek prvilégiuma ez, de idősebb korban is beérhet sok ilyen termés.

Gittai István költészetében kitüntetett szerepet játszik a férfi-nő párharca, egymásrautaltságuk, sorsszerű összetartozásuk, e széttéphetetlen kapocs kimeríthetetlenül gazdag, színes világának megvallása az epikuroszi életörömöknek és annak a Terentius-i szállóigének a jegyében, amely szerint semmi sem idegen tőlem (tőlünk), ami emberi.

Szerző örök emberi lényegeket (erények, gyarlóságok, érzelmek, indulatok...) énekel meg legújabb a verseskötetében – a hajlottabb korra jellemző egyéni hangszerelésben. (Gittai István: *Őszliget*, Nagyvárad, 2009.) Eltérően a korábbi évtizedek hangvételétől ugyanis itt az érzelmek, vágyak már nem annyira követelőzők, a szenvedélyek hevesége jócskán csillapodóban, szordínósabban nyilvánulnak. Gittai az idősödő ember bölcsességével számol be olyasmikről, amikről hajdan az érzelmek húrjait hevesen pengetve, némelykor már-már tépdesve énekelt – a világnak. Merthogy a költő a kitárulkozóak fajtájából való. Gittai meg olyannyira önvallomás-tevő, hogy belső világának nincs is tán egyetlen olyan zuga sem, aminek ajtaját ne lenne hajlandó kitárni olvasói előtt.

A megverselt dolgok zöme nem jelen idejű. Az emlékezés, a felidézés dobta felszínre őket, hogy még egyszer megmérettessenek a költő egyszemélyes ítélőszéke előtt.

Karinthy híres mondásának igazságérvényét (*férfi és nő hogyan is érthetné meg egymást, hisz mind a kettő mást akar, a férfi nőt, a nő férfit*) pillanatra sem megkérdőjelezve, tetemes élettapasztalat s egyebek birtokában Gittaiban ma már sokkal több a megértés, az elnéző, megbocsátó mosoly, a hiányból fakadó valamikor oly éles fájdalmak jócskán enyhültek, az egykori gyönyörök simogató örömökké szelídültek... Költőnk töprengőbb, tűnődőbb, meditatívabb lett. Gyakrabban szemlélődik, konstatál, mint akinek már nem minden áron a célba érkezés a tét, jobb híján megteszi ezt a bizonyosság keresése is: „*egyre csak / keresünk / egymásban / valakit.*” Hogy megtaláljuk-e azt, aki után kutatunk, nem tudhatjuk, de valamilyen titkos erőtől ösztökélve, űzve mégis ad infinitum, életszakadásig keressük.

A csillapíthatatlan belső motivációkon és egyebeken túl Gittai István alkotói munkásságában az örök emberi értékek ilyenén megének-lésének oka lehet a globalizálódó világ elidegenedése, kiüresedése és a mai élet egyidejű elszíntelenedése is. Akár sajátos tiltakozásként is felfogható mindez a körülöttünk tobzódó és bennünk romboló Szodoma és Gomorra ellen; az áhított megváltás Godot-i elmaradásán érzett bosszúság költői leképezéseként; nem csituló sóvárgásként egy tisztultabb, emberibb világ iránt.

Gittai a magyar nyelv szépségének, hallatlan gazdagságának, árnyaló kifejezőerejének bővületében él. S maga is igyekszik továbbgazdagítani ezt a csodás kincsházat: szavakat alkot, fogalmakat terem. Iparkodásán néha elmosolyodunk, máskor meghökkenünk vagy felszisszenhetünk, ám a szándék nemes. Az „újszülöttek” életképességét pedig majd az igazságosító idő fogja megmutatni.

Nemcsak a közönséges halandók lankadnak, roskadoznak gyakran az élet kihívásainak terhe alatt, a költők sem állhatnak mindig alkotó-képességük csúcán. Néha nehezebben bírják a szárnyak, máskor, ellenkezőleg, imponáló magasságokba röpítik a gazdát. Aki – megtálsodva – ilyenkor valósággal remekel:

*Betelt a pohár. A homokóra pereg.
Rohamra felsorakozott már a sereg
Tetőled kérdezem én, Sarusi Mihály,
hogyan ez időben, e honban ki a király?
Az, aki a csatakezdő jelet adja,
s aki vérünkkel a földet megitatja?
Avagy az, ki időt húz, döntést halogat,
s rulett-asztal alatt vélt sebet nyalogat?*

*Csordul a pohár. Lejár a homokóra.
Szép álmunk nem Isten váltja valóra.*

(Elégiaánk)

Kapu, 2009 őszén

SORSKÖLTÉSZET ÉS FELELŐSSÉG

Nemcsak a könyveknek, az alkotóknak is megvan a maguk sorsa. Aki szerencsés helyre született, zavartalanul élhet szenvedélyének; akit viszont a végzet a világnak olyan szögletébe dobott, amit – változó erőviszonyok közt – örök nyugtalanság jellemez, a hiteles kisebbségi író osztályrésze a durva túlerővel való szüntelen viaskodás, megalázó küzdelem.

Erdélyben a húszas évektől kemény sors várt azokra a magyar írókra, akik – az igazság szolgálatába állítva tollukat – ki mertek állni a világ nyilvánossága elé jogfosztott nemzettestvéreik méltóságáért. Akik az állandó fenyegetés és ismétlődő retorzió ellenére sem fogták be pörös szájukat. S hogy ma ott tartunk, ahol tartunk (ha mégoly kevés is a hozadék), számottevően nekik köszönhető. Számomra ők a felelős írástudók.

Az író, költő, újságíró Erőss Attilának (Küküllővár, 1925 –) elvekben és elméletekben, ideálokban és eszményvesztésekben, sőt világrengető fordulatokban bővelkedő korunk fiaként bőven volt alkalma megtapasztalni nemcsak háborgó, vergődő világunkat, hanem szűkebb környezete, Marosvásárhely magyarságának fokozatos térvesztését és hősies helytállását is az ellene szervezett gyilkos pogromban.

Írásművészetének (vers, regény, novella, dráma, publicisztika) alaphangját a kisebbségi léthelyzetből fakadó életélmények adják meg, tematikáját pedig egy nemzeti közösség törvényileg szentesített kényszerű sorshelyzete határozza meg.

Jóllehet Erőss Attila költészete és prózája között tematikai azonoság és bizonyos egyensúly észlelhető, mégis inkább a prózai írások felől ajánlatos tartani költészete felé. Így közelítve, tágabb horizonton betekinthetünk ki az olvasó elé, aki, átadva magát az ábrázolt valóság eseményzuhatagának, egyszer csak azt veszi észre, hogy letűnt idők színterein barangol-bolyong, a költővel együtt örül, szenved, emlékezik, meditál, megtisztulván pedig, felszabadul.

Szerző jól ismeri a különböző kérészéletű költői divatirányzatokat, formanyelvében és szemléletében mégis hagyománytisztelő maradt. Mondanivalójában azonban nagyon is mai: felráz, sebeket ejt, öntudatra ébreszt.

Erre a költői termésre maradéktalanul ráillik Goethe sora: „Minden költeményem alkalmi költemény: a valóság ösztönzéseinek talajában gyökereznek”. Bizony a főhatalom-váltás óta eltelt nyolcvan esztendőben, s még inkább a hetvenes-nyolcvanas években Marosvásárhelyen, sőt egész Erdélyben magyar költő felelősen nem jelenthette ki, hogy – Jules Renarddal szólva – : „Nem foglalkozom politikával”. Ez ugyanis annyit jelentett volna, mintha azt mondaná: ”Nem foglalkozom az étellel”.

Mindazáltal találkoztam Erdélyben olyan „dalnokkal” is, aki – megdöbbenésemre – a közösség szolgálatának még a gondolatától is idegenkedett: – A költő egyedüli feladata esztétikai értékeket teremteni! – replikázta. Ez amúgy általában és elvileg igaz. Emberséges társadalmi közegben teljes mértékben érvényes. Súlyos kisebbségi viszonyok között azonban az apolitikusság köpönyegét magára öltő magatartás erkölcsi csököttségre vall, feltéve, ha az illető ahhoz a nemzeti kisebbséghez tartozónak tartja és hirdeti magát, amelynek szakadatlanul konok harcot kell vívnia nemcsak szellemi értékeinek a megőrzéséért, hanem már-már a fizikai megmaradásáért is.

Művelődéstörténetünk tanúsága szerint Apáczaitól erre felé Erdélyben az értelmiség legjava, írók, költők, de a tudós ember sem igen engedhette meg magának, hogy kizárólag szenvedélyének éljen. Ezen a történelmi tájon a szorongatott népét hittel szolgáló entellektüelnek olyan közösségi feladatokat is vállalnia kellett időről-időre, amilyenekre, alkotóként, nem volt predestinált. Néhány szomorú kivételtől eltekintve ez így is történt.

Egyébiránt az írói-művészi alkotómunkának és a „közszolgáltatásnak” illetén ötvöződése sem nem összeegyeztethetetlen, sem nem romboló.

A szolgálatvállaló értelmiségi attitűd mindig is nyugtatóan és bátorítóan hatott az ellenséges hatalom elől egy tisztultabb világba vágyó egyszerű emberekre. Emlékezzünk csak!/: Ceausescu Romániájában a kolozsvári, marosvásárhelyi és a többi magyar színházközönség finom antennáival milyen remekül fogta és hüvelyezte ki Sütő András nagy drámáiból a nekik címzett rejtjeles üzeneteket. Több mint sejtés, bizonyosság, hogy ezek a „vészjelek” nem kis mértékben hozzájárultak a magyarság jókora részének az (ön)tudatosodásához. A diktatúra utolsó szakaszában mondhatni minden becsületes magyar felkészülten, cselekvésre készen várta a nagy szociális abszurd végkifejletét.

Állíthatná-e bárki is a tévedés veszélye nélkül, hogy a Sütő-drámák esztétikai-művészi értéke szemernyi is kevesbedett azáltal, hogy az

író Ceausescu fasiszta diktatúrájában politikainak minősített, valójában azonban múlhatatlan igazságokat, egyetemes emberi üzeneteket kódolt beléjük? Nyilván nem. Sőt azt az állítást is megkockáztatom, hogy ha Sütő Andrásban csillapíthatatlanul nem él erős elhívás népe szolgálatára, talán ezek a remekművek sem szület(het)tek volna meg.

A magyarságra fenekedő ultranacionalista diktatúrában minden hiteles alkotóban élt ez a fajta elkötelezettség. Egy tisztességes „szolgálatvállaló” Erdélyben – mondja Szócs Géza – esztétikai-erkölcsi vonatkozásban legalább még egyszer annyit ér, mint egy nemesebbnek minősített menekülő.”

Erős Attila nem látnoki költő, de világra-nyitottságában tisztán látó. Az erdélyi sorsköltészet legjobbjainak nyomdokain haladva számon kérő, vádló és ostorozó. Költészetének java termésére a tetemrehívás jellemző. Az együtt, egymás mellett (vagy inkább egymás ellen?) – élés keserve örvén számos versében joggal ítélkezik.

Láng Gusztáv irodalomtörténész szerint a transzilvanizmus fő kifejezési területe a lírai költészet volt. A mi létigazságaink mindenekelőtt a költészetben, az irodalmi művekben fogalmazódtak meg. Ebben a tekintetben ma sem igen változott a helyzet.

Erőss Attila sorsközösségből sarjadó költői jeremiádjai, féltő pörölései olyan művészi állásfoglalásba sűrűsödnek, amely nemcsak az országhatárokig terjed, hanem – az európai humánus szelleméhez igazodva – a Kárpát-medence egész magyarságát érinti.

*Kapu, 2000. 5.
Nyugati Magyarság 2001/1*

IDŐBEN UTAZÓ

Az ősz halántékú költő tűnt idők színterein bolyong. (Somos Béla: *Álom a szavakról*, Magyar Napló, Budapest, 2010.) A mentaillatú patkpartokat, csalitokat, hullámozó búzamezőket, sziklabérceket, a megannyi múltba vesző helyszínt belengi a gyermek- és ifjúkor visszagyógyott hangulat- és élményözone:

*„mikor vízhordó-gyerek voltam
az ingó-bingó pallókon hordtam
kék kandliban csorba vödörben
ahová várták a vizet”*

(Hagyma, kenyér)

Egy semmi kis tárgy, három lapos kavics a kézben elegendő ahhoz, hogy sok-sok gyermekkacaj, egykori színes örömök felszínre törjenek az emlékezet mélyrétegeiből.

Somos Béla legfontosabb életélménye és költészetének meghatározó motívuma a mindent átértékelő, újrendező idő. Benne keletkezik és változik minden való, hogy végül megint csak benne merüljön alá minden létező. Időben utazunk. Mint a robogó vonat ablakából visszafelé futó kerítések, zöldecske ágyások vagy a villódzva repkedő sirályok égi látványa:

*„...de szaladnak ők is, visszafelé
a gyermeki tájba
a mezítlábas és szívárványos
gyönyörű tétovaságba*

*amikor minden messze volt
és minden elérhetetlen
amikor minden ismerős
és minden ismeretlen*

*amikor még kevés a múlt
s a jövő sem lehetetlen”*

(Kitekintve és vissza – a vonat ablakából)

Ebben az elvarázsolt világban bármi és azok ellenkezője is megtörténhet. Itt az elképzelt a valóságos, és a való a lehetséges. Mágikus világkép a gyermeké, amelyből még hiányzik a kritikus szellem szigora, kérlelhetetlensége. Ezért lehet ez a kor az emberélet legboldogabb időszak.

A megidézett tárgyak, jelenségek olykor önmagukon messze túlmutató jelentéstartalmakkal is asszociálhatnak:

*„Szarkaláb a világ, csupa ránc az idő
Szarkaláb, ha virág, tavasszal újra nő*

*Ő maga az idő, ott van a szem alatt
Valamit eltakar, valamit megmutat*

*Itt szalad, ott szalad, eltűnik, hol marad
Elrejtí, s megleli, csip-csip! az álmokat*

*Szarkaláb, szép virág, szarkaláb, az öröm
Jó is vagy, rossz is vagy, hogyha vagy, köszönöm!”*

(Szarkaláb)

Felnőttként ennek a bűvös univerzumnak komor ellentétéként szenvedjük a mindennapok sivárságát, a felszínességek borzongató ürességét, a személytelenség jeges üzeneteit:

*„kinek fénylenél eztán, hogyha fém-
pénné lennél, sok papiros után
az értéke vesztett idő dolgai
úgy tolakodnak, gyűrűznek feléd*

*kinek fénylene, kit érdekel
a nyár, a víz tükre, a hó fehére
az ökönyál a szeptemberi szélben
kit érdekel a másik ember itt?”*

Az egyszínű szürkévé foncsorozott világban az egyéniség nem becses érték többé, a mindent elárasztó szürkeségből nem is tanácsos kitűnni.

„Csak meg ne sejtsék, titkold, ha fénylenél”

(Kinek fénylenél?)

Elidegenedett világban az egyén csak önmagában őrizheti meg lelki tisztaságát. Ám azért, hogy ő más mint a többi, a nagytöbbség, nagyon nagy árat is fizethet:

*„mint a csiga
az ember visszabújik
magába
biztos csonthéja mögé
valami csöndre vár
és ott benn megtalálja*

*ha már
tele van csönddel
üveg pohár lesz
átlátható*

*csak tisztasága nem
törékeny
arca és teste
szétroppantható”*

(Mint a csiga)

A költő feladata az, hogy szavakból egy másik, emberibb világot építsen. Az ő hivatása – az álomépítés.

(Álom a szavakról)

Hajlandók vagyunk rá vagy sem, egyre megy, előbb-utóbb úgyis tudomásul kell vennünk, hogy az élet – a közösségi és a személyes egyaránt – tele van „napi mohácsok”-kal, fiaskók, sokasodó veszteségek vesznek körül. Miközben rohan velünk az idő a nagy ismeretlen felé. Amiről nem tudjuk se azt, hogy milyen, se azt, hogy merre van. Csúpn abban lehetünk bizonyosak, hogy van és egyszer odaérkezünk:

„Vége van. Vége. vége van

*minden illúziónak.
Fekete. Fekete.
Fekete a tegnap
és a holnap.
A ködre új köd szakad.
A semmire semmi hullik.*

*És nincsen igaz számadás.
Minket magunkkal vernek.
napi száz és száz kis mohács
anyánk sírhalma mellett.”*

(Napi mohács)

*„Mindig így volt e világi élet
bizonytalan a késő télidő
Egyszer fázott, másszor lánggal égett
csak sár, csak kő, nem múlt és nem jövő*

*A nagy sötétlő erdőben az erdőt
alig látod, járkálsz föl-le benne
amid maradt: a veronika-kendő
nem tudod, miként került a kezédbe.”*

(Veronika-kendő)

Csak el ne mulasszuk épp jókor odanyújtani a rászorulónak!

Csakhogya az önzések (világ)uralmának idején akár hibbantnak is tekinthetik azt, aki ilyen ígéket ejt ki a száján: csakis a mások felé nyitott élet lehet értelmes és boldog. Bölcsen él, aki arccal mások felé fordulva cselekszik, létezik:

*„...ha ki átadja magát valakinek,
valami másnak, ami rajta kívüli,
titokban minddel eggyé változik*

*a változáson túli létezés
más, mint a többi, több és kevesebb*

*mint a szerelmes összetartozás,
nem követel, nem óhajt birtokolni,
nem félt, nem irigy, nem okos,
nem szerény, nem hivalkodik,
csak van, akár a fény*

mert másban él, túllépett önmagán..."

(Háncsból cipőt)

Korosodván, a költő egyszer csak úgy érzi, hazaérkezett. Azt is tapasztalja, hogy ezalatt az élet dolgai alaposan átrendeződtek. Tovatűntek az ifjonti hívságok, emlékké szelídültek a féktelen tivornyák, duhaj vigalmak, odalett a sok derű, móka. Csak egyvalami tartott ki a végső-kig a dalnok mellett hűségesen: a remény, hogy a sok-sok „dal és álom” tán mégsem volt hiábavaló.

*„...Eljött a kor, amire vártam
az ember szükségletei
megfogyatkoznak, mint az álmok
hogya sokáig kergeti
Ereje fogytán ül és néz csak
lehetett aszkéta vagy csélcsap
a végkifejlet ugyanaz*

—
*ha elveszett, hát elveszett
a boldog, szomorú dal és álom.”*

(Boldog, szomorú dal)

Kapu, 2010/9.

HA JÖN TÁN IDŐ...

„Az is bolond, aki poétává leszzen...” fakadt ki Csokonai Vitéz Mihály a Tempefőiben. Nagy költőnknek ezzel a gondolatával indítja bevezető tanulmányát a nemrég távozott Tüzes Bálint nagyváradi költő, Oláh József verseskötetét jellemezvén. (*Bolond élet, Europrint, Nagyvárad, 2010.*)

Ugyan mitől (lenne) bolond az élet, fakadhatna ki bárki, értetlenkedve a kijelentésen? Hogy mitől? Nos, hát attól, ami körülöttünk és amúgy a nagyvilágban általában történik. Attól, ahogy röpké életidőnkben sok minden velünk és másokkal megesik. Attól, amit el kell tudni viselni. Attól, ami ellen olykor lázadni is kell, mert méltatlannak, elfogadhatatlannak érezzük a megalázásokat, a nyílt vagy burkolt támadásokat. És, igen, az örömek mián is, mert ha történetesen kisebbségi sors jutott osztályrészedül, úgy neked gyűszűvel fogják mérni azt, ami örömhöz, kellemes, míg a túlsó parton vernyákolóknak vékával öntik ugyanazt – távolról sem érdemek szerint. Teszik ezt csak azért, mert te vagy az, akit kinéz vagy kiutál magából az államalkotó többség.

Bő húsz évvel a romániai események után – erdélyiként és magyar-ként – költőnk is úgy érzi, hogy változatlanul kettős veszély fenekedik rá(nk). Az egyik a minőség nélküli világpolgárság agyréme. Aminek az előszelét máris érezni lehet, hisz kit-kit az a baljós sejtelem követ árnyékként, hogy valamilyen pontosan nem definiálható titkos hatalom fogyasztóinak eufemizált egyen-társadalom egydimenziósított polgárává kívánja degradálni. Őt és az egész emberiséget. A másik veszedelem pedig még amannál is fájóbb és gyalázatosabb: ez egyenesen őshonosságunkra tör, őshonos kisebbségi minőségünket támadja aljasul. Így a többségi hatalom elnemzetietlenítő politikájának satujába fogva két lehetőség kínálkozik „hivatalosan” a kisebbségi magyar számára: a teljes beolvadás vagy a kivándorlás békaperspektívája.

Ilyen körülmények között a különösen érzékeny lelkű poéta idegenként feszeng, vergődik az ellenséges szociális közegben. Mitévő legyen, hogy reagáljon a lelki pressziókra a tekintetét ideálokra függesztő költő? Van, aki megadással fogadja a túlerő szüntelen nyomását, beletörődik és beolvad, más daccal néz farkasszemet vele, akár a vég-

sőkig küzdve ellene. Oláh József is megkeményíti szívét: csak azért is, hát azért se! – halljuk ki a sorok közül.

Lobogtasd fel újra / éltető nedűd / egyre fogyó sávját / zivataros kedvű felhők / szelíd mása / – tükröd – / rezegtesse új hajnalok / har-mat-nedves sugarait / áztasd újra glóriás / tündérkertté / utolsó csepp vérverejtékkeddel akár / valaha virágzó-gazdag / szikké szapult völgyed / – hazád.

(Apadó forráshoz)

Látva a szándékos pusztítást, a romlás szaporodó jeleit, poétánk a hazátlanság víziójától szorong vagy búsong:

... Ezerszáz évnyi pihenőnk / nosztalgiája fölött / kárörvendőn vi-gyorg e / mindenáron haszon-elvű ma / bomlasztó vándorbot-kény-szere. / Hol van már a / Kárpátok vonzása / s az elcsángáló / új „hon-foglalók” / „ubi patriát” / kiáltó serege? / Kihalt templomok és iskolák / vándló kongása / kíséri hátrahagyott / öregek néma sóhaját / de talán-jobbblétre váltva / a hit, nyelv s haza / megbosszulja magát, / közben a szellemidéző / történelem / röhög a markába.

(Elvágódásunk)

Hasonló szomorú tény, a dél-erdélyi magyarság aggasztó fogyását, szórványosodásuk drámai valóságát tapasztalva írta meg, már a húszas években, Jékely Zoltán csodaszép versét.

Jékely Zoltán: A marosszentimrei templomban

*Fejünkre por hull, régi vakolat,
Így énekeljük a drága Siont;
egér futkározik a pad alatt,
s odvából egy-egy vén kuvik kiront.*

*Tízen vagyunk: ez a gyülekezet,
a tizenegyedik maga a pap,
de énekelünk mi százak helyett,
hogy hull belé a por s a vakolat,
a hiúban a denevér riad,
s egy-egy szuvas gerenda meglazul:
tizenegyedikünk az árva pap,*

*tizenkettedikünk maga az Úr.
Így énekelünk mi, pár megmaradt,
„azt bünteti, kit szeret az Úr“,
s velünk dalolnak a padló alatt,
kiket kiirtott az idő gazul.*

Van annak már több mint harminc esztendeje is tán, hogy egy barcasági író-olvasó találkozóról hazafelé tartva, Csép Sándor írókollégámmal megálltunk egy jellegzetes szász városkában, hogy megtekintsük impozáns protestáns templomát. A templomhajó hűvös boltívei alatt egy idős asszony törölgette egyhangúan a padokra vastagon lerakódott port, mivelhogy az istenháza épp átalakítás alatt volt. Elképedésünkre, hogy hogy kerülhettek az evangélikus templom körbefutó falaira a bizánci szentek glóriás arcmásai, a hétrét görnyedt anyóka a gondnokhoz fordult segítségért. Nyolcvanas éveit taposó szikár öreg férfi tűnt fel az oldalajtóban: – Jaj, kedveseim, nincsenek itt már százszok csak mutatóban. Mind elmentek Németországba. Megvette őket az Elnök... Csupán néhány öreg maradt helyt, hogy gondozzák a sírokat. Én is azért maradtam, hogy gondját viseljem ennek a templomnak. De hát ez se a mienk már: „megvette” az ortodox egyház. Néhány hete Bukarestből küldtek restaurátorokat, hogy átalakítsák saját szertartásuk szerint a századokig protestáns úrházát...

Ekkor világosodott meg előttünk, mit keresnek a frissen festett glóriás bizánci szentek a protestánsból ortodoxszá váló templom körbefutó falain.

Mit tesz a (székely) magyar, ha szűkül világa, szorítják a hurkot? Hisszük, hogy a sarkára áll, megköti magát. Mint Tompa László két székely legénye a Lófürösztés című híres versében:

Lófürösztés

*Vasalt paták csattognak a kavicsos parton
Két székely lovas jó két pár lóval a vízre*

*S én nem tudom a sorsot, mit tartogat még ezutánra?
E végzetes ég alatt lesz-e még öröm?
De tudok annyit, hogy ha öröm helyett
Tüzes menykövek szakadnak is itt le,
- Még gyászosan évek százai húznak el -*

*Ők örömtelenül is, ha kinba tébolyodottan:
Itt fognak állni, örökké, hogy Imre szorítja,
Áron pedig... Áron nem hagyja magát!*

1932

Mert kell lennie egy kritikus pontnak, amikor az ember kemény, igaz szavakkal kimondja, hogy ne tovább! Vagy győzni fogunk, vagy meghalunk mind egy szálíg, de a magunkét nem hagyjuk, nem adjuk:

„... becserkészett ritka vadat / elrejtene barbár kezek / dögmadarak / híznak oszló testemen / de csontjaim nem romlanak / – szikla leszek – / ráomolnak / kik örülnek estemen.”

(Becserkésznek gyáva kopók)

Nehéz küzdelmekben mindig jól jön a bizonyosságot sugárzó hátsó ország. Még hogyha a messzi múltból tekint is reánk. Szilágyosomlyó hívó hangját hallva, a Báthoryak dicső tetteit s szellemét idézi a költő, a hazához halálíg ragaszkodó konok szeretettel: „*Fertőzzön meg halálisan a / Fejedelmi múlt, a hely s a jelen tetterő. / E láz ne enyhüljön soha. / Bárhol élsz, mindig törjön elő // A sárkányölő akaratból, / Hogy nőhessen, törj le, s vigyél el egy darabot. / Mutasd meg mindenkinek jól: / Fogyok, ámde mégis maradok.*”

(Szilágyosomlyó hívása)

Harminc, negyven évvel ezelőtt az erdélyi magyarok között súlyos erkölcsi kérdésként merült fel az áttelepülés, a ki- és elvándorlás, illetve a helyben maradás dilemmája. Van-e joga az egyénnek nyúlcipőt kötni, a jobb, kényelmesebb, szabadabb élet reményében kivándorolni, otthagyni azt a közösséget, amelyből maga is vétetett? Eltávozni akkor, amikor a legnagyobb szükség van a segítségre? Ilyen és hasonló kérdéseket tettek fel vádlón még azok is, akik – a zavaros helyzet szűntével – később maguk is ugyanarra az útra léptek.

A kérdés persze sokrétű, igen bonyolult. Merthogy másképp is kérdezhetünk, több oldalról közelíthetjük meg ugyanazt a jelenségcsoportot. Például így: Van-e joga a közösségnek megakadályozni az egyént abban, hogy keresse a jobb megélhetés lehetőségét? Mi itt az elsődleges, a perdöntő ismérv: az egyéni vagy a közösségi érdek érvényesítése?

se? Alighanem erre a kérdésre legkönnyebb választ adni. Hisz minden józan ítéletű ember számára egyértelmű, hogy a közösségi érdek elsődlegességet élvez a magánérdekkel szemben. De vannak kivételes helyzetek.

Hogy ítélandó meg példának okáért annak az írónak az esete, akit otthon szilenciumra ítélt az atyafiságosnak egyáltalán nem nevezhető politikai hatalom, de el- kivándorolva, az „új hazában”, műveivel, továbbra is azt a közösséget szolgálja, akit otthon is szolgált volna, ha hagyják?

A kérdés megválaszolásának a kulcsa alighanem a szolgálat fogalmában rejlik. Szolgálni kívánom-e mindvégig azt a közösséget, amelyhez tartozom, de amelyből, kényszerűen, fizikailag kiszakadtam, vagy önös érdekektől indítatva szántam el magam a nagy lépésre?

A szolgálat önzetlen, célja a közösség érdeke, megmaradása, felemelése. Az igazi szolgálattelvő, ha kell, elmegy akár az önfeláldozásig.

A költő is felteszi magának a kérdést, de átfogóbban, filozofikusabban fogalmaz:

„Van-e ki még küzd a közért, / Ha átkot kap is, nem babért / E zord helyen / Bús Erdélyben? / S ha van ki, hát lesz-e kiért? // Múlt-magjából tán még lehet, / Oszladozó jelen felett, / Szép Erdélyben, / Tündérvárkertben, / Reményt sarjadtó kikelet.”

(Van-e még)

Egy szerkesztőségi beszélgetés során is felmerült a mai fiatalok szinte tömeges kivándorlásának gondja. Értetlenségemre, hogy hogyan történhet mindez, ezt a megdöbbenő választ kaptam egy felsővégzett-ségű fiatalembertől: „Hazaszeretet, hazafiság – a mai fiatalokat nem érdekli az ilyesmi... Ubi patria.

Tényleg ez a helyzet? Kiveszett az ifjúságból a hazaszeretet? Nincs bennük hazafias érzés? A döntések egyedüli mozgatórugója az egyén érvényesülése, az anyagi gyarapodás lenne? Feladva önazonosságát, a haza sok-sok polgára világpolgárrá vedlik? Az élet minősége pusztán a pénzen, az anyagiakon múlik?

Feltételezve, de meg nem engedve kérdezzük:

... De mi van akkor, ha az új haza, az a szűkebb közösség, amelyhez a jobb élet reményében tartozni szeretnél, nem fogad be? Ha hiába törleszkedsz, a jó napot!-on kívül nem engednek közelebb magukhoz? Ha nem barátkozik, nem társalog veled senki. Jöttment idegen maradsz számukra. Mi lesz, ha sem munkatársaiddal, se másokkal nem

alkothatsz lelki közösséget? Mi lesz, ha haláloed órájáig idegenként kell élned közöttük, még ha nagyobb falat kenyér lesz is a tarisznyádban? Akkor is azt fogod mondani, hogy az élet lényege az anyagi javak birtoklása?

És a lélek? Avval mi lesz? Mert nem lehet ám tudomást nem venni róla. Esetleg arra számítasz, hogy idővel elsorvad? Az bizony megtörténhet. Csakhogy akkor már nem az leszel, aki addig voltál. Megszűntél létezni egykori dajkáló közösséged számára. Így aztán a kérdés számokra nem kérdés többé.

Inkább egy szelet zsíros kenyér itthon, mint egy szelet torta idegenben!

„Szűkül a léted, / zárul körötted. Szűkül a lelked, / borul fölötted / mély vaksötétre / egednek kékje. // Mit hiszel, hinnél, / távoli tájra / magaddal vinnél. / Ott tán majd várja / jöttödet új fény / – sorvasztó remény. // Itt te vagy röggje / e földnek, népnek. / Ott majd örökre / idegen lépted. / Itt lásd, ott késő! / Döntésed végső. // S ki egyszer elmegy, / Százszor hiányzik. / Hová ér, mindegy. / Ott meg se látszik. / Beolvad, jó ha / kényszerű jóba. „

(Szűkül)

Reménykedjünk, hogy a magyarság ilyen időket tömegesen nem fog megélni. De tegyünk is érte. Mit is mondott Ady, amikor kétségbeesésében az Úrhoz menekült?

*Megszakadt szép imádkozásunk,
Pedig valahogyan: van Isten.
Nem nagyon törődik velünk,
De betakar ha nagyon fázunk.*

(Menekülés az Úrhoz)

Mifelénk mostanság hideg szelek fújnak. De bízunk az isteni gondviselésben és a magunk képességeiben. Lesz ez még másképp is. Lesz, mert kell!...

*

Oláh József szerelmi lírája a kaleidoszkóp színes világát idézi. Bájos, szép versek, amilyen szép és kimeríthetetlen ez az örök emberi érzelem.

Hasonlóan szép gondolatokkal, hálával emlékezik szüleire:

*„... Kínlódva, becsülettel vívták meg harcukat.
Nemes „parasztglória” övezi arcukat.”*

(Nekem nem volt)

Az ezerarcú élet olyan sok mindenre kioktat bennünket, annyi rúgást, pofont, simogatást, gáncsoskodást és segítséget kapunk tőle, hogy elmondhatjuk végül: milyen kár, hogy életbölcsségekkel feltarisznyálva kell távozni:

„...kényszerpályákon tévelygő aszteroid / bolyongok / hol felizzva egy-egy bolygó / vonzáskörében / hol jeges görcsbe merevedve / a köröttem tátongó űrben / sorsszerűen megállíthatatlanul / közeledve a végzetes / rettegett-remélt / összeolvadásig megsemmisítő / nagy találkozás – becsapódásom felé / hogy aztán egy új kényszerpályán / folytassam tévelygésemet.”

(Kényszerpályákon)

A vésszesen közeledő kiagyalt szép új világ, amit maradékainknak találtak ki a hatalomtól megrészegeedett pénzemberek, erősen groteszk, helyenként abszurd jelenségektől terhes. Ilyen groteszk szándék, hogy idő előtt hozzá akarják szoktatni az egyént ahhoz az agyrémhöz, hogy a neki megadatott határtalan „szabadságban” maga dönthesse el, az akar-e maradni, ami, olyannak, amilyennek Isten (pardon, a nagy Természet!) teremtette, vagy balga jókedvében inkább átvedlik valami mássá, francos valamivé... Úton-útfélen tapasztalhatjuk, hogy máris légiónyi a meghülyítettek serege, akik többnek, vagy legalább másnak akarnak látszani, mint aminek az élet törvénye szerint lettek. De az agyomosott, kiüresített szerencsétlenek hamar elunják a görbe tükörbe nézést, és kedvüket lelik benne, hogy újabb maskarát öltsenek magukra, másnak a bőrébe bújjanak...

„Festett haj, műkőröm / átszabott száj, tompor, mell. / Asszony vagy feleség helyett / Inkább szabvány kéjnő kell. / Csatornán jön az öröm!”
(Csömör)

„holdbéli táj / csak kő csak gép / csak por csak jég / sivár sivár / csak gép csak sár / nincs te sem ő / férfi se nő / halál sincs már / csak kép csak sár / sivár sivár / nincs majd se rég / csak kő csak gép / nincs mi /nem fáj / holdbéli táj”

(Vízió)

Oláh József immár a költői arzenál minden kellékével felszerelve vesz részt a szűkebb haza, Partium irodalmi életében.

Rekesszük be ezt a gondolatmenetet a költő atyjának követendő erkölcsi tanácsával, intelmével, aminek veleje – Arannyal szólva – : „ember maradni minden körülményben”.

„Ha jön tán idő / mely rád nézve mostoha / megtörni, megalázni / ne hagyd magad soha.”

(Ha jön tán idő)

Kapu, 2014/2.

A SZÓKIMONDÓ DIAGNOSZTA

Közhelyé koptatott igazság: a téma az utcán hever, csak le kell hajolni érte. Brády Zoltán nem röstellt utánuk nyúlni, nyakon csípni jellegzetesen mai élethelyzeteket.

Legújabb könyvében (Brády Zoltán: *Háton át...a mellbe*, Korrekt nyomda, 2005.) imponáló bátorsággal és kíméletlen őszinteséggel tárja fel a mai magyar társadalom számos deviáns jelenségét, függetlenül attól, hogy düledező putrikban, polgári miliőben vagy magas(abb) státusbeliek parkos villáiban találkozott-e velük. Amott a testi és lelki nyomor, a kiszolgáltatottság, az elesettség életminőség-romboló hatásait, az eldurvulást és lelki elkérgesedést ábrázolandó tűzi tolla hegyére a némelykor már-már hihetetlen eseteket, emitt a felkapaszkodott hiéna-mohóságú törtetők cinikus közönyösségét, a fokozatosan teret nyelő immoralitás tényezését rajzolja meg.

Amiktől természetesen mindnyájan szenvedünk. Nemcsak azért, mert minduntalan beléjük botlunk, hanem főleg amiatt, hogy nem áll módunkban kilúgozni őket a közösségi élet mindennapjaiból. Megpróbálunk hát túllépni rajtuk. Csakhogy nem egyszeri, hanem újratermelődő feneségekről van szó. Ezért is szisszenünk fel felismerve a valós helyzetet: hát már itt tartunk, idejutottunk?

Nemcsak azért szeretem ezt a karcsú kis könyvet, mert érdekfeszítő esetekkel, történetekkel traktál, hanem mert ráirányítja a figyelmet azokra a közösségi gondokra és egyéni jellembeli ficamokra, amelyek olyanra teszik az életet, amilyennek nem szabadna lennie. Mely bajokért az író nem mindig a sértett egyént teszi felelőssé – bár őt is csak nagy-néha menti fel –, alapvetően azt a szociális rendszert hibáztatja, amelyben valamennyiünk élete zajlik. Az egyéni devianciák legfőbb oka a társadalmi struktúra degradáltsága (az ember a körülmények terméke, mondja Helvétius), amiért legkivált a hozzá nem értő, arra érdemtelen, önző, immorális politikusok és holdudvaruk rossz döntéssorozata felelős.

Ne regnáljon, aki nem ért hozzá! Aki érdemtelen rá!

Képet kapunk itt arról is, hogy a demokrácia örve alatt a teret nyelő liberalizmus és „édes gyermeke”, a szabadosság hogyan generálja azt a nemtelen közállapotot, amely később melegágya lesz a legkülönbözőbb deviáns magatartásformáknak.

Brády könyve nem a társadalom életének egyik vagy másik szegmenséről nyújt hiteles képet, hanem – konkrét esetek bemutatásával – a kortársélet riasztó nyavalyáiról mond elmarasztaló ítéletet. Beteg a világ, mondhatja ki velünk a szerző a lesújtó szentenciát. Tenni is kellenne a gyógyulásáért, nemcsak ígéretetni, moralizálni, hazudozni. Ez az író egyik legfőbb üzenete.

Rövid terjedelmük miatt legszívesebben araszosoknak (Gittai István kifejezése) nevezném az egybegyűjtött élet-, illetve helyzetképeket. Néhány jellegzetes ecsetvonás és máris kész egy-egy frappáns kép. Itt aztán nyoma sincs képmutatásnak, bókolásnak, udvarlásnak a hatalom felé. Brády senki fiára sincs tekintettel, és mindig nevükön nevezi a dolgokat. Teljes őszinteséggel és tetszetős bátorsággal tárja az olvasó elé még a legkényesebbnek tűnő helyzeteket is. Egyaránt horogra kerül: a nagyformátumú csaló, a tyúktolvaj, a gazember, az életbenmaradási adószedő, a parazita, a nem létező szükségleteket gyártó üzletszerző, a lump, a kettős mércét alkalmazó gazember, a szervkereskedő briganti, az átvert hiszékeny épp úgy, mint a hiú hígagyú... Valahányukat saját írói erkölcsi ítélőszéke elé idézi. Azt gondolhatnánk, hogy tizenöt évvel a rendszerváltoztatás után nálunk már nincsenek tilalomfák, tabuk. Pedig bizony vannak. A köztudatban úgy él, róluk tilos, „nem illik” említést tenni, mégoly enyhe kritikai élel sem. Brády másképpen gondolja. Hogy van az – kérdezi –, hogy míg a holokaust áldozatainak leszármazottai, jogosan, kárpótlásban részesültek, addig a szovjet gulágok sokszázezer magyar és más nemzetiségű áldozata leszármazottainak nemhogy semmit sem juttattak, de még csak fel sem vethették ugyanazt a feszítő kérdést, nyomasztó gondot?

Az írások legtöbbjét belengi egyféle kedves humor. Brády kívülről-felülről figyeli huncutul, hogy szereznek loppal – ide-oda lesve – elprolisodott tyúktolvajok egy kis ezt-azt maguknak az Élet „felkínálkozó” javaiból. Csekélysegekről van szó, komoly kárt senkinek sem okoznak vele. Mivel ilyenén „ügyködésük” ránk nézve (is) veszélytelen, elnéző mosoly sarjadzik bennünk irántuk. Ahol viszont indokolt, Brády Zoltán bizony vitriolba mártja pennáját, elmenve a maró gúnyig.

Noha az író valós élethelyzeteket tár fel, írásai helyenként mégis az abszurd benyomását keltik. Oka egyszerű: az élet néha valóban abszurdba hajlik.

Ennek a könyvnek a szerzőjéről senki sem mondhatja, hogy szépeleg. Eleinte kicsinyég én is idegenkedtem a helyenkénti vaskosságoktól, ám később beláttam, az írónak igaza van: szükség, hogy azokban

a helyzetekben éppen azokat a kifejezéseket használja. Malacság ide, ocsmányság oda, bizony épp azok a legkifejezőbb, legjellemzőbb szóalakok.

A rövid prózák megmódolásán érezni a gazdag szakmai tapasztalatot, a rádióriporter, a tévészerkesztői gazdag múltat. A cselekmények sodrók, a dialógusok pergők. Brády szüntelenül beszélteti hőseit, a narrátor-író ritkán, csak indokolt esetekben szólal meg. A szereplők többnyire tömondatokban dialogizálnak: a kisemberek nem körmondatokban szokták kifejezni magukat.

Az írárok fontos erénye még a tömörség. Nem írni, hanem húzni kell megtanulni, hallottam nemrég az irodalmi közhelyet. Itt sincs ám mellébeszélés, sallang. Az élet egy nagy rohanás: nosza, siessünk mi is, hogy le ne késsünk! Egyébként az író maga így vall erről: „Valljuk be (természetesen szégyenkezve), már nincs időnk arra, hogy fotelben ülve, vállunk mögött sárga fényt ontó állólámpa alatt kézbe vegyük Thomas Mannt, Tolsztojt vagy más klasszikus író vaskos könyvét, s önfeledt pihenő boldogsággal olvassuk a lassan hömpölygő cselekményt terelő veretes mondatáradatot.(...) Egyre kevesebb az idő magunkra, s egyre többen ilyenek a világban. Az íróknak ki kell találniuk olyan olvasmányt, ami ebben a korban is olvasható. Rövid, cselekményes, könnyen felfogható, de tanulságos és művészi élményt is nyújtson... E könyvecske egy ilyen kísérlet.”

Készséggel elismerem, a szerzőnek igaza van, mégsem tudom – nem is akarom! – elfogadni azt a világot, amely még a legnagyobbakat is múzeumba utalná csak azért, mert a műveikkel való ismerkedés időigényes. Egyszerre borzongató és megható a balkán háborúról (szerb-horvát konfliktus) szóló hosszabb beszámoló. Az íróval együtt mi is valljuk a hazájuk felszabadításáért küzdők igazát. Az íróknak mindenkor szükségük van visszajelzésekre. Szerzőnk is kiszól a könyvből. Ha lesz rá olvasói igény – mondja – , még írni fogok ilyeneket. Hát csak rajta!

*Confessio, 2006/1.
Nyugati Magyarország, 2006 december-2007 január*

GYÖKEREK NÉLKÜL NEM NŐNEK FÁK

Mélységes mély a múltnak kútja – írja Thomas Mann bibliai időköt idéző hatalmas regénytetrológiájában. Az ezredévekkel, sőt még a jó néhány századdal hozzánk közelebbi valóság állapotait búvárló kutatónak is nagyon nehéz hiteles képet alkotni a vizsgált kor viszonyairól, embereinek életviteléről, szokásairól, az egyéni és közösségi sorsokat alakító eseményekről. Mert az idők homályából csak a felszín alatt, barlangok mélyén vagy más, jeltelessé vált valamikori szálláshelyeken megőrződött archeológiai leletek – egynehány cserép- vagy csontdarab, használati eszköz, fegyvernek használt tárgy stb. – hordoznak fontos „üzeneteket” az érdeklődő utókor számára.

E kiadvány (Kovács Veronika: *Nagykakucs monográfiája*, Nagyvárad, 2011.) szerzőjének is hasonló nehézségekkel kellett megküzdenie a kutatott régió ősi tartózkodási helyeinek, kezdetleges településeinek számbavételekor.

A nagyváradi kutató-levéltáros a ködbe vesző régmúlttal indítja a kis faluközösség élettörténetének leírását, hogy századok grádicsain fölfele lépegetve elérkezzen a jelenkorba, közel napjainkig követve a történelmivé jegecesedett eseményeket.

Ezer esztendő nagy idő – mondja Kós Károly – , még népek történetében is. Bizony nagy, bizony nagy! Magyarkakucs valamikor az államalapítás kiteljesedésének időszakában keletkezhetett. Meggyökerezése és hosszú-hosszú története hihetően kisded templomának köszönhető. Árpád-kori istenházát Szent István királyunknak ama törvénye alapján emelhatték, mely uralkodói parancs értelmében minden tízedik falu köteles volt egy templomot építeni. Írott források szerint az idő tájt a Gutkeled nemzetségnek (Péter király idején idetelepedett sváb család) Bereg, Gömör, Sopron, Szatmár, Zemplén és más vármegyék mellett Bihar vármegyében is jelentős birtoka volt, így elképzelhető, hogy ők építették a falu közepén álló kis kápolnát. A századok alatt átépített kápolna eredendő építészeti stílusa (román/római) is erre utal.

A monográfia a tájegység természeti leírásával indul. Megismerhetjük belőle a Sebes-Körös felső folyásának éghajlatát, domborzatát, a vidék folyóvizeit, amelyek szünet nélkül módosították a táj képét. Kü-

lönösen a Sebes-Körös, amely a hegyekből zúgó áradatokkal aláhor-
dott hordalékok miatt állandóan változtatta medrét. Amint azt a falu
határrészeinek neve is mutatja, Magyarkakucs határa az év nagy részé-
ben vizenyős, mocsaras terület volt, s csak a 19. században elkezdett
folyószabályozások révén alakult ki fokozatosan a tájegység mai képe.

A Sebes-Körös felső folyásának vidéke ősidők óta lakott terület
volt, ezt a különböző régészeti leletek bizonyítják. A bihari tájakon –
jegyz meg az író – állandó, illetve tartós települések az Árpád-kor el-
ső századaiban alakultak ki, s létrehozói a honfoglalás után Biharban
megtelepedő magyarok voltak. A vidék birtokba vétele a 10. században
kezdődött. A Körös-völgyében állandó telepek a 10-11. század fordulóján
keletkeztek. A honfoglaló magyarság megmaradása a Kárpát-meden-
cében az által volt lehetséges, hogy feladta törzsi szervezetét, és
hasonlatossá vált a nyugati keresztény királyságokhoz. A korabeli Ka-
roling-kori jogfelfogás alapján minden gazdátlan terület a királyt illet-
te meg, minek alapján az 1001-ben megkoronázott I. István (később
Szent István) óriási területekkel gyarapította királyi vagyonát.

A kor embere félnomád életmódot folytathatott, melyben a fő sze-
repet a nagyállat-tenyésztés játszotta, amiként a tulajdon tárgyát is ez
határozta meg, nem a föld. Ez a helyzet menet közben változott,
amennyiben később a föld birtoklása vált elsődlegessé. A törzsi szár-
mazást rendre a társadalmi rétegződés ismérve váltotta fel, a birtokos
joga immár nemcsak a földre terjedt ki, hanem azokra is, akik rajta él-
tek.

Milyen volt, hogy nézhetett ki majd ezer esztendővel ezelőtt ez a
Bihar megyei kis falu? Magam leginkább nagyobb tanyabokornak
képzem, melynek lakói laza, esetleges kapcsolatban álltak egymás-
sal.

A kápolna felépültével a kis közösség élete az Úr háza körül kezdett
szerveződni. Ugyanis Könyves Kálmán idején (1095-1116) „törvény-
tette kötelezővé a faluközösségeknek a templom körüli építkezést”, így
akadályozva meg, hogy a faluszerű kolónia lakói „elvándoroljanak” a
templom közeléből. A települések fokozatosan megerősödtek, egyre
inkább körvonalazódtak. Idővel és a lakosság számbeli gyarapodásá-
val Magyarkakucs is lassan kezdett a mai fogalmak szerinti faluformát
ölteni.

(Mellékesen, de nem jelentőség nélkülüként említjük, hogy a szerző
a könyv címében Nagykakucs néven szerepelteti a falut, a könyv tes-
tében pedig hol Nagykakucsként, hol meg Magyarkakucsként említi.
Miért ez a „következetlenség”? Ennek a fura jelenségnek az a tényle-

ges oka és magyarázata, hogy a falu szomszédságában létezik még egy Kakucs, amit románok laktak/laknak, így a két azonos nevű települést meg kellett különböztetni valahogy. Amaz hol Kiskakucs, hol meg Oláhkakucs, emez hol Nagykakucs, hol pedig Magyarkakucs néven szerepelt a századok során. Trianon után, a román fennhatóság beköszöntével a román politikai vezetés nem engedélyezte sem a magyar, sem az oláh jelző használatát. Ma már „belátóbb” lett a román államhatalom, és a falu népe – nem hivatalosan ugyan, de – ismét használhatja a Magyarkakucs nevet.)

*

Szokatlan, a közelmúltig ritka jelenségnek vagyunk tanúi: észrevehetően megszorodtak a kisebb településekről írott monográfiák. Miért ez a különös iparkodás, buzgóság? Nincs ennek valaminő mélyebb oka? Bizonyosan van. Ami nem más, mint a mindent egyneműsítő, egyszínű csillogóvá foncsorozó globalizálódó világtól való félelem, viszolygás. Olyan jövő elé nézünk, ahol nemcsak falvak, városok jelentéktelenedhetnek s halhatnak el, hanem, hosszabb távon, egyes államok, népek is elveszíthetik a létezésükhöz való jogalapot, még inkább a létalapot. Ezek a láthatatlan irdatlan manipuláló erők nemcsak a védtelen kisemberek, kisebb-nagyobb közösségek múltját orozzák el, de erre a sorsa juttathatnak nemezeteket is. Kitépve gyökereiket, megfosztják őket saját történelmüktől, önazonosságuktól, kilétüktől. Márpedig gyökerek nélkül nem nőnek fák, múlt nélkül nincs jövő. Ezért az a nép vagy nemzet, illetve kisebb közösség, amely fittyet hány saját hagyományaira, értékeire, önmagát fosztja meg jövőjétől. Aki botorul nem vesz tudomást saját népe történelméről, az ősök által teremtett nélkülözhetetlen értékekről, annak kétséges lesz a holnapja. Mert aki gyökértelen, az óhatatlanul beolvad az életképesebb közösség(ek)be, vagy egyszerűen alámerül a könyörtelenül múlt időben. Ahhoz, hogy tudjuk, merre tart(s)unk, ismernünk kell azt is, honnan jövünk. „Csak a múltunkkal együtt vagyunk egész.” (Illyés Gyula.)

Ennek a cáfolhatatlan igazságnak a felismeréséből született *Nagykakucs monográfiája*. Tudatosan-e vagy csupán megérzésből jutottak erre a gondolatra a kitalálói, az a lényegen mit sem változtat.

Felmerül a kérdés: van-e értelme, haszna az ilyen irányú törekvéseknek? Igenis van. Mégpedig az, hogy a mindennapi élet apróbb részleteibe is behatoló ilyenén írások birtokában a szakemberek sokkal pontosabb képet alkothatnak a szóban forgó közösségek életének eladig nem kutatott, tehát ismeretlen szegmenseiről, így például

Magyarkakucs lakóinak folyton változó életkörülményeiről, vagyoni rétegződéséről, a falu változó etnikai arányairól vagy a hitéletében, no meg az oktatás terén beállt változásokról is. Változást mondunk, mert a történelem nem befejezett, örök tények halmaza. A legújabban kialakult helyzetek sem tekinthetők véglegesnek, változatlanak, megváltoztathatatlanak, hisz mindig a pillanatnyi erőviszonyok döntenek el hol, mikor, milyen változások, fordulatok következnek be az éppen aktuális hatalmi helyzetekben.

Magyarkakucs történetének kezdeteiről nem maradtak fenn írásos dokumentumok. Legkorábbi írásos följegyzés 1343-ból való – tudjuk meg Bunyitay Vince kanonok *A váradi püspökség története* című munkájából – , amelyben a tudós pap részletes leírását adja az itt épült kis román/római kori kápolnának. A tudós egyházatya arról is beszámol, hogy „valószínűleg még 1241, a tatárjárás előtt a Gutkeled nemzetség valamelyik tagja építtette.” (Az írásban és élő szóban általánosan elterjedt román stílus megnevezés sokak számára megtévesztő lehet, mert a történelmi korok építészeti stílusaiiban járatlan olvasó – a szóazonosságból – óhatatlanul a román népre gondol, holott ennek a ezer év előtti építészeti korstílusnak nincs semminő köze a románsághoz, hisz a román stílus a római korra utal, annak volt uralkodó építészeti stílusa. Ezért újabban – a tévedéseket elkerülendő – a szakmabeliek római kori stílusnak vagy romanikának is nevezik.) Bunyitay szerint a nagykakucsi templom a legkisebb ilyen plébániatemplom, „amelyből még jó néhány épült ebben a korban.” Arról is ír ez a tudós egyházatya, hogy a templom a 13. század első felében (tehát 1241 előtt) épülhetett, mert újabban általánosan elfogadott az a nézet, hogy „hazánk építészetében a román stílus a 13. századdal bezárul”, helyét a gótika veszi át.

Ugorjunk egyet az időben, és kössünk ki a **mohácsi vésznél** (1526) s az utána következő eseményeknél. A mohácsi vész, mely döntően az országban uralkodó fejtelenségnek, belviszályoknak, a magyar főurak széthúzásának a gyászos következménye, meghatározó történelmi esemény volt Közép-Európában. Mohácsnál II. Lajos magyar király is életét vesztette, így aztán „a magyar korona megszerzése Szapolyai János erdélyi vajdát és Habsburg Ferdinándot egyaránt foglalkoztatta.” – jegyzi meg az író. Ugyanazon esztendő nov. 11-én Székesfehérváron a magyar főurak egy része Szapolyai Jánost választotta királlyá, a Habsburg-párti főurak pedig Pozsonyban dec. 17-én Ferdinándot helyezték

a királyi trónra. A viszálykodás a két tábor között bő tíz évig tartott. Később, a váradi békével (1538) Ferdinánd és Szapolyai megegyeztek, felosztották egymás között az országot. Buda vára és a tőle keletre eső részek Erdéllyel együtt Szapolyai Jánoséi lettek, a nyugati részek pedig Ferdinándéi. Szapolyai János 1540-ben meghalt. Az országrészt – a király kívánságára – nem adják át Ferdinándnak, hanem a csecsemő János Zsigmondot kiáltják ki királlyá. Ferdinánd Buda ellen küldi seregeit, de ott szembe találja magát a törökökkel, akik 1540 augusztusában kitűzték a török zászlót a budai várra. Az ország középső része közel százötven esztendeig török hódoltság alá kerül. Az ország egésze pedig három részre oszlik: a nyugati rész Habsburg kézre, a középső török hódoltság alá kerül, a keleti rész, az önálló Erdély pedig vajdaságból Erdélyi Fejedelemséggé alakul át. Ebben a korszakban az anyaország szerepét tulajdonképpen Erdély töltötte be.

Váradnak és Bihar vármegyének a többi partiumi résszel döntenie kellett, hogy a Habsburg-i Magyarországhoz akar-e tartozni, vagy inkább az újonnan megalakult Erdélyi fejedelemséghez (a 16. század közepétől a 17. század végéig). Bizonytalankodások, ingadozások után a főurak 1540 októberében a tordai országgyűlésen az önálló Erdélyhez való csatlakozás mellett döntöttek. Ám Bihar és a váradi területek hovatartozása továbbra is kérdéses volt. 1551-ben Ferdinánd visszanyerte Erdélyt és a kapcsolt Részeket.

Biharban az erőviszonyok tovább ingadoztak, de 1557 tavaszán Várad ostroma véget ért, és ettől kezdve Várad Erdély végvára lett. A Ferdinánd-párti váradi püspök vereségével, illetve az Erdély-párti Varkocs Tamás győzelmével megváltozott a város felekezeti színe is. Gyorsan és áldásosan vonult be Váradra, illetve egész Bihar vármegyébe a protestáns szellem.

Ám ez a kedvező állapot nem tartott sokáig, mert az unitárius János Zsigmond fejedelem korai halálával utódja, a katolikus Báthory István fejedelem befogadta a jezsuitákat Erdélybe, akik 1585-ben Váradon és Erdély-szerte megkezdték a rekatolizációt, mely időszakot az ellenreformáció korának (1546-1648) is nevezik. Ekkorra Erdélyben már Báthory István kiskorú unokaöccse, Báthory Zsigmond lett a fejedelem, aki ellentmondásos politizálásával sok galibát és még több kárt okozott Erdélyben. Zsigmond 1598-ban átengedi Erdélyt II. Rudolf császárnak. Várad újra osztrák kézre kerül, és a város és környéke Habsburg kézen marad 1606-ig. A visszavonuló törökök feldúlják, elpusztítják Váradnak a vár falain kívüli részeit, a környező települések lakossága

igen nagy veszteségeket szenved: „erre az időre tehető számos település elnéptelenedése a bihari tájakon”.

A 16. század végéről maradtak fenn adatok a dézsmajegyzékben, mely jegyzékből valamelyes képet kapunk a kor társadalmi-gazdasági viszonyairól, benne Magyarkakucséről is. Így például a paraszti bér-munka formáiról. Megtudhatjuk azt is, hogy az 1580-as évben szérűskert csak Telegden, Magyarkakucson és Örvénden volt felállítva. Ide gyűjtötték össze a dézsmálásra szánt gabonát a többi településről is, és itt is csépezték ki. Mindebből pedig arra következtethetünk, hogy Kakucs igen fontos szerepet töltött be ekkor a környék gazdasági életében. A 16. századi összeírásban találkozunk egy kimutatással Kakucs jobbágyságáról, illetve a faluközösség életéről. Összehasonlítva a többi települések összeírásaival, megállapítható, hogy Magyarkakucs 1552-ben a legnagyobb települések egyike volt a környéken.

1599-ben Magyarkakucs, az említett falvakkal együtt, bordézsmaát is adott. A kakucsiak öt szőlőparcellát műveltek, melyből kettő félholdas volt, és három egy-egy holdas, összesen négy holdon termesztettek – az örvéendi hegyeken – szőlőt. A szántógazdálkodás és a szőlőkultúra fő mezőgazdasági ágazatnak számítottak akkor Magyarkakucson.

A tizenöt éves háború lezárultával, illetve a Bocskai István vezette győztes szabadságharc 1606-os bécsi békéjével nyugalom szállt Erdélyre. Háttérbe szorult az idegen hatalom, megteremtődött valamennyi vallás egyenjogúsága. Az időközben fejedelemmé választott Bocskai István birtokában maradt a váradi vár, a vármegye pedig az Erdélyi Fejedelemséghez tartozott. Báthory István (1533 – 1586), Bethlen Gábor (1619-1629) és I. Rákóczi György (1630-1648) fejedelemsége alatt Erdély gazdaságilag megerősödött, népességben regenerálódott, sőt szaporodott, fejlődött a vidék, és újból megerősödött a református egyház. Ezt a korszakot nevezik az erdélyi kultúra aranykorának.

A század közepétől (1658) azonban a fejlődés megtorpan. II. Rákóczi György szerencsétlen lengyel hadjárata – a fejedelem meg akarta szerezni a lengyel trónt, amit a törökkel nem egyeztetett – Erdélyt és Bihart újból veszélybe sodorta. 1660 nyarán II. Rákóczi György a szászfenesi csatában megsebesült és a váradi várban meghalt. A török büntetőhadjáratot indított, és Várad ismét török kézre került. Ez a török hódoltság 32 évig tartott.

Magyarkakucsot ebben az időben még teljes egészében birtokolja a Telegdy testvérpár, Mihály és Miklós, akik 7-7 jobbágyházzal vannak összeírva. De a vidéken már olyan új nevek is megjelennek, mint Var-kocs, Zólyomi, Csáky, Sennyey, Kornis, Géczi, Örvendi, Imrefi, Szemere és mások. Így tehát a kakucsi gazdákat kezdik új nevek, új urak birtokolni.

A török hódoltság alatt álló területeken a lakosság kettős adóztatás alatt élt: a török is meg az erdélyi fejedelem is adót szedett tőle. A törökök ezt nem nézik jó szemmel, és felszólítják Apafi Mihály fejedelmet, hogy ne zaklassák az embereket. És valóban, a hajdúságban, a Sebes-Körös völgyében, a báródsági falvakban, valamint az élesdi (súlyomkői) uradalomhoz tartozó településeken adómegettagadásokkal találkozunk a jelentésekben.

A 17. század utolsó harmadában a török birodalom hanyatlásnak indul. 1686 őszén Buda vára felszabadul, a török kivonul Közép-Európából. Véget ér a 32 éves török megszállás, amely – nyilván – sokkal rövidebb volt, mint az a 150 év, „amíg a török a Duna-Tisza között uralta” (1540-1692).

Bihar és Várad ismét Habsburg kézbe kerül, és kezdetét veszi a Habsburg-uralom.

Várad visszafoglalása után a császári hatóságok elrendelték a vármegye összeírását, hogy felmérjék a lakosság erejét adókiivetés céljából.

Ami a falut illeti: Magyarkakucson ezekben az évtizedekben is változatlanul gabonatermesztés és bortermelés folyt. A település gazdaságilag viszonylag stabil, az élet változatlan. Az összeírás Bihar megye területén 113 lakott helységet tüntetett fel, 370 települést pusztává válnak nyilvánított. Az összeírás Magyarkakucsot se említi. Magyarkakucs is az elnéptelenedett települések közé soroltatott. De ez nem helytálló, mert a falu nem néptelenedett el, Kakucs kibírta a török hódoltságot. Ámde bármennyire pontatlan volt is a kamerális összeírás, jól mutatja, milyen hatalmas pusztítás következett be a népességben a szüntelen háborúskodások következtében.

(Nyissunk itt egy zárójelet, és hasonlítsuk össze a különböző hódoltságokat: török, Habsburg, szovjet, Trianont követően pedig a román fennhatóság. A török és az összes többi hódoltság között az volt

az alapvető különbség, hogy míg a törököket döntően az adók behajtása, a harács beszedése, tehát az anyagi javak érdekelték, a lelkieket, szellemieket illetően a nép úgy élhetett, mint annak előtte élt, addig az összes többi hódító a meghódított népek anyanyelve, kultúrája, önazonossága ellen is támadást indított azért, hogy a szóban forgó területeket végleg bekebelezze, az ott élő népeket pedig – megfosztva őket anyanyelvüktől és kultúrájuktól – németté, oroszra, románra tegye. Egyszerűen be akarták őket olvasztani, megszüntetni mint önálló etnikumokat. Ehhez még a nevüket is megváltoztatták: németesítették, oroszosították, románosították.)

A 18. század első évtizedeiben megteremtődtek a feltételei annak, hogy a hosszú háborúskodást követően „a mindennapok középpontjába a termelőmunka kerüljön”. Persze ekkor is adódtak kisebb zavaró elemek: a Rákóczi féle szabadságharcok (1704-1711) miatt hadak vonultak át a vármegye területén. De zavaró volt az 1704-i rácdúlás és az 1710 évi pestisjárvány is, mely több áldozatot szedett, mint az 1717-es újabb tatárbetörés. A könyvnek ebben a részében a szerző bemutatja a szatmári békétől (1711) a Mária Terézia által elrendelt úrbérrendezésig (1769) terjedő időszak legfontosabb dokumentumait, így betekintést nyerünk a korszak társadalmi gazdasági folyamataiba is.

A 17. században kezdetét veszi a paraszti társadalom kisebb mértékű mobilitása, mely a rákövetkező században felerősödik: az örökös jobbágy mellett megjelenik a szabad-költöző parasztság kategóriája. II. József rendeleteivel eltörölte a jobbágy örökös röghöz kötését, és „Magyarország minden egyes parasztját felruházta a szabad-menetel jogával.” Ebben az időszakban a népesség növekedési üteme megtorpán a térségben és a faluközösség életében is, amiben egyaránt közrejátszottak: a tatárbetörés, a pestisjárvány, a Rákóczi-féle szabadságharc, és egyéb tényezők. Érdekes, hogy a kimutatásokban, táblázatokban többször is találkozunk ugyanazokkal a családnevekkel – Barabás, Domján, Gere, Lökös, Kocsis, Kovács –, aminek az a magyarázata, hogy a gazdák rég a faluban éltek, s az önállósult leszármazottak ugyanazon névvel szerepeltek. A népességmigráció ekkor még nem számottevő, ezzel majd a későbbi időszakokban kell komolyabban számolni.

A 18. század utolsó harmadában a faluban a következő középületek voltak: az ősi templom, mely kőből készült és zsindellyel fedett, tornya külön építve fából, azaz harangláb. A jegyzőség háza, benne a

jegyző lakik, aki egyben tanító is a triviális iskolában. Uradalmi kocsmá, két helyiséggel, pincével. Fából készült mészárszék. Két vízimalom. Egy családra öt személyt számítva, a 61 család 305 lelket számlált Magyarakucson 1769-ben, ebből 55 ortodox és 250 református vallású. Az ortodox hitűek számbeli növekedése folyamatos a következő századokban.

A háborús cselekményeknek betudhatóan a 18. század elejére Bihar vármegyében jelentős népességcsökkenés következik be. Kezdetét veszi a paraszti migráció és megindul a népességkiegyenlítődes hosszú folyamata. Ez a mozgás elsősorban a megyén belül történt, de azon kívüli területekről is érkeztek telepések. Ugyanakkor tovább fokozódott a vagyoni differenciálódás.

A 18. század harmadik harmadában a Habsburg-ház kezdeményezte: készítsék el a falvak rendezési tervét, ami kétségkívül előrelépést jelentett a civilizáció útján. Kijelölték a településeken az utcákat, felmérték a beltelkeket, elrendelték az új házak építését: ezeket jól meghatározott sorrendben kellett építeni, kijelölt helyeken és meghatározott módon. Elrendelték továbbá, hogy amely házak ettől eltérő módon lettek felépítve, bontassanak le, és építtessenek újak. Kakucson is volt egy más módosítani való. Az érintett gazdák: „meginttettek, hogy házukat úgy fordítsák, amint a kegyelmes parancsolat tartja...” A falu ekkor egyetlen utcasorból állt, mely észak-déli irányba tájolt, és az utca mindkét oldalán 20-20 ház sorakozott. Ebből a kimutatásból pontosan megtudhatjuk, hogy a falu központjában, ahol a templom és a prédikátor háza állt, az utca térré formálódott. Ez volt a falu központja. Új nevek, vagyis újonnan beköltözöttek neve is felsoroltatik. Ilyenek pl. Csép Luka, Ványa Flóra, Cseri István, az Istók és a Szilágyi család. Magyarakucs vázolt szerkezete lényegében ugyanaz maradt, amióta a falu Árpád-kori temploma megépült. Egy ház egy szobából, egy konyhából vagy pitvarból és egy kamrából állt. A házat, amely nem nyílt utcára, le kellett bontani és újat építeni, hogy annak legalább egy ablaka legyen az utca felől. Magyarakucsiaknál nem találunk komolyabb panaszt, mint például a körösréviak esetében.

Fentebb jeleztük, hogy II. József császár rendelettel törölte el a jobbagság örökös röghöz kötését, költözködési és munkavállalási szabadságot és saját vagyonhoz való jogot adott nekik. Ugyancsak az ő nevéhez fűződik az első magyarországi népszámlálás. Magyarakucson ekkor a házak száma 35, a családoké 63, tényleges

népesség 294, összes férfiak 155, összes nők 140, egy pap, három nemes, 41 paraszt, 25 zsellér, 46 gyermek élt. Az összeírás célja, megtudni a férfiak számát hadrafoghatóság végett. Az összeírásból kiderül, hogy a faluban a nagycsalád típusa dívott (53 házban 63 család élt.), hasonlóképpen a társadalmi rétegződésről is képet alkothatunk. A kimutatásból az is kitűnik, hogy új családok letelepedése a faluban ekkor elenyésző (2), inkább a nagycsaládokból szakadnak ki újak, fiatalok családot alapítanak, házat építenek maguknak, tehát a falu anyagilag is gyarapszik. Magyarkakucs a 17. században „a legnagyobb települések egyike a környéken”, később, nagyságát tekintve, közepessé válik.

Magyarkakucs lakóinak döntő többsége jobbágy, kis részük zsellér sorban élt, maximális függőségben földesuraik kénye-kedvétől, akik még a vallásfelekezeti hovatartozásukat is megszabhatták (cuius regio eius religio). Mária Terézia jelzett úrbér-rendezése (1769) azonban korlátokat szabott a földesúri önkényeskedéseknek, ami „sorsfordító erejű volt a magyarországi agrártársadalom életében”.

Magyarkakucs azon települések közé tartozott ekkor, amelyekre – inkább mint másokra – a szőlő és a bortermelés, a gyümölcs termesztés és a belőle készült aszalványok, illetve a pálinkakészítés volt jellemző. Juhot és sertést is tartottak, méhészkedtek és erdőlték. A gazdák bekapcsolódtak a vidék áruforgalmába, szekerekkel járták a falvakat, kupeckedtek, terményeket cseréltek ki, de a fölös termés javarészt piacokon értékesítették (legközelebbi piac az idő tájt Élesd volt).

*

Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc ezt a vidéket is érintette. A márciusi ifjak fellépését követően Váradon tanácskozó ülést tartottak, mely a polgárság részvételével népgyűléssé alakult át. Elfogadták a márciusi ifjak 12 pontját, köztük szerepelt a „jobbágyság felszabadítása”. Ez érintette legközvetlenebbül a kakucsiakat. A jobbágyság eltörlése a polgári átalakulás egyik alapfeltétele volt. Természetesen ennek a követelménynek a gyakorlatba ültetésekor itt is kisebb-nagyobb súrlódások jelentkeztek.

A forradalom leverése utáni önkényuralmi rendszer (Bach-korszak) már nem ragaszkodott a feudális rendszer fenntartásához, lassan elindult az ország polgárosodása, a kapitalizálódás.

Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc a magyar történelem legdicsőösebb pillanata, legfőbb célja a nemzet szabadságának és az ország függetlenségének elnyerése. Ami be is következett volna, ha a forradalmat a túlerő nem veri le. Ha a fiatal császár végső kétségbeesésében nem hívja segítségül a cári csapatokat. Ám a szükség tör-

vényt bontott: közvélekedés szerint Ferenc József térdre ereszkedve a cár előtt – akinek a kor szokása szerint kezét kellett csókolni –, I. Miklós segítségét kérte a magyar szabadságharc leverésében. Meg is kapta fölösen, a cár kétszázezer katonát zúdított Erdélyre és Magyarországra. A teljesen fölösleges vérontást elkerülendő, Görgey Artúr tábornok vezetésével a magyar sereg Világosnál letette a fegyvert. De nem a császári, hanem a cári csapatok előtt. Valószínű, hogy magyarkakucsi fiatalok is részt vettek a szabadságharcban. De arról nincs tudomásunk, hogy valaki is hősi halált halt volna közülük.

Jegyezzük meg mint igen fontosat, hogy a Habsburg-ház – mint minden terjeszkedő birodalom – meg akarta nyerni magának a szomszédos népeket és területeket. Célja azok bekebelezése volt. Ehhez a jól bevált módszert, a *divide et impera!* (oszd meg és uralkodj!) elvét gyakorolta. Azért, hogy gyengítse riválisát, ez esetben a magyarokat, a magyarokkal együtt élő nemzetiségeket uszította ellenünk. Mindenekelőtt az akkor Magyarországhoz tartozó erdélyi románokat és a horvátokat. Valószínű, hogy Európa ma más képet mutatna, ha ez az aljas praktika nem sikerül a Habsburg-háznak. Amit Kossuth és a román N. Balcescu felismertek ugyan, és elvben meg is állapodtak az együttműködésről, de, sajnos, elkéstek vele, az egyezés pillanatában a cári seregek már benn voltak az országban, a forradalmi események megelőzték a készülődő megállapodást. Ugyancsak a félrevezetés és a megkésettség volt az oka Avram Iancu megtévedésének, illetve a mocs vidéken végzett borzalmas vérengzéseknek, a magyarok sérelmére.

Hasonlóképp uszította a Habsburg-ház a magyarok ellen a horvátokat, Jellasics tábornokkal az élen, akinek – Petőfi lelkes költeményéből ismerjük – ugyancsak gyorsan kellett menekülnie a magyar szabadságharcos csapatok elől.

A birodalmi vezetők területszerzés szándékával nagyon sok és sokféle gázságot, gonoszságot elkövettek. Mária Terézia, akiért a Pozsonyi országgyűlésen a magyar főnemesi rendek *vitam et sanguinem pro rege nostro!* (életünket és vérünket a királynőért!) felkiáltással egy emberként a császárnő mellé álltak annak szorult helyzetében, nos, a királynő – „háláját” kifejezendő – (természetesen máskor és máshol) cinikusan kijelentette: a magyarokat előbb koldussá, aztán katolikussá, végül pedig németté tesszük.

Az erdélyi románokra ugyanez a sors várt volna. Mária Terézia birodalmi célból az erdélyi románokat és a birodalom szláv ajkú népeit – első lépésként a görög-katolikus (unitus) egyház révén – a birodalom

kebelébe kívánta szervesíteni, beolvasztani. 1870-ben már Magyarakucson is megjelentek a görög katolikus hitűek, szám szerint 7-en voltak.

II. József császár, a kalapos király törvényrendeleteiben az anyacsászárnőnél is messzebb ment, különösen nyelvi téren. „Valamennyi intézkedése közül legsúlyosabb a németnek mint hivatalos nyelvnek kötelező bevezetése a közhivatalokba és az iskolákba, amivel – az esélyegyenlőség megteremtésének leple alatt – a központi hatalom valójában ’anyanyelvétől és hagyományos kultúrájától akarta megfosztani a Habsburg birodalom nem német ajkú népeit, magyarokat, románokat, szlávokat, éppen akkor, amikor ezek a modern nemzetté válás korszakába léptek. ’” (A.K.: *Gyertyagyújtók*, Közdok Kiadó, 2001.) Tanácsosai erőteljes nyomására, és más nyomós okok miatt (talán a pokol gyötrelmeitől való félelmében, hisz akkor már halálosan beteg volt) – a császár közvetlen halála előtt visszavonta ez irányú rendeleteit.

Ennek az anyanyelv elleni merényletnek, erőszakos elnémetesítési törekvésnek az ellensúlyozását (is) szolgálta Aranka Györgynek 1791-ben létrehozott „Magyar Nyelvmívelő Társasága” Marosvásárhelyen a 18. század utolsó harmadában. De nem függetleníthető tőle Kazinczyék nyelvújító mozgalma, és a magyar színjátszás megteremtésére tett erőfeszítések sem. Bizonyítottan elsőként Kolozsvárott játszottak színházat hivatásosak magyarul 1792. dec. 17- én. Felvilágosult magyar főurak áldozatos erőfeszítéseket tettek ennek érdekében. Idézet Döbrentei Gábor kolozsvári író, lapszerkesztő Kazinczy Ferenczhez írott egyik leveléből: „*Az egész plánum így leve. Én a múlt télen az itt lévő német teátrumban lévén gróf Kendeffy logeájában báró Bánffy Lacival beszélgeténk a magyar theátrális fordításokról. Segíteni kell a Magyarokat, mondám a két ifjúnak. Én jó szívvvel fizetek, szólla Kendeffy, a fordítónak. De nem úgy, felelek, álljanak társaságba, tegyenek fel egy jó eredeti darabra jutalmat! Mind a kettő egyszerre kész vala elfogadni mondásomat. Másnap Wesselényi Miklós hozám jöven, elbeszélém neki s ő lángolva fogadta, s magára vállalta a jutalom egybegyűjtését. Aznap este nálam Kendeffy 20 forintokat ajánla.*” Nos, ezzel a színházalapító mozgalommal áll összefüggésben a Döbrentei Gábor Erdélyi Múzeumában meghirdetett magyar drámaperseny. Erre a megmérettetésre küldte be Katona József is a Bánk bánt, az egyik legnagyobb magyar drámát, amely fölött – érthetetlen módon – elsiklottak a zsűri tagjai.

A társadalmi együttélés minőségére ugyancsak jótékony hatást gyakoroltak a 18. század második felében és a rákövetkező évszázad első harmadában virágzó felvilágosító eszmék, aminek hatására átértékelődött a paraszt-földesúri viszony is. A bekövetkezett jelentős szemléleti változások az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc idején felbukkanó jobbágy felszabadító eszmékhez, illetve a jobbágyság intézményének eltörléséhez vezettek, ami a polgárosodás szükségszerű előfeltétele volt.

Mint jeleztük, Magyarkakucs lakossága szerencsésen túlélte a törökök elleni harcok viharait. A tájék etnikai térképére azonban döntő hatással volt az a körülmény, hogy a törökök elleni háborúk során teljesen elnéptelenedett vidékekre és/vagy gyéren lakott településekre kezdett beszivárogni több más ajkú népesség, a földesurak pedig a munkaerő biztosítása végett betelepítéseket végeztek. A 18. századtól főleg a román és a délszláv – többnyire szerb – migráció, valamint a svábok betelepítése révén bekövetkezett a lakosság területi kiegyenlítődése.

Számszerűen kimutatható, hogy Magyarkakucsra a 18. század második felétől kezdenek beszivárogni az ortodox hitű románok, akikkel a magyar őshonos lakosság századokon át békében és egyetértésben élt. A folyamatosan gyarapodó magyarkakucsi románság hit- és egyházszervezeti élete talán még a helyi reformátusságénál is viszontagságosabb volt, hisz saját templom építésére csak 1926-ban nyílt lehetőségük, saját pópájuk az ortodox hitű románoknak a faluban máig nincs. Szerző átfogó képet fest a magyarkakucsi görögkeleti egyház történetéről is.

*

A magyar nemzet történetében az első s egyben a legnagyobb törést (traumát) az első világháborút lezáró trianoni békediktátum (1920. június 4.) okozta. Elvesztettük az ország területének kétharmadát és lakosságának egyharmadát.

Mára gyökeresen megváltozott a világ. Ma már nem annyira a fegyverek ereje, a nyers katonai túlerő dönti el térségek, országok sorsának alakulását. Manapság „békésebb” eszközökkel határozzák meg egy-egy országrész, nemzet vagy akár nemzetek jövőjét, döntik el sorsát. A műszaki fejlődés révén ugyanis a fegyverkezés oda fejlődött, hogy a háború lassan lehetetlenné teszi önmagát. Amerika – szuperhatalmi ka-

tonai erejét fitogtatva – akár órák alatt romba dönthet egy-egy országot, megbéníthatja gazdasági életét, lerombolhatja infrastruktúráját, de nem nyerheti meg a háborút. Mert ahhoz oda be is kell vonulni, és mindezt, ami fontos, saját hatalmába kell kerítenie, megszervezni az „új”, demokratikusnak címkézett életet, amihez rengeteg saját emberéletet kellene feláldozni. Amit politikai megfontolásból nem igen vállal senki. Marad tehát a másik módszer, a „békésebb” eszközök bevetése. Újabban sokkal inkább ilyen módon hódítanak meg országokat, régiókat, hajtanak hatalmuk alá népeket, ország-csoportokat a nagyok. A kisebbek meg úgy, ahogy a pápa is mondta: „helyzetet teremtenek”, rászaporodnak a meghódítandó együtt élőkre (lásd: a koszovói albánok, a palesztinok esetét, a románok gyors túlszaporodását és beözönlésüket Erdélybe...). Ilyen módon és betelepítésekkel hirtelen megváltoznak a történelmileg kialakult etnikai arányok (pl. Romániában), s máris van mire hivatkozni: „mi vagyunk többen”. Bankok, bankcsoportok – azt a látszatot keltve, hogy szorult helyzetben lévő országokon segítenek – gazdaságilag alacsonyítanak szolgáskorba egykor prosperáló nemzeteket ...

Erdély autochton lakosságával, a magyarsággal is ez történt Trianon után, de hasonló folyamattal találjuk szembe magunkat a megmaradt anyaországban is. Nyilván mindennek megvan az ellenszere is, éppen csak meg kell találni, és okosan alkalmazni a megfelelő eszközöket. Amit a tisztesség és a becsület is megkíván: az őseitől ránk hagyományozott értékek megőrzése és továbbadása minden tisztességes polgár szent kötelessége!

*

Magyarkakucson 1910-ben 545 személy élt, húsz évvel később csak 531, a hiányzó szám a világháború következménye. A nemzetiségi és vallási megoszlást illetően az arányok lényegében nem változtak. A helyzet gazdasági téren nehezedett, mert a harmincas évek vége már a háborús készülődés jegyében telt. 1939 őszén kitört a második világháború. Magyarkakucsiai is érintettek voltak benne. De a parasztembert a nagypolitika nem érdekelte, nem is értette. Őt csak egy dolog foglalkoztatta: a család, az otthoni élet, van-e ki megművelje a földet, gondozza az állatokat. Az otthon maradtak is sokat szenvedtek, de a legnagyobb veszteség azok a személyek, akik hősi halált haltak. A szerző 14 magyarkakucsi hősi halott nevét tudta felbúvárolni, de nem biztos, hogy ez a végleges szám.

Romániának a szövetséges hatalmakhoz való csatlakozása 1944. aug. 23-án hamarosan hadszíntérre változtatta a még akkor Magyarországhoz tartozó Észak-Erdélyt is. 1944. október 12-én a szovjet-román csapatok bevonulnak Nagyváradra, október 15-én Rév környékére, és Ósi irányából közelítik meg Magyarakucst. Innen Rikózsó és Szászfalva irányába vonulnak tovább. Ugyanaz év november 11-én bevezetik a szovjet katonai közigazgatást. Következik a népi demokrácia, majd a szocialista demokrácia embert próbáló időszaka, amit az idősebbek személyesen is átéltek, és szerencsésen túléltek.

*

Ahhoz, hogy e tágabb tájegység vallási életét felvázolhassuk, vissza kell kanyarodnunk az időben tova a 16. század elejéig. 1517. október 31-én Luther Márton kiszögezte 95 tételét a Wittenberg-i vártemplom kapujára, és ezzel kezdetét vette a reformáció Európában. Magyarországon a mohácsi vész után válik könnyebbé az új hit terjesztése. Erdélybe, a Részekre, így Bihar vármegyébe is áldásosan bevonult a protestáns szellem. A győzelmesen előretörő protestantizmusnak (a magyarok erre felé jobbadán az új helvét hit, Kálvin követői, a reformáció hívei lettek) óriási kultúrtörténeti jelentősége volt. Főleg az anyanyelvű írás-olvasás, a könyvnyomtatás elterjedésében játszott meghatározó szerepet az alsóbb néprétegek köreiből. Előbb a felekezeti, később a világi iskolák országos elterjedése döntő módon szintén a reformációnak volt köszönhető Erdélyben és Magyarországon.

A helvét irányt az 1561-es váradi zsinaton fogadták el, rá egy évre a debreceni zsinat szentesítette. Az új hitvallás legerősebb központja Várad és környéke lett. Legfőbb terjesztője Mélius Juhász Péter és Szegedi Gergely debreceni, valamint Czeglédi György váradi lelkészek voltak.

A szerző igen részletesen, majdhogynem teljességre törekvően mutatja be a magyarkakucsi református egyházközség életét és tevékenységét, felvázolva egyszersmind a felekezeti és a világi oktatás történetét is a faluban.

A református hit követői közé tartozott Telegdy Miklós is, Magyarkakucs akkori földesura, aki kiterjedt birtokain, Körös-völgyi falvaiban a Helvetica Confessio tanítóit és papjait helyezte el. (cuius regio eius religio) Telegdy Mihály, Miklós testvére azonban megmaradt hithű katolikusnak, emiatt a két testvér között villongásokra is sor került, sőt – írott dokumentum szerint – emiatt „mindkét részről emberhalálok estek”. Ennek ellenére az új hit erőteljesen terjedt, s a falu

életében meghatározó tényezővé vált. A falu lakói határozottan kitar-
tottak hitük mellett akkor is, amikor 1660 után Várad és környéke tör-
ök uralom alá került. Amikor Erdély megint Habsburg kézbe jutott, az
új hit vezetőinek nehézségekkel kellett megküzdeniük, de II. József
1781. évi türelmi rendelete, illetve a császár 1786-ban kiadott nyílt pa-
rancsa enyhített a megtúrt egyházak helyzetén. A protestánsok is val-
lásszabadságot kaptak, ám bizonyos feltételekkel. Építhettek ugyan
templomokat, de azok nem lehettek magasabbak a környező épületek-
nél. Ezért tornyot nem emelhettek. Ez a magyarázata annak, hogy Er-
délyben, Magyarország-szerte a református templomoknál sok helyütt
kőtorony helyett haranglábbal találkozunk. Másik ok pedig a szegény-
ség volt. Ilyen haranglába volt a magyarkakucsi templomnak is a szá-
zadfordulóig. (1900)

A korabeli feljegyzésekből sok mindent megtudunk az egyház bel-
ső életéről is. Íme egy 1768-ból való bejegyzés: „*Én, B. Molnár And-
rás híven szolgálók, az Isten háza és parochiális házakra serényen vi-
gázok, az előljárókat szorgalmasan értesítem a hiányosságokról. A
tanítóknak rendes fizetéseket az ő idejében, személyválogatás nélkül
beszedem és által adom. A búzára vigyázok, hogy ajjás vagy polyvás
ne legyen és igaz mértékkel szedessék és átadassék és ugyanazon mér-
téssel adom által a belső személyeknek, amelyet én a lakos gazdáktól
szedek. Ezekből legkisebbet is sem a magam, sem külső haszonra nem
fordítok. stb.*”

Az egyház az időben nemcsak a hit terjesztője, a lelkek oltalmazó-
ja volt, hanem a falu mindennapi életétől, a bevett gyakorlattól eltérő
deviáns magatartásokban, főleg az erkölcsiekben is eligazító szerepet
töltött be. Íme, egy 1769-ből való vallomástétel: „*Mi alább is megírtuk
prezentitus agyuk tudtukra, akiknek illik, hogy mi minekutánna a há-
zasságbéli egyenletlenség, békétlenség miatt, össze háborodtunk volna,
különben össze nem békélhattünk hanem a Szent Eccla. becsületes
előljárói által még pedig ilyen pretextus alatt, hogy én Pusztai István
magamat teljességgel megoltalmazom attól, hogy a Szilágyi János
Uram feleségével magánosan sem nem társalkodom, nem beszélek ve-
le barátságot nem tartok. Én is pedig Egri Rebeka ettől magamat tel-
jességgel megoltalmazom, hogy az én becsületes Férjemet mint jó és
becsületes embert megbecsülöm, utána nem leselkedem, felölle akár-
hol járni fog nem tudakozodom, szivemet, lelkemet abba megcsendesí-
tem és mátol fogva engedelmes és jó szó halló hitestársa leszek mely-
ről adom ezen kezem x vonásával és a rosszat elkerülöm.*”

Vannak egyéb természetű – például kritikai – bejegyzések is: 1834-ben Péczeli Pál prédikátort a magyarkakucsiak *„nem akarják többé maguk közt látni, részegeskedéséért és több botránkoztató cselekedeteiért.”*

Ennek a kis egyházközségnek majd mindig gondot jelentett a lelkész és a tanító fenntartása. Ez volt a fő oka annak, hogy gyakran cserélődtek a lelkészek, egy lelkész két helyen is tette a szolgálatot: Kakucs és Rév. Nem lévén saját lelkésze a falunak, az is megtörtént, hogy az itt született gyermekeket másutt keresztelték meg, vagy Réven a reformátusoknál, vagy Úrgetegen az ortodoxoknál.

1942-től Magyarkakucs református lelkésze Horváth János volt, aki 17 éven át szolgálta nagy odaadással és gondoskodással hívei lelki épülését és az egyházközség vagyonának kezelését. Miután az Aranykönyv megsemmisült az 1944 októberi rongálásban, ezt pótolandó, a tiszteletes egy kicsinyke füzetbe kezdi feljegyezni az egyházban történt eseményeket. Idézzünk a háborút követő 1945-ös esztendő utolsó feljegyzéséből: *„Ezek után mindazoknak, kik megértvén egyházunk maga erejére utalt helyzetét, meghallották a kérő szót, s az egyházat, melyet az ősök bizonnyal nagy áldozatok árán tartottak fenn az elmúlt idők viharaiiban és adtak át nekünk, akár pénzbeli, akár természetbeli hozzájárulásukkal segítettek, hálát, köszönetet mondok. Szolgáljanak követendő példáik a jövőre nézve, mikor – lehet – még nagyobb nehézségekkel kell megküzdenuünk, mitől Isten őrizzen...”*

Horváth János tiszteletes megérezte az elkövetkező közel fél évszázad mostoha körülményeit, mely sanyarú évek nem is olyan rég múltak el fejük felől.

Tisztelet illesse mindazokat, akik akár lelkipásztorként, akár világi tisztségviselőként, akár egyszerű hívekként hozzájárultak a magyarkakucsi református egyházközség működéséhez, és nem kis mértékű gyarapodásához – értesülünk a hálás feljegyző keze vonásából.

A monográfia szerzője külön fejezetben tárgyalja a román ortodox egyház történetét, amit román nyelven külön, könyvecske formában is kiadtak.

Mint már említettük, Magyarkakucson először ortodox hitűek a 18. sz. folyamán kerültek feljegyzésre. Közel két és félszáz éves hitéletük története legalább olyan drámai képet mutat, mint a református magyaroké, azon egyszerű oknál fogva, hogy nekik csak a huszadik század első harmadában (1926) épült lakóhelyükön templom. Hitüket persze mindig gyakorolhatták és gyakorolták is a közeli Kiskakucson. Papjuk ma is a szomszédos Ürtegről jár be a faluba szolgálni.

A Magyarkakucsi román ortodox egyház történetének megírását, külön kiadását román nyelven, a könyv szerzőjének, Kovács Veronikának és a falu magyarságának a románság felé gyakorolt nagyszerű gesztusaként fogjuk fel. Benne az önzetlenség és a testvéri érzület, illetve az a cáfolhatatlan tény fejeződik ki, hogy Magyarkakucson az évszázadok alatt a magyarság és a románság között semminő komolyabb konfliktusra nem került sor. Őszintén reméljük, hogy ez a nemes hagyomány a jövőben is fennmarad. Amiképpen arra is jó érzéssel, reménységgel gondolunk, hogy a magyar részről tanúsított ilyen gesztust alkalomadtán a románság is viszonzni fogja.

*

A szerző ama megállapítása, miszerint „a falu iskolájának a megalapítása és évszázados fenntartása szorosan kapcsolódik a református egyházhoz”, mindenben helytálló. Mivel a református egyház nemzeti egyház, számára az anyanyelv, a nemzeti kultúra kérdése mindig is elsőrangú kérdés volt és mindenkori feladata marad. Gondoljunk Károli Gáspár utolérhetetlen szépségű, veretes nyelvezetű Biblia-fordítására. A református egyház az az intézmény, amely először adta az emberek kezébe az anyanyelvű Bibliát: olvassák, értelmezzék és terjesszék. A református lelkipásztorok nem latinul, ószláv meg ógörög nyelven miséztek, mint például a római katolikusok, illetve az ortodoxok, hanem anyanyelven hirdették Isten Igéjét, és énekelték a zsoltárokat, híveikkel együtt. A református egyház a felekezeti iskolák egész hálózatát építette ki, biztosítva hozzá az oktatókat, akik az esetek többségében papok vagy papok is voltak, és akik mind komoly anyanyelvi műveltséggel bírtak. Református vallású volt a példaképpé magaszkodt Apáczai Csere János professzor, filozófus, Misztótfalusi Kis Miklós, az akkori idők legkiválóbb betűmetszője és világhírű nyomdásza. Az általa metszett betűkkel nyomtatták ki az első örmény nyelvű Bibliát. Az első román nyelvű Bibliát a református Bethlen Gábor, a nagy fejedelem nyomtatta ki az erdélyi románság számára. Ezek a kiemelkedő szemé-

lyiségek és a hozzájuk hasonló sok-sok kisebb küzdőtárs, mind a nemzet örökbecsű szolgálattevői voltak. A Debreceni Református Kollégium, a Kolozsvári Református Kollégium, a Sárospataki Református Főiskola az ország leghíresebb tanintézetei voltak. És maradtak. Ez a kitűnően felépített iskolahálózat leért a legkisebb falvakig. Magyarakucsra is.

A református felekezeti oktatás felépítésében már a 17. század közepétől nagy szerepet játszott a Debreceni Kollégium. Mint anyaiskolából, innen rajzoltak szét az idősebb és jobb képességű tanulók Bihar megye vidéki egyházaiba, ahol maguk szervezték meg az iskolákat és látták el az oktatást. Megbízatásuk három évre szólt, aztán visszatértek az anyaiskolába, hogy befejezzék tanulmányaikat. Voltak azonban olyanok is, akik nem tértek vissza, hanem megmaradtak tanítónak és véglegesítették képzésüket. Magyarakucson a 17. század első harmadától a század közepéig ordinált (felszentelt, rendelt) papok végezték a hívek lelki gondozását, akik gondot fordítottak a gyermekek nevelésére is, ami az írásra, az olvasásra és a számolásra terjedt ki.

A 18. század első felében Magyarakucson minden bizonnyal már létezett felekezeti iskola. A 18. és 19. században – amint a dokumentumokból kitűnik – az egyházközség papja egyben tanító is volt. Mária Terézia császárnőnek 1777-ben kiadott tanügyi rendelete, a Ratio Educationis korszerűsítette a közoktatást. A népiskolákban az első két év kötelező volt, az oktatás ezen a szinten anyanyelven történt. Írás-olvasás, alapszintű számolás, vallásoktatás – ezek voltak a kötelező tárgyak. Később ez bővült az énekléssel, az aritmetika és a história alapismereteivel. A református iskolák soha nem zárkóztak el más felekezetű gyermekek befogadásától. Az iskolalátogatásról megtudjuk, hogy az februártól áprilisig volt a legnagyobb. Nyári hónapokban – a mezőgazdasági munkák miatt – teljes volt a hiányzás.

Az ortodox felekezeti iskolák Bihar megyében a 19. sz. második felében alakultak ki, így a kiskakuci (oláhkakuci) iskola is.

Magyarakucson állami iskola 1896-ban létesült, vegyes – fiú-leány – osztályokkal, valamint gazdasági ismétlő tanfolyammal. Az iskola 1-6 osztályos volt, 1923-ig magyar nyelvű. Az iskola épülete, amit 1897-ben emeltek, 80 tanuló befogadására volt alkalmas. Magyarakucson 1896-tól már csak állami iskola működött. Az Apponyi-féle törvény értelmében hangsúlyt kellett fektetni az oktatók

felkészültségére is, képesített okleveles tanítók pályázat útján nyertek jogot a tanításra.

Trianon után az iskolák működését az átmenetiség jellemezte, az új törvények meghozásáig. Ezerkilencszázhuszonhárom után román tanítók alkalmazására került sor. Egy évvel később, az Anghelescu-féle iskolatörvénynek megfelelően, az iskola hét osztályos, kötelező volt. Az iskola nyelvüül a románt tették meg. Harmadik osztálytól a felekezeti iskolákban is kötelezővé tették a román nyelvet. A magyar falvakban is létrehoztak román tannyelvű állami iskolákat. Az állami iskola ingyenes volt, épp ezért vonzó, ami nehézségeket jelentett a felekezeti iskoláknak, mert elszívta a gyermekeket, azok létszámban apadtak, nem egyszer emiatt be is kellett zárni őket.

A bécsi döntés után, 1940-1944 között, az oktatás ismét magyar nyelven folyt Magyarkakucson. A második világháború után az oktatás két nyelven történt. A tanügyi reformot követően (1948) kezdetét vette a szovjet modell szerinti iskolapolitika. A faluban már csak 1-4 osztályos iskola működött, magyar és román tagozattal. A magyar nyelvű oktatás – mivel a meghatározott létszámot nem érte el a tanulók száma – 1989-ben megszűnt a faluban. Néhány évvel később – ugyanazon ok miatt – a román nyelvű oktatás is véget ért.

*

A múlt század hatvanas éveiben (1960) a magyarkakucsiak élethelyzetére egy eladdig ismeretlen természetű politikai diktátum hatott rendkívüli romboló erővel: az egyéni termelőknek szovjet típusú közös gazdálkodásba (kollektíva) kényszerítése. Ami szinte teljes vagyonszereléssel járt. Nincstelenné válva, az eladdig független gazdák a teljes kiszolgáltatottság állapotába kerültek. Az eszköztelenné vált lakosokkal pedig a diktatúra fullajtárai azt tehettek, amit akartak. A szocializmus „sikere” Romániában a tömegek központi manipulálásán és egyidejű megfélemlítésén alapult.

A közösben gazdálkodás okozta kilátástalanság és az egyidejű rohamos öncélú szocialista iparosítás nyújtotta halvány lehetőségek csábereje elszakította a munkaképes lakosság számottevő részét a hagyományos értékek világától, felszámolta a falu lakóinak jól bevált, sokszázados életformáját, létrehozva egy nyomorúságos se paraszt, se munkás létformát, elidegenítve a családok megélhetését biztosító embereket a földtől. A reprodukcióra képes felnőtt lakosság jó részének

kényszerű elköltözése a faluból – ez a fájdalmas lépés a diktatórikus többségi román hatalom drasztikus beolvasztó intézkedéseiből eredően különösen a magyarság körében volt számottevő – hirtelen felborította a történelmileg kialakult etnikai arányokat a faluban, ami – közvetve – az anyanyelvű oktatás bezárásához vezetett. Ahol pedig nincs gyermekáldás, ott iskola sincs, és ahol hiányzik az iskola, ott kérdésessé válik a jövő.

A település magyarságának gyors apadása mára kritikus ponthoz érkezett. E gyászos folyamat megállítására, illetve megfordítására nagyon hatékony intézkedésekre lenne szükség. Anyanyelvű iskola és saját értelmiség híján e már-már végzetesnek tűnő gondot csakis a református egyház – a lelkipásztor néhány azonos szemléletű/hitű segítőkész lélekkel karöltve – enyhíthetné. Ám ameddig ez a felismerés nem válik belső szükségletté, nyugtalanító lelkiismereti kérdéssé, ami cselekvésre késztet, addig e tekintetben itt moccanni sem fog semmi. Az egészséges folyamat beindulásához mindenekelőtt a közösség haladéktalan szemléletváltására lenne szükség.

A falu monográfiájából kirajzolódó kép, a saját értékek felmutatása ráébresztheti a szülőfalujukat elhagyó magánzókat és reprodukcióképes családokat arra, hogy kár odahagyni az ősök földjét, kis birtokukat. Mert a szerencse forgandó! Az új környezetben gyökeret nem eresztett ember könnyen kibukhat az áhított „városi jólétből”. A föld viszont örök érték, amely lét- és lelki biztonságot ad, mint a tele éléskamra, amitől soha senki semmilyen körülmények között nem tekinthet el.

A visszavezető hidak még nincsenek felégetve. A kérdés csak az, élni fognak-e a lehetőséggel azok, akik megtehetik? Képes lesz-e összefogni a magyar közösség ahhoz, hogy Münchhausen báró módjára kihúzza magát abból a gödörből, amelybe csekélyebb mértékben a vélt egyéni érdekek követésének tévútja, döntően pedig az asszimiláló többségi hatalom durva önkénye taszította – nos, ettől függ a magyarság jövője Magyarakucson.

Zárjuk – e monográfia kapcsán – a múltat a reménylett jövővel összekötő gondolatsort az Isten-kereső Ady csodálatos soraival:

*„...Megszakadt szép imádkozásunk,
Pedig valahogyan: van Isten,
Nem nagyon törődik velünk,*

De betakar, ha nagyon fázunk...”

(Menekülés az Úrhoz)

Bő kilencven esztendeje jeges szelek fújnak ez ősi templom, e kis falu, e tájék, az öreg kontinens eme égtája fölött. S ha újabban csitul-tak is valamelyest a szélviharok, máig nem ültek el. Nagy ínségünkben igen nagy szükségét érezzük, hogy az Úr – oltalmazó karját fölénk tartva – engesztelő szándékát kiterjessze ránk, hogy szűnjön a lelkekben a jeges érzés, s hogy minden ember cselekedete – függetlenül attól, hogy ki milyen nyelven dicséri az Urat – egyazon mércével méretessék meg, ugyanakkora adag adassék kinek-kinek kenyérből, szeretetből és megbecsülésből, hogy ki-ki testi-lelki békében, méltósággal élhesse életét Istennek lassan tán mégis csak tisztuló ege alatt.

Úgy legyen!

Elhangzott Magyarakucson, a kilencszáz éves falu Árpád-kori református templomában 2011. szeptember 18.- án.

*Kapu, 2011/11-12 és Kapu, 2012/1.
Nyelvünk és kultúránk, 2012/2.*

VÁGYAKOZÁS

*Írtam a hetvenes években,
fehér éjszakáim egyikén*

Szárnycsapásaiban a megérkezés nyugtató érzésével fészkére szállt egy madár. A vörösbe hajló alkonyi ég s a végtelenbe fúródó jegenyesor gótikus orgonája oly fenséges látványt nyújt, hogy ha nem a természet maga volna, giccsesnek érezném. Odább, a folyó túlsó partján kis erdő húzódik, valóságos madárparadicsom. Fészek fészek mellett, a fákon fenn és lenn a csalitban, tekintettel is nehéz egybefogni, hát még megszámolni!

Es micsoda változatosság! Az egyik alig öklömnyi, a másikban tán még egy csecsemő is elférne. Emezé bársonyosan puha, amazé durva szövésű, némelyik igazi mestermű, olyik meg egyszerű tákolmány. Mégis mindegyiknek ugyanaz a rendeltetése: otthon, ahova a levegő-ég urai mindig hazatérnek.

A fészek – otthon, ismételve magamban. Olyan egyszerűen hangzik, de milyen mélységeket sejtet! Tamási Áron szerint az ember élete egzisztenciálisan összefügg az otthonnal. Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne. És ha már a világon vagyunk, valahol otthon is kell/kéne lenni benne. Az otthon az emberélet méltóságának a feltétele. Csak az a társadalom igazán emberi, amely lakóinak otthona is. Az otthonhoz való jog egyetemleges és elidegeníthetetlen, már csak ezért sem változtatható senki előjogává. Mindazáltal hányszor volt úgy a történelemben, hogy az erőszakká durvult túlerő nemcsak az egyes embert, hanem egész közösségeket, kisebbségeket, népeket lökött odább-odább, űzött el, nem egyszer végérvényesen otthonából, hogy aztán bumeráangként visszacsapva, az űzökből űzött legyen...

Bár a történelem nem fukarkodott esetekkel „bizonyítani”, hogy az ellenállhatatlan erőszak teremti meg, úgymond, a legmagasabb rendű jogot, az erőszak heroizálása sohasem vezetett jóra. Remélhetjük-e, hogy az emberiség története, ha mégoly nehezen is, az erőszak felől a moralitás irányába fog előre mozdulni? Remélhetjük-e, hogy a túltáplált – akárcsak potenciális – erőszak végül ugyanarra a sorsra jut, mint

a túlságosan felfújtt léggomb: önmagát téve lehetetlenné, megsemmisül?

Helvétius úgy kétszáz évvel ezelőtt úgy vélte, hogy ki-ki saját körülményeinek és neveltetésének a terméke. Ahhoz, hogy az ember maximálisan kibontakozhassék, szüntelenül javítani kell az életkörülményeit. Hogy ne védtelen kiszolgáltatottnak tudja magát, hanem valóban otthon érezze magát a világban.

Melyik világban? – kérdezzünk rá önkéntelenül, mert a költő arra figyelmeztet, hogy „Egész világ nem a mi birtokunk”. Bizony nem! Talán azért is érezzük hatványozottan a magunkénak szűkebb pátriánkat, azt a helyet, ahol világra jöttünk.

Ami virágnak a napfény, folyónak a meder, fának a föld, az lehet nekünk a tájék, ahol a világra eszméltünk: élető erő, nyugtató bizonyosság. Gyermeki tisztán cseng ott fülünkben a szó, marasztalóbban bólintanak felénk a körbe futó dombok, még a szél is szelídebb, ha né tán csipősebben fúj is.

Vajon magunkban hordozzuk az otthonunkat is, úgy, mint a génjeinket? Lehetséges. Legalábbis átvitt értelemben. Hisz szűkebb pátriánk, jóval azelőtt, hogy utunkra bocsátott volna, belénk gyúrt egyet-mást az otthoni fűszerekből, sajátossá téve észjárásunkat, különös ízt s szint adva egyéniségünknek.

De az otthon nemcsak az a hely, ahol az ember fia lehajthatja a fejét. Mert mit ér a puha vánkös, ha a zavartalannak tűnő csend mélyén nyugtalanság feszül, vagy félelem él a lélek mélyén? Csak a szeretet csendjében születik meg az igazi nyugalom csendje s békéje, ahol a vágyó lélek szabadon szárnyalhat, nem kell fázósan magába fordulnia, mint beteg kutyának pállott vackán.

A költő és filozófus Novalis szerint a bölcelet: honvágy. Milyen igaz! Hisz mi más is lenne az élet, mint örökös otthonkeresés (magunk keresése) és nem szűnő remény, hogy meg is találjuk. Mennyire más az ilyen teljességre törő csillapíthatatlan vágy, mint az a sztoikus bele-törődés, melyben már annyi tűz sem maradt a valamikori lángolásból, hogy még egy utolsót lobbanjon a lélek.

A végtelen tereken bolyongó, a mindenség titkát és benne önmagát kereső költő-filozófus háborítatlan csendjének hullámverése mintha egészen hozzámig érne...

Állok a rezzenetlen csendben. Az ég alján hideg fénnel szálló nagy impresszionista, elunva játékát, egyhangú szürkével vont a be az égi vásznat. Beesteledett. Egy-egy elkésett madár igyekszik még szellős

fészkére, egyébként háborítatlan nyugalom van. Ám ahogy álltomban ilyenképpen elmerengek, hirtelen végigfut rajtam valami különös, nosztalgikus borzongás.

Lelkem az otthon melegére, szeretetre vágyik.

VISSZÁJA

MAGYAR FELVILÁGOSODÁS ERDÉLYBEN

Nem irodalmi, hanem nemzetpolitikai igény hozta el Erdélybe Trianont követően a történelmi témák kultuszát. A nemzet testéről leszakítva, az erdélyi magyarság biztos támaszt keresett magának fennmaradásához. Ösztönös felismerés volt az, hogy olyan korszak következik, amelyben a pusztta megmaradás is küzdelmet kíván, és ehhez megbízható példákra, serkentő eszményekre, történelmi nagyok és szellemi mozgalmak állandó megidézésére van szükség.

Regényírók tekintete Szent István koráig hatolt vissza az időben, gondoljunk Kós Károly *Országépítőjére*, de vele együtt egy sor olyan íróra és műre, amelyek egy időben háttérbe szorítani látszottak a közvetlen valóság ábrázolását. Ezt mutatja a híres *Vallani és vállalni* vita, amelynek résztvevői az új helyzetre adott írói válaszokat követelték az önmagát szervező magyar irodalomtól. Eszmei síkon pedig a felvilágosodás és a reformkor került előtérbe. Hiszen a szellemi ébredés Erdélyben – az anyaországban is – nemzeti eszmélést is jelentett, az anyanyelv, a nemzeti intézmények, egyáltalán a nemzeti öntudat jelentőségének felismerését. A felvilágosodás jelkép-emberei pedig nemcsak a korabeli Erdély harcát testesítették meg a nemzeti szabadságért, az anyanyelvért a Habsburg-elnyomatással szemben, hanem a nemzet egységét is. Ki tudná szétválasztani Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc vagy a két Wesselényi példáját földrajzi határok szerint? A magyar felvilágosodás a Kárpát-medence egészét átfogó egységes mozgalom volt, és erre az egységre emlékeztetett 1918 után, amikor a román hatalom, az oktatási kormányzat a szétszakítást akarta – és renegátjaink révén próbálta – ráerőltetni Erdély magyarságára.

Noha a felvilágosodás eszméje és a belőle ihletődött művek sora lezárult – mint minden hasonló eszmeáramlaté –, Trianon után erdélyi magyar irodalomtörténészek úgy fordultak e korszak témái, hősei, érnei és hibái felé, mintha nekik kellene az összegzést elvégezniük, a hiányokat kipótolniuk, befejezetlen perekben ítéletet mondaniuk. Egyébként csakugyan vannak a felvilágosodás eszmeakörének máig áthúzódó kérdései, amelyek újra meg újra felvetődnek és más meg más megvilágítást kapnak az egyház és a tudomány viszonya, a szabadkőművesség jellege és hasonlók. De Erdélyben ezek kevésbé voltak in-

gerlő gondok, jobban figyeltek a felvilágosodás korától hagyományozódott nemzeti sorskérdésekre.

Jancsó Elemér irodalomtörténész, 1945-től a Bolyai Tudományegyetem professzora, fiatalon elkötelezte magát a magyar felvilágosodás tanulmányozásának. 1937-ben jelent meg *Erdély a felvilágosodás századában* című munkája Kolozsváron. Francia tájékozódása – két évig a párizsi Sorbonne hallgatója – predesztinálhatta volna az áramlat eszmei kérdéseinek búvárlására, de Jancsó Elemér a felvilágosodást a cselekvés ideológiájaként fogta fel. Aranka György marosvásárhelyi táblabírónak, Kazinczy Ferenc barátjának a nyelv művelő küzdelmét tanulmányozta és ismertette kortársaival, magyar színházalapítási törekvések történetét hozta felszínre. Jancsó professzor úr egyetemi tanárként is hűséges maradt indulásának témáihoz. A felvilágosodás és a reformkor maradandó irodalmi, szellemi értékeit tudatosította Aranka György, Batsányi János, Barcsay Ábrahám, Bod Péter, Gyarmathi Sámuel, Döbrentei Gábor, Jósika Miklós munkásságáról kiadott munkáiban. A kolozsvári magyar egyetemen külön kurzusa volt Kazinczy Ferencről, a nyelvújítóról, a magyar jakobinusok mozgalmáról. Az általa 1939-ben indított Erdélyi Ritkaságok, ez a sorozat tizennégy kötetet ért meg, alkalmat kínált Jancsó Elemérnek, hogy sajtó alá rendezze Káli Nagy Lázár visszaemlékezését az erdélyi magyar színészet hőskorára, továbbá Bölöni Farkas Sándor 1835-1836-os nyugat-európai utazásának naplóját. Ugyancsak ebben a sorozatban jelent meg Oroszhegyi Józsa negyvennyolcas magyar emigráns monográfiája Romániáról, az első magyar áttekintés Havasalföld és Moldva történetéről. Bizonyítja ez a kötet, amely háromnegyed évszázadig kéziratként hevert az Erdélyi Múzeum-Egyesület irattárában, hogy Jancsó Elemér gondja átfogta a Kárpátokon túli hajdani romániai magyar diaszpórákat is. Említsem itt meg, hogy a harmincas években bejárta az azóta hazatelepített öt bukovinai székely községet, és hírt adott róluk a kisebbségi magyar köztudatnak. (*A bukovinai magyarok mai helyzete, 1934.*)

Nem lankadt az érdeklődés a felvilágosodás iránt az 1940-es bécsi döntés, Észak-Erdély hazatérése után sem. Hiszen a felvilágosodás eszméi, a testvériség, egyenlőség, a más népek szabadságának tisztelete időszerű magyar feladat maradt a határ megváltozása után is. Erdélyben továbbra is együtt éltek magyarok, románok, németek, és a kölcsönös megismerés, megértés nyithatott kaput a békés mindennapok felé. Bizonytalansága ennek az érdeklődésnek, hogy egy abban az időben Kolozsváron tanuló egyetemi ifjú, Salamon Sándor – a későbbi munkáit Sombori Sándor néven jegyző író – 1947-ben, a sepsi-

szentgyörgyi Székely Mikó Kollégium fiatal tanáraként első önálló kötetét *A világosság százada* címmel adta ki. Ezt a munkát a mai monográfus Aniszi Kálmán *Gyertyagyújtók* című kötetében (Közdok, Budapest, 2001.) tizenhat helyen idézi.

Aniszi Kálmán kötete egyike a Ceausescu-diktatúra idején az íróasztal fiókjában maradt kéziratoknak. Aniszi a bihari táj, egy szórvány falu fia, a filozófia szakot végezte el, már az egyesített Babes-Bolyai Tudományegyetemen. Újságíróként is megmaradt filozófiai érdeklődése mellett. Tizennégy éven át bölcsélet-történetet és esztétikát tanított a Kolozsvári Képzőművészeti Főiskolán magyar nyelven. Azért kell ezt hozzátennem, mert 1971-ben, mikor erre a pályára lépett már minden romániai főiskola román-magyar vegyes intézmény volt, amelyekben a hatalom mind jobban sorvasztotta a magyar tanítási nyelvet, a magyar csoportokat azzal a nyilvánvaló céllal, hogy végképp megszüntesse őket. Ilyen körülmények között az „elvontnak” tűnő filozófia és esztétika harci fegyver lett. Aniszi Kálmán a felvilágosodás nyelvújítóinak és nyelvűvelőinek szellemében, példájukat követve, védelmezte, ápolta anyanyelvünket.

Romániában megjelent egyetlen kötetét, *A filozófia műhelyében* címmel 1978-ban adta ki, ebben a kortársfilozófusokkal folytatott interjúit adta közre. Munkásságának zöme már Magyarországra való áttelepülése után jelent meg: *Forgószélben, Tanúságtevők, Mintha már virradna, Magyar sorskérdések Erdélyben, Maradj önmagad*, és a legújabb, a *Gyertyagyújtók*, amelyet szeretnék az olvasóközönség figyelmébe ajánlani.

Eredetileg doktori disszertáció volt, 1982-ben, amikor Gáll Ernő akadémikus irányításával ezt a tudományos címet megszerezte. Jellemző az akkori romániai állapotokra, hogy ugyan dolgozatát megvédhette, persze, csak román nyelven, de a kézirat megjelenésére hiába számított. A magyar felvilágosodás Erdélyben a nyolcvanas évek elején éppen úgy tilos téma lett, mint az önismeret minden más vonatkozása.

Végére azonban nem vált kárára a kéziratnak a két évtizedes „altatás”. Ugyanis így a szerzőnek lehetősége nyílt arra, hogy a diktatúrában megkövetelt koloncokat ledobja a kéziratáról, kiszabadítsa a dogmatikus marxizmus csapdájából, és a korszerű tudomány szintjére emelje. Csak példaképpen említem, hogy a diktatúra korszakában egy filozófiai kérdést tárgyaló mű nem jelenhetett volna meg legalább fél-száz Ceausescu-idézet nélkül.

Aniszi témáját elsősorban a filozófia és nem az irodalomtörténet oldaláról közelíti meg. Csakhogy a felvilágosodásról szólva, aligha mel-

lőzhette volna az eszme sugallatára született irodalmi alkotásokat. Jó néhány fejezetben kimondottan irodalmi, művészeti témákat jár körül, például a műfordítás szerepét a felvilágosodás korának művészeti életében. A műfordítók nyitottak kaput a nyugati eszmeáramlatok előtt, közvetítették a francia, egyáltalán a nyugati felvilágosítók műveit, és tolmácsolásuk közben óhatatlanul nyelvújítókká, nyelvállítókká kellett válniuk, hogy az új fogalmakat, jelenségeket anyai nyelven közvetíthessék olvasóiknak. A kényszerű nyelvújítás aztán fokozatosan uralkodó eszmeáramlattá, irodalmi előfeltétellé vált Kazinczy Ferenc és jó társainak igyekezetében. Kialakul az egységes magyar nyelv, annak modern változata, és ezzel megalapozódik – a nemesi nemzet után – a polgári magyar nemzet. Egységes nemzeti nyelv nélkül nincs polgári nemzet, írta fel Aniszi könyvének egyik fejezete fölé. Amikor eredetileg megfogalmazta ezt, talán nem is gondolta, hogy mennyire időszzerűvé válik a felismerés a következő évtizedekben. Igen, napjainkban, amikor az egységes magyar nyelvet némelyek – hivatásos nyelvészek – újra széttöredelnék, a Trianonban feldarabolt ország tájai szerint. Olvashatom ugyanis, hogy ideje abbahagynunk a cselekvő nyelvművelést, ami a nemzet és a kisebbségi közösségek jogos önvédelmeként közös gonddá vált a Kárpát-medencében. Abba kell hagyni, mert ez tudományellenes, ugyanis a kisebbségi közösségekben elindult a magyar nyelv különfejlődése, minden környező országban másképpen, vagyis hol a román, hol a szlovák, az ukrán vagy a szerb szavak beáramlása útján, és ezek fogják meghatározni a különböző magyar nyelveket. Lesz belőlük vagy nyolc is. Túl azon, hogy soha nem az idegen szavak száma szabja meg egy nyelv jellegét, és ezt már a költő Arany János is jól tudta, hirdette, ez a szétszaggatás egyben a nemzeti tudat halálát készítheti elő. Nem hinném, hogy a modernkedő nyelvészeknek ez lenne a célja. Márton Gyula kolozsvári nyelvészprofesszor könyve jut eszembe, a moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavairól. Ha valahol, akkor Moldvában került a legtöbb román jövevényszó a magyarba. Ennek ellenére a hajdani professzor tudományos alapossággal bizonyítja, hogy a csángók nyelvjárása igenis magyar nyelv, tekintve az alapvető szókincs és a szórend magyar voltát. *„Egyes szavak csupán levelei, vékony ágai a nyelv törzsökének, azok rombolása könnyebben pótolható; de a szókötési formák azon nemesb ereket, csatornákat képezik, melyeken a fa éltető nedve kering: düljük fel – és a fa nem lesz többé!”*

Arany János írta le ezeket a sorokat *Visszatekintés* című dolgozatában 1861-ben. Majdnem százötven év múltán összecseng ezzel a mai

nyelvtudós véleménye. Benkő Loránd írja *Ezer éves küzdelem a magyar nyelvért* című tanulmányában, hogy „az egységes magyar köz- és irodalmi nyelvi norma, a magyar nyelvi sztenderd, mint nyelvi eszmény, ma is töretlenül él, a határokon kívüli magyarság tudatában és érvényesül nyelvi gyakorlatában, akadályaként a külön államokba szorult magyar anyanyelvűek számára potenciális veszélyként fennálló nyelvi eltávolodásnak, külön fejlődésnek. Olyan tényezők hatása mellett, mint a turizmus, a rádió, a televízió stb., ebben meghatározó érdeme van annak a magyar értelmiségnek, amely a magyar nyelvi egység tudatos őrzését, és ahhoz való következetes ragaszkodást minden környező államban feladatának tekintette, és egységes magyar nyelvi normákhoz igazodó nyelvművelő munkával, egységes magyar írásgyakorlat elfogadásával hathatóan támogatta. Az erdélyi magyar értelmiségnek, melyre a Magyarország mai határain kívüli legnagyobb magyar nyelvű népcsoport nyelvi oltalmazásának és vezérlésének a szerepe hárul, különösen kiemelkedő fontosságú, Erdélyen messze túlsugárzó értékű feladata az összmagyar nyelvi egység ügyének az istápolása. A nyelvtörténész jóleső érzéssel állapíthatja meg, hogy az erdélyi magyar értelmiség ezt a feladatát eddig is múlhatatlan történelmi érdemmel példamutató felelősségérzettel látta el, s bizonyára ezt teszi a jövőben is.

Sánta hasonlat mai nyelvrontóink hivatkozása a nyugati példákra.

Aniszi Kálmán könyvének egyik nagy érdemét abban látom, hogy meggyőzően választja el a felvilágosodás nyugati és magyar útját. Ez végig vonul egész kötetén, szóljon a nyelvről, a színjátszásról, a közéletéről, az irodalomról. Egyáltalán: a felvilágosodás céljairól.

„A kontinens nyugati részén tulajdonképpen egyetlen nagy feladat előtt álltak az írástudók. Meg kellett szüntetni a latin írásbeliség egyeduralmát, felváltani azt a nemzeti nyelvekkel – írja Aniszi –, majd így folytatja: – A Habsburg-birodalom népeinél, így a magyaroknál is, a nyelváltáson túl egy még hatalmasabb feladat állította hadrendbe a szellem embereit: Meg kellett védeni az anyanyelvet az erőszakos germanizálástól, az elsorvasztástól, a megsemmisítéstől.”

Szerzőnk Benkő Samu akadémikust idézi arra, hogy a nyelvművelő mozgalom „a polgári nemzetté válás igényének történelmi kényszeréből” született és bontakozott ki. Apáczai Csere János óta ismert az anyanyelv döntő szerepe az oktatásban, a művészetekben, a mindennapi életben. Aniszi emlékeztet, hogy a széles néptömegek csakis anyanyelvükön világosíthatók fel. Aranka Györgyöt, a Magyar Nyelvművelő Társaság alapítóját hívja tanúságul, aki úgy tartotta, hogy

a megvilágosodásnak a belső kapuja az anyai nyelv, míg az idegen nyelvek csak külső kapuk lehetnek. És Aranka ennek a felismerésnek az útján haladva tovább, megkülönbözteti a más országokból hozott eszméket az autochton felvilágosítástól. Aranka György felfogásában a nyelvművelés a magyar felvilágosodás sine quanon-ja, nyugaton azonban a nyelvművelés, egyáltalán a nyelvi gondok nem játszottak szerepet.

Legfennebb azt tenném ehhez hozzá, Aniszit, illetve Aranka Györgyöt kiegészítve, hogy a francia jakobinusok azért egyáltalán nem voltak közömbösek a nyelv iránt, hiszen törvényben mondták ki, hogy Franciaországban csak a francia nyelv elfogadható, a többi ott élő egyenesen „ellenforradalmi nyelv”, amelyet üldözni és megsemmisíteni kell. Ez sikerül is: az ő korukban még többségben voltak a más – rokon, de mégis csak más – nyelvet beszélők az országban, ma pedig néhány nyelvi roncsot találhatunk Bretagne-ban és másutt.

Másként fejlődött a felvilágosodás egyik vezető művészeti ága is, a színjátszás – állapítja meg Aniszi Kálmán. „A nyugati drámairodalom más utat járt be, mint a magyar. Ott a középkori liturgikus, illetve misztériumdrámákon át vezetett a fejlődés útja az újkori világi dráma felé. A mi újkori színjátszásunk viszont az iskolai színjátszás gazdag hagyományaiából nőtt ki.”

Figyelemre méltó megállapítása szerzőnknek, hogy a magyar nyelvművelő mozgalom valójában ellenhatás volt a bécsi udvarban élő magyar arisztokraták gyors elnémetesedésére és hallatlan közömbösségére a Habsburg-ház elnemzetlenítő politikáját illetően. „Ennek a valós veszélynek idejekorán történt felismeréséből és a legsürgősebb feladatok kijelöléséből született meg az élvonalbeli értelmiség körében az anyanyelv korszerű kiművelésére, valamint az anyanyelvű tudományos, művelődési, művészeti intézmények létrehozására irányuló magyar felvilágosító mozgalom. Az események sodrában így vált az erdélyi magyar felvilágosodás központi jelentőségű problémájává a nyelvújítás sikeréért az irodalom, a tudomány, az oktatás és nevelés, egyszóval az anyanyelvű műveltség megteremtéséért folytatott harc, amely a hazai és a nyugat-európai felvilágosodás vízválasztója is volt egyszersmind.”

II. József tűzzel-vassal németesítő politikájáról egy székelvű anekdota jut mindig eszembe. Nem annyira derűs, mint inkább szomorú: a nemzeti kiszolgáltatottság drámája. Ez a „kalapos király” – soha nem hajtotta fejét a magyar szent korona alá – úgy vélte: miként egyazon nyelven beszélnek a francia alattvalók mind, az ő birodalmának a pol-

gárai is beszéljék egységesen a német nyelvet. Úgy negyvenötmilliónyi más nemzetiségű – köztük mi, magyarok – a hatmillió anyanyelvét. Törvényt hozott, hogy nemcsak a középiskolákban, de az elemikben is teljesen át kell térni a német nyelvű oktatásra. Micsoda áldás lesz ez a szerencsétlen magyarokra, akik eddig csak a maguk országában, szűk országhatárok között érvényesülhettek. A német nyelv megnyitja előttük az egész birodalom végtelen lehetőségeit...

Csakhowy szülőfalumban, a háromszéki Uzonban az iskolamesterek ezt egészen másként ítélték meg. A címükre küldött német tankönyveket szépen elrejtették az iskolai raktárban, és tanítottak továbbra is magyarul, hogy tanítványaik értsék és szeressék azt, amit megtanítanak nekik. Ha tanfelügyelő jött – nagyon ritkán – a német könyveket elővették a raktárból (a magyar könyvek kerültek a helyükre), és a kisdiákok fújták a der, die, das-t, ennél többet nem tudott a tanfelügyelő sem. Így ment ez éveken át. Kivárták szépen a kalapos király halálát. És akkor megint szabadon használták magyar tankönyveiket, a magyar nyelvet.

Kísértetiesen ugyanez történt Székelyudvarhelyen, a Ceausescu-diktatúra idején. A székely anyaváros ipari líceumában tilos volt a magyar oktatás, a magyar nyelv. Ceausescu II. József példáját követte: azt bizonygatta nagy jóakarattal magyar kisebbségi alattvalóinak, hogy csak a román nyelv birtokában érvényesíthetik a tehetségüket. Más-ként hogyan lesz belőlük jó hajóács Braila városában? Senki nem mer-te volna megkérdezni, hogy a nemzeti egyenjogúság jegyében miért éppen hajóácsoknak kell lenniük Brailán a székely fiataloknak? A tanárok ennél okosabbak voltak. Magyar nyelven tanítottak továbbra is, de az udvarra kiállítottak egy diákot őrségbe, hogy jelezze, ha idege-nek, hatósági személyek közelednek.

Aniszi Kálmán könyve eszünkbe idézi azt is, hogy a felvilágosodás kora óta a nemzeti, nyelvi elnyomatás is hasonult a korszellemhez, át-vette a jelszavait, éppen ezért könnyebb beleesni a csapdájába. Ha egy könyv ennyi tanulságot hordoz, már érdemes a széles olvasótábor figyelmére.

Beke György

Nyugati Magyarság, 2001. december

OLDOTT KÉVE

A könyvpiac ma átláthatatlan. Évente több száz kiadvány jelenik meg a jó ízlés, a tisztesség, az erkölcs és a gondolkodás tartalmi igényének cenzúrája nélkül. Ebben a mérhetetlen kuszaságban nem könnyű kiigazodni, ebből a szélhámiával körített tarka összevisszaságból nehéz kihüvelyezni a kedvünkre való olvasnivalót. Megnehezíti a helyzetünket a kritikai irodalom hanyatlása, s a létező kritika hamissága, a pénzen vett méltatás és ajánlás, az értéktévesztő szándék.

A legtisztességesebbek még ebben a tekintetben a ponyva-szintű kiadványok, amelyek már díszes küllemükkel ígérk tartalmuk talmiságát, szépséges pongyolájukkal ingerlik az övek megoldására a kalandvagyót.

De mi van azzal, aki egy szellemi kaland során vágyik épülésre? Ószintén szólva nem tudom a jó választ. Jómagam kiadók, illetve szerzők szerint tájékozodom, ha könyvvásárra indulok. Legszerencsésebb a helyzetem, amikor az általam igényesnek tartott kiadó és az ízlésemnek tetsző szerző találkozását fedezem fel.

Legutóbbi ilyen „találmányom” Aniszi Kálmán *Oldott kéve* című könyve volt, amelyet a közelmúltban jelentetett meg a Közdok Kiadó. A cím hatására csak fel kell idéznem Tompa Mihály fájdalmasan szép versét, s már tudom is, mit tartok a kezemben. A magyar Odisszeát. Sorsunk Szküllái és Kharübdisei közötti hanyattatásunk küzdelmét a haza vezető úton.

Erdély magyarsága a két haza reménytelenségében pusztul és vész. Hogy miképpen? Milliónyi fondorlat által. Ezekre mutat rá e kötet valahány írása, amelyek közül több is lapunkban, a Nyugati Magyarországon került elsőként nyilvánosságra.

Aniszi Kálmán jó szemmel és érzékeny idegekkel vezet minket végig a kereszthordozó erdélyi magyarság kálvária dombján, a megaláztatások stációin. Sajátos személyi és intézményi sorsokon mutatva be az áldozatvállalás és az áldozattá válás súlyos keresztjét.

A kötet harmadán túl egy tartalmas beszélgetés tanúi lehetünk, amelyet szerző dr. Medvigy Endre irodalomtudóssal folytatott a magyar széppróza amnesztiát nyert nagy bebörtönözöttjéről, Nyirő Józsefről, általa láttatva azt a Néma küzdelmet, amelyet a megmaradás fájdalmat

okozó reménytelensége vív a csodaváró ösztönnel, a húsvéti feltámadás bizakodásával.

De vész és pusztul a maradék Magyarország is. A gólya egyre ritkábban költ ki itt is „pelyhes magzatot”. E gyászos jelentés a Fűr Lajossal készült interjúból szakad fel, akárcsak a megoldás áldozati tette is.

Az agóniánál s annak népénél, a magyarnál maradva a kötetet egy másik interjú, a „magyarok püspökével”, Dr. Hegedűs Loránttal készült beszélgetés zárja. Ebben egy helyütt azt mondja Hegedűs: „Magyarországot a mennyországért sem szabad elárulni”. Oldjuk meg sáruinkat, mielőtt e szent ige hajlékába lépünk.

Egy nem túl távoli korban, amelynek átható szagától máig nem szabadulhattunk, bűnösnek nyilvánított az is, ki az efféle szövegeket csupán meghallgatta. Aniszi Kálmán le is jegyezte és tovább adta őket.

Puhányságban serény korunk emberét ébresztgeti ez a tárgyilagosság kíméletlenségének jegyében fogant könyv. Legyen foganatja. Ez lenne legszebb ajándéka a most hatvanötödik születésnapját ünneplő Aniszi Kálmánnak.

Paizs Tibor

Nyugati Magyarság, 2004. november

ERKÖLCS ÉS MEGMARADÁS

Ha a nyugati égtájakon született '48-as és emigrációs emlékiratokat tekintjük, száznál jóval több hiteles műből ismerkedhetünk a magyar történelem talán legnagyobb korszakával. Ugyanakkor alig ismerünk „keleti” memoárokat, emlékezéseket a Török Birodalomban menedéket talált '48-as forradalmárokról, tovább folytatott harcaikról. Beleérttem ezek közé a Bukarestben megtelepedett Kossuth-emigráció tagjait is. Számuk jelentős volt, és az emigráció szellemi vezére, Kossuth Lajos kormányzó-elnök jelentős hadállásnak tartotta Bukarestet, elképzelései szerint – ami végül is a székely vértanúk kivégzésével kudarcot vallott – innen kellett volna kiindulni az újabb felkelésnek, majd a tűznek a Székelyföldről áttérjedni egész Magyarországra.

A bukaresti magyar emigránsok, elsősorban Koós Ferenc református lelkész, Veress Sándor kataszteri mérnök és mások irodalmi munkásságát a magyarság csak Trianon után fedezte fel (de csak Erdélyben), mivel a kényszerű kisebbségi életigénylés, megmaradás elveit olvasták ki belőle. Elsősorban Koós tiszteletesnek köszönhető, aki fél éven át hetilapot is adott ki – Bukaresti Magyar Közlöny címmel – a kisebbségi magyar életvitel szabályainak megfogalmazására. Ez úgy hangzott, hogy lojalitás Románia iránt, a román állam törvényeinek betartása, a román kultúra megbecsülése, ettől elválaszthatatlanul pedig a magyar nyelv, a magyar kultúra, a magyar identitás minden körülmények közötti megőrzése.

Ennek a hagyománynak a jegyében alakult meg a két világháború közötti időszakban a Koós Ferenc Kör, amely a Bukarestben tanuló erdélyi magyar egyetemi hallgatók otthona volt. Mégpedig az ökumené jegyében. A református egyház keretében működő egyesület első elnöke például egy csíki római katolikus orvostanhallgató volt. A Koós Ferenc Kör pártfogolta az 1815-ben alapított bukaresti református népiskolát is; egyébként ez az iskola egy esztendővel „öregebb” volt az első román tannyelvű „nemzeti iskolánál”. Most is létezik, középiskolai rangban, Ady Endre nevével a homlokzatán.

A diktatúra időszakában nem volt tanácsos a bukaresti magyar múlttal foglalkozni, ám az 1989-es változások után a magyar hagyományoknak ez a sajátságos része ismét közérdeklődésbe került. Könyv

alakban is megjelent Nagy Sándor hajdani bukaresti lelkésznek (1896-1954) eredetileg az Egyházi Újságban közölt tanulmány-sorozata, *A regáti magyarság* címmel. Fia, a svájci emigrációból hazatért Szárazajtai Nagy Csaba rendezte sajtó alá a 2000-ben megjelent kötetet, Demény Lajos történész utószavazta. Lelkes mai bukaresti magyarok feltámasztották a 19. századi Bukaresti Magyar Közlönyt.

Magától értetődő, hogy a Kolozsvárról való áttelepülése óta mindig az erdélyi valósággal foglalkozó Aniszi Kálmán író, filozófus újra meg újra felkeresi a mai bukaresti magyarokat, nyomon kíséri ennek a diaszpórának az életét, tudósítja a nemzetet a legkeletibb magyar közösség küzdelméről, a nyelvi, lelki magmaradásért. Ezúttal a város központjában lévő Calvineumba, Zsold Béla tiszteletes parókiájára kopogtatott be. (Van egy másik református magyar gyülekezet is Bukarestben, a Berceni negyedben. A lakónegyedet azokról a Bercsenyihuszárokról nevezték el, akik a kuruc szabadságharc leverése után, száműzetésükben egy ideig itt találtak menedék-otthont maguknak.)

Aniszi Kálmán a bukaresti lelkésszel folytatott beszélgetését nagy tájékozottsággal irányítja, kommentálja. Beillik az írás egyháztörténeti traktátumnak. „Bukarestben jobban érzi az ember, mit jelent magyarnak és reformátusnak lenni, mint Erdélyben vagy az anyaországi gyülekezetekben.” Zsold Béla megállapítását a gondok, a reménybeli lehetőségek, a szomorúságok sorolása igazolja. Bukarestben egy lelkipásztornak nyelvvédőnek, a magyar kultúra terjesztőjének kell lennie. Missziót kell teljesítenie, noha hivatalosan a regáti református eklézsiák nem minősülnek missziós területnek. De a házasságok nagy többsége immár vegyes, tehát a családokból is kiszorul a magyar nyelv, ehhez jön a világváros hatalmas nyelvi nyomása. Nem ritka, hogy bukaresti magyar temetéseken csak románul szólal meg a református pap, mert a gyászolók közül már senki sem ért magyarul. Felvetődik a református misszió gondolata a románok között a „Kárpátok külső karéja mentén”. Zsold Béla lát erre lelki igényt.

Jól ismerem a tiszteletes urat, szülőfalum, Uzon lelkésze volt. Nagyálmú ember, tele energiával, reménységgel. Legfennebb arra hívnám fel a figyelmet, hogy a román reformációnak voltak Erdélyben, a fejedelemség idején, jelentős kísérletei. De az ortodoxia azonnal közbeavatkozott, és egy akkori másik országból, Moldovából tiltakozott. Varlaam jászvásári ortodox metropolita (1632-1653) vitairatot publikált *Raspunsul impotriva catehismului calvinesc* címmel (*Felelet – vagy inkább cáfolat – a kálvinista katekizmus ellen.*) Érdemes eltűnődnünk azon is, hogy mit jelentett a magyar kálvinizmus számára a refor-

máció terjedése a Kárpátokon túli románság körében? A csángók római katolikus egyházközségei tragikus példát adtak arra, hogy az ortodoxia közvetett nyomása és a hatósági elnyomatás miként románosította el a hajdanán magyar eklézsiákat. És az ortodoxia manapság sokkal agresszívebben lép fel, mint bármikor a történelem során: püspökséget létesített Csíkszeredában, ortodox kolostorok sora épül szerette a Székelyföldön, és folyik tovább a térítési hullám minden eszközzel a református, a római katolikus, az unitárius, az evangélikus, vagyis a magyar egyházak hívei között. Ilyen körülmények között talán a legfontosabb minden magyar egyház papjai számára magyar hívek nyelvi, nemzeti, lelki integritásának a megvédelmzése.

Megnyugtató lehet, hogy Zsold Béla is, meg szolgatársa, Bocskai László ezt tartják legfontosabb népmentő kötelességüknek.

Hasonlóképpen szerzőnk, Aniszi Kálmán is. Kötetének (Aniszi Kálmán: *Mélységiszony*, Közdok Kiadó, Budapest, 2006.) egyik fejezete elé ezt a címet írta: Újraéledő Erdély (?) Igaz, hogy zárójelben bár, de kérdőjelet tett a cím végére. Talán el is hagyhatta volna. A témák, amiket ebben a fejezetben felvet, a szereplők, akiket megszólaltat, az újraéledés hívei, munkásai, eredményeik a kultúra, az anyanyelvű közművelődés terén valóban pezsgést indítottak el városokban és falvakban. Az 1859-ben megalakult Erdélyi Múzeum-Egyesület valóban történelmi munkát végzett az Erdély-részi magyarság kulturális felemelésében. Valahogy átvészelte Trianont, majd a pártdiktatúra szomorú évtizedeiben eltiporták. A Magyar Népi Szövetség 1945 után néhány évig még védelmezni tudta, mint saját „szakosztályát”, de a negyvenes évek végén elsöpörte a kommunista pártban uralomra jutott ultranacionalista irányzat. Sőt, az emléket is el akarták tüntetni, és ebben közreműködtek magyar „vezetők” is, a MNSZ vezetői, akik azzal nyugtatták a magyarságot, hogy a nagy egységes szocialista kultúra tovább ápolja a magyar kultúrát Erdélyben. (Jobb, ha neveket nem említetek, túl sok olvasót rendítenék meg előítéleteiben.) Egyed Ákos elnök valóságos hősi küzdelemről ad számot, amelyet a mai erdélyi értelmiség legjobbjai folytattak és folytatnak tovább az öntörvényű, nemzeti érvényű erdélyi magyar kultúra újjáépítéséért könyvtárakban, előadásokon, vándorgyűléseken, a lelkekben.

Erdély a magyar népdal bölcsőhelye volt. A gyűjtésről, a gyűjtőkről Almási István népzene kutató beszél. Többet elmond a népzene gyűjtés múltjáról, mint jelenéről. Igaz, jelenleg egyedüli magyar munkatárs a kolozsvári Folklór Intézetben, de azért kedve, munkalendülete évtizedek óta töretlen.

Budapesten is „erdélyi nyomokat” keres és talál Aniszi Kálmán. Például a Székely Házat, amely egy nagyszívű, vállalkozó szellemű közgazdász műve volt. Nagy Zoltán könyveket ad ki, kiállításokat rendez, szavalóestekre hívja a verskedvelőket, és mivel az ilyen nemes célok soha nem hozzák, csak viszik a pénzt, nyomdája jövedelmét feláldozza azért, hogy a pestiek szemében meglehetősen komor, ellenszenves Erdély-képet a valóság szellemében megjavítsa. Nagy Zoltán nem erdélyi, csak felébredt benne a dunántúli magyar kötelességérzete, a nemzet sanyarú sorsra kárhoztatott keleti része iránt. Kezét nyújtotta Marosvásárhelynek, a Székelyföldnek, a kirekesztetteknek. Lehet, hogy manapság ez a legnemesebb magyar hazaszeretet: a kisebbségi magyar közösségek lélekben való befogadása a nemzetbe. Csak csodálkozom azóta is, hogy az egyébként hazaszerető magyar tömegek ezt nem ismerték fel, hagyták magukat mákonnyal elkábítani a 2004 decemberi „állampolgársági” népszavazáson, amelyen a nemzeti többség fölényéből taszították még mélyebbre a maguk lelki vergődésében a leghűségesebb magyarokat!

Ez már a lélek, az erkölcs, a jellem területe. Aniszi Kálmán filozófusi gondolkodása, etikája mutatkozik meg most is, ezúttal abban, hogy a tárgyi valóság dolgait szervesen összekapcsolja az erkölcs igényével, a lelki tisztaság követelményével, kimondva-kimondatlanul a hit, a vallás nélkülözhetetlenségével. Aniszi esszéi, interjúi vagy éppen karcolatai (ezek a szépirodalom jegyeit viselik) újólag igazolhatják, hogy az igehirdetés az élet igazi értelméről, magasztosságáról és a közéleti erkölcpallérozás kéz a kézben haladhat, mint a történelem igazán nagy időszakaiban. Pessimisták kétségbe vonják, hogy világunkban egyáltalán van még értelme a léleknek szánt szónak, a nemes példának, az erkölcsi szigornak. Ami körülveszi ma az önmagát megcsúfoló Európát – és immár minket, dülöngélő magyarokat is – a kereszténységet száműző Unió legfeljebb megroppant, önmaga bűneiben fulladozó Római Birodalmat idézi, amely szinte kihívta a barbár világ gyilkos kardcsapásait. Az újabb barbárság megjelent körülöttünk. Ebben igazuk van a borúlátóknak. Van-e szabadulás? Ha van egyáltalán, az csak az erkölcs. Ez az optimisták reménysége.

Minden őszinte szó, akár a korholó is, minden nemes gondolat és tett: mint ez a kiváló kötet, az Aniszi Kálmán műve is a jók, a lelki nemesek optimizmusát erősíti.

Beke György

Confessió, 2006/4.

SZELLEMI ÖNVIZSGÁLAT

A szerző szerényen interjúgyűjteménynek nevezi kötetét. Ám ha elolvassuk, látjuk, hogy sokkal több annál. Aniszi Kálmán az interjú hagyományos formáiból indul ki, de túlhaladja az e formák megszabta kereteket. Ekként filozófiai dialógus születik tolla nyomán. A romániai szellemi élet elemzését és a mai helyzet erkölcsi, eszmei és történelmi vizsgálatát végzi általa.

A kötetben a kolozsvári egyetem tanárai és tudományos intézeteinek munkatársai szólalnak meg. Tizenkét magyar és négy román filozófus, szociológus beszél a maga munkájáról, kutatásairól, továbbá korunk szellemi és erkölcsi kérdéseiről. A könyv tehát kereszt- és hosszmetsetét adja nemcsak a romániai filozófiai, szociológiai és művészeti kutatásoknak, hanem korunk számos izgalmas kérdésére is válaszol.

Önvizsgálat és terepszemle ez a mű. Észrevétlenül, könnyeden, szórakoztatva kalauzol bennünket a filozófia vidékein, és mire végig olvassuk, és helyenként újraolvassuk, már otthonosan érezzük magunkat a témakörben.

Hogy ez így történik, az nemcsak a felvetett gondolatok hatásának tudható be, hanem sokszor inkább a szerző érdeme, aki nagy biztonsággal és művészi érzékkel vezeti a vita fonalát. Mert ő minden beszélgetésben egyenrangú partnernek bizonyul. Nem csupán kíváncsi és jó szándékú kérdező, hanem párbeszédre serkentő munkatárs, aki maga is bejárta a válaszokhoz vezető utakat. A közös élmények, közös gondok nála lényeges kérdésekben fogalmazódnak meg.

A filozófia műhelyében (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978.) tehát nemcsak a kérdés művészetét emeli magas szintre Aniszi Kálmán, hanem a felelet megadásának a nehézségeit, problematikáját is feltárja. Hiszen a filozófia évszázadok óta mást sem tesz, mint kérdéseket tesz fel, és ezekre keresi a választ. Ezért a gondolat is mindig a kérdések megfogalmazásában kap igazi arányokat, és azok történelmi hitelében nyeri el valódi nagyságát. A kor lényeges kérdéseit csak a társadalmi gyakorlat ismeretében, történelmi viszonylatokat szem előtt tartva lehet megválaszolni. A történelmi folyamat igazolhatja és hitelesítheti elméleteinket, azok emberi igényét.

Ennek fényében alig számít az, hogy a gondolkodók sora vaskos könyvekben, felépített rendszerekbe foglalva fejtette ki a maga elképzeléseit.

A romániai szellemi életben a filozófia alatt nem az ilyen rendszereket felépítő hatalmas könyveket értik, hanem a serkentő hatású, dialógusra készítő gondolatok megfogalmazását. Talán ezzel magyarázhatjuk azt a tényt is, hogy a romániai magyar szellemi élet legkiemelkedőbb, legeredetibb egyéniségei esszéekben és tanulmányokban fejtették ki nézeteiket. Mert az, hogy Bretter György, Rácz Győző vagy Gáll Ernő igazi filozófusok, ahhoz nem fér kétség, de az is bizonyos, hogy ők nem a szó konzervatív, iskolás értelmében azok.

Műveiket olvasva, a szépen író, pontosan és világosan fogalmazó gondolkodókkal ismerkedünk meg. Hogy ez így van, az jelentős mértékben Gaál Gábor nagy érdeme, mert ennek a gondolkodói magatartásnak ő a kialakítója; örök példakép is maradt. Legnagyobb hatást ránk a szerző szellemi fiatalsága, frissessége és előítélet-mentes merészsége teszi. Azért is bizonyára, mert a felsorakoztatott írók életpályájának eseményei egybeesnek az elmúlt évtizedek fontos történelmi fordulataival, a dogmatizmus elleni nemzetközi viták és tiltakozások felcsapó hullámaival.

A szocializmus és a marxizmus új értelmezése teszi ezt lehetővé, és ennek szellemében érthetjük csak meg e könyv gondolatvilágát, kísérhetjük a szerző tudói pályáját, és értékelhetjük törekvéseit.

Dési Ábel

7 NAP (Jugoszláviában megjelenő hetilap) 1979. 05. 11

A FILOZÓFIA MŰHELYÉBEN

Tájékoztató és meggondolkoztató könyvet juttatott el a Kriterion Kiadó a hazai, közelebbről a kolozsvári filozófusok és szociológusok munkássága iránt érdeklődő olvasók kezébe. Tizenhat egyetemi, főiskolai tanár és kutató válaszol a kötetet összeállító, ugyancsak főiskolán működő kolléga kérdéseire, s feleleteik tizenhat alkotó műhelybe engednek bepillantást. Többen az interjúalanyok közül azokról a célokról és eszményekről vallanak, amelyek őket bűvárkodásaikban, gondolataik megfogalmazásában vezérlik. Témák, módszertanok nagy változatossága tárul elénk a szakosodásnak vagy az egyéni hajlamoknak megfelelően, az összkép pedig egy biztatóan fejlődő, a magyar és a román gondolkodók, kutatók együttműködése nyomán gazdagodó tevékenységet mutat be.

A gyűjtemény, amely egyébként *az igényes interjúnak*, mint műfajnak a lehetőségeit, időtálló jellegét is bizonyítja, ígéretes tendenciáról, számottevő eredményekről tudósít. Ezek az eredmények máris fontos helyet biztosítanak művelődésünkben a filozófiának, általában a társadalomkutatásnak, s ez annál is inkább figyelemre méltó, hisz köztudott, hogy Erdély földje a múltban nem bizonyult különösen termékenynek az ilyen természetű alkotómunka számára.

A jelzett tematikai-módszertani változatosság ellenére a kötetben összegyűjtött beszélgetéseket határozott eszmei-erkölcsi törekvés: „az emberi viszonylatok további humanizálása szükségességének gondolata” hatja át. A kérdéseket jól átgondolt koncepció jegyében megfogalmazó Aniszi Kálmán bevezetőjében a következőket írja. „A megváltozott történelmi körülmények közt és új lehetőségek mellett fellendült, majd érdemivé előlépett ideológiai, elméleti tevékenységen belül nálunk is kialakult bizonyos munkamegosztás. Mindez indokoltá tette, hogy költők, írók, kritikusok vallomástétele után filozófusainkat, ideológusainkat is szóra bírjuk, műhelygondjaikról faggassuk, hogy gondolataikat, gondjaikat – közös gondjainkat! – az olvasóközönség elé vigyük. Tesszük ezt abból a meggyőződésből kiindulva, hogy a bölcsélet – teljességigényéből fakadóan – minden kor szellemi kvintesszenciája, és a filozofálás a mindenkor ember nélkülözhetetlen szellemi szükséglete. Hosszú és zaklatott történetében az ember talán

sohasem érezte annyira szükségét a teljességnek, mint manapság, a szétdarabolódott és elgépiesedő világ egyre kérlelhetetlenebb szorításában. Úgy tűnik, hogy *az igazi filozófia* hatékony ellenszere lehet a személyiségsorvasztó jelenségeknek. Ezért előítéletek nélkül közeledtünk az emberhez, az ember gondolatköréhez. Ennek a feltétlen bizalomnak a jegyében készült el tehát ez a beszélgetéssorozat is.”

G. E. (Gáll Ernő)

Korunk, 1979/4.

A FILOZÓFIA FELELŐSSÉGE

Mindig érdeklődéssel fogadtam és olvastam a művelődési életünk kiemelkedő személyiségeivel – írókkal, költőkkel – folytatott beszélgetéseket rögzítő köteteket. S öröndetes, hogy az utóbbi időben egyre számottevőbben jelentkezik ez a műfaj könyvkiadásunkban (l. például Marad a láz?, Beszélgetések Kós Károllyal stb.). E kiadványok sorába illeszkedik be Aniszi Kálmán nemrégiben megjelent interjúköte (A filozófia műhelyében, interjúk, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978.) is, amely filozófusokkal, szociológusokkal, ideológiai életünk jeles képviselőivel folytatott beszélgetéseit tartalmazza, elgondolkasztó, töprengésre készítő, továbbgondolásra sarkalló kérdéseket és nyilatkozatokat.

Kezdetben (például Pithagorásznál) a filozófiát bölcsességnek, művelőjét pedig bölcsnek nevezték. Csupán a „bölcsességkedvelő” személyt nevezték filozófusnak. Ideális államában Platón vezető szerepet szánt a filozófusoknak. Elképzelése szerint csak a bölcsélet művelői irányíthaták volna érdemlegesen a politikai életet. Az évszázadok során a filozófusok különféleképpen értelmezték a világot. Az ismeretelmélet és az eredetelmélet örökös sarkalati pontja volt a bölcséleti gondolkodásnak. Idealisztikusan, skolasztikusan, mechanisztikusan magyarázták a környező valóságot. Forradalmi újítást jelentett a filozófiában Marx fellépése és magatartása. Ő jelentette ki: a filozófusnak nemcsak az a feladata, hogy értelmezze a világot, hanem főleg az, hogy megváltoztassa azt. Lényegében a marxizmussal vált a filozófia a társadalmi lét aktív tényezőjévé, harcos indítékú ideológiájává. Ekkor kezdett határozottan körvonalaódni a filozófus felelőssége. A bölcséleti elmélkedés feladta öncélúságát, és szellemi fegyvertárként kapcsolódott be a társadalmi osztályharcba. Ám korántsem lehet azt mondani, hogy a Marx és Engels által megálmodott társadalmi rendszer megvalósulásával megszűnt volna a filozófia szociális szerepe és teendője.

Vajon mi a filozófia jelenkori feladata? E köznapi eszme köré sorjáznak Aniszi kötetének további kérdései. Néhány közülük: Mennyiben tudományos a bölcsélet? Megelégedhet-e a filozófus új kérdések felvetésével, vagy pedig feltétlenül arra kell törekednie, hogy választ

is adjon a felmerülő kérdésekre, legalábbis kísérletet tegyen erre? Melyek a legfontosabb teendők a hazai, közelebbről pedig az anyanyelvű filozófiai kultúra fejlődésében? A megismerés előrehaladása beilleszthető-e egyértelműen az emberi szabadság kiteljesítésébe? Milyen szerepet tölt be a politika a jövőtervezésben?

Az első kérdésre maga Aniszi Kálmán fogalmazza meg a választ: „a bölcsélet – teljesséigényéből fakadóan – minden kor szellemi kvintesszenciája, és a filozofálás a mindenkori ember nélkülözhetetlen szellemi szükséglete”. Azt tartják, nemcsak válaszolni, hanem jól kérdezni is tudni kell. Ezúttal az interjúkészítő jelesre vizsgázott. Alapos felkészültségről, előtanulmányról valló, jól átgondolt és lényegre törő kérdéseket tett fel beszélgető partnereinek. Mindenkinek saját kutatási érdeklődésének megfelelően. Mégsem heterogén, nem széteső a kötet. Mi az, ami egységbe fogja? Mindenekelőtt a felelősség gondolata. A jelenünkért, jövőnkért tudatosan tevékenykedő gondolkodók magas fokú felelősségérzete. Másrészt meg közös bennük az, hogy valamenyi válaszban, vallomásban benne rejlik „az emberi viszonylatok további humanizálása szükségességének a gondolata.”

Az interjúk készítője jelzi, hogy, sajnos, objektív okok miatt néhányan kimaradtak a kötetből, akiknek pedig ott lett volna a helyük. (Például Tóth Sándor). Viszont mindenképpen jó, hogy mások helyet kaptak benne.

Salló László

Előre, 1979. január 24.

A GONDOLAT LOGIKÁJA, METAFORÁJA ÉS BÁTORSÁGA

Ha nincs teoretikus gondolkodásunk, amelyben létünk viszonyrendszerei megjelenének, akkor létünket mindenféle egykori teória és ideológia befolyásolhatja; ha nincs létünknek és tudatunknak elméleti kifejezőmódja, akkor a mindennapi nyelv bármelyik gesztusa a létmeghatározás jogát követelheti magának, és a léten akármilyen artikulálatlan kiáltás is uralkodni tud. Nem kevesen mondták, hogy ez ilyesféleképpen van: „Némelyek hitetlenek, mondja Herakleitosz feddően: 'sem figyelni, sem beszélni nem képesek'.” Ismeretes módon Heidegger a létfogalomba az értelmet is belefoglalta, Adorno szerint pedig „Az eszes és nagykorú emberiség előállítását célzó filozófia a gyalázat körében reked az egészet a maga igaztalanságában át nem gondoló elmélet nélkül.”

Ha elméleti gondolkodásunk lenne, értelmünk inkább uralkodhatna szenvedélyeinken s létünk, meghatározói közé, felvehetné saját hajlamait és intencióit és ezáltal kétségtelenül filozofikusabban élnénk (tehát jobban), mivel nem lennénk kiszolgáltatva nap mint nap létezésünk reflektálatlan empíriáinak és konkrétumainak, s mivel vállalni lehetne létünk felismerni vélt irányainak és utópiáinak követelményeit.

Ezért figyeljük szívszorongva minden nálunk megjelenő írás vagy elhangzó élőszó kifejezett vagy rejtett elméletét, vagy immanens teoretikus lehetőségeit. Ezért olvassuk újra egyre növekvő nyugtalansággal Aniszi Kálmán *A filozófia műhelyében* (Kriterion, 1978.) címmel megjelent interjúgyűjteményének kérdéseit és feleleteit – nyugtalansággal, mert ez a könyv a kolozsvári filozófiai oktatás mesterei által végzett afféle stílusgyakorlatnak tekinthető. Márpedig *a filozófia műhelyében* (!) kell, hogy szülessenek a legjobb stílusgyakorlatok (s a nemzetközi filozófiai irodalom hasonló jellegű kiadványai általában az idő próbáját kiálló ingyencségek), s ha nem így történik, bizony alaposan meg kell vizsgálni az alanyok és állítmányok magánüzemeit és nokturnóját.

A csak rá jellemző és ezúttal is (bár inkább az interjúkkal szembeni elvárásként) működő emfázissal Szegő Katalin így foglalja össze a kö-

tet „tanulságait”: „meg kell értenünk jelen időnk gyakorlati szükségleteit és tevékenységi viszonyaink ellentmondásait ahhoz, hogy elméletben és gyakorlatban pontos, helyes választ adhassunk a kor felvetette kérdésekre.” Persze természetes, hogy minden szerző kimondja ezt, és a szövegekből kibontakoznak a keresés fő irányai, ezek leginkább a tudományos értékafrimáció irányai: az egyetemes (?) és erdélyi filozofálás tapasztalatainak, az egyetemes és helyi gondolkodás viszonyának az elemzése nemzetiségi-filozófiai *tudománytan*-ban tárgyasul. Ennek a tudománytannak a konklúziói üdvösek. Apáczai Csere János, Sípós Pál, Köteles Sámuel, Mentovich Ferenc, Wesselényi Miklós, Kemény Zsigmond, Böhm Károly, Kunfi Zsigmond, Somló Bódog, Makkai Sándor, Tavaszzy Sándor, Varga Béla, Korvin Sándor, Gaál Gábor stb., stb. elméleti hagyományára utalnak – viszont még nagyobb szükségünk lenne a fenti hagyomány által hordozott teoretikus *szellem* tudására. (És természetesen egy bestseller filozófiatörténeti- elmélettörténeti tanulmánygyűjteményre vagy kézikönyvre, amely filozófiai és elméleti kultúránk nélkülözhetetlen tényévé tenné a hagyományt, amely gondolkodásunk alkatelemévé tehetne, *sajátos* vonatkozásrendszerré változtathatna egy nélkülözhetetlen gondolkodói ethoszt.) A pusztán utalásokban létező instrumentális tudománytan megosztottsága miatt alig áttekinthető és emiatt csak nagyon fáradságosan és ezotetikusan használható, márpedig, ahogy Herakleitosz mondta: „A gondolkodás mindenki számára közös”.

Egy filozófiai kultúra és maga az élő filozófia mindig a kimondott belső viszonylatok és vonatkozások rendszere is, e könyv interjúalanyai azonban csak a legritkább esetben teremtik meg a kapcsolatot saját foglatatosságaik és a másokéi között (Bretter György kivétel volt), s így az a látszat keletkezik, hogy a szerzők saját diskurzusai objektíve adóttak egy olyan világ felől, amelynek (legitim) tárgyiasága szintén objektíve adótt. Am így kimarad a korszerű filozofálás több alapkérdése: mi az adottság? – milyen az adottság? – milyen szubsztanciális tapasztalatunk lehet *erről*? – mi és milyen az az ember, aki a tapasztalati adottságról gondolkodik, illetve aki ennek a gyakorlati alanya vagy tárgya? A filozófiai teljesség nézőpontja ma alighanem sub una specie, a radikális elmélet oldaláról közelíthető meg csak, legalábbis a század gondolkodói tapasztalata ez. A fentebbi kérdések nélkül aligha adótt a racionális értékvita, ha pedig ez nem lehetséges, akkor nincs – egész egyszerűen – értékafrimáció és (katadünamin) konszenzuális értékválasztás. (Századunk több jelentős gondolkodójának – például Jürgen Habermasnak, Karl Ottó Apelnek és Heller Ágnesnek – a véleménye

szerint: ha lehetséges filozófia, akkor az ilyen diszkurzív folyamatban tétéleződik.)

Ez azért fontos, mert a kommunikáció-társadalomnak – a platóni hagyomány értelmében – a kommunikálható elmélet (a *megosztható* elmélet) lenne egyik teoretikus határföltétele. És ha létezik racionális értékvíta, akkor az olvasó, a közösség számára sem oly nehéz probléma a szövegek legitimitásának kérdése. Ugyanis az (olvasó) embernek tulajdonképpen szabadságprobléma az, hogy a diszkurzív aktusokban adott-e az alternatív értékek választásának lehetősége, ez viszont csak ott lehetséges, ahol lényegi párbeszéd, tehát értékpluralizmus van. Ennek formális szükségszerűsége a filozófia mai konstitutív ténye. Monolit (diskurzusukat és a világot a priori objektív adottságnak tekintő) nyelvek esetén az olvasó mindent és semmit választhat, ez azonban nem viszony a filozófiához, hanem csupán kívülállás vagy közöny. És a filozófus bármilyen és mégolyan állásfoglalása sem irányíthatja-készítheti az olvasót valamilyen következtetés elfogadására, ha ez az állásfoglalás az egynemű értékválasztás miatt eleve eldöntött, ha az olvasó (a feltételezett szabadságvágyó ember) a sugalmazott magatartást nem tudja életének különmemű evidenciarendszerében alternatívának tekinteni.

Etnikai, antropológiai és társadalomfilozófiai tény, hogy egy közösség alapvető létmódja nyelvközösségi, módszertanilag ennél általánosabb az a tétel, hogy a társadalom általában kommunikációs közösségként létezik. A közösségi létmód problémakomplexusa néhány írásban igen erőteljesen felbukkan, mégpedig több forrásból: mint fontossági evidencia, mint a hagyományos közösségek felbomlásának és újak ki- (vagy nem)alakulásának szociológiai kérdése, vagy mint etikai maxima, mint a létmód közösségi voltának parancsa; ugyanakkor a kérdés mai irodalmunk és történetírásunk (mint kultúránk funkciójukban legideologikusabb elemei) számára is alapvető. Ha közgondolkodásunk pillanatnyi állapotát valamilyen úton jellemezni kívánnánk, akkor a közösség, ideológiájával kellene kezdenünk, illetve a rávonatkozó alapértékkel, a feltétlen állítással. Ugyanakkor paradox módon éppen a kiinduló pont (a feltétlen állítás) teszi lehetetlenné, hogy a közösségi ideológia az elméleti elemzés tárgya lehessen, hogy kialakulhasson az adottságaink hiányaira és lehetőségeire e pillanatban legjellemzőbb teória. Kétségtelen, hogy manapság a szociológiai kutatás nem szolgáltat elégséges analitikus tény, de az sem vitatható, hogy a gondolkodáshagyomány és a pillanatnyi etikai reflexió tényeit sem hasznosítjuk eléggé. Gáll Ernő teoretikus műszavára utal-

va: aligha képzelhető el önismeret és morális lelkiismeret közösségismeret (a közösség teoretikus ismerete) nélkül. (A pontosság kedvéért jegyezzük meg, hogy nála a sorrend fordított.)

Nagy György szerint: „A közösségi praxis teleologikus következtetése és morális szilárdsága csakis úgy biztosítható igazán, ha társadalmilag elsajátítjuk a felelősségteljes emberi gyakorlat mindenkori legfőbb tanulságát: 'vagyunk, mik voltunk, leszünk, mik vagyunk' – ehhez pedig többek között magas fokú történelmi tisztánlátásra van szükségünk. Mindamellettt veszedelmes tévedés lenne azt hinni, hogy a praxist be lehet helyettesíteni a praxis ideológiájával s a szinkronia életközeli követelményeit ki lehet elégíteni a diakronia elméleti megidézésével.” Csakhogy így nem lehet tévedni, mivel a praxis és annak szerves ideológiája nem állítható alternatív kizáró viszonyba: a praxis általában és konkrétan elválaszthatatlan a benne és kívülre kialakuló gondolati (s ideológiai) tételezések rendszerétől; helyesebb tehát praktikus-ideologikus komplexusról beszélni, amelyben a súlypontokat és elválasztásokat egyénileg és a csoportok szintjén a társadalmi munkamegosztás rendszere valósítja meg. Bretter György egy 1974-es írásában célzott arra: micsoda óriási reflexív lehetőségek vannak a közösség partikuláris problémarendszeréből kiindulva az egyetemes emberi lehetőségek, a szabadság társadalmi immanenciájának általánossága felé haladni. Azóta ehhez még azt is hozzá lehet tenni (s részben ő is, de nyomában néhány fiatal gondolkodó is ezen az úton haladt), hogy a hagyományos etikai reflexió mellett, a közösség értéktranszcenzusát elméleti nézőpontként választani a társadalmilag lehetséges szabadságtotalizációk, a hatalmi viszonyok elemzésének általános teoretikus megközelítését teszik lehetővé. Ebből a szempontból pedig a marxi módszertan alapján az erdélyi történettudomány és etikai reflexió (tehát a hagyomány) elemei logikailag és elméletileg kielégítően és szükségszerűen integrálhatók a hatalom és társadalom gazdasági, kommunikációs-kulturális-szimbolikus, formális kölcsönhatási viszonyait tárgyaló modern elméletekkel.

Természetesen ez még mindig csak tudománytani értékafirmáció, és nem is válhat teljes (emberi-összemeri) értékafirmációvá, ha az elméleti beállítódásnak csak telosza van, de nincs – vagy alig van – pátosza, menekül a metaforától. Ha azonban a gondolkodás nélkülözi a metafora lehetőségét, akkor mindig kiteszi magát a logikai álmegoldások veszélyének, ugyanis a metafora a lét közvetlen kihívása, és a filozófusnak vállalnia kell ezt a kihívást. Ha a közvetlen lét-reflexió nem él benne, akkor a közvetítések akadémikus hagyománya egyre lételle-

nesebbé teheti. A lét közvetlenségét biztosító pátosz és metafora nem filozófiaellenes vállalat, ellenkezőleg, a reflexió célracionálisát fenntartani képes alapszimbolizmus, ugyanis a pátoszban már tételeződik az adottságokra való fundamentális beállítódás egyik formája. Azt gondolhatnánk, hogy a szellemi vagy erkölcsi szkepszis pátoszellenes, ám nem arról van itt szó, hanem sokkal inkább a létbe-vetettség stiláris elutasításáról, amely sajátos nyelvi félszegségnek tűnik. Ráczy Győző írja: „Minden filozófiával foglalkozó teoretikus alapvető feladata harcolni a pozitív tartalmú lehetőségek valóra váltásáért, dolgozni egy ésszerűbb valóság és egy emberibb holnap megteremtéséért. *Tudom, hogy ez egy kicsit patetikusan hangzik*, mégsem tudok lemondani erről a gondolatról, mert úgy hiszek benne, mint a filozofálás értelmében” (kiemelés: – E. P.). Indokolatlan a szégyenkezés, ez *ugyan nem* patetikus bevallás, és mindenféle episztemológiai és nyelvi szégyenkezés és elzárkózás eggyel kevesebb lehetőséget hagy a nagy egzisztenciális és értelmi problémáinkkal való bármilyen típusú szembenézésre.

Egyszóval szellemi magáértvalóságunkat nem lehet importálni, ha nem akarjuk, hogy teóriánk és filozófiánk az legyen, aminek a legkevésbé szánjuk: az értékelidegenedés (Luhmann) kauzálsemája. Társadalmi létezésünk etikailag indukálja fogalmiságát, a fogalmak pedig a morál maximáit, a maximál-tudat azonban nem létezhet az evidenciák vállalásának bátorságán kívül. Az evidenciák kereshetők a tudománytanban, ez azonban csak a hagyományos értékafirmációkat (a múlt teóriáját) teszi lehetővé. Az emberek viszont létük elgondolhatóságának adott és perspektivikus kategóriáit keresik, mivel a görög bölcsek titka szerint akarnak élni: okosan és magukat ismerve, ezért partikuláris és egyetemes értékeik felmutatását várják. Gondolatilag elsősorban azoktól (hagyományosan), akik ebben a könyvben megszólalnak, illetve nem szólalnak meg? – igen, a válaszok lehetősége továbbra is rajtuk múlik.

Egyed Péter

Utunk, 1980/1.

BÖLCSELETÜNK – INTERJÚSZÖGBŐL

„... elég volt a szándékok honorálásából, a teljesítmény ideológiai elemzését kell elvégezni és kíméletlenül leleplezni a premissákat, a ködösítést, a végig nem gondolt gondolatot.”

Bretter György

1. Az információrobbanás egyik – kortünetként is felfogható – negatív sajátossága, hogy felerősíti a kultúrában az elidegenedés-eldologiasodás-elszemélytelenedés régóta ható tendenciáit. Ugyanakkor, mintegy az erre való reakcióként, a közvetlenségnek és személyességnek már-már az intimitás határait ostromló agresszív tömegigényét is kiprovokálja. (Ez paradigmátikusan mutatkozik meg például a film, sport és könnyűzene világából ragályosan más szférákra terjedő sztárkultusz kirívó és kihívó formáiban.) Éppen a jelenvalóság a személyes bensőség és beavatottság ama tömegigénye élteti a helyszíni közvetítéseket, a „sztár”-közönségtalálkozókat, a riportot és némiképpen az interjút stb. De ugyanakkor és ugyanezt lovagolja meg a „fogyasztói társadalomban” a hatalmi és üzleti manipuláció is. A szellemi életnek ilyen formákban való elsajátítása (vagy elsajátíttatása) egyképpen lehet tehát az elidegenedés elleni küzdelem vagy éppen a hatalmi befolyásolás tere és fegyvere.

Az interjú műfaja, mely előbb a sajtóban, a rádió- és tévéadásokban, majd fokozatosan a könyvkiadásban is polgárjogot szerzett, dömping-méreteken árasztja el a szellemi piacot. Formai és stilisztikai alkalmazkodó képességénél fogva ma már a szóra bírásnak, közlésnek és (részleges) elsajátításnak egyik – némi túlzással mondhatni – nélkülözhetetlen eszköze (már a tudomány és filozófia esetében is). Az, mert információ- és főleg ideológiaszórása általában meghaladja a szűkebb profiérdekeltek körét. Fokozódó népszerűségét, az előbb említettek mellett, közvetett közvetlensége, kötött kötetlensége és eredendő demokratizmusa biztosítja.

Főleg az utóbbi másfél évtizedben világszerte elterjedté vált ismert és vitatott filozófusokkal készített interjúk közlése nagy példányszámú lapokban, majd önálló kötetekben is. Megjelenésük erőteljes hatást gyakorolt és gyakorol az értelmiségi közgondolkodásra. Persze, sohasem az interjúk vitték és viszik viszonylagos elszigeteltségéből vagy éppen

szellemi emigrációjából a filozófiát az utcára. Az tagadhatatlan viszont, hogy felkeltették és fenntartják szélesebb rétegek érdeklődését iránta. S az is, hogy általuk a filozófia művelői kötetlenebbül – tehát hozzáférhetőbben – szólhattak avatottaknak és avatatlanoknak egyaránt.

2. Hazai (és nemzetiségi) viszonyaink között e folyamat, szerkesztői biztatás és minden bizonnyal vállalkozó szellem hiányában, később indult meg. Pedig egy, sok vonatkozásban még mindig a helyét és szerepét kereső kultúrában – mint amilyen a miénk – a módszeres önreflexiónak vagy gondolati visszacsatolásnak jelentékeny szerepe lehet közgondolkodásunkat bénítható szemléleti-ideológiai rövidzáratok és üresjáratok kiiktatásában. Ennek a szellemi visszacsatolásnak elvi-általános (de ezért még nem feltétlenül a leghatékonyabb) közege a filozófia, vagy legalábbis az kellene legyen. Egyik lehetséges, ám mindig csak részleges formája pedig az interjú. Ha rendeltetésének megfelelően: közvetítésre vállalkozik. Ez az a többletfunkció, amelyet nálunk az ilyen jellegű interjú, mint szembesítés és szembesülés, vagy egyfajta belső dialógus, egy korszerűen megalapozott világszemlélet és önértékelés kimunkálásában betölthet.

Az adott összefüggésben még csak kísérleti kezdemények után (az Ifjúmunkásban és A Hétben), a hetvenes évek közepén az Utunk sorra jelentette meg Aniszi Kálmánnak ismert kolozsvári filozófus tanárokkal és kutatókkal folytatott terjedelmes beszélgetéseit. Ez akkor minden utólag felhozható kifogás ellenére *feltétlenül hasznosnak minősíthető*. Már csak azért is, mert a lap olvasóinak figyelmét hosszabb időn át filozófiai életünk többé vagy kevésbé közérdekű vonatkozásaira irányította. Nem mindegy ugyanis, hogy milyen arányban és milyen térbeli-időbeli szórásban szerepel akárcsak pusztá jelenlétével is a filozófiai gondolat szellemi életünk alakulásában, alakításában.

Egy idő után egyszer csak megszakadt az ilyen jellegű beszélgetések közlésének fonala. Bár maradtak még olyan megkérdőjelezetlen szakmabeliek, akiknek véleménye talán mégsem elhanyagolható. Éppen ezért jelentett nem kis meglepetést Aniszi Kálmán könyve (*A filozófia műhelyében*, Kriterion Könyvkiadó, 1978.), amelyben a szóban forgó, egyszer már közölt beszélgetéseit adta ki újra.

Az önkéntelen és jogos kérdés, amely minden olvasóban felmerül, amikor összegyűjtve látja viszont az általa már ismert interjúkat, természetesen ez: mi indokolja kötetbeni újraközlésüket? Talán közvetlen egymásmellettiségük vagy egymásutánjuk teremtet olyan összefüggést, amelyben új és fontos vonatkozások nyilatkoznak meg? Vagy szellemi életünk jelen állapota kölcsönöz nekik ismét időszerű jelentést?

3. Hogy e kérdés mennyire nem szónoki, azt az is jelzi, hogy maga a szerző érzi szükségét annak, hogy vállalkozását egy rövidke bevezetőben megindokolja. (Nem változtat ezen az sem, hogy egy szóval sem említi a tényállást: az interjúk már egyszer megjelentek. Indoklása a következőkre épül: – Az elmélet (filozófia, ideológia) növekvő szerepe és hatása nemzetiségi kultúránkban – a kölcsönös közeledés „korparancsa” mindennemű alkotónk és filozófusaink között – a filozófiát (filozófiánkat) sem kiemelő munkamegosztás elmélyülő folyamata. Összefoglalva idézem: „mindez indokoltta tette, hogy költők, írók, kritikusok vallomástétele után filozófusainkat, ideológusainkat is szóra bírjuk, műhelygondjaikról faggassuk, hogy gondolataikat, gondjaikat – közös gondjainkat – az olvasóközönség elé vigyük.”

Aniszi célkitűzése és érvelése idézett szándékának tükrében világos, megalapozott és időszerű: egyértelműen közvetítést és szembesítést vállaló. Ezért, gondolom, egyetért velem, amikor könyvének értékét nem deklarált szándékainak, hanem tényleges teljesítményének függvényében próbálom a továbbiakban megítélni. Egyetértésében annál is inkább bízhatok, mivel szándék és teljesítmény szembesítésének – e cikk mottójában idézett – gondolatát éppen egyik interjúalanya, Bretter György fogalmazta meg, válaszként az általa feltett kérdések egyikére.

A teljesítmény elemzésének követelménye visszavezet az előbbi, függőben hagyott kérdésre: mi indokolta e beszélgetések együttes új-rakiadását, illetve, hogy mennyire időszerű és reprezentatív az a kép, amely a kötetben bölcséletünkről így kialakul.

Ha egyszerűen csak a megkérdezettek névsorát tekintjük (sorrendben: Ion Aluas, Angi István, Balázs Sándor, Bretter György, Gáll Ernő, Gáll János, Dumitru Ghise, Hajós József, Kallós Miklós, Calina Mare, Achim Miha, Nagy György, Rácz Győző, Róth Endre, Szegő Katalin, Sztranyiczki Gábor). Aniszi interjúinak reprezentatív jellegét senki sem vonhatja kétségbe. Hiszen beszélgető partnerei régtől fogva és sokat közöltek a sajtóban, önálló kötetekben, magyarul és románul. Csakhogy itt másról van szó: arról, hogy a kérdések és válaszok összessége tartalmazza-e, visszaadja-e nagyjából, hozzávetőleg filozófiánk jelenlegi állapotát? Hogy az itt megfogalmazott gondolatok, gondok mennyire és milyen szinten „közös gondjaink”?

4. Hogy e kérdésekre érdemben felelhessünk, a szerző szövegében kifejezetten vagy éppen csak lappangva jelentkező motívumokat kell közelebbről szemügyre vennünk. Ezek a – nevezzük talán így – problémamotívumok a következők: tudomány-e a filozófia vagy sajátos

státusa van?; mi a filozófia gondolat adekvát kifejezési formája, az esszé vagy a tanulmány? ; a filozofálás autentikus módja a spekuláció vagy az alkotó gondolkodás?; mi a bölcselő elsődleges feladata, csak kérdések megfogalmazása vagy pedig csak válaszkeresés meglevő kérdésekre?; imperatívusza-e a filozófiai gondolatközlésnek a jó és pontos fogalmazáson túl a szépen szólás is?; a filozófiai (ideológiai) kritika helyzete és szerepe kultúránkban („beleérző” vagy elméleti kritika?) stb.

Az avatott olvasónak már első látásra kitetszik, hogy a főbb kérdés-motívum egyszerűsített, mert a vagy-vagy alternatívájában megfogalmazott problematikája, bölcséletünk egy régebbi (a hatvanas évek végét, a hetvenesek elejét jellemző) állapotának közvetlen, de kései lecsapódása. Annak az állapotnak, amelyben filozófusaink a marxizmus továbbfejlődésének történelmi-társadalmi és elméleti-ideológiai lehetőségeivel szembesülnek. Amikor is az addig egyneműnek látszó és láttató bölcselkedésben és ideológiai közvetítésben beindul egy el-lentmondásos polarizálódási folyamat. Az addigi nézetek és állásfogalások átszínező újrafogalmazása az egyik oldalon, azok radikális átértékelésének (nem mindig sikeres) kísérlete a másikon, felgyűlt tisztázatlanságok és tájékozódási zavarok miatt az esetek többségében inadekvát módon és formában ment végbe. Emlékeztetések és tanulságosak is egyben a filozófia státusáról és funkcióiról, a spekulációról, az esszéről, az önismeretről, az irodalomcentrizmusról stb. nagy hang-erővel és érzelmi töltéssel lefolytatott nyílt vagy rejtett sajtóviták és polémiák. Ha az itt és így vitatott kérdések körüli nézeteltérések nem is szűntek meg teljesen, végbement egy elméleti-ideológiai újrendeződés, amely szellemi életünk addigi alakzatát és értékrendszerét észrevehetően módosította.

Ennek egyik fontos következménye, hogy a továbbra is fennmaradó nézeteltérések és véleménykülönbségek kifutására és ütköztetésére e viták fogalmi rendszere már a mai kontextuson kívüli, tehát külsődleges és meghaladott. Ezért is hatnak anakronisztikusan és bizonyos értelemben naivul Aniszi Kálmánnak azok a kérdései, amelyekben ezzel az egyszerűsítő fogalmi apparátussal véli megragadhatónak mai bölcséletünk reprezentatív sajátosságait.

A szerző persze nemcsak ilyen, meghaladottnak tekinthető állapot-rajzot sugalló kérdéseket tesz fel. Sőt, kérdéseinek nagyobb része tá-
gabb karolású: a filozófia, szociológia, esztétika, etika, politika, az általában vett ideológia stb. néhány problémacsoportjára vonatkozik. Csakhogy az általánosság olyan magas fokán és olyan alapállásból,

amely az esetek többségében lehetetlenné teszi annak a valamiképpen mégiscsak létező és szerves összefüggésnek az érzékeltetését, amely filozófiánk és a felsorolt diszciplínák között fennáll. Aniszi e kérdéseiből is kicsendül egy adott (előre tudott vagy feltételezett) válaszsugallata. Alájátszó kérdések ezek: a szerző mintha már eleve létező, általa ismert és értékelt nézetekhez, véleményekhez fogalmazná meg a megfelelő kérdéseket. Ez pedig eleve csökkenti a feleletek információs értékét és azt a termékenyítő feszültséget, amelyet minden autentikus kérdőjel az olvasóban és a megkérdezettben kelt. Előfeltételezett válaszokról itt a következő értelemben beszélünk: egyrészt mint az említett diszciplínákban közkézen forgó, marxista megalapozású szemléletet vagy állásfoglalást, másrészt pedig, mint a megkérdezettek által írásban és szóban vallott nézeteit e tárgykörökben. Gyakori eset, hogy a szerző olyasmire kérdez rá túl általánosan, amit alanya vitacikkben, tanulmányban vagy éppen könyvben sokkal árnyaltabban már egyszer kifejtett (igaz ugyan, hogy így is lehet, így is szokták csinálni. De szerzőnk könyve, idézem: „nem akar arcképcsarnok lenni” – és minden bizonnyal reklám sem.)

5. Az a bizonyos általános és közelebbi meghatározásra váró kép, amelyet a kötet nyújt, természetesen főleg a válaszokból alakul ki. Ha mégsem ezek elemzéséből indultunk el, az éppen e válaszok egyfajta kérdések általi predetermináltságából fakad. Mint az ilyen kérdések általában, Aniszi kérdései is előfeltételeznek egy bizonyos ideológiai-fogalmi-módszertani keretet vagy mezőt. A megkérdezettnek természetesen jogában áll eldönteni azt, hogy válaszát a felkínált vagy csak éppen sugallt keretben és módon fogalmazza meg vagy nem. Tetszése szerint átértelmezheti vagy akár el is vetheti azt. Nos, a szerző interjúalanyai kisebb-nagyobb ellenállással ugyan, de elfogadják az adott kereteket. Ezek között igyekezzenek aztán értékelendő pontossággal, fegyelmezettséggel, legjobb tudásuk és meggyőződésük szerint felelni a kérdésekre. (A szóban forgó interjúkat ezért csak nagy jóindulattal nevezhetjük beszélgetéseknek a szó eredeti értelmében.)

Kérdés és felet bűvös köréből így születik meg aztán filozófiánk mai állapotáról egy általánosságban minden lényeges különbséget feloldó, szellemében egyszínűnek láttatott, inkább csak dekoratív barázdált kép. E redőzet is inkább mintha csak filozófiánk közelmúltjára visszatekintő kérdéseiben közvetve azt reprodukáló szerző homlokráncainak visszfénye lenne.

Kérdés és felelet eredendő egyneműsége a kötetben egy – filozófiai gondolkodásunkban tökéletesen funkcionáló – konszenzus meg-

létének látszatát kelti. Ilyen áhított, de valójában csak absztrakcióként számba vehető konszenzus tételezésének azonban komoly ára van: szerzőnek le kell mondania az eltérő vélemények konkrét bemutatásáról és ütköztetéséről, eszmény és valóság, szándék és teljesítmény igényes szembesítéséről, végeredményben eredeti céljáról, a dialógusról. Az elméleti-ideológiai közeg, amelyben így mozoghat, határozatlan és semleges: csak elvont, tehát gyakorlatilag kevésre kötelező állásfoglalást kíván. Az, amit egy régi, de ma ismét divatosá lett kifejezéssel filozófiai-ideológiai frontnak, harcvonalnak mondanak, e közegben arcvonallá minősül vissza. Az olvasó örömeire azonban a simának tetsző felületet több helyen is áttörik céltudatosabb gondolatokkal vagy megjegyzésekkel az interjúalanyok. Csakhogy ezek önmaguktól – a szembesítés és közvetítés említett hiányában – nem szerveződnek markánsabb szemléletformáló egésszé.

6. Szerzői szándék és teljesítmény jelzett összefüggését a premisszák magyarázzák. A premisszák premisszája pedig az a szemlélet, amely filozófiai életünk gyakorlatában érzékeli, sőt meg- és átéli a személyi képzettségbeli, nemzedéki, ideológiai és egyéb különbségekből adódó sokszínűséget és ellentmondást, de az elmélet (vagy akár az ideológia magasabb) szintjén képtelen ugyanezt mint szerves összefüggő egészet fogalmilag megragadni, és benne kellő eréllyel és biztonsággal tájékozódni.

E szemléletből fakad Aniszi kötetének legfőbb hiányossága, egy átfogó, egyszerre elvi, elméleti és gyakorlati szempont, amely mintegy fókuszba gyűjtené, rendszerbe szervezné szerteágazó kérdéseinek tömegét. Az, amit a szerző bevezetőjében ilyen szempontnak nevez – „az emberi viszonylatok további humanizálásának gondolata” – annyira általános, hogy e szerepre alkalmatlan. (Hiszen az elidegenedés felszámolásától a kézfogásig menően mindenre vonatkoztatható.) Mivel ilyen – valóságos – szempontja nincs, de mert mégis szüksége van erre, esetről-esetre interjúalanyaitól kölcsönzi azt. Ez nem lenne baj, ha a szerző nem szembesítésre, gondolati építkezésre vállalkozna.

Az előbbivel összefüggésben jelentkezik a megfelelően nem exponált kontextus hiánya is. Egy komolyabb problémát fedő kérdésnek, ahhoz, hogy érdemleges választ lehessen rá adni, bizonyos háttérre, kontextusra van szüksége. Annál inkább, mivel szélesebb olvasókörzség felé kíván a szerző közvetíteni. Minél gazdagabb ez a háttérrajz, annál nagyobb esélye van a konkrét, érdekes, továbbgondolásra is érdemes válasznak. Aniszi sokhelyütt elnagyolja kérdéseinek háttérrajzát. Ezért számos esetben alanyai kénytelenek ezt kiegészíteni. E hiá-

nyosság akkor válik bántóvá, amikor filozófiai életünk „gondjairól” akar a szerző megszívlelendő dolgokat mondani és mondatni (például filozófiai kritikánk helyzetéről vagy a szövegértelmezés nehézségeiről stb.). Ilyen esetekben elengedhetetlen többek között egy fiatalabb nemzedékre való utalás. Arra a nemzedékre gondolok, amely a hetvenes évektől kezdődően, ha sporadikusan is (és sokszor csak kísérletképpen) a nálunk hagyományosnak számító bölcselkedéstől sokban eltérő gondolkodói szemléletet és módszert igyekszik kimunkálni. Tudomást sem venni róluk, a megkérdozetteket velük nem szembesíteni – holott az említett kérdések éppen fellépésük nyomán váltak akutná – érthetetlen. Főleg ha arra gondolunk, hogy e nemzedéket éppen a megkérdozettek indították el a szakma útján.

Megfelelő szempont és kontextus híján a szerző számos kérdésének nincs éle, távlata és akusztikája. Így, bár a kötet extenzíve nagy területet fog át (sok mindenről kérdeznek és szólnak benne), problémaérzékelő és láttató, bölcséletünk önismerete számára új távlatokat nyitó erényei igencsak szerények. Mi több, a kötet azáltal, hogy filozófiai életünkről egyoldalú és feltétlenül meghaladandó (részben már meg is haladott) képet rögzít és állít be – ha öntudatlanul is – mint pozitívát, éppen a változtatva változó, Aniszi által is vállalt gondolkodói szándékok és kísérletek ellenében hat.

7. Recenzens tisztában van azzal, hogy értékelése erősen sarkított, hogy szempontja kevésbé alkalmas az interjúgyűjtemény egyfajta analitikus bemutatására és részletekbe menő megítélésére, hogy tehát kiindulópontja csak egy a lehetségesek közül. Hogy mégis ezt alkalmazta, annak nem az interjúk valamilyen lebecsülése az oka. Ellenkezőleg, éppen annak a fontos szerepnek a felismerése, amelyet az ilyen tematikájú interjúk filozófiai életünk demokratizálásában, népszerűsítésében, az olyannyira szükséges belső dialógus elindításában reflexióként, szembesítésként és közvetítésként betölthetnének.

Így történt, hogy Aniszi Kálmán esetében nem az egyes interjúkat, hanem a gyűjtemény egészét jellemző általános szellemet és állásfoglalást tettük bírálat tárgyává. Egy átgondoltabb, következetesebb szemlélet bátrabb kérdésfelvetés és állásfoglalás, mélyebb és átfogóbb problémaérzékenység és a párbeszédre, szembesítésre való készség igényével.

A végig gondolandó gondolat jegyében!

MAGYAR FILOZÓFIAI MŰHELYEK ROMÁNIÁBAN

(Aniszi Kálmán: *A filozófia műhelyében, interjúk*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978.)

Irodalmi Újság, Párizs
(A magyar írók lapja)

A romániai magyar szellemi életben megkülönböztetett szerep jut a filozófiának, de nem abban az értelemben, mintha elkülönülne a kultúrától, vagy mintha a tudományok fölött trónolna előkelő származása, múltja és vezérszerepe tudatában. A filozófia – mindenekelőtt Kolozsvárott – a szellemi munkálkodások virulens együtthatója, az irodalom, a művészet, kritika és a politikai gondolkodás belülről formáló tényezője. Ezt egyrészt annak köszönheti, hogy nem szorult bele a hivatalos marxizmus dogmáiba., másrészt meg bizonyára annak, hogy soha nem törekedett szakmai elkülönülésre, hanem már Gaál Gábor működése nyomán szorosan kapcsolódott a nemzetiségi lét problémáihoz, és esszéisztikus formában, recenziókban, kritikákban hozzászólt az épp időszerű kérdésekhez, vagyis életközeli maradt. Berkeiben érdekes kísérletek, olyan kritikus állásfoglalások és rendhagyó tanulmányok születtek, melyek már-már egy önálló filozófiai iskola szerveződésére, a marxizmuson túlmutató irányzat kialakulására engednek következtetni.

Ezek ismeretében a szokásosnál nagyobb érdeklődésre számíthatnak az erdélyi magyar filozófiai publikációk, főképp, ha könnyed beszélgetéseket, interjúkat kínál egy kötet, mint Aniszi Kálmán összeállítása. A feljegyzések nagy része (vagy talán egésze) a Romániai Magyar Írószövetség lapjában, a Kolozsvárott megjelenő *Utunk*-ban látott először napvilágot, tehát újságcikk formában, ami már önmagában is némi biztosíték, hogy nem valami nagy lélegzetű filozófiai okoskodásokba bonyolódik az olvasó, és nem száraz szakszövegek elvontságain kell átrágnia magát. Műhelybeszélgetések ezek az egyetemi tanárok és kutatók munkáiról, filozófiai eszmélődéseiről, a kor és egy kis kultúrközösség feladatairól, elméleti lehetőségeiről. Aniszi Kálmán ezt írja előljáróban: „Minthogy a műfaj se területi átfogást, se a gondolatok kifutását, végiggondolását nem teszi lehetővé, e könyv csupán kérdések, gondolatok, gondok jelzése. Annak jelzése, hogy itt

Kolozsvárott – az elődök legjobb törekvésének szellemében – elmélyült filozófiai, társadalombölcseleti, művészetfilozófiai, szociológiai... munka folyik, illetve van kibontakozóban. Jelzése végül annak, hogy ebben a helyzetfeltáró, értékelő, összefoglaló elméleti tevékenységben lényegében hol is tartunk, és hogy melyek lennének a legsürgősebb feladatok.” (8. old.)

Sajnos, a könyv nem mindenben felel meg az előlegezett érdeklődésnek és a romániai magyar filozófiai élet színes-mozgalmas tevékenységének. Részben igen vegyes, részben túlon túl egységes benyomást keltenek az interjúk. A vegyesség onnan ered, hogy tizenhat filozófus nyilatkozik különféle problémákról, a legkülönbözőbb témákról, az egyik pillanatban Descartes megítélésének kérdése villan fel, a másikban Gaál Gábor és a régi *Korunk* méltatása, az etikából a szociológiába, onnét az esztétikába vagy a kapitalizmus bírálóiba és konkrét pedagógiai kérdésekbe rángatják az olvasót. Vegyes a kötet a névsor alapján is, hiszen a megkérdezettek között nemcsak magyar, hanem négy román filozófus is szerepel, kiknek fejtegetései ugyan egyáltalán nem érdektelenek, de mégsem a sajátos magyar kisebbségi szemlélet megismerését segítik elő, és nem is a magyar filozófiai múlt a háttérük, nem annak példatárával közelítenek az egyes problémákhoz. Mivel a kötet célja nem a magyar és román filozófiai gondolkodás egybevetése, nem is a marxizmus képviselőinek nemzetközi felvontatása, a román szerzők félszegeen hatnak a könyvben.

Más vonatkozásokban viszont már-már csüggesztően egységes ez a sokféle interjú. Hiányzik belőlük a felfogások, a koncepciók szembenállása, dinamikája. Mennyivel más egy olyan kötet, ahol a különféle irányzatok képviselői, marxisták, strukturalisták, neopozitivisták, az egzisztencializmus és a kritikai racionalizmus képviselői fejtik ki a véleményüket a felmerülő kérdésekről. Aniszi Kálmán összeállításában viszont az a lehangoló, hogy bár tömérdek témát érintenek a filozófusok, de a problémák vegyességéhez azonos világnézeti közelítésmód, azonos marxista szemlélet kapcsolódik, úgyhogy néhány interjú elolvasása után szinte fölöslegesnek érezheti az olvasó az újabb és újabb témák felvetését, hiszen úgy is tudja, hogy itt is csak a marxizmus lesz a megoldás, az egyetlen elfogadható választ a marxizmus tartogatja. Az előszóban arról olvashatunk, hogy a kérdéseket az „alkotó marxizmus” jegyében és szellemében fessegetik a megszólaló filozófusok. Ehhez két megjegyzés kívánczik, mely hozzátartozik a kötet jellemzéséhez. Az egyik az, hogy az „alkotó marxizmus” meglehetősen többértelmű kifejezés, annak kell lennie, hiszen az interjúkban olykor ön-

maga értelemszerű ellentétét képviseli, a dogmatikus marxizmust csempészi vissza. Nem egy filozófus megismétli a régi sémákat a „kommunizmus perspektíváiról”, a kapitalizmus átkairól, a burzsoá filozófia útvesztőiről és egyéb, a romániai helyszínen nem éppen valós problémákról. Megtudjuk – az „alkotó marxizmus” jegyében – , hogy „a drótonrángatottság érzésének a tőkés viszonyok között reális gyökei vannak” (48.), hogy „alapkövetelmény” a „következetes forradalmi marxista szempontok érvényesítése” és az „antikommunista nézetek határozott visszaverése” (78.); az egyik filozófus szerint „a mi viszonyaink között (mármint Ceausescu Romániájában – H.T.) a politika és erkölcs összefüggését meggyőzően szemlélteti az az erkölcsi kódex, amelyet a pártprogram tartalmaz” (107.); egy másik meg azt fejtegeti, hogy – ha nem tudnánk – „a dialektikus materializmus örök frigyre lépett a tudománnyal”, mert „totalizációs funkciójának is csak így tudhat eleget tenni”. (125.) Ezzel természetesen nem azt állítom, hogy az „alkotó marxizmus” kizárólag ilyen és hasonló közhelyekből, dogmatikus kijelentésekből áll. Nem, de a sablonosan ideologizáló szóhasználat a valóságtól elrugaszkodó polemizálások és hazabeszélések kompromittálják azokat az „alkotó marxizmus” szellemében jelentkező esedékes kezdeményezéseket, melyek a romániai magyar kulturális élet útkeresését és gazdagítását segítik elő.

Az „alkotó marxizmus” nemcsak azért jár az egyöntetűség veszélyével, mert egyeseket a sémák megmentésére ösztönöz, hanem mert ez a kifejezés arra utal, hogy csak az „alkotó marxizmus” követői szerepelnek a kötetben, tekintve, hogy vannak filozófusok, akik ezt az elnevezést és a mögötte rejlő törekvéseket nem teszik magukévá. Más szóval az „alkotó marxizmus” nem jelenti a romániai magyar filozófia egészét, hanem annak csak egy irányát, csoportját vagy jó esetben nemzedékét. A kritikus, tépelődő és kereső szellemek – az 1977-ben elhunyt Bretter Györgyöt kivéve – nem szerepelnek a kötetben, tehát épp azok, akik bizonyára gondoskodtak volna némi dinamikáról, áttörték volna az egyöntetűséget, megmozgatták, elgondolkoztatták volna az olvasókat, s mindezt nemcsak a kötetnek, de feltehetően az ún. „alkotó marxizmusnak” is szüksége lenne. A kritikus szellemek mellőzése egyúttal azt is jelenti, hogy a fiatalok nem szólalnak meg, az interjúalanyok kivétel nélkül negyven év fölöttiek, de vannak köztük ötven és hatvan fölöttiek is, vagyis nemzedéki vonatkozásban némi leszűkítő egységesség uralkodik a kötetben. Talán erre vezethető vissza – legalábbis részben – az interjúk egyik közös tulajdonsága, a gyakran felbukkanó rejtjelesség. A kolozsvári szellemi élet beavatottjai valósí-

núleg a sorok között is tudnak olvasni, megértik kinek és kiknek szólnak az oldalvágások, a jelentőségteljesen megnyomott szavak és utalások, de a kívülálló a címzett megnevezése nélkül aligha érti a filozófiai köntőrfalazást. Balázs Sándor, a kolozsvári egyetem filozófiai előadója maga is bírálja a „rejtjeles filozófálást”, de ezt szintén rejtjeles módon teszi. Leírja, hogy egyes szerzők „jelszava: ne írjuk le világosan, mire gondolunk” (46.), csakhogy ő sem mondja meg, kire gondol, mely művek homályosságát ostorozza, de még csak nem is ad lehetőséget az olvasónak, hogy egy-egy szövegrészleten megvizsgálja, valóban érthetetlen-e a kifogásolt írás. Balázs Sándor bírálja a félreérthető, sokféleképpen értelmezhető esszéket, és megrója azokat, akik túl sokat kérdezősködnek: „Megítélésem szerint egy fétiszizálásfélének vagyunk tanúi, bevallottan vagy nem bevallottan ott kering körülöttünk filozófiai irodalmunkban az a gondolat, hogy a filozófus egyetlen feladata a rákérdezés. Nagyra becsült írásjelünk, a kérdőjel, egyesek szemében fétissé, tabuvá vált.” (47.).

Róth Endre szociológus is azon panaszkodik, hogy a romániai magyar publicisztikában olvasott „olyan esszét, amelynek egyetlen sorát sem értette”, méghozzá azért nem értette, „mert az olvasott szövegnek nem volt értelme”. (162-163.). Nyilvánvaló, hogy itt konkrét személyek stílusát kritizálja a szerzők és művek megnevezése nélkül, és ilyen módon fantommá változtatja bírálatának címzettjeit. Hogy itt a fiatalokról, a kezdő filozófusokról van szó, valószínű. Egy másik interjúalany, a filozófiatörténész Hajós József csipkedő modorban jegyzi meg, hogy „dialektikusan tagadni is nagyon filozofikus dolog” (100.), de azt nem árulja el, hogy ezt miért mondja, s azt sem, hogy miért emeli meg tanárosan a hangját, ha a fiatalokról esik szó. „Perszonalizmus és személyeskedés nélkül kérdem (mivel egyenjogúak vagyunk a kérdésben): hány filozófiát ’végzett’ ifjunk sejtí, hogy negáció lappang olyan szavakban, mint a latin *„integer... a görög aléthész...?”*”(100.). Nagy György kolozsvári adjunktus ugyan konkrét próbál lenni, mégis épp a leglényegesebbnek látszó kitételeiben rejtjeles maradt. Azt tanácsolja, hogy hasonlítsuk össze Gaál Gábor 1964-ben közölt írását az 1927-es eredeti szöveggel, s megtudjuk, „hogyan állunk a filozófiában”. (139.) Valójában persze jobb lett volna, ha megmondja, ha kifejti, hogy hogyan is állunk a romániai magyar filozófiával. Ez lényeges és fontos kérdés, melyre kár, hogy csak azok kapnak választ, akik az egyik Gaál Gábor-írást összehasonlítják a másikkal. Bretter György rokonszenves nyíltság-igénye ellenére szintén burkolt szóhasználatot választ, bár nála legalább érthető az indíték, hiszen hivatalos vonalat

képviselő „szócséplés” ellen beszél, (60.) a kioktatást „a humanisztikus agyoncsapást”, a stílustalanságot és a kritika elvtelen „szajkózását” teszi szóvá, mely „nem képes elviselni az értékek pluralitását, csupán hierarchiában tud gondolkodni. Tehát antidemokratikus.” (61.)

Ezek az idézetek és az eddig elmondottak bevezetnek a romániai magyar filozófia életviszonyaiba és sajátos problémáiba, melyek közül az egyik – láthatólag – nemzedéki probléma. A kötetből – mint említettem – kimaradtak a negyven év alattiak, és az interjúk egy része a fiatalok filozófiai nézeteivel és magatartásával zsörtölődik, vitatkozik, elutasítják kérdéseiket, kritikájukat, harsányságukat. Viszont megtaláljuk a kötetben a fiatalos filozofálás megértésének és védelmének nyomait is, például Gáll Ernőnél, a kolozsvári egyetem tanáránál, a *Korunk* főszerkesztőjénél, aki maga is a kérdezők oldalára áll. „a szüntelen kérdezés szókratészi és a módszeres kételkedés descartesi hagyományait” próbálja követni, s „főként kérdések felvetésével szeretné hallgatóit ösztönözni”. (75) Szegő Katalin, egyetemi adjunktus jól látja, hogy a fiatal romániai magyar filozófusoktól lehet és van mit tanulni: „természetesnek tartom, hogy a fiatal nemzedék a filozofálás új területeit és formáit próbálja ki. Örülök neki, nemcsak azért, mert jó néhány volt tanítványom is köztük van, hanem meggyőződésem szerint arra sarkallják az ’öregebbeket’ – magamat is ezek közé sorolom –, hogy a kritikai igényességnek azt a bizonyos első lépését, önmagunk revízióját, ismereteink átrendezését mihamarabb megtegyük. Kétségtelen, hogy a hangvételük kritikus, bírálatuk élesebb a ’megszokottnál’, gyakran türelmetlenek is, de ez nem ok arra, hogy mi is türelmetlenek legyünk.” (174.)

A nemzedéki feszültségeken kívül a másik legnagyobb problémának az interjúk alapján a provincializmus látszik, de még inkább a provincializmustól való félelem, a provinciálisság tudata, mely kisebbségség érzésével párosul. Hogy a viszonylag kis, idegen környezettel nemcsak körülfogott, de átitatott közösséget valóban az elszigetelődés veszélye fenyegeti, az kétségtelen. Erre legfrappánsabban Angi István, a kolozsvári Zeneművészeti Főiskola tanára mutat rá. Szerinte igen gyér a konkrét kutatás, az összehasonlító elemzés, és a kapcsolat vagy akárcsak a kitekintés az egyetemes kultúra felé, hiszen még a külföldi művek ismertetését sem lehet rendszeresnek mondani. Felrója a helybeli folyóiratoknak, hogy nem vontak magukhoz megfelelő recenziós gárdát, vagyis közvetve beismeri, hogy a kellő információs ellátás elhanyagolásáért a helyi magyarság is felelős. A külföldi munkák és problémák megmutatása „hiányában aztán a kölcsönös megismerés, az

eszmecsere, a párbeszéd és a vita eléri végül is a sokat rettegett provincializmus konyháját, és saját levében fortyogva lemondja vagy fel sem veti azt a lehetőséget, hogy világszinten művelt esztétikai kérdések fórumára váltszon bérletet...” (29) A ténylegesen fennálló hátrányokból és a mulasztások, fogyatékoságok észleléséből születik meg az az ön-fékező és kiegyensúlyozatlanságot kiváltó előítélet, hogy a kisebbség kisszerű és kisebb értékű, hogy itt minden silány és fonák. Az erdélyi magyar filozófusok interjúiban is ott bujkál ez a megrögzött érzés, mely arra vall, hogy nem tudják kellőképp megítélni önmagukat, nem akarják elhinni, hogy körükben is létrejöhet jelentős alkotás vagy kezdeményezés.

Személy szerint leghálásabb vagyok a könyvnek és a benne megszólaló filozófusoknak azokért a részletekért, melyek valóban műhelyvallomások, amelyek bevezetnek az egyes filozófusok munkáiba, készülő műveibe, terveibe. Ezek a sokszor csak elejtett megjegyzések többet mondanak a romániai magyar filozófiai élet jellegéről, súlypontjairól, várható fejlődéséről, mint a sok fejtegetés az „emberközpontú marxizmusról”, a „polgári lét fatális voltáról” vagy a tudományok s a marxista filozófia szüntelen haladásáról. Ezekből a megjegyzésekből bontakozik ki az erdélyi magyarság szellemi életének legsajátosabb területe és egyben sajátos feladatköre, melyben tulajdonképp nincs konkurenciája: Erdély filozófiai múltja a „philosophia Transsyilvaniae” történelmének kutatása. Hajós József, az egyetemes filozófiatörténet és a helyi bölcsészet kiváló ismerője óva int a túlértékeléstől, Apáczai Csere örökös emlegetésétől, mely szerinte már-már „zárdai hisztériához” hasonlít, de persze nagyon jól tudja a gyógyírt is: a mendemondákat csak a kutatással, kéziratok kiadásával, alapos monográfiákkal lehet leszerelni, mint azt az értetlen hiedelmet, hogy a „makacs eretnek”, a 13. századi Boetius de Dacia erdélyi volt, dák volt, mert hiszen „*dacus* a középkorban dánt jelentett.” (98.) A jelenlegi romániai magyar filozófiatörténet és a kötetben szereplő „alkotó marxisták” csaknem egészének múltszemlélete Gaál Gábor-központú, a két világháború közötti *Korunkhoz* kapcsolódik. Ezen nem csodálkozhatunk, hiszen ebből a kulturális rétegből meríthetik a legtöbb számukra adaptálható ismeretet, múltbéli kitekintést. Az erdélyi filozófia nagy része jelenleg megkívánja a múlttól, hogy haladó legyen, hogy a mai problémák bogyoztatásához adjon impulzusokat. Kezdetnek jó és ígéretes ez a jelent szolgáló érdeklődés is, hiszen Gaál Gábor működésének vizsgálata révén elkerülhetetlenül ráterelődik a figyelem szellemi környezetére és elődei műveire. Máris többen felpa-

naszolja, hogy nem ismerik kellőképp Gaál Gábor kortársait, a két világháború közötti irányzatokat, hogy kevés történt eddig a filozófiatörténeti publikáció terén. De azért történik valami. Gondolhatunk itt például Tóth Sándor Gaál Gábor könyvére (1971), Fábíán Ernő Apáczai Csere Jánosról készített munkájára (1975), Szegő Katalin Somló Bódogról írt (kiadatlan?) doktori értekezésére, Varga Béla válogatott bölcséleti írásainak megjelenésére (1979). Arról is értesülünk az egyik interjúból, hogy feldolgozzák Böhm Károly munkásságát, és elkészül talán az erdélyi magyar filozófia antológiája is. Erről Hajós József a következőket mondja: „Távlati tervem: a hazai magyar filozófiai irodalom hosszmetébe adni betekintést kresztomatikus alakban. Persze filozófiatörténet-írásunk múltjából is nyújtanék ízelítőt. Előbb azonban Böhm Károly legfigyelemreméltóbb passzusaiából szándéksom egy breviáriumnyit válogatni a Téka sorozat keretében. Sokat foglalkoztam Böhm-mel. Van róla egy hosszabb tanulmányom. A kolozsvári egyetemen talán ő filozofált elsőként ’nem vidékiesen’. „ (101)

S ha már Böhm Károlyig az első figyelemre méltó magyar bölcséleti rendszer megalkotójáig tágul a szemhatár, mi akadály lenne, hogy összeállítsák az erdélyi vagy előbb a kolozsvári egyetem magyar filozófusainak névsorát, mellyel évtizednyi program kínálkoznék kutatónak és könyvkiadásnak egyaránt?

Aniszi Kálmán interjúsorozatának fő érdeme, hogy széles olvasótábornak szól a filozófiáról, beavat a romániai magyar bölcsélet néhány problémájába, s hogy a filozófusokat a helyi kulturális élet mozgásában mutatja be és egyoldalúságaival, a rejtjeles vallomásokkal, elhallgatásokkal bizonyára meg is mozgatja a nagy filozófiai múlttal rendelkező kis magyar világ figyelmes elméit.

Hanák Tibor

Párizs, 1981. január-február

U.i.: Néhány szót a fenti megjegyzésekhez:

Akik megszenvedték, ténylegesen átérték az erdélyi magyarság múlt század hatvanas, hetvenes, nyolcvanas éveinek romániai valóságát, küszködéseinket, kétségbeeséseinket és halvány reményeinket, azok – hitem szerint – ugyanazt mondanák most, amit én: Könnyű volt Önöknek, uraim a partvonalon kívülről bekiabálni, hogy ne azt tedd,

hanem ezt, ne úgy, hanem így... De ott benn, Ceausescu magyarfaló fasisztoid diktatúrájának poklában, eszköztelenül, a teljes kiszolgáltatottság állapotában, farkasszemet nézve vele, Önök meg tudtak volna küzdeni a Kimérával? Holtbiztos, hogy nem.

Hogy sok mindent másképp lett volna jó csinálni? Kétségtelen. De azért az sem volt maga a megváltás, ahogy önöknél, ott Nyugaton, a „szabadság birodalmában” történtek a dolgok, mert, lám, az is mivé fajult...

Jogos kifogásként fogalmazódott meg, hogy „hiányzik az interjúkból a felfogások, a koncepciók szembenállása...” Azt tetszetek gondolni, hogy mi ezt nem éreztük, nem tudtuk? De bizony nagyon is tisztában voltunk vele. Épp csak kimondani, sérelmezni nem szabadott.

„Lehangoló, hogy bár tömérdek témát érintenek a filozófusok, de a problémák vegyességéhez azonos világnézeti közelítésmód, azonos marxista szemlélet kapcsolódik.” Visszakérdezek: a totalitárius hatalom engedélyezett-e mást is? Még az „alkotó marxizmus” – az „itt és valami mást” – felvállalásához is ugyancsak fel kellett kötni az alsót. A kérdés ugyanis nem úgy merült fel: mindent vagy semmit. Mert aki mindent akart, az a semmit kapta. Márpedig tenni csak kellett valamit. Ezért a Makkai-féle „nem lehet” helyett a Reményik-i „ahogy lehet”-et kellett választani. Mert az élet akkor is, ott is „élni akar”-t.

Recenzens azt is kifogásolta, hogy nem minden kolozsvári filozófust szólaltattunk meg. Innen üzenjük utólag: azért nem, mert – bár felkértük őket – nem kívántak együtt szerepelni a megkérdezettek egyikeivel-másikával.

Sérelmezte továbbá, hogy kimaradtak a kiadványból a fiatalok. A kifogás érthető és jogos, csakhogy akkor ők még erősen pályakezdők voltak, a szárnypróbálgatások legelején, ígéretes, de biztosan még nem értékelhető teljesítményekkel.

Kifogásként fogalmazódott meg az is, hogy nemcsak magyarokat, hanem néhány román is megszólaltattunk? Valóban szerepeltettünk négy román filozófust is, még pedig azért, mert *Illetékesek* értésünkre adták: ha nem veszünk be románokat is, nem lesz kötet.

Akiket pedig felvettünk a kiadványba, ők álltak a kolozsvári magyar (egyetemi) értelmiséghez a legközelebb. Hadd említsem meg, hogy a Babes-Bolyai egyetem akkoriban talán egyetlen magyarbarát román professzora, Ion Aluas szociológus felnőtt fejjel tanult meg magyarul, hogy elolvashassa Thomas Mann *József és testvéreit*. Mert németül nem tudott, románra pedig még nem volt lefordítva a mű. Ő volt a kolozsvári univerzitás filozófia karán az egyetlen román professzor,

aki vizsga előtt azt kérdezte tőlem: – Nem akar magyarul vizsgázni? Tudják önök, uraim, mit jelentett ez akkor ott (nekem)? Bizony olyan emberi gesztus volt ez, amitől összeszorult a torkom, és majdnem el-sírtam magam... Hát persze, hogy felkértem egy testes beszélgetésre. A kötetben szereplő többi román filozófus majd mindegyikének pedig közös munkái voltak magyar kollégáikkal.

Aki két rossz közül a kisebbik rosszat választja – választania pedig mindenképpen kell –, az ugyebár, már...

Arra, hogy mennyire nem egyszerű dolog volt az idő tájt a magyar-román együttélés Erdélyben, hadd mondjak el egy személyes példát. Gáll Ernő professzornál 1980-ban védtem meg (románul) doktori disszertációm Kolozsvárt, a Babes-Bolyai egyetemen. A bizottság tagjai – köztük több román – mind kiadásra ajánlották a dolgozatot. Domokos Géza, a Kritikon Könyvkiadó igazgatója személyesen kérte el a kéziratot, amely másfél évig annak asztalfiókjában feküdt, mert időközben Ceausescu ukázba adta, hogy sem az írott, sem az elektronikus sajtóban, sem könyv, sem semmilyen más formában semmit nem szabad közölni, megjelentetni, ami a magyar múlttal, történelemmel, esztétikával, kultúrával foglalkozik. Az én disszertációm pedig *A felvilágosodás kori erdélyi magyar értelmiség ethoszáról* szólt. Másfél évvel később kénytelen voltam visszakérni a kiadótól a kéziratot. A könyv húsz évvel később jelent meg Budapesten *Gyetyagyűjtők* címmel.

A bukaresti Országos Nosztrifikáló Bizottság kerek két évig (1982) nem hagyta jóvá szóbeli dicsérettel Kolozsvárt megvédett doktori disszertációm. A hangadók azt kifogásolták, miért nem foglalkoztam a román felvilágosítókkal is? Azért nem, mert nem az volt a dolgozat tárgya – mondták a jobb érzésű bizottsági tagok. Nem baj, ha nem az volt is – replikáztak a más ajkúakat utáló sovének –, Romániában él, román kenyeret eszik, foglalkozzon érdemben a román felvilágosítókkal is. Kétszer citáltak az országos bizottság elé. Igazam melletti minden érvelésem hiábavalónak bizonyult. A filozófia szakosztály jó érzésű elnökével végül abban állapodtam meg, írok egy fejezetkét a románokról is. Hogy – mint mondta – „jelenthessem: a doktorandus eleget tett a követeléseknek”. Írtam hát 15 sort a bevezetőbe. Meg lehet tekinteni a Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtárban. Két héttel később a kolozsvári Babes-Bolyai egyetem rektori hivatalában álmosolyok és álgatulációk közepette átnyújtották a doktori diplomát.

Per analogiam: ha megkérdeznénk az erdélyi magyar történelemtanárokat, miért tanítják az iskolákban magyar gyermekeknek még ma is

a dákoromán megváltástant, hisz ország-világ tudja, hogy humbug, azt válaszolnák, azért, mert muszáj, mert ha megtagadnák, kirúgnák őket az állásukból.

Bizony jeges szelek fújtak akkoriban Erdély magyarsága felett, uraim, és ha időközben enyhültek is valamelyest a baljós szélrohamok, sajnos, máig nem ültek el...

Aniszi Kálmán

2014. télutó

MARADJ ÖNMAGAD

A kisméretű kiadványok előnye, hogy bárhova magunkkal vihetjük és olvashatjuk őket. Ez a könyv (Aniszi Kálmán: *Maradj önmagad*, Közdok Kiadó, Budapest, 2001.) méretét tekintve elég kicsi, de annál nagyszerűbbek a benne foglalt gondolatok, amelyek mind az élet, a megmaradás és a szolgálat körül gravitálnak. Hasonlóan elvont, talányosnak, sőt titokzatosnak tűnő fogalmakkal az író – vallomása szerint – gyermekkorában találkozott először a vasárnapi istentiszteleteken, ahol a tiszteletes ihletett beszédeiből csak annyit sejtett meg, hogy azok „valamiféle ünnepi világba, ésszel fel nem fogható régióba emelik hallgatóságát, nehéz életű” falusfeleit. Ami érthető, ha arra gondolunk, hogy az időtlen-örök és az időiség absztrakt jelentéseit senki sem szívhajta az anyatejjel magába.

A Reformáció emlékünnepének előestjén és e könyvbe foglaltak örvéen hadd említsem meg, hogy magam a reformáció történelmi jelentőségét és a fogalom jelentését egy egyszerű köznapi példával szoktam érzékeltetni a konfirmandusokkal. Nyakkendőmet – kezdtem a példát – a ruhagyárban létrehozták, *megformálták*. Kis unokám játszás közben elcsúfította, összegyúrte, *deformálta*. Látva, hogy néz ki, feleségem elképedve vette el tőlem, és gyorsan kivasalta, rendbe hozta, *reformálta*.

Formáció, deformáció, reformáció (tézis, antitézis, szintézis) – ebben a hegeli triászban az objektív szellem és tárgyiasult formáinak legalapvetőbb mozgás-, illetve fejlődéstörvénye rejlik. Isten és ember kapcsolatában pedig ez a teremtés, bűneset, megváltás három mozzanata.

Ennek a könyvnek a szerzője is arra törekedett, hogy a feltett kérdésekre adott feleletek segítségével feltárja az egyetemes emberiség, s benne a határon inneni és azon túli magyarság létét halálosan veszélyeztető súlyos torzulásokat, deformációkat az élet alapvető területein. Árnyaltan mutat be megrendítő egyéni sorsokat, melyekben úgy tárul fel előttünk az univerzális és a személyes létkérdések panorámája, mint cseppben a tenger.

Ez a tényfeltáró igyekezet azért járhat sikerrel, mert az író úgy adagolja a kérdéseket, hogy a távlatokat percre sem téveszti szem elől,

mégis lehetőséget ad az interjúalanyoknak arra, hogy mindenki számára érthetően és kellő alapossággal kifejtssenek sokakat foglalkoztató gondokat, meglepő életigazságokat. Aniszi Kálmán könyvét olvasva egyszer sem éreztem azt, amit a televízióban, sajnos, elég gyakran érzek, nevezetesen, hogy a beszélgetésben túlteng a riporter: több a kérdés, mint a válasz, a kérdező nem hagyja szóhoz jutni a megkérdezettet. Aniszi ihletve kérdez. Megőrizve a távlatot, képes alkalmazkodni a téma belső dinamikájához, miáltal az interjú alanya úgy közelít a cél felé, hogy élvezet követni a kifejtést.

Vannak a könyvben hosszabb és egészen rövid riportok is, de a szerző mindig megtalálja a felvetett kérdés súlyának megfelelő formát, terjedelmet. A rövid dolgozatok nem elhamarkodottak, hanem koncentráltak, a hosszúak nem bő lére eresztettek, hanem távlatosak.

A könyv négy összefüggő részből áll.

Az első szegmens első írása egy velem készült hosszabb beszélgetés, mely egyben a fejezet címadó anyaga is: „*Úgy cselekedjünk, hogy megmaradjunk*”. Hallatlanul időszerű és rendkívül fájdalmas gondról töprengünk benne. Mit tegyünk, hogy vérzivataros történelmünkben mindig hűséggel helytálló, szinte a csodával határos módon megmaradt magyarság vészes fogyását megállítsuk és visszafordítsuk a gyilkos folyamatot? Évekkel előbb történt, hogy a székelyudvarhelyi kollégiumban a román prefektus, akinek magyar felesége van, és kitűnően beszéli anyanyelvünket, oda jön hozzám és azt mondja: – Püspök úr, köszönjük szépen a kollégium számára összegyűjtött valutát és magyar forintokat. Kollégáimhoz hasonlóan, én is az intézet felépítésére rendelttem az összeget. *Úgyis a mienk lesz, hisz alig van magyar gyermek...*

Ha a kötetbeli írások legfőbb tartalmi ismertetőjegyét kellene megneveznem, azt mondanám, hogy Aniszi soha sem téveszti szem elől a prioritásokat. Ilyen mindennél előbbre való prioritás az élet-halál eszméje. A mai szellemi közéletben tapasztalható intellektuális becstelenségek egyebek közt abban nyilvánulnak meg, hogy a tized-, huszad-, századrangú kérdéseket felemelik a hetvenhetedik évig, miközben az igazi sorskérdéseket vagy egyáltalán nem érintik, vagy ha mégis, csupán megemlítik. Nos, ennek a könyvnek az első nagy fejezete épp az élet prioritásáról és arról értekezik, hogy, igenis, merjünk önmagunk lenni.

A kötet címe, *Maradj önmagad*, azt a kísértést hozza felszínre a gondolkozásban, hogy a maradás itt valami retrográd helyben maradást, a magunkkal való foglalkozás egocentrizmusát jelenti. Ilyesmíról

természetesen szó sincs. Ám valóban, ha ahelyett, hogy haladnánk, egy helyben maradunk, olyanok leszünk, mint a Szent György szobor, amely állandóan vágat, mégis mindig egy helyben marad, és ez kárhozatos. De ha meg akarunk maradni, amikor mindenki el akar pusztítani bennünket, akkor az önmagunkkal való azonosságnál, a megmaradás szent parancsánál nincs fontosabb kérdése a közösségi életnek.

Ugyanígy az önmagad szó jelentése sem azonos azzal, amit Ibsen Peer Gyntjében az individualizmust megtestesítő címadó főhős mond a Manónak: Tanulj tőlünk, Manó, Légy magadnak *elég*.

Maradj önmagad, a megmaradás jegyében azt jelenti, hogy mindig önmagunkon túl lévő, jövőbeli, sőt transzcendens céloknak kell nekifeszelnünk, hisz a hajós is csak akkor nem téved el a viharzó óceánon, ha az égbolt csillagképei függnek fölötte, ha aszerint cselekszik, amit Dante mondott: „Kövesd csillagodat, / Nem fog hiányozni a dicsőséges révpart”.

Egybeseregléseink a IV. Református Világtalálkozó legkitűnőbb rövid összefoglalása. Amit mellesleg, de nem mellékesen megjegyezve, a liberálisok mondhatatlanul szidnak. Sajnos, egyházi körökben is megtalálni a beszűkült elmék és beszűkült szívek támogatóit, akik szerint a világtalálkozó nem volt igazi evangelizáció, nem a Biblia központjához vezette az embereket. Tévednek! Valóban nem Billy Graham-féle evangelizáció volt a magyar reformátusok negyedik világtalálkozója, hanem a határon inneni és azon túli magyarság élet-halál kérdéseire rávilágító, eszméltető és éltető egybesereglés, az egyetemes érvényű Krisztus jegyében.

S hogy mekkora, arra rávilágít az a körülmény is, hogy amíg 2000 júliusa első hetének első két napján a római katolikusok nagygyűlésén mindösszesen kétezer ember vett részt, nálunk csak a ferencvárosi stadionban huszonkétezer, plusz azok, akik a tévé képernyője előtt követték az eseményeket. A marosvásárhelyi és a sepsiszentgyörgyi stadion szintén zsúfolásig megtelt. Valóságos pegazusként kellett szárnyalnom, hogy két hét alatt hatvan igehirdetést elmondhassak Budapesten, Bácsalmáson, Ópusztaszeren, Debrecenben, Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Sepsiszentgyörgyön és másutt. Hadd osszam meg önökkel egy különös, már-már bizarr élményemet. A sepsiszentgyörgyi stadionban tartott istentisztelet után a református esperes és az akkor már magyar prefektus elvittek bennünket egy hatalmas fenyves csúcán álló aranyos villába. – Hova hoztatok? – kérdeztem álmélkodva házigazdáinktól. – Ez volt a Ceuasescu villája – felelték. Nos, innen kellett másnap hajnalban rohannom, hogy délre ott legyenek Zrínyi Ilo-

na ugyancsak zsúfolásig megtelt munkácsi várában. Ha tizenöt évvel ezelőtt azt mondta volna nekem valaki, hogy egyik este a feleséggel együtt fogsz megszállni Ceausescu volt villájában, és másnap délben már a szovjet megszállás alól felszabadult munkácsi várban prédikálsz négyezer ember előtt, akkor arra kértem volna néhai Gyökössy Endre tudós pszichológusunkat és teológusunkat: Bandi bácsi, kedves, légy szíves, nézd már meg, nem kell-e az illetőt a sárga házba vinni. Nos, ilyen érdekes dolgokról is beszámol ez a könyv.

A szándéktól a tettig című fejezet egyházi és világi akcióprogram. Közeppontjában az iskolaprogrammal. Ami a mai történelmi helyzetben azért különösen fontos a magyarság számára, mert hiába múlt el végérvényesen az ateista totalitárius diktatúra, az emberek nem jönnének vissza a templomba, ha nem lennének felekezeti iskoláink. Az érthetőség kedvéért egy példázattal élek. Jézus korában szinte mindenki az Atya házában született. A tékozló fiú is, aki kamasz korában kikíváncozott onnan, de odakinn hamarosan elzüllött, és amikor csődbe jutott, eszébe jutott a mentő ötlet: visszamegyek az én atyámhoz. – Vétkeztem az ég ellen és te ellened, legalább béresed legyek...

A mai tékozló fiúk, sajnos, mind „kinn” születnek. És ha csődbe jutnak, hogy gondoljanak arra, hogy visszamennek Atyjuk házába, ha sohasem voltak ott? Hogy reméljenek ilyesmit, amikor szinte mindenhol azt hallották, hogy Isten egy hamis eszme, s hogy a templomok a halott Isten mauzóleumai.

Szerencsére megfordult a világ: 1989 óta már utánuk mehetünk az iskolákba. Aminek máris az lett az eredménye, hogy a gyermekek kézen fogva hozzák szüleiket meg nagyszüleiket a templomba. Újra elevenedik a lélek, újra eszmél a szellem, újra önazonosságot kap a hit, a remény, a szeretet, a magyarság. Mindezekről élményszerűen szerünk tudomást a könyvből.

A hírtől az örömhírig a médianak a mai emberek életében betöltött szerepét taglalja. Ebben a tárgyban engem arra ihlet ez a könyv, hogy püspökként kijelentsem: Terjesszük el a magyar reformátusok között és a magyar történelmi egyházak közvéleményében azt szemléletet: inkább ne építsünk meg egy-két templomot, hogy helyettük stúdiókat hozzunk létre. Ugyanis egy tévéstúdióval ezerszer annyi embert érünk el, mint egy templommal. Ha idáig eljutunk, remélhetjük, hogy lassan rendeződni fognak dolgaink és megoldódnak a legfőbb gondok.

A szeretet tettei maradandók a diakóniai osztály hősi munkájáról számol be. A testi, szellemi fogyatékosokról és a magatehetetlen öregekről gondoskodó szeretetotthonainkat mutatja be a riporter, felejthe-

tetlenül. Példaként említem annak a megesett lánynak az esetét, akit, amikor már az öngyilkosság gondolata foglalkoztatott, az a szeretetotthon fogadott be, amely neki és a hasonló sorsúaknak lehetővé tette/teszi gyermekük felnevelését. Akik egyébként a kukába dobták volna az új életüket, maguk pedig egyenest a Dunának mentek volna. Az erről a lányról készült riport a kötet egyik gyöngyszeme. Csakugyan ezek a krízis- és szeretetotthonok azok a helyek, ahol együtt van a pokoli szenvedés és a mennyei szeretet.

Egy ilyen szeretetotthon meglátogatására meghívott párttitkár azt mondta egyszer: – Megvallom, én megvetéssel jöttem be ide. De most, hogy végigvezettek a betegszobákon, csak azt írhatom be a vendégkönyvbe, hogy ilyen munkát végezni egy életen át igazán csak Istennel lehet.

Célszerű, ha a kötet Zárszavából vett néhány summázó idézettel fejezem be ezt az ismertetőt: „Hitéleti, teológiai kérdéseket nem érintettem, világi emberként ilyesmikbe nem ártottam magam. (...) Ma már tudom, hogy a reformáció nélkül a magyarság nem lenne az, ami, és hogy Magyarország nem ott találtatna az európai nemzetek sorában, ahol zaklatott történelme ellenére van. Mert a magyar református egyház – nemzeti egyház. Fokozatosan eszméltem rá, hogy – a rosszemlékű kommunizmus kirekesztő politikája után – újra betagolódva a társadalom életébe, a református egyházra nagy feladat vár az elkövetkezőkben a megkérgesedett lelkek ápolásában és önazonosságunk megőrzésében.”

Jószerevével erről szól ez a könyv.

*Dr. Hegedűs Loránt,
a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke*

Elhangzott Budapesten, a Várban, a Litea Könyvszalonban 2001. október 30.-án, a Reformáció Emlékünnepének előestjén.

Kapu, 2001/11-12.

ŐRÁLLÓ

Aniszi Kálmán az erdélyi publicisztika legnemesebb hagyománya-
inak folytatója. Bátran felvállalja a közéletiséget, magyar nemzetéért a
profétai kiáltást, az igazságért való kiállást, a harcot.

Ady nagyváradi öröksége nem szakadt meg. A vár fokán álló örnek
ébernek kell lenni, hogy észrevegye az éjszakában a várfalakhoz lopak-
kodó gyilkos veszélyt. Ilyen léthelyzetben az alvó őr – áruló. Az éber-
ség pedig az életet, a jövőt jelenti. Ez az éberség jellemzi talán legin-
kább Aniszi Kálmán, az egyetemi oktató, az író nemes veretű
publicisztikáját. Őrő, őrálló maga is, aki az ugyanarról a gyökérről
fakadt írástudók árulása helyett ma is a hűnek megmaradó magyar köl-
tő féltő szavát őrzi szívében: „Őrők, vigyázzatok a strázsán! ”

Mi jellemzi még Aniszi publicisztikáját? Talán a profétai kiáltás kí-
méletlen őszintesége. A vert helyzeteken való felülemelkedés remé-
nye. A magyarság megmaradásában való csalatkozhatatlan hit.

A hosszú évek óta Budapesten alkotó Aniszi Kálmán megmaradt er-
délyinek, s tudatában szívében hordja az elfeledett „Tündérország”
minden gondját, szenvedését, „a próbák éles kései között járását”. Ta-
lán ezt sugallja új könyvének a címe is: *Maradj önmagad!* Igen, ez a
lényeg: kerülj bárhová, bármilyen élethelyzetbe, „*áldjon vagy verjen
sors keze*”, de mindig minden körülmény között: „maradj önmagad!”.

Ez a könyve a magyar reformátusokról szól, a magyar kálvinisták-
ról. Arról a vallásról, amelyet a 16-17. században sokáig hívtak „*ma-
gyar vallásnak*”. Sztárai, Huszár Gál, Melius Juhász Péter, Szegedi
Kis István, Bocskai, Bethlen, I. Rákóczi György, Lorántffy Zsuzsanna,
Árva Bethlen Kata, Ráday Pál, Móricz, Ady, Szabó Dezső, Áprily La-
jos, Jékely Zoltán, Németh László egyházáról és vallásáról. Arról a
vallásról, amelyik ma viták kereszttüzében áll, és amelyik talán éppen
most tagadja meg református hitvallóinak, gályarabjainak, református
fejedelmeinek, közéleti hőseinek 16. századtól meglévő örökségét, és
önként és dalolva teszi meg azt, amire csak a véres Rákosi-diktatúra
tudta rávenni erőszakkal: kivonul a közéletből, álteológiai-kegyességi
igába görbed, gettóba vonul, s magára csapja belülről a súlyos temp-
lomajtot, hogy majd a templom négy fala között imádkozgassanak öre-
gedő hívei önmaguk üdvére, semmiért és senkiért nem kiállva többé.

Ezentúl minden felelősséget és közéleti kiállást „az magyar hitünkért, religiónkért és édes nemzetünkért” hatásos, kegyes szólamokkal megideologizáltan elutasítva. Egyelőre „fecseg a felszín és hallgat a mély”, ám mindebben majd a történelem hozza meg végső ítéletét, legelőször a 2002-ben esedékes országgyűlési választásokon.

Aniszi Kálmán riportjai látteletek. A magyar reformátusság önazonosságát mutatják meg. Nem a balliberális lapok kárörvendő, botrányos negatív egyházképét, hanem a 21. századi magyar kálvinizmus pozitív arcát. Az építkező, az élet számtalan területén komoly eredményt felmutató egyházét. Amelyik ott van nemcsak az épülő-szépülő gyülekezetekben, a megújuló, újonnan épülő templomok, parókiák páratlan sorában, de ott van a misszióban, a kallódó vagy drogos fiatalokkal való foglalkozásokban, a mintegy száz református oktatási-nevelési intézményben az óvodától az egyetemig, a diakóniában, az öregotthonokban és a beteg gyermekeket ellátó intézményekben.

De amelyik egyház ott van saját elektronikus és írott sajtójában, belső és külső médiaszolgáltatában, a már újraindult ősi kollégiumok páratlan szellemiségében, a kollégiumoknak a magyar kultúra örökséget hordozó könyvtáraiban, levéltáraiban, múzeumaiban, a Magyar Reformátusok 2000-ben tartott IV. Világtalálkozójának színpompás és páratlan eseményeiben, megtapasztalt áldásaiban.

Igen, a magyarság szegényebb lenne a reformáció, a reformátorok öröksége, a református habitus nélkül.

Ezért is írja a katolikus magyar Illyés Gyula: *„Ha...Gusztáv Adolf nem ül harci lovára....s jobbjágy iga helyett nem vágnak inkább fegyvert ölteni a Toulouse-i tiszták, valdeusok, husziták, Bocskai írást, imát se tudó hajdúi...? – Hiszed, hogy volna olyan-amilyen magyarság, ha nincs Kálvin? – Nem hiszem.”*

Aniszi Kálmán könyve rólunk, önnön valónkról, saját sorstragédiáinkról, örömeinkről, hitünkéről, reményeinkről szól. Istennek, magyar-nak megmaradó kálvinista nyájáról.

Pápai Szabó György

Reformáció, 2002/1-2.

MAGYAR SORSKÉRDÉSEK ERDÉLYBEN (TANÚSÁGTEVŐK II.)

Ezek a mélyinterjúk az erdélyi magyar értelmiség nagy dilemmáiról, vívódásairól, útkereséseiről szólnak, egy meggyötört közösség lét-állapotának látteleletét adják. A szerző széles skálán mozogva egyaránt szóra bírt írókat, művészeket, politikusokat és egyházi méltóságokat, akik – szakmájuk köréből kilépve – muszáj-herkulesként viaskodtak a túlérővel, és vívják ma is küzdelmeiket a közélet porondján a megmaradásért és a reménylett jövőért.

A tanúságot tevők hosszú kényszerű hallgatás, ismételt elhallgatások után különös történelmi pillanatban vallottak a romániai magyarságot léteiben érintő kardinális kérdésekről. A sajátos történelmi pillanat és az őszinte, bátor helyzetfeltárás teszi élvezetessé és dokumentumértékűvé a vallomásokat.

Helyet kaptak a könyvben olyan prominens anyaországi intellektüelek is, akik már akkor vállalták a Romániába szakadt magyarság szellemi érdekképviselését, amikor az ilyesmiért nem elismerés és megbecsülés járt, hanem zaklatást, a szakmai előremenetel és a személyes szabadság súlyos kockáztatását vont maga után. Egy nyíltan ellenséges hatalommal dacolva ők életre szólóan elkötelezték magukat az erdélyi magyarság mellett.

A Tanúságtevők első kötete 1995-ben jelent meg. Akkor a kiadó, pénz híján, az interjúknak csak egy részét vette be a kötetbe. Ezért a mozaikszerűen összeálló kép valójában most vált egységes egészzé. Így érte el célját a szerző is: tudati és érzelmi egységbe emelve azt, amit a túlérő s a nyers erőszak – anno – szétszaggatott, bár az egy és oszthatatlan. Az is marad mindétig, hisz a magyarokra, bárhol éljenek is a világon, egyazon szellemi égbolt borul.

Beke György

Magyar sorskérdések Erdélyben, Kairosz Kiadó 2001.

SORSKÉRDÉSEK TÖBB SZÓLAMON

Szép kivitelű (Botár Edit a Szabók bástyáját ábrázoló remek akvarelljével a címlapon) interjúkötettel lepett meg Aniszi Kálmán. A Kairosz Kiadó gondozásában megjelent *Magyar sorskérdések Erdélyben* című kötetben huszonhárom jeles személyiség vall a sajátos erdélyi sorskérdésekről: Bajor Andor, Balázs Sándor, Banner Zoltán, Beke György, Czine Mihály, Csapody Miklós, Csép Sándor, Cseres Tibor, Egyed Ákos, Gaál György, Gálfalvi Zsolt, Gálfy Zoltán, Herédi Gusztáv, Juhász Tamás, Kántor Lajos, László Gyula, Murádin Jenő, Pomogáts Béla, Sebestyén Kálmán, Sinkovits Imre, Tempfli József, Toró Tibor, Varga Jenő László.

Az interjú látszólag a legkézenfekvőbb műfaj. Különösen manapság, amikor a zsebmagnó minden szükségest rögzít. A dolog valójában nem ilyen egyszerű. Az interjú mindenekelőtt páros műfaj, s mint ilyen, akár szellemi párbaj is lehet, de a nem azonos súlycsoportban versenyzők iszapbirkózása is. Aniszi tud kérdezni, és tud a háttérben is maradni, de mert interjúalanyait alaposan ismeri, kérdéseivel nemcsak irányítani, hanem segíteni is tudja nyilatkozó partnereit. Többnyire közös emlékekből bontja ki és helyezi „tárgyba” a témát, s így „egyszerűvé” és magától értetődővé válik a lényeg. A névsorból is kitetszik, meginterjúvoltjai három csoportba tartoznak: akik itthon maradtak, akik elmentek és végül a velünk rokonszenvező anyaországiak – érthetően más és más szemszögből látják és láttatják sorskérdéseinket. Majd mindenik keretbe igyekszik foglalni különleges – kettősségében rendkívül izgalmas – helyzetünket. Ok-okozati összefüggéseket keresnek az amúgy felhőtlennek látszó (távolról, persze) többségi-kisebbségi (de magyar-magyar) kapcsolatunk veszélyessé alakulására (ha úgy tesszük: jugoszlávizálódás felé tolódására). A megváltozott körülmények, a diktatúra (ahogy többségek mondani szeretik: mindenkit egyformán érintett) eltűnése után mégsem az összefogás, a testvériesedés állapota következett be, hanem a marosvásárhelyi robbanás, a nacionalizmus feltűnése. Balázs Sándor ez alkalommal is tömören rögzíti a lényeget: „A december előtti hatalmi viszonyok között a mélyvonulatban a tömény nacionalizmus húzódott meg. Ez azonban nem törhetett felszínre féktelenül, a diktatúra ’adott magára’, nem akart rossz színben fel-

tűnni, így leplezte a kisebbséggel szembeni gyűlöletét. A decemberi fordulat után azonban sajtószabadság van, így a nemzeti gőg fékevesztetten tobzódhat.”

Nagyjából ugyanezt fogalmazta meg Beke György is: „A világ demokratikus közvéleménye, amelyik nem ismeri a román nacionalizmust, illetve fajelmélete gyökereit, úgy képzelte, hogy a szörnyű diktatúra nyomása egységbe forrasztotta Románia lakóit, a románokat, magyarokat, németeket, zsidókat, szerbeket, és a parancsuralom megdöntése után jön a nagy összeborulás a népek között. (...) De mivel a román köztudatban soha meg nem kísérelték a józan önismeret alakítását, a saját torz felfogással, hazugságokkal és a legfőbb hamisítással, a dákoromán hipotézissel való kritikus szembenézést, a nyílt párturalom szétomlása után az addig – bármilyen furcsa ez – Ceausescu által bizonyos mértékben mederben tartott román gyűlölet szabadon tört fel az 'idegenek', elsősorban a magyarok ellen. Ceausescu tudta, milyen teret engedhet a nacionalizmusnak, meddig mehet el, hogy ne veszélyeztesse a Nyugaton csalárd módon külpolitikai álnokságokkal megszerzett 'tekintélyét'. Ugyanakkor nagyon erőteljes nacionalista magyarelles politikát folyt a diktatúra idején, amely aztán Ceausescu megdöntése után vált tömeghisztériává.”

Az itthon maradottak többségének szövegében itt is megfigyelhető – főleg azokéban, akik akkor is az „élen” voltak – a saját szerepet megszépítő igyekezet. Társadalmi méretei okán ebben az országban, amelyben élünk adatott, ma már kicsitől nagyig mindenki ezt teszi, tehát akár úgy is tűnhetne: annyi volt itt az „ellenálló”, hogy akár Dunát rekeszthetnének velük. De mert tudjuk, hogy távolról sem így történt, ezért enyhe gúnyral és megbocsátó mosollyal ad acta tesszük. Bajor Andor aforizma tömörségű szövege most sem erről az oldalról közelít, s talán éppen póztalanságáért tűnik a legrokonszenvesebbnek. Bajor nem igyekszik átfesteni a maga szerepét, de másokat sem próbál befeketíteni. Bajor okos, mértéktartó – tehát bölcs, mint mindig is volt, aki megfelelő távolságtartással, fanyar humorral tekint potenciális modelljei emberi gyarlóságaira. Bajor sohasem bonyolódik körmondatok csapdarengetegébe – nyilván azért, mert nincsenek hátsó szándékai, törlesztési igyekezetei, és a legrövidebb utat, a kendőzetlen őszinteséget választja – miközben erőlködés nélkül csillantja meg szelleme pazar sziporkáit. Aniszi szerencséje, hogy a vele készülő interjú a kötet nyitódarabja. Jobb, továbbolvasásra csalogató aligha kerülhetett volna kötete élére.

Sajátos helyzetünk sajátos ellentmondása is akaratlanul benne van Aniszi Kálmán szép kötetében: rólunk szól, de nem nálunk jelent meg,

s így aligha vásárolható meg erdélyi könyvkereskedésekben. Önkéntelen a kérdés: vajon az anyaországiak (már azok, akik néha ránk csodálkoznak, mert tudunk magyarul is) mit és mennyit értenek meg ezekből a kiváló interjúkból. Persze, azt is tudjuk, hogy nagyon sokan vannak ott, akik őszinte szeretettel ragaszkodnak e tájhoz, embereihez, akik ilyen formán rá is éreznek áldatlan helyzetünk kettősségére és olykor reménytelenségére.

Aniszi Kálmán interjúkötete, úgy hiszem, tovább erősíti ez utóbbiakban a ragaszkodást. Ennél többet kívánni egy könyvtől aligha lehet. És reménykedjünk, hogy az első csoporthoz is eljut. Én szívesen ajánlanám a hazai olvasóknak is...

Kiss János

Szabadság (Kolozsvár), 2001. 03. 31.

RIPORTOK ERDÉLYBŐL

(ANISZI KÁLMÁN: MINTHA MÁR VIRRADNA;
MAGYAR SORSKÉRDÉSEK ERDÉLYBEN)

Aniszi Kálmán két riportkötete az erdélyi magyarság életének eseményeit próbálja feltárni. A szerző korábban a kolozsvári Képzőművészeti Főiskola filozófia tanáraként, az Igazság című lap újságírójaként, a Korunk folyóirat szerkesztőjeként, valamint a Kolozsvári Rádió Magyar Szerkesztőségének állandó külső munkatársaként dolgozott. 1990 óta Magyarországon él. A riportokban megszólaló erdélyi és néhány anyaországi értelmiségi személyes ismerőse, küzdőtársa.

A szerző a hagyományos riporteri szerepkörön túllép, beszélgetőtársként saját véleményének is erősen hangot ad.

A két kötet jellegében és témájában sok hasonlóság fedezhető fel, egyúttolvasásuk teljesebb képet nyújt az erdélyi magyarság helyzetéről.

A *Mintha már virradna (Feljegyzések nehéz időkről)* címének kulcsát az előszóban találjuk: „*Hajnalodik, a nappal pedig a cselekvés ideje.*” A szerző az erdélyi magyarság 1989 utáni korát a fejlődés, az újrakezdés idejének tartja. Bár a kötet cikkeit olvasva elgondolkodtató, hogy milyen módon valósítható meg – ha egyáltalán lehetséges – a veszteségek, sérelmek orvoslása.

A könyv négy fejezetében harmincöt cikk található. A válogatás vezérvonala a cikkek egymásutániségéből nem derül ki. A szerző minél szerteágazóbb és változatosabb körkép bemutatására törekedett, ennek hátránya, hogy egyetlen témában sem mélyülhet el. Viszont érdeme, hogy az olvasó az erdélyi közélet szinte minden területéről kap információmorzsákat. A kötet vezértémája az oktatás-nevelés: a Bolyai Tudományegyetem megszüntetése, a bukaresti Ady Endre Líceum hányattott sorsa. Az oktatás a szerző szerint meghatározza Erdély jövőjét.

A másik fontos téma a kultúra, a művelődés. Helyet kapott itt az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület történetét felidéző cikk. Varga Vilmos színész a magyar nyelv és a nemzettudat megőrzéséért vívott harcáról beszél. A nagyváradi Kiss Stúdió *Az ember tragédiáját* templomokban előadandó erdélyi körútra dolgozta fel. Bemutatásra kerül a *Barangolások Erdélyben*, Beke György szociográfiai sorozata. Terényi Ede zeneszerző eredményeit, Szalai József Svájcbba emigrált festőművész üldöztetésének történetét osztja meg az olvasóval. Az

1996-ban hetven éves *Korunknak* az irodalmi életben betöltött szerepéről Kántor Lajos főszerkesztő nyilatkozott. Murádin László a nyelv-művelés fontosságáról beszélt: „Az anyanyelvet is tanulni kell.” A jövőbe tekintő és bizakodó Balogh Edgárral 1990-ben készült egy riport. A neves író szerint Románia demokratikus fejlődésének „a kizárólagosan nemzeti állam s a belőle következő államnemzet kilátástalanságával szemben a kisebbségi jogok érvényesülése adhat kulcsot.

A kötet legnagyobb érdeme információgazdagsága. Bár megfontoltabb szerkesztéssel áttekinthetőbbé válhatott volna, a cikkek téma és tartalmabeli átfedéseinek kiküszöbölése pergőbbé tehetné a kötetet. Például a *Negyven éve szüntették meg a Bolyait* és a *Fájdalmas emlékezés* szinte teljesen egyezik. A téma valóban aktuális, az erdélyi magyar értelmiség egyik létkérdése, de ezzel a módszerrel a szerző nem éri el célját, mindössze megtöri a kötet ívét.

Nyelve néha túlzottan publicisztikai...

A *Magyar sorskérdések Erdélyben* a *Tanúságtevők* 2. alcímet viseli. Ebben a szerző az 1995-ben az „Erdélyi Kiskönyvtár” sorozatában megjelent kötetéből anyagi okok miatt kimaradt beszélgetéseket közli. Ez a tény magyarázatot ad – de mentséget nem – arra, hogy a kötet cikkei miért nem szerkesztette témakörönként egységbe. A beszélgetőtársak abc rendben követik egymást. A két kötetben (*Tanúságtevők* 1-2.) együtt Erdély értelmiségének legjava és a Magyarországon Erdéllyel közösséget vállaló közéleti személyiségek megnyilatkozásai szerepelnek. Gyakran ismétlődnek a magyar kisebbség problémái, így az erdélyi magyar egyetem létrehozásának kérdése, a vallás helyzete és javainak visszaszerzése, az egyházi és világi magyar oktatás feltételeinek javítása, a színház és az irodalom megoldatlan feladatai. A szerző beszélgetőtársai (Beke György, Czine Mihály, Csapody Miklós, Cseres Tibor, Egyed Ákos, Pomogáts Béla, Sinkovits Imre, Tempfli József, Toró Tibor stb.) sokszor eddig nyilvánosság elé nem került információkat, tényeket ismertetnek a Ceausescu-diktatúra idejéről. Előfordul, hogy a beszélőt ért igazságtalanságok felszínre hozása miatt a szöveg érzelmileg túlfűtötté válik.

A kötetből az olvasó többféle magatartásról értesül. Megtudhatja, hogy milyen módszerekkel lehet túlélni, átvészelni a diktatúra éveit, mivel védekezhet az erdélyi magyar a nacionalizmus és a beolvasás ellen. Talán nem véletlenül Vargha Jenő László pszichológus zárja a kötetet a diktatúra és a kisebbségi lét lelki sérüléseinek ismertetésével: „Az anyanyelven szólás kényszere annál erősebb, minél gyatrábban tudja valaki más nyelven kifejezni magát.

A *Mintha már virradna* kötethez képest a *Magyar sorskérdések* sokkal inkább a jövő lehetőségeit latolgatja. A könyvek sugallata szerint az erdélyi magyarság megmaradásához legfontosabb az anyanyelv, a hagyományos kultúra őrzése és fejlesztése, valamint a magyar nyelvű oktatás biztosítása. Pomogáts Béla így foglalja össze a kötetek mondanivalóját: „A nagy kérdés tehát valóban ez: hogyan lehet a gyakorlatban érvényesíteni annak a természetes állapotnak a követelményeit, hogy egyetlen nemzetet alkotunk.”

Matúz Viktória

Hitel, 2001. július

IDEJE A MEGTISZTULÁSNAK (ANISZI KÁLMÁN OLDOTT KÉVE CÍMŰ KÖTETÉRŐL)

A 20. század történelme alaposan próbára tette a kisebbségi sorsba került magyarságot. Országhatárok választották el szeretteitől, tiltások, szabályozások és törvények özöne szabta meg szűkös lehetősége határait. Az értelmiségi lét sorskérdéssé lett. A megmaradás és a helyben maradás dilemmáival viaskodva az erdélyi magyart (más elszakított területeken maradt társaihoz hasonlóan) az a remény éltette, hogy nemzetiségi tudatát, anyanyelvét védve túléli a viszontagságos időket, szülőföldjén alakíthatja sorsa útját.

A Trianon utáni romániai valóság azonban még a csekélyke illúziókat is szertefoszlatta. Többen az anyaországba, néhányan nyugatra, tengerentúli emigrációba menekültek, az itthon maradtak pedig magyarságtudatukat ápolva, melengetve éltek, írtak, alkottak a megengedett határain belül. Hit és kitartás kérdése lett a túlélés. Egyletek, társaságok, újságok, kötetek fórumairól sugárzott az egyén és az összekovácsolódó magyar nemzeti kisebbség önmeghatározó szava, sorsfelmutatása, a változás akarásának megfogalmazása.

Igy maradt ez a „felszabadulás” után is. Látszatjogok és csak papíron virágzó egyenlőség illúzióit hamar eloszlatta az új diktatúra, a szovjet példára egyénített román kommunista nemzetiségi politika. A hol húzott, hol lazított gyeplő hátterében üldöztetések, börtönök emésztették a magyar sorskovácsok hangját, s amikor fordulat szelét hozta 1989 decembere, akkor „a molochtól való szabadulás katartikus élménye bizakodóvá tett bennünket”, ismét feléledt a remény. Az idézőjeles mondat Aniszi Kálmán *Oldott kéve* című gyűjteményes kötetének *Az olvasóhoz* intézett előszavában található. Magyarázza az 1987 és 2003 közötti cikkek az igényes és egymásmellettiségben jó értelemben vett szólamokat felerősítő válogatást. A felismerésről is szól a folytatás. Magunk megtisztulásának „nagyon itt az ideje”, figyelmeztet a többkötetes publicista, az egyetemi tanári katedrán otthonos tollforgató, ugyanis látja a köztünk lakozó rontást, és annak ellenében közös akaratral teremthető nemzeti egységet sürget.

Riadóztatnak a rövidebb-hosszabb jegyzetek. *A keserédes* a Kárpát-medencei magyarság nemzeti lelki egységének szükségességét körvo-

nalazza, Makkai Sándorral hirdeti az életgyakorlat és anyanyelv egybehangzását. Áttelepülés, kivándorlás avagy kiváras alternatíváit vizsgáló sorok után az egyén felelősségét kutatja, a felelősséget, amely nem egyenlő a politikusok válaszaival.

Fájdalmas emlékezése a Bolyai Tudományegyetem megszüntetésének negyvenedik évfordulóján lát nyomdafestéket, s a „kálváriás történet” majd más cikkekben is visszaköszön. A *Balkanizált magyarok?* kérdőjeles címét követően a numerus clausus szellemét illusztráló írással polemizál, majd kihelyezési tortúrák manipulációit világítja át.

Aniszi, a közíró a sorstársak írásaira is figyel. Bodor Ádám kötetét méltatja, Beke György pályaképéről rajzol vázlatot, Kötő Józseffel mond igent az önépítkezés és egyház viszonylatára, és örömmel fedezzük fel a *Váradikon* antológiája kapcsán nagyváradi irodalmi és sajtótörténeti áttekintését is. (Földink ő amúgy, szűkebb pátriánké, a Sebes-Körös völgyi Magyarkakucs szülötte.)

Ritkán taglalt és el-elfelejtett témák is megragadják Aniszi Kálmán figyelmét. A strázsán ige hirdető amerikai református lelkipásztoráról mutat portrét, a bukaresti Calvineum kapcsán a román fővárosban 1815-től otthonos református magyarság történelmi emlékét idézi, s a *Szórványgondok Erdélyben* jegyzetével tovább is vezeti a témát. Ismét hangoztatja: a hangsúly az identitás megőrzésén van.

Rokonszenves és felemelő képet ad Miklóssy Gábor kolozsvári festőművészről, eszményeit a szépség és a szellem rangja megítélésében látatja.

Művészt avatunk című írásával Nagy Ildikó akvarellistát állítja reflektorfénybe, és emlékeztet a nagy székely író, Nyíró Józsefre is. A *visszatérő* című nagy interjúban a Nyíró-kutató Medvigy Endrét faggatja, aki az emigrációban elpusztult íróról a kommunisták által tiltott életműről, annak recepciójáról beszél és ad eligazítást, adósságot törlesztve.

Az interjú mint publicisztikai műfaj tehát nem idegen Aniszitól. Für Lajos történésszel folytatott beszélgetését „*Mondd meg nekik, hogy pusztulunk, veszünk*” címmel örökíti meg, aki az asszimiláció gondjait, a népességtudomány aspektusait taglalja, a történelmi jog (?) fogalmát érinti.

Szólnunk kell még a kötetet záró fejezet, a *Lejtmenet* (?) néhány fontos gondolatáról is. A közíró foglalkoztatja az információhiány kérdése, annak kivédéséről ír. Elkerülendő a „csatornadugulást”, a zárt és kirekesztő formációkat, azokkal szemben szabadon hozzáférhető rendszereket igényel, igazi médiaszabadságot.

Aniszi Kálmánt eddig is elkötelezett publicistának-írónak tudtuk, a kisebbségi sorsot valló, adott ideig vállaló egyéniségnek láttuk. Publicisztikájának erre vonatkozó néhány darabját folyóiratokban olvastuk, néhány eszmefuttatásáról hallottunk, de sokoldalúságáról, elmélyült dokumentációs igényéről csak e kötet darabjainak köszönhetően alkotunk igazi képet. A *Nyugati Magyarság, a Kapu, Hitel, a Confessió, a Reformátusok Lapja* Aniszi írásai és az egyetlen (1987-es) Korunk-cikk, a harmincnégy publicisztika és dolgozat itt, az *Oltott kéve* csokrában ars poeticás szólamná fokozódik, 21. századba átöröklött nemzetiségi problémáink láttatásával szolgál közös magyar nemzeti érdekeket.

Nem akarok ünneprontó lenni, de szólom kell a kiadó (Közlekedési Dokumentációs Kft.) e nagyon hasznos kötetrel kapcsolatos néhány hiátusáról is: számos helyesírási hiba, elírás került el a korrektúra figyelmét, és ami fölösen bosszantó, a többször átforgatott, átlapozott könyv hamar darabjaira hullik, ragasztása silány. A szép borító mögötti gazdag tartalom több technikai figyelmet érdemelt volna.

Indig Ottó

Várad (folyóirat), 2003/4.

KRÓNKA NEHÉZ IDŐKRŐL

Az író maga is krónikása volt annak, ami az elmúlt évtizedekben a magyar művelődés terén Erdélyben történt. Előbb az Igazság, majd a Korunk szerkesztőjeként kísérte figyelemmel azokat az eseményeket, melyek az erdélyi magyarság szellemi szabadságharcát jelentették az ultranacionalista román hatalommal szemben. Ebben a könyvében (Aniszi Kálmán: *Mintha már virradna*, Közdok Kiadó, Bp., 2000.) a résztvevő hitelességével rögzítette és faggatta az embereket azokról a rombolásokról, amiket a többségi hatalom – a világ szeme láttára – véghezvitt a magyarság gazdasági, szellemi, művelődési életében, intézményei s a demográfia terén, előbb erkölcsi-tudati megrokkantást, majd gyors önfeladást, beolvadást remélve.

Szerencsére az olvasztókemence a vártnál kisebb hatékonysággal működött, pedig ugyancsak aláfűtöttek. A nyolcvan éves jogfosztottság és kisemmizés dacára, a nemzetnek e kétmilliónyi része ma is él, és lesz is. Mert – ahogy a szerző írja – az iszapbirkózásnak vége, ez az egyenes beszéd, az igazságok kimondásának, az összefogásnak és a cselekvésnek az ideje. A sötét erők enyészőben vannak. Hajnalodik, és a felkelő nap érkezését senki sem tartóztathatja fel.

De ne legyenek illúzióink: azok, akik Erdélyben a magyarok ellen törtek és gúzsba kötötték életelvű igyekezeteiket, sokszor megpróbálnak még keresztbe tenni. Az alattomoság, faramuciság és útszéliség időnként szirénhangokat fog hallatni. Ezért a kötelező kisebbségi éberség percre se lankadhat, nehogy ismét megcsalassunk.

Bár Aniszi nehéz idők fájdalmas eseményeiről szól őszintén és kendőzetlenül, velünk együtt bízik a jövőben: Hajnalodik, a nappal pedig a cselekvések ideje. Tegyük hát a dolgunkat: határozottan, meggondoltan, bölcsen. Mondhat bárki bármit, Erdélyben eleink ezer éves földjén mi otthon vagyunk. Ha vetni fogunk, és vigyázunk, hogy konkoly ne kerüljön a búza közé, az örökölt ocsút pedig rendre kirostáljuk, ismét jóízú lesz a kenyérünk.

A döntéshozók örök szége maradt, hogy Trianonban fátumos sorsra ítélték a nemzetet, kiváltképp az új határokon kívülre rekesztett részeit, de az újrakezdés képessége, magában rejtő a kényszerű létállapotok túlhaladásnak feltételeit, közös nekifeszüléssel pedig a remény-

lett holnapok biztosítékát is. Az erdélyi magyar nemzeti közösség – tűnik ki a könyvből – képes arra, hogy újraépítse azt, amit ártó kezek leromboltak, s a maga értékrendje szerint álmódja meg jövőbeni társadalmát. De csak akkor, ha kitart és egyet akar. A dolgozatokon mintegy vezérmotívumként vonul végig az önazonosság ébrentartásának, fokozatos mélyítésének és terjesztésének feltétlen szükségessége. Kitűnően szolgálják ezt a két háború közt vagy még régebb létrehozott, majd betiltott, s most rendre újrainduló olyan fontos szellemi műhelyek, intézmények, mint az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, Barabás Miklós Céh, Erdélyi Szépműves Céh, az iskolahálózat kiépítése, teljes spektrumban. Amit a többségi hatalom minden eszközzel igyekszik meggátolni vagy késleltetni. Nem utolsó sorban félelemből. Mert Erdély magyarságát mindig is a szellemi igényesség jellemezte. Ápolta scholáit, becsülte a tudást, mert geopolitikai helyzeténél fogva a művelt főekben látta az egyetlen kitörési lehetőséget. A jövő kilátásait latolgatva, Aniszi a Németh László-i minőség-elv jegyében töpreng, tudva, hogy a „A kevesebb joga az élethez, hogy különb. A kisebbség jogosítványa, hogy elit tud lenni.” Ennek a rendkívül komoly követelménynek ez a népközösség csak összefogva, erős hittel tud megfelelni. Ami az elkövetkező időkben reá vár, az nem fegyveres harc, hanem örökös gáncsoskodás, kíméletlen és hosszadalmas gazdasági, szociális és lélektani küzdelem.

Ezekről a kardinális kérdésekről faggatja a szerző többek közt Benkő Samu akademikust, Kötő József államtitkárt, Tempfli József nagyváradi megyéspüspököt, Kántor Lajos irodalomtörténészt, az Erdélyből Genfbe emigrált Szalai József festőművészt.

Leleplező erejű kisesszét olvashatunk a Bolyai Tudományegyetem megszüntetéséről; élénk tárul a bukaresti Hungarológiai Intézet kálváriája; torokszorító beszámolóban ismerjük meg a maroknyivá zsugorodott magyarkakucsi magyar lakosság kétségbeesett küzdelmét a megmaradásért. Gyökerek nélkül nem lehet élni.

A megidézett költők, írók vallomása szerint a hazát építő költészet Trianon után egyetlen hatalmas szellemi égboltot kíván borítani a bárhol élő magyarok fölé, hogy a nemzeti kultúra birtokában léleekben ott-hon érezze magát minden magyar. Idegenből haza felé kell nézni.

Változnak az idők...Mintha lassan-lassan tényleg virradna.

Sebestyén Kálmán

*Confessio, 2000/4.
Kapu, 2000/10.*

KÉVEKÖTÉS

Rendhagyó módon kezdem ismertetőmet Aniszi Kálmán *Oldott kéve* című esszékötetéről, jelenkori költészetünk egyik legnagyobb alkotójának hízelgő véleményével. A Kossuth-díjas Nagy Gáspár mostanság gyűjtötte össze és adta ki Szegeden, a Tiszatáj műhelyében irodalomkritikáit, emlékezéseit, kortársaihoz címzett, de a nagyközönséghez szóló költői leveleit. Kiderül ebből a kötetből – *Szavak a rengetegből* –, hogy aki költőnek nagy, az kritikusként is közvéleményt alakít. Figyelme kiterjed mindenre maga körül a magyar életben, számon tart minden gondot, mulasztást, és találó kritikákban igazít el a gondvállaló kortárs irodalomban. József Attila és Babits után aligha kell igazolni ennek a költői alapállásnak az újbóli időszerűségét és rangját.

Nagy Gáspár a múltkoriban Aniszi Kálmán könyvét emlegette nekem, mint olyan kiadványt, amelynek problémaérzékenysége azon nyomban megnyerte a tetszését. Az írások a vergődő, de önmagát még meg nem adó magyar-Erdélyt vetítik az olvasók elé, a magunk belső erőit serkentő, ezekben rendíthetetlenül bizakodó hangulatban.

Aniszi Kálmán erdélyi gondjaira figyelek most én is.

S mindjárt itt van a szerző személyes sorsa, mint erdélyi probléma, közös gyötrődés, egyéni küzdelem: áttelepülés Erdélyből az anyaországba, a romániai diktatúra utolsó időszakában. Annál inkább szólnom kell erről, mindjárt előljáróban, mert döntő fordulatot jelentett Aniszi Kálmán munkásságában. És ezt jelezni kell most, szerzőnk hatvanötödik születésnapján.

Ezernyi egyéni oka volt és van az erdélyi exodusnak: létbizonytalanság, veszélyeztetettség pusztán azért, mert valaki magyarnak született, és meg is akart maradni annak. Az egész erdélyi magyar kisebbségi közösségre nehezedő, mind kíméletlenebb és furfangosabb asszimilációs nyomást nem mindenki bírta egyazon idegrendszerrel. Mi várt azokra, akik felégetve addigi otthonukat, nyakukba vették a nyugati országutakat? A menekülési hullám első esztendeiben Budapest csak „átmeneti megálló” lehetett számukra; a pártállam hatáságai kíméletlenebb idegenséggel bántak velük, mint a kenyai csavargókkal. Svédországban egész erdélyi „kolónia” tudna beszélni erről. Veress

Zoltán, az induláskor vezérszerepre predesztinált elbeszélő, vagy Tóth Károly nagyváradi tanár, az erdélyi magyar szamizdat-irodalom egyik megkínzott szerkesztője, akinek ma sem lehet otthona Budapesten! Nem mindenki „találta meg a számításait” azok közül sem, akiknek később sikerült megkapaszkodniuk Budapesten. Nem akarok érzékenységeket sérteni, ezért nem emlegetek neveket. De annyi bizonyos, hogy aki a nemzet szolgálatára szegődött el Budapesten, és csak másodsorban gondolt egyéni érvényesülésére, az előtt egyszerre szélesre tárult a látóhatár. A nemzeti gondokat, amelyek otthon is szorították a lelkét, most az egész nemzeti közösségben észlelhetette, és rá kellett jönnie, hogy csak a kisebbségi elnyomatás lélektorzító iszonyatától szabadult meg, a küzdelem kötelessége alól nem kapott felmentést.

Aniszi Kálmánnak ötven esztendőskoráig egyetlen kötete jelent meg a szülőföldjén, Erdélyben, egy interjúgyűjtemény kolozsvári filozófusokkal, 1978-ban, a Kritérionnál, *A filozófia műhelyében* címmel. Az interjúban a kérdezőnek szükségszerűen szerényebb szerepet kell vállalnia, mint a megkérdezetteknek. (Persze legalább annyira tájékozottnak kell lennie, mint emezeknek.) Maga Aniszi filozófia tanár volt a kolozsvári főiskolán, a kor és a lehetőségek szűk korlátai között. A gondolkodtatás műfaja a román diktatúrában egyenesen sorvasztotta az egyéni gondolkodást, nemcsak a diákok, de a tanárok körében is. Áttelepülése óta, másfél évtized alatt Aniszi Kálmán hét könyvet adott ki; műfaji skálája igen széles, de bármilyen megközelítésből közeledik témáihoz, vizsgálódása az önmagára találó alkotó szellemiségét tükrözi. Csak két címet említek, ezek akár jelszavak is lehetnek, lelki parancsok, gladiátori üzenetek. *Magyar sorskérdések Erdélyben*, illetve *Maradj önmagad*.

Egyik legfőbb sorskérdés, kisebbségben a nemzeti megmaradás záloga az anyanyelvű oktatás biztosítása, korszerűsítése, fejlesztése, az óvodától az egyetemig. A kisebbségi magyar publicisztika legfőbb témáinak egyike volt ez Trianon óta. Éppen ezért kiválóan érzékelteti, hogy miként közelítették meg ezt a kérdést a különböző időszakokban, diktatúrákban vagy enyhültebb rendszerekben. A hatalom nem tűrte volna el az őszinte beszédet. Ezért a publicisztikának alakoskodnia kellett. Nem fejtegethette azt, hogy a nemzetiségi megmaradás alapvető feltétele az anyanyelvű oktatás és ezen belül a magyar szellemiségű nevelés. Ehelyett a publicisták azzal érveltek, hogy anyanyelve alapján a magyar gyermek könnyebben, biztosabban elsajátíthatja a román nyelvet. Vagyis: igyekeztek megnyugtanni a bukaresti hatalmat, hogy a magyar oktatás a román kulturális hódítást, illetve az asszimilációt

szolgálja. Nyilvánvaló, hogy ez az érv igaz, Apáczai Csere János óta köztudott, tudományosan elfogadott. De a magyar diákok ez a szellemiség nem erősítette meg nemzeti öntudatában, amelynek döntő tényezője az anyanyelv. A diktatúra utolsó időszakában, amikor Bukarest sorozatosan számolta fel a magyar iskolákat, kezdve a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemmel, éppen erre, a román nyelvismeret üdvöztető voltára hivatkozott, mit sem törődve az anyanyelvűség természetes jogával. Minden józanul gondolkodó, nemzeti mivoltához ragaszkodó erdélyi magyarban feltámadt akkor a lázadó dilemma: hol vannak a „magyar nemzetiségi” politikusok, hogy szó nélkül elfogadják az öngyilkosság hatalmi parancsát? Nem is szólva azokról, akik hamis érvekkel dúcolták alá a hatalom durva, sértő, fölényes képmutatását. Két tudós életének feláldozásával tiltakozott, Szabédi László és Csendes Zoltán, de mit tett, illetve miért nem tett semmit Takács Lajos rektor? Ezt azonban nem merte volna kimondani senki.

Aniszi tollán most megszólalt az évtizedekig elhallgatott számonkérés:

„Azt sem tudhatjuk meg már sohasem, bár izgalmas lett volna Takács Lajos néhai rektortól magától hallani, milyen fenyegetések, lelki konvulziók, morális pokoljárás után jutott el odáig, hogy ő maga kérje az 'egyesítést'. Lehetséges, hogy ne látta volna az ígéretek mögé rejtett csapdát, azt, hogy nem a közeledés, hanem a magyar oktatás teljes megszüntetése a kitűzött cél? Alig hihető. Amit az idő ragyogóan be is bizonyított, hisz a nyolcvan év alatt állandóan érvényesített numerus clausuból Ceausescu Romániájában 1985-re majdnem numerus nullus lett. Ettől kezdve ugyanis csak a Babes-Bolyai egyetem Magyar Nyelv és Irodalom szakán tanulhattak anyanyelvükön a magyar diákok, másutt sehol.”

Természetesen a kisebbségi magyar értelmiség is jól tudta, hogy pusztán a magyar tannyelvű oktatás nem elegendő a magyar diákok öntudatos neveléséhez. Hiszen a magyarul tanított történelem, amely románból fordított, román szellemiségű tankönyvek, tanrendek szerint történik, nem bővíti a diákok magyar történelmi ismereteit, és nem mélyíti el ragaszkodásukat családjuk, közösségük, nemzetük iránt, hanem éppenséggel összevarrja a családban esetleg hallott és az iskolában erélyesen tanított ismereteket. Ha ez az oktatás azt sulykolja beléjük, még hozzá anyanyelvükön, hogy ők a dákok és rómaiak „egybeolvadásából” keletkezett román nemzet tagjai, azok voltak ősük is mindig, és érdemük legfennebb annyi volt – ha volt egyáltalán –, hogy szolgaként segítették a dicsőséges román nép függetlenségi háborúit! Ezt

a megalázó állapotot minden tanár és értelmesebb diák ismerte, nem kellett felvilágosítani róla a publicistákat sem, mégsem tette szová soha senki. Nem tűrte volna el a cenzúra, de működött az öncenzúra is, amely azzal vigasztalta gyávaságát, hogy ha ilyen ellentmondásokat feszegetnek, akkor veszélyeztethetik magát az anyanyelvű oktatást.

Immár nemcsak tudják mindezt Erdélyben, de ki is mondják. Áldott emlékezetű Tonk Sándor, a Sapientia magyar tudományegyetem rektora meg is fogalmazta Aniszi Kálmán vele készített interjújában:

„A magyar egyetemi oktatás nem merül(het) ki abban, hogy az oktatás nyelve magyar. Az erdélyi magyarság elég népes ahhoz, hogy legyen egy önálló szellemi központja, ahol nemcsak magyarul oktatnak, hanem nevelnek is, öntudatos és önérzetes magyar értelmiségieket képeznek.”

Okos tanulmányt közöl Aniszi a „balkanizmusról”, mint az erkölcsöt, közéletet, gondolkodást megrontó szellemről. Ez a züllés 1918 után behatol Erdélybe is, a Délvidékre is. Kényes magyarok ajkbiggyesztve emlegették mindig, mint Trianon egyik átkát, de ki tehetett volna írásban egyetlen utalást is erre? Makkai Sándor fogalmazta meg, ő se nyíltan szólva. Ő azt mondta, hogy a kisebbségi élet erkölcsi lehetetlenség. Erre a balkanizálódó kisebbségi sorsra értette. Meg is kapta a fejmosásokat érte olyan bírálóktól, akik soha nem írták le az okát annak, amiért Makkai így nyilatkozott: a balkanizálódás a magyar kisebbség körében is hatott. Pedig a józan helyzetmegítélés inkább azt kívánta volna, hogy elvégezzék azt a számvetést, amit most Aniszi Kálmán *Balkanizált magyarok?* címmel megtett. Egy anekdota jut itt eszembe. Évtizedekkel ezelőtt a „balkáni atlétikai bajnokságot” Romániában rendezték meg, ezen belül pedig Szatmárnémeti városában. Publicisztikánk idős fejedelme így nyilatkozott erre: „Hát nem képtelenség? Szatmárnémeti mint balkáni város?” Talán eszébe se jutott, 1945-ben döntő része volt abban, hogy Szatmárnémeti „balkáni város” legyen újra...

Gyötrelmesen nehéz kimondani, ezért sokan megkerülik, hogy 45-ös állásfoglalásaival az erdélyi magyarság akkor egyedül „engedélyezett” vezető rétege, a Magyar Népi Szövetség kötelékében, vagyis Bukarest parancsa alatt hozzájárult a trianoni dráma megismétléséhez, a látszategyenlőséget lassan, de biztosan felváltó román elnyomatáshoz, majd a Ceausescu-diktatúrához. És mi lehet a kiút ebből a szakadékból? Kevesen jutnak el olyan felismeréshez, mint Für Lajos, és kevesen szólaltatják meg ebben a kérdésben az aggódó nemzetpolitikust. Aniszi Kálmán vállalkozott rá, először a *Kapu című folyóiratban* – el-

ismerés érte a folyóiratnak! – , majd jelen kötetében.

„Valamilyen módon egyesíteni kell a nemzetet. Nem úgy, ahogy Orbán Viktor miniszterelnök gondolja, hogy tudniillik egyesítjük a nemzetet határmódosítás nélkül. Határmódosítás nélkül sok mindent lehet csinálni a nemzettel, de egyet biztosan nem – egyesíteni. Ha ugyanis épp a határok szabdalták szét a nemzet testét, hogyan tudnánk akkor azok módosítása nélkül egyesíteni a részeket? Sehogy. Cáfolhatatlan tény, hogy a versaillesi békerendszer összeomlott. Közép- és Kelet-Európában ma már semmi sincs úgy, ahogy Trianonban és a párizsi békekötésekben rögzítették. Egyetlen kivétel van csupán: a körbevagdosott Magyarország. Itt semmi nem változott. Ha meg akarunk maradni, nekünk is változtatni kell! Tudom, hogy ez a legsúlyosabb gondolat, amit a könyvemben kimondok. {Az interjú a *Magyar sors a Kárpát-medencében* megjelenés után készült. – B.Gy.} Azzal is tisztában vagyok, hogy még azok közül is többen felszisszennek, olvasván a kijelentést, akik aggódnak a magyarságért. Megijednek, mert a második világháború óta ezt szigorúan tilos volt hangosan kimondani. Pedig a két háború között mindenki természetesnek vette, hogy a kialakult helyzet csupán átmeneti állapot. Az igazságtalanság szörnyű szüleményén a történelem hamarosan változtatni fog. Nem csüggedhetünk, és nem mondhatunk le róla, még ha ennek most nincs is semmilyen realitása!”

Az idegállapot meggyengülésére hivatkoztam az áttelepülések egyik döntő okaként. De Trianon óta a mesterségesen létrehozott kisebbségi közösségek mindegyikében – ha más-más fokon is – gyengül az ellenállást vállaló idegállapot. A nemzet testén ez legfájóbban a szórványok sorvadásán mutatkozik meg. Székelyföld még harcol ön-maga léteért, nyelvéért, hitéért, a mezőségi vagy a dél-erdélyi magyar szórványtelepülések lényegében feladták. Erdélyben félmillió magyar életről van szó! Ezek léte, gondja, veszedelme és halvány reménysége érintetlenül hagyhatták-e Aniszi Kálmán felelős érdeklődését? A szórványok gondviselőjét kereste fel, Vetési László tiszteletest, aki már a diktatúra alatt is erre a munkára tette fel életét. Most rendszeresebben végezheti a szórványok feltérképezését, megszervezését, szolgálatát. És ami újdonság: kutatásait kiterjesztette a Kárpátokon túli területekre is, Havasalföldre, Moldvába, Dobrudzsába. Az újabb kirajzásokat keresi meg, azokat, akiket a kényszer vagy a lehetőség mozdított ki szülőföldjükről, és akik még őrzik nyelvüket, hitüket a családokon belül. Ez az exodus százados múltú, de a hajdanán kivándoroltak már észrevehetetlenül belevesztek a román tengerbe. Sirattuk a kitántorgott

amerikai magyarokat, joggal, de nem vetettünk pillantást a közvetlenül mellettünk elmerülőkre! Kötetének címét Aniszi Kálmán Tompa Mihály híres verséből kölcsönözte:

*„Mondd meg nekik, hogy pusztulunk, veszünk,
Mint oldott kéve, széthull nemzetünk...!*

Hányszor kötözték újra elődeink a mindegyre széthullni készülő kévét! Ösztönösen is, megérzett önvédelemből. Ma megértett tudatosság kötelez kévekötésre. Kisebbségi írókat feloldhatatlan kötéssel.

Beke György

Kapu, 2004/11-12.

TÜNDÖKLETES FELTÁMADÁS

A szellemi életnek ezernyi ága-boga van, az irodalmi életnek pedig, amely számos komplikációval terhelt, ennek a többszöröse. A szellem emberének legalább ennyi eshetősége van arra, hogy egy-egy ügyön fennakadjon.

A filozófus-író Aniszi Kálmánnak, ki szenvedélyesen kutatja szellemi életünk apró rezdüléseit, számos alkalma volt tapasztalatairól beszámolni. E beszámolókat tartalmazza most megjelent könyve, *A visszatérő Nyirő* (Közdok Kiadó, Budapest, 2009) is. Címe ellenére e könyv nem csupán Nyirőről szól. Áthallásosan e címben érzékelteti a szerző, hogy erdélyi hitvallásunkról kíván beszélni. Valahány tisztázásra váró gondról, mely élesebbé teszi látásunkat e tárgyban.

Így kerít sort a Varga Vilmos színművésszel folytatott beszélgetésre, annak nem szokványos színházi rendezéseiről, így kerít sort Somos Béla Beke György monográfiájának tágabb értelmezésére. Egy Bekéről szóló tanulmányban megírja, miként búvárolta fel a szerző a Bukarestben és a román tartományokban élő magyarok történetét. Pomogáts Bélával a kultúrtáj jellegéről és jelentőségéről beszélget a magyar irodalomban. Szép írás szól a Medvigy Endre által összeállított *Magyarság- és istenes versek* című kötetéről. Egy másik tanulmány a Moldva-kutató, közelebbről a csángók életét felvillantó Domokos Pál Péter munkásságát méltatja. Ötvenhat igazáról szól Aniszi Nagy Gáspár költészetét elemezve. Domokos Mátyás irodalomtörténész a regényről vall számára. Egy következő tanulmányban Ignác Rózsa irodalmunkban elfoglalt helyét firtatja a könyv szerzője. Hegedűs Imre János irodalomtörténéssel ad közzé egy beszélgetést Benedek Elekről.

Több mint negyven emlékező írás, tanulmány, esszé, beszélgetés, s mindahány az ébrentartást, a feltámadást sürgeti.

Aniszi Kálmán új könyvének borítóján a Nagyenyed melletti Torockó képe látható a Székelykövel. Torockón az égi jelek jó irányt mutatnak. Itt ugyanis kétszer támad fel a Nap. Megmutatja magát keltében, a pirkadatban, s menten a Székelykő mögé áldozik, hogy később új tündökléssel ismét megjelenjen. Micsoda jelképe a feltámadásnak, a visszatérésnek!

A visszatérés, a feltámadás gondolata már Nyirőről szólva is előkerül a Medvigy Endre irodalomkutatóval, a Nyirő életmű gondozójával folytatott beszélgetésben. Aniszi úgy tudta irányítani tudós partnerével a társalgást, hogy Nyirő József életének minden jelentős mozzanatára fény derült, azokra a rutin kérdésekkel nem megközelíthető mozzanatokra is, amelyek Nyirő eszmerendszerét és alkotói elkötelezettségét táplálták.

Nyirő – derül ki a könyvből – a tömör, feszes írások, a novellák, elbeszélések nagymestere volt. Tulajdonképpen a szerző által lazán összeszerkesztett, kissé az alaptörténethez igazított novelláiból állította össze valahány nagysikerű regényét.

A múlt század húszas-harmincas éveinek végén nem írtak ki úgy novellapályázatot, hogy azt Nyirő ne nyerte volna el. A pikareszk regény is magával csábította. *Úz Bence* túltesz az ősmodellen, Tamási hősén, Ábelén a székelysége jellemző tulajdonságaival.

A közkedveltségnek ez az időszaka Nyirő tündöklésének delejes íve. Ezt követően, a bécsi döntés után napja leáldozik. Az új hatalom mondvacsinált okokkal számúzi az író a múzsák lakhelyéről, tetézve „bűnét a transzszilvanizmussal, és indexre teszi. Ez a kezdőképben szereplő Székely kő árnyékos oldala. Csaknem félévszázad múltán az erdélyi magyar irodalom e kiemelkedő alakja újra visszatér, köszönhetően elsősorban Medvigy Endre lelkiismeretes munkájának, aki most az életmű egészét szerkeszti egyetlen sorozatba.

Másik nagy ívű vállalkozása e könyvnek: bevilágítani abba az alkotói világrendbe, amelyben Dr. Hegedűs Loránt református püspök, irodalomtörténész „teszt kísérletet” egy újszerű Ady-értelmezésre a költői életműnek szintetikus elemzése során. (*A költő-vátesz Ady*, Kálvin Egyetemi Kiadó, Budapest, 2008.).

Sem Aniszi Kálmán, sem maga a református püspök nincs könnyű helyzetben, hiszen az „Úrról” és „cifra szolgájáról”, a Versről már csaknem mindent elmondtak. Hinnénk, nem könnyű újat szólni róla, hiszen már annyiszor szétszedték és összerakták gondos műítészek, közöttük is a nagy református püspök elődök, Makkai Sándor és Ravasz László, hogy ez már-már lehetetlen, titkuk semmi sem maradt. Dr. Hegedűs Loránt mégis talált egy fénypásmát, amelyen át sajtóságos módon világitja meg az Ady-életmű mély, és vélhetően valódi összefüggéseit.

Aniszi Kálmán új könyve okos és tanulságos. Ajánlom érdeklődő figyelmükbe.

KISESSZÉK GYŰJTEMÉNYE EGY KÖTETBEN

Sürgető telefonhívásra ébredtem a közelmúltban délutáni félszendérgésemből, hogy haladéktalanul menjek a megadott címre, mert kézi postával legújabb – a fülszöveg tanúsága szerint immár a kilencedik! – kötetét küldte el nevemre dedikálva „baráti szeretettel” Aniszi Kálmán filozófus, a Bihar megyei Nagykakucs szülötte, aki már itthoni munkásságával valóságos életművet hagyott maga után, ám 1990-ben áttelepült Magyarországra, ahol aztán „kiteljesedett”. Ó, mennyi közös emlék fűz hozzá! Hiszen, hogy csak egyet említsek – ő jelentette meg a KAPU című folyóirat 2003/11-12. számában, *Aki bibliofilnek született* címmel a talán mindeddig legmagvasabb, velem készített interjút, kedvenc hobbimmal, az ex libris gyűjtéssel kapcsolatosan. Persze a tartalomjegyzék futólagos áttekintése után rögtön átlapoztam még ott helyben a kötetet, s megállapítottam, hogy valóban érdeklődésébresztő miniatűr írások között lesz alkalmam mazsolázni a következő napok szabad perceiben. És nem csalódtam, hanem a szerző iránt érzett régi tiszteletem nőttön nőtt.

„Kései sirató” című kisesszéje egyenesen szív- és lélekfacsaró temrehívás: a mezőszéki magyarság anyanyelv- és identitásvesztésének vajadásokkal, vívódásokkal és személyes kudarcokkal teli elrománosodásának drámáját tárja elénk, kíméletlen objektivitással. Kós Károlyt idézi, aki 1911 szeptemberében Balázsfalván az ASTRA ötvenéves jubileumi szemléjén tapasztaltakat így foglalja össze a *Budapesti Napló* hasábjain: „... az erdélyi elszegényedett, fáradt és reményvesztett magyar társadalom lépésről-lépésre, lassan, de folyamatosan kénytelen visszavonulni minden téren. Sorsunkat előre látjuk, és csodára nem számíthatunk. Mi magunk gyöngék vagyunk, és segítségre nem jön sem a magyarországi társadalom, sem az államhatalom.”

Noha annak idején olvastam a Mementó című írást (tkp. nekrológot, 2003-ban) Tonk Sándorról a *Reformátusok Lapjában*, most sokkal megrendítőbb élmény volt a „posztumuszság” rávetülő árnyékában elmélyedni, a mögöttes gondolatokat is hordozó tartalmat elemezni, mert szinte felmérhetetlenül nagy veszteséget jelent az ő korai halála az erdélyi magyarság számára. Hadd idézzük az esszéíró szavait: „Lobogó szívvel vettél részt az Erdélyi Múzeum-Egyesület újraindításában. Örömmel fogadtad el a felkérést az Erdélyi Református Egyház-

kerület főgondnoki tisztségére, amit utolsó leheletedig tisztességgel és nagy odaadással elláttál. (...) Mondd, mennyit bír ki egy szív?!... Ha valaki, akkor Te igazán küzdöttél a közért! Ha semmi mást nem tettél volna, csak azt, hogy néhány hiteles ember segédkezésével megalapítottad Kolozsvárt a kommunizmus utáni első önálló magyar egyetemet, amelynek egyszersmind érdemes vezetője is voltál, már ezzel is biztosítottad volna helyed az erdélyi magyarság szellemi panteonjában. Aki ilyen mély nyomot hagyott maga után, mint Te, az nem az Örök Feledés birodalmába lép, hanem az Emlékezésébe! Bármilyen távol legyen is az a Messze.”

A *Györkös Mányi Albertre emlékezve* című esszé mélyenszántó gondolatait elemezve – miközben a munkaasztalommal szemközti falon függő, talán legszebb képét, a *Széki kórust* szemlélem, őszinte gyönyörűséggel, elgondolkozom afölött, hogy vajon tényleg zenésznek avagy festőművésznak volt-e nagyobb Berci, ahogy barátai szólították/emlegették. Mert az eredendően zenész alapképzettségű művész sose fordított hátat a zenének, mégis a festészet lett „személyiségének igazi kifejező közege” (László Ferenc).

Nem kevésbé megrendítő élmény a közelmúltban elhunyt Beke György *Déva vára alatt* című szociográfiai munkájáról írt Anisziesszét elolvasni. Három dél-erdélyi megye (Hunyad, Szeben, Brassó) magyar közösségének sorsát helyezi szellemi görcső alá, és vonja le a nagyon is helytálló következtetéseket, hogy például Groza Péter és Constantin Daicoviciu életműve is tulajdonképpen – szándékuk ellenére – a dákorumán kontinuitási elmélet cáfolata.

Tavaszy Sándor *Erdélyi tetők* című, 1938-as kötete is újra megjelent 2003-ban az Erdélyi Református Egyházkerület kiadásában. Erről sem feledkezik meg Aniszi Kálmán. Mert a teológia professzorának úti beszámolóí sokkal többek annál, mint amit műfaji besorolásuk sugall: művészettörténeti dolgozatok, de a legmagasabb szinten megírva. És milyen jó, hogy hiteles fényképeket, a nagy tudású, kiváló ásványtan professzor, Balogh Ernő közel száz igényes fotóját használták fel a kötet illusztrálására.

A Sziszüphosztól ihletett ötletadó címért is, s az így megjelentetett kötetért őszintén hálásak vagyunk Aniszi Kálmánnak, és kívánjuk: ne hagyja abba!

Gábor Dénes

Krónika, 2007. 03. 23-25.

EGY TRANSZSZILVÁN POLGÁR

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Itt áll Önök előtt Aniszi Kálmán, egy transzszilván polgár, aki innen, a Partiumból, Nagyváradról – születésekor a szomszédos Magyarkakucsról – indult, és egy kolozsvári kitérő után, most Budapestről érkezett ide, hogy megnyissa Tolnay Tibor festőművész kiállítását, és mint az esztétika értő doktora, méltassa az ő művészetét. De jött azért is, hogy hírt adjon a különböző földrajzi terekben és szellemi dimenziókban szerzett tanulságos utazásairól és tapasztalatairól.

Elhozta magával tízedik kötetét, a Zimankó című elbeszéléskötetet, hogy igyekezzon hozzájárulni vele felemás jelenünk megértéséhez. A kötetet nagyon is cselekményes, konkrét történései azonban szociográfiai-lélektani magasságokba emelik az olvasót. A személyesen megélt események és találkozások elbeszélése a hitelesség rendkívüli erejével nyitja rá szemünket olyan eseményekre, amelyeket az idősebbek és középkorúak végigéltünk, szenvedtünk a ma már átkosnak nevezhető közelmúlt évtizedeiben. Rajtunk sok minden megesett, sok gyalázatot, megaláztatást kellett elviselnünk, lett légyen akármilyen státusunk a társadalomban. Lehattunk értelmiségiek, művészek, gyári munkások, a földeken verejtékező gazdák, vagy a mindenkori és minden szinten jelen levő elvtársak előtt haptákolni kényszerülő irodisták.

Nos, némi felszabadultságot is szerez Aniszi Kálmán könyve, mert sok mindenre úgy tekinthetünk vissza, mint múltra, mint remélhetőleg soha vissza nem térő lidérces álomra.

Ám valami nyugalanság mégis ott vibrál a sorok mögött az olykor anekdotikus kedéllyel előadott emlékezések mögött is.

Az írói intuíció sejteti, hogy a „felszabadult” jelen is fenyegető folyamatokat indít el és vetít előre. A szerző, ha nem is nevezi mindig nevén a szándékot, de valójában mindig a megnyugvás útját keresi, az emberi méltóság igazi közegét, hiszen bármennyire is rebellis lények vagyunk, végtére a rebellio is arra való, hogy nyugalmat leljünk. Azért harcoltunk és harcolunk mindig a szabadságért, hogy benne békében élhessünk! Talán nem is annyira a természetünkéből adódó agresszivitás, vagy kapzsiság tette és teszi háborúk sorozatává a történelmet, ha-

nem a békevágy, a tartós megnyugvás igénye, ami persze többnyire nem tudatosul, és csak a sírhantok alatt vagy a felhők fölött következik el.

A szerző és könyvének beajánlása ürügyén megejtett eszmefuttatás után illik magyarázatot adnom elkalandozásom okáról, amely végül is közel kívánja hozni egymáshoz az író és a festőművész világát.

Aniszi kitartóan keresi a megnyugvást, mind a kilenc megelőző kötetében ezt teszi. Bármit ír, akár esszét, interjút, novellát, nem szűnik meg kitartóan keresni. Nem annyira naiv, hogy egyszer s mindenkorra véglegesnek tekintse a felfedezett kies pagonyt, ligetet, révet, menedéket avagy szállást. De tudja, hogy az újrakezdés létünk alapeleme, és vannak benne otthonok, újabb és újabb otthonok kínálóznak a lélek számára, még akkor is, ha ki sem mozdulunk arról a földrajzi helyről, amelyben élünk. Karácsony Benővel szólva a megnyugvás ösvényét keresi kitartóan, sőt többet annál: az ösvény végén reméli azt a helyet, amit otthonnak érezhet.

Itt, Nagyváradon, valamikori fizikális értelemben vett átmeneti otthona még inkább tartós lelki otthonává válik Tolnay Tibor képei között. Szent László, Rogerius, Janus Pannonius, Vitéz János, Bocskai István, Bethlen Gábor, Szigligeti Ede, Ady Endre Körös-parti világában bizonyára megtalálja ama ígéretes otthont, amelyről Tamási Áron is álmodott.

Csép Sándor

Elhangzott Nagyváradon a Református Püspöki Palotában Tolnay Tibor festőművész 2008. július 4.-i ünnepi kiállításának megnyitóján.

LÁTVÁNY ÉS IHLET

Ezen az estén eddig irodalomról és történelemről esett szó. A *Látvány és ihlet* (Közdok Kiadó, Budapest, 2010.) egy új művészeti ágat visz be a mai összejövétel érdeklődési körébe, bár egy pillanatra Aniszi Kálmán már felvillantotta itt a nagybányai művésztelepet, de jeles művészszemélyiségekről nem ejtett szót. Ebben a könyvben elsősorban képzőművészeti témájú esszék és interjúk olvashatók. De a szerző sokoldalúságát jelzi – Aniszi tanulmányaiból, több évtizedes írói útjából is ezt látni –, hogy könyve végén nagyon izgalmas zenei tárgyú írások is olvashatók. E művészeti ágról sem volt szó ezen az estén, ez egy teljesen új téma. Ezért is izgalmas ez a könyv.

Jómagam, aki régóta foglalkozom az erdélyi magyar képzőművészet kérdéseivel is, elsősorban Murádin Jenő, Banner Zoltán és mások írásaiból tájékozódtam a XX. század második felének erdélyi képzőművészetéről, de Aniszi Kálmánnak az elszórt írásai is föl-fölbukkantak az elmúlt évtizedekben, és nagyon jó érzés, hogy most összefoglalva olvashatjuk ezeknek egy részét ebben a kötetben.

A könyvnek három fontos műpontja van, amire a figyelmet fel szeretném hívni. Tulajdonképpen nagyon jól eligazít a könyv alcíme: esszék és interjúk.

Az első részben a szerző rövid esszéikben művészeti, művészetelméleti, esztétikai kérdésekkel foglalkozik. Nagyon izgalmas témákat taglal, mint amilyen például a műveltség haszna, a művészet rendeltetése, a művészet és a felelősség, művészet és szabadság kategóriái. Ezek az írások mind a nyolcvanas évek második felében jelentek meg Kolozsvárott, tehát a Korunk-időszaknak a termése. (Aniszi Kálmán 1985-1990 között a kolozsvári Korunk folyóirat belső munkatársa, a filozófia és társadalomtudományok rovat szerkesztője volt.)

Nagyon érdekes a könyv legelején olvasható kerekasztal beszélgetés szövege, amelyet Aniszi 1986-ban készített. Nem akárkikkel: Miklóssy Gábor festőművésszel, Ady József grafikusművésszel, Bajor Andor íróval, Szöcs István író-kritikussal, Arkossy István és Sípos László festőművészekkel. Meglepő és egy kicsit tán ironikus is, hogy a szerkesztőnek azt kellett írnia a beszélgetés végére, hogy *akkor*

többszöri nekirugaszkodás ellenére sem engedte a politikai cenzúra közölni az írást. Ma már értetlenül állunk az előtt, hogy miért nem közölhette a Korunk ezt az eszmecserét, annál is inkább, mert hiszen egyes hozzászólók helyenként marxista frazeológiát is használnak. Mint jeleztem, ez az írás 1986-ban keletkezett. Külön dicséret illeti Aniszit, hogy változtatás nélkül jelentette meg szövegét.

A nagyon izgalmas elméleti kérdések taglalása után hadd hívjam fel a figyelmet a könyv szerzőjének egy előadására, amelyet a Budapesti Székely Ház Galériában tartott 2006-ban Művészet és alkuszszellem címmel. Az ikonok, az ortodoxia és a kálvinizmus vizuális világának az összehasonlításából nagyon érdekes következtetéseket von le.

A könyv második része képzőművészekhez kapcsolódó interjúk és elemzések sorát tartalmazza. Az én olvasatomban öt kimagaslóan érdekes írással ismerkedhetünk. Külön három képzőművészeti anyagot említenék. Rendkívüli értékű a Miklóssy Gábor kolozsvári festőművésszel 1987-ben készített interjú. Miklóssy Gáborról nagyon sok írást olvashattunk. Aniszi új szempontokat is fölvet ebben a beszélgetésben, így aztán Miklóssy Gábor összetett személyiségét jobban el tudjuk helyezni művészetünkben.

A másik írás egy Árkossy István művészetéről szóló esszé. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy Árkossy István a kortárs magyar erdélyi képzőművészetnek talán a legkiemelkedőbb élő klasszikusa, festőművésze. Ezt az egyáltalán nem egyszerű Árkossy-jelenséget közelíti meg ebben az esszében nagyon szépen Aniszi Kálmán. Ez egyben a kötet legújabbban készült írása.

A harmadik anyag, aminek nagyon-nagyon örülök, az a Genfben élő Szalai József festő- és grafikusművészről közölt írás. Azt gondolom, hogy még az erdélyiek se igen ismerik ezt a zseniális rajzoló, akit hatszori kísérlet ellenére se vettek fel a kolozsvári Képzőművészeti Egyetemre (természetesen politikai okok miatt), s akinek hetedszerre el kellett mennie Bukarestbe ahhoz, hogy ott „vörös diplomával” elvégezze felsőfokú képzőművészeti tanulmányait. Akinek a nyolcvanas évek elején, nagy ravaszul sikerült elhagynia szülőhazáját. Nem tudni, hogy kinek vagy minek, esetleg a közönyös bürokráciának a hibája, hogy Szalai Józsefről egy szót sem ír a Magyar Művészeti Lexikon. Azért nem vették fel a lexikonba, tudta meg a művész, mert nem volt még kiállítása Magyarországon. Nem az érdekelte az illetőket, milyen értéket képvisel a művészete, hanem egy formai szempont döntött. Ugyanakkor Szalai hazajár az anyaországba, Erdélybe,

Nagyváradra, sokunk barátja, kiváló személyiség. Nos, a Szalai-jelenséget is sikeresen közelíti meg Aniszi Kálmán egy nagyon átélt írásában, ami nem annyira dokumentum, mint inkább egy kissé emelkedett esszéisztikus szöveg.

Ezek kiemelkedő munkák a kötetben, de a többi is nagyon fontos.

Hadd emeljem ki még Aniszinak szépeplékű Ady Józsefről – aki immár több mint tíz éve, nagyon fiatalon távozott közülünk – készült gyönyörű írását. De ugyanígy szólnunk kell a nagyváradi Tolnay Tiborról, Botár Editről szóló írásokról, és más elemzésekről, amelyeket csokorba fog a kötet.

Két zenei írást is ki kell emelnem. Rendkívül drámai a nemzetközi hírű karmesterről, Erich Bergerről 2000-ben keletkezett megemlékezés. Gyönyörű a címe is: Bűntelenül. Ismerjük a Berger-féle életutat, de az Aniszi Kálmán általi végigvezetése nagyon feszített és borzongtató.

Úgy érzem, egy kicsit deviancia a könyvben a Kocsis Zoltán nagynevű, kiváló zongoraművésszel és karmesterrel 1990-ben Szombathelyen készült interjú. Azt hiszem, Kocsis némileg más nézeteket vall ma, mint annak idején, ezért is rendkívül figyelmet keltő a művésznak a Bartók-jelenségről kifejtett akkori nézete. Ez a beszélgetés egy különlegessége a könyvnek, amelynek tehát természetesen a fő sodra a képzőművészet, de a zene világába való bepillantás még izgalmasabbá teszi azt.

A Látvány és ihlet az 1970-es évektől 2008-ig terjedő, tehát harminc esztendő írásait foglalja össze. A legkorábbi írás egy 1971-es keltezésű, amit Jodál Gáborral és Terényi Edével, két kolozsvári zeneszerző professzorral készített a szerző.

Nagy Zoltán kiadó munkáját dicséri, hogy csak elvétve fordul elő benne egy-két nyomdahiba, hiszen tudjuk, hogy milyen gyakran megkísérti a nyomda ördöge ezt a fajta munkát. Külön öröm, hogy Árkossy István illusztrációi láthatók a kötetben, a borítólapot is ő tervezte. Árkossy tusrajzai nagyon szépen, asszociatíván illeszkednek Aniszi Kálmán szövegéhez.

Végül jobbító szándékkal megjegyzem: egy névmutatót hiányolok a könyv hátuljáról. Ugyanis ha megnézzük a tartalomjegyzéket, nem derül ki menten, hogy kikről is van szó a kötetben. Például a tartalomjegyzékben legalább az egyes írások címe mögé oda kellett volna írni a művészek nevét. Végso soron persze ez sem baj, mert el kell olvasni a könyvet, így aztán föltárul mindenkinek a neve, akiről írás szól a kötetben. De az első tájékozódást ez egy kicsit nehéz-

kesebbé teszi. (Sajnos azt tapasztalom, hogy a kortársak közül is többen nem élnek már). Ilyen adatolások hiányoznak ugyan tehát a könyvből, de ez legalább újabb kutatásra sarkallja az olvasót.

Összességében: hiányt pótló, fontos esszégyűjtemény ez a kis kötet, amely bevon a szerző meditációiba, s részesévé teszi az olvasót is egy-egy művészi műhely munkájának. Köszönet a szerzőnek, a kiadónak.

Feledy Balázs

Kapu, 2010/6-7.

EGY SZOMORÚ KÖNYVRŐL

Soha nem olvastam még ennél szomorúbb könyvet. Kétezer nyolcban jelent meg, és sokáig vártam, hogy valaki vagy valakik talán felfigyelnek rá és beszélni fognak róla. De nem. Mindenféle hitványságokról, irodalomnak nem is nevezhető vackokról rendeznek kerekasztal beszélgetéseket, írogatnak dicsőítő himnuszokat, s plakátazzák ki eme hitványságok szerzőinek arcképeit, de Aniszi Kálmán könyvére nem figyeltek fel, sőt észre sem vették. Ilyen manapság az úgynevezett irodalmi közéletünk. Mindenféle díjakat adnak és érdemrendeket osztogatnak teljesen jelentéktelen tollforgatóknak és firkászoknak, de azt a szerzőt, vagyis Aniszi Kálmánt, aki az erdélyi magyarság tragikus és végtelen szomorú sorsáról hiteles tudósításokat írt, észre sem vették. Az ő könyvéből ugyanis az derül ki, hogy minden magyar ember, pusztán csak azért, mert Romániában él, százszorosán megérdemli, hogy hősnek tartsuk.

Aniszi elbeszéléseknek minősíti a könyvében lévő írásait, ámde ez – szerintem – megtévesztő lehet, mert azok nem teljesen az írói fantázia termékei, hanem alapjában véve megtörtént esetek, hiteles tudósítások. És ezekből az derül ki, hogy a magyarok hátrányos megkülönböztetése Romániában az emberi méltóság semmibe vételét jelentette. Lehet, hogy manapság talán könnyebb ott elviselni a magyar sorsot, mint Ceausescu idejében, sőt ez biztos is, de azért ma is nehéz ott magyarnak lenni. Különösen nehéz volt az értelmiségnek. A kétkezi munkásoknak és a parasztoknak is nagyon nehéz volt, de a földet túrni azért inkább hagyták őket, mint azt, hogy valamiféle, akárcsak a legkisebb karriert is csináljanak. Aki ki akart emelkedni a közönséges rab-szolgasorsból, annak nagyon kellett ügyelnie arra, hogy mindig résen legyen, minden lehetséges támadási felületet folyamatosan elhárítson magától. Ha eredményt akart elérni, óriási önkontrollra és arra volt szükség – pláne ha író vagy valamilyen szellemi munkás volt az illető – , hogy szigorúan a maga szakterületén, közügyektől távol maradjon. Ebben az esetben nem volt elég, ha a magyarságát illetően csöndben maradt, a diktatúrát is, legalább színleg, igenelni kellett. Ez persze a románoknak is kötelező volt, de a magyarokra százszoros nyomás nehezedett.

Nekünk, itthoni magyaroknak, fogalmunk sem lehet arról, hogy mit jelentett Romániában magyarnak lenni. Nem tudhattuk átérezni azt, hogy milyen hátratételt kellett elviselnie valakinek csak azért, mert magyarnak született. Aniszi Kálmán szomorúbbnál szomorúbb, megalázónál megalázóbb eseteket beszél el arról, hogy mit kellett elviselnie annak, aki akár tudományos, akár művészi téren karriert akart csinálni. Aniszi, idős fejjel, így vonja le élete tanulságát: „Életem fináléja felé közeledve szomorúan tapasztalom, hogy az oly vonzóan irizáló gyönyörű eszmények csalóka világába való csillapíthatatlan vágyódásaim valójában szüntelen menekülések voltak a kirívó durvaságok és becstelenségek, az emberi méltóság sárba tiprása, a kilétünket veszélyeztető aljas diszkriminációk elől, menekülések személyes és közösségi poklainak bugyraiból.

A nagy garral és konok kitartással harsogott fennkölt célok töszomszédságában tenyésző koldusszegénységre, és arra a szomorú tényre, hogy a hatalom szellemi fegyházra kárhoztatott bennünket, csak jóval később döbbsített a valóság.”

Örök szégyene az egykori Gyurcsány-kormánynak, hogy az erdélyi magyaroktól és az összes határainkon túli magyaroktól megtagadta a magyar állampolgárságot. Azoktól a magyaroktól tagadta ezt meg, akik minden nap keményen megszenvedték azt, hogy vállalták a magyarságukat. Az ember szinte fel sem tudja fogni, honnan szorulhat ennyi gonoszság egy olyan kormányba, amely állítólag magyarként definiálta önmagát. Ennek a kormánynak a tagjait a legaljasabb pártterdek vezérelte: nagyon is tudatában volt annak, hogy a következő választáson a határon túli magyarság nem őrá szavazna. Ezt nyíltan meg kell mondanunk, hiszen „Az olvasóhoz” címzett előszavában Aniszi Kálmán is azt vallja, hogy „Tartozunk az igazságnak azzal, hogy kimondjuk.” Bizony tartozunk! És egymásnak is tartozunk azzal, hogy nyíltan kimondjuk: Magyarországnak soha többé nem lehet kommunista kormánya. Mert hazudhatnak a magukat szocialistáknak vallók ma akármit, akkor is tudjuk, hogy ők az egykori MSZMP-nek a jogutód pártja, s ennek a pártnak a tagjai követték el ’56 után a sortüzeket, az akasztásokat, a bebörtönzéseket és kínzásokat. És akik ma szocialistáknak hazudják magukat: soha nem zárták ki soraikból azokat, akik a fentieket elkövették, sőt, mint „nagy öregeket”, ma is tisztelettel veszik körül őket.

És Aniszi Kálmán könyvében olvassuk, hogy ’56 után ezeknek a magyar „nagy öregeknek” a román elvtársai Erdélyben ugyanolyan kegyetlenül bántak el az ottani magyarokkal, mint a magyar komcsik az

itthoni hazafiakkal: „A szekuritete 1961-ben kerített sort a nagyvárad Szabadságra Vágyó Ifjak Szervezetének a felszámolására. A vizsgálatok során közel kétszáz diákot és tanárt hurcoltak meg, közülük ötvenkilencet ítéltek el, összesen 540 év börtönre.

Váradon a megtorlási hullámmal (1965-ig húzódott el) kezdetét vette a magyar értelmiség lefejezése, és a határ menti sáv elrománosítása. Később a szocialista iparosítás ürügyén milliókat dobtak át Moldvából és a Regátból Erdélybe, drasztikusan megváltoztatva – rovásunkra – az itteni népesség történelmileg kialakult etnikai összetételét...”

De szégyenszemre persze a magyarok között is akadtak árulók: olyanok, akik saját karrierjük és előmenetelük érdekében képesek voltak a magyarokat elárulni, és a kegyetlenkedő románok eszközeivé szülyedni. De természetesen a román értelmiség legkiemelkedőbb tagjai között is voltak (nem is kevesen!) közönséges szadisták. Aniszi Kálmán elmondja például, hogy „A dákoromán ’megváltástan’ legújabb kori atyjának hirtelen elhalálózása után S.P. lett a város (román) történetiszárdájának a szellemi vezére. Egyetemi és szakmai körökben azt suttozták róla, hogy anno a Nemzeti Parasztpárt sajtófőnöke volt Nagyszebenben. Így aztán a Maniu-gárda néven hírhedté vált román fasiszta szabadsapatok Dezrobirea (Felszabadulás) című lapja is a felügyelete alá tartozhatott. Mely sajtóórgánum a dákoromanizmusra való hivatkozással mintegy előkészítette ideológiailag az észak-erdélyi magyarság ’megbüntetését’: a szárazajtai, a csíkszentdomokosi, az egeresi, a gyantai vérengzéseket. Mondják, hogy Szárazajtán favágó tőkén fejszével vágta le ártatlan férfiak fejét, csak azért, mert magyarok voltak.” A fentiekből aztán Aniszi levonja a tanulságot: „S.P.-nek bizonyára nem volt könnyű egy ilyen párt képviselőtéből feltornáznia magát előbb a történelem kar dékáni, majd az egyetem rektori székébe...”

Hasonló karriert persze Magyarországon is csináltak emberek (Lukács György például szó szerint tömeggyilkos volt: kilenc embert ölt meg 1919-ben, s ezzel még öreg korában is büszkélkedett, s ennek ellenére a Rákosi- és Kádár-korszakban is köztiszteletben álló „világhíres” és megbecsült tudósként ünnepelték), de olyat azért nem hallotunk, hogy favágó tőkén vágta volna le valakinek a fejét csak azért, mert magyarnak vallotta magát.

A magyarok szenvedése Romániában, amúgy általánosságban, meglehetősen közismert. Csakhogy Aniszi Kálmán ezt a – ’89 előtti – gyötrelmet nem általánosságban élte át, hanem nagyon is konkrétan: emberi sorsok sokaságát, karrierök kettétörését és befulladását mutatja

be annyira testközelben, hogy az olvasónak szinte elmegy az élettől a kedve, s kénytelen arra gondolni, hogy a romániai magyarság sorsa, ha csak valamilyen csoda nem történik, végleg megpecsételődött... Csak akkor nem következne be ez a szomorú folyamat, ha az anyaország annyira megerősödne gazdaságilag, hogy érdemes volna magyarnak maradni. Látjuk azonban, hogy az Orbán-kormánynak hatalmas és nagy nemzetközi összefogással rendelkező ellentábora van. Pedig hát mit tudna csinálni akár az MSZP, akár az LMP vagy a Jobbik, ha ölébe hullna a hatalom? Gazdaságilag két út áll előttük: vagy folytatnák a mostani kormány nemzeti önállósodásáért vívott rendkívül kemény politikáját, vagy pedig beadná a derekát, és nyakló nélkül venné fel az IMF nyújtotta kölcsönöket, ahogyan 2010 előtt is tették, s ekkor az ország minden függetlenségét elveszítené, és a nemzetközi tőke gyarmatává válna. Harmadik út nincs. Az MSZP nyilván ezt tenné, mint ahogy 2010 előtt is ezt tette. Ebben az esetben az erdélyi magyarság minden reményét elveszítené, és megszűnne létezni. Aniszi Kálmánnak óriási érdeme, hogy illúziótlanul és kendőzetlenül mutatja be a rendszerváltás előtti romániai magyarok drámai, esetenként tragikus sorsát: egyedi sorsok tömegét vonultatja fel annak bizonyítására, hogy ha a helyzet nem változik, akkor semmi reményünk nem lehet a bizakodásra.

Aniszi meggyőzően bizonyítja a hatalom agymosott fullajtárainak viszolyogtató végrehajtó magatartását, a felfelé történő bamba hajbókolás visszataszító jellegét. A *Dicsvágy* című történetben például elmondja, hogy még Ceausescu idejében szobrot akartak állítani – állítottak is! – a Kárpátok géniusza eszményképeinek, Mihai Viteazul egykori román zsoldosvezérnek, aki először egyesítette „a három román fejedelemséget”: Moldvát, Havasalföldet és Erdélyt. Az indítványozó pártvezér, várva a jelenlévők állásfoglalását, türelmetlenül oda szólt: „– Nos!? – szögezte ironikus tekintetét az egybegyűltekre. – Mi a véleményetek?

A bejelentést feszült csend követte. Nem azért, minthogyha a jelenlévők eleve nem értettek volna egyet a szoborállítás gondolatával, hisz mindnyájan 'egyhítúek' voltak. A siket csend oka az attól való balga félelem volt, hogy a Vezér a véleményükre kíváncsi, mi több, érveket is akar hallani tőlük. Márpedig ők nem voltak szokva ilyesmikhez. Nekik egészen másmilyen a lelki habitusuk. Ők a Nagy Falkavezértől mindig készen kapták a boldogító ígéket, amiket aztán magabízón csaholtak szerteszét. Az ő világukban különben sem volt tanácsos őszintén kimondani azt, ami a lelkük mélyén rejtett. Körükben csak akkor nyíltak szólásra az ajkak kockázat nélkül, ha – mint az indigó – meg-

sokszorozhatták annak a véleményét, aki nagyon számított. Számukra a kollektív hűséget szülő véleményazonosság volt a leghatékonyabb nyugtató, a tompa álomba ringató keserűes pirula. Egyéni felelősségvállalás!? Ilyesmit nemhogy gyakorolni nem szoktak, de hallani sem akart róla közülük senki. Ők voltak a manipulált tömeg mintaképe. A szolgalelkűek hada. A mindenre egyaránt alkalmas gyurma.”

A fenti jelenetekhez hasonló alkalmak természetesen Magyarországon is jól ismertek voltak. Aki érvényesülni akart, az beadta a derekát és nem ugrált: nemcsak különvéleménye nem volt, de egyáltalán véleménye se, hanem besimult a Párt elvárásaiba. De legalább mindenki magyar volt. Romániában viszont kettős elnyomás volt: kommunista és román, vagy román és kommunista, ugyanis az ottani kommunisták kimondottan nacionalisták voltak. Nálunk szégyellni kellett a magyarságunkat, s még Március 15-ét is mint a „forradalmi napok” részeként ünnepelhettük, Romániában viszont a született románok felsőbbrendű embernek számítottak, a magyarok pedig csak vacak idegeneknek, betolakodóknak. Aniszi Kálmán persze nem szentimentális, hanem realista és az előbbi jelenetet így kommentálja: „Ne szánjuk, ne sajnáljuk őket, nem szenvedtek miatta. A Párt iránti feltétlen hűség követelménye kiirtotta agyukból a legparányibb egyéni gondolatcsírákat is.”

A románok azonban elérték azt, hogy a magyarokat elidegenítették a saját hazájuktól is. Aniszi például elbeszéli egy magyar festőművésznek a kálváriáját, aki kénytelen volt disszidálni, mert a román hatóságok nem hagyták a tehetségét kibontakozni, és ezért akarva-akaratlanul olyan helyzetbe került, hogy külföldre távozott és ott vált Európa-rangú művésszé. Aki évtizedekkel később elmereng egykori szülőföldjéről, és így vall barátjának: „... Szeretném látni még egyszer a Körös-parti kavicsokat. Elnézni, ahogy a fehér, bazaltszürke meg rozsdásbarna hasukon, mint vásott koboldok, pajkosan táncolnak az apró hullámok, majd halk loccsanással futnak tova.

És szeretném látni a bihari hegyeket, ahol száz kilométereket barangoltam a meredélyeken és a szelíd lankás oldalakon, hol egyedül, hol meg régi kedves ismerősökkel, barátokkal...

De Várad, bár ott születtem, nem vonz. Hallom, mennyire tönkretették, lerohasztották! Legutóbb, amikor ott jártam, már az első benyomás sokkolt... Hallgatni az idegen akcentussal hangoskodó sötét képű csencselő férfiakat, asszonyokat, akiket valahonnan Ó-Romániából szabadított rá a városra a bukaresti hatalom... Akikről messziről lerí, hogy semmi közülük sincs ehhez a vidékhez, még kevésbé a városhoz.

Mégis olyan magabiztosak! Látni rajtuk, hogy tudják, hogy most csak ők grasszálhatnak fennhordott orral a város főutcáján, mert hátuk mögött érzik a hatalom kezét. Tudják, hogy a tősgyökeres váradiaknak itt kuss, örüljenek, ha ideig-óráig megtűrik őket közöttük.

Ilyesmiket tapasztalva, bizony lelohad benned a lelkesedés szülővárosod iránt. Visszahúzódsz, a hallgatás nyirkos-hideg ködébe burkolózol, te, aki ott születted, ott nevelkedted, akihez úgy hozzánt minden köve, temploma, tere, mint a törzshöz a kar, amit a durva túlerő leszakított róla...”

Még a nem odavaló olvasó is átérzi azt a szomorúságot, amit egy bennszülöttre az ilyen tapasztalat jelent. S ráadásul Aniszi Kálmán oly szép stílusban írja le, hogy ez csak fokozza az egész jelenet hangulatát. Pedig a szerző több mint húsz évvel ezelőtt honosodott vissza Magyarországra, ámde stílusában megőrizte az erdélyi zamatot és hangulatot. Ő még magától értetődő természetességgel használja például a befejezett múltat (*praesens perfect*) és olyan kifejezéseket, valamint igealakokat, amelyeket itthon már modorosnak érzünk, de Erdélyben még a napi szóhasználatához tartoznak.

Aniszi Kálmánnak jelentős életműve van nemcsak az irodalomtudomány területén, hanem a képzőművészeti szakirodalomban és a társadalomtudományok területén is. Könyveinek sokaságát lehetne felsorolni, de nem lexikon szócikket írunk, hanem méltatást. Éppen ezért rendkívül méltatlannak tartjuk, hogy a kulturális politika mindenkori vezetőinek látóköréből mindig és következetesen kimaradt: soha nem gondoltak még rá a József Attila díjnak vagy egy még rangosabbnak az odaítélésénél, nem is szólva az ilyen-olyan állami, azaz kormányzati szintű jutalmazásoknál. Felháborító, sőt kifejezetten bosszantó, hogy azok az érdemtelen senkik és nulla életművel rendelkező percmemberek villognak mindenfelé, kis- és középkeresztekkel, míg Aniszi Kálmán (és a hozzá hasonlók!), akik „csupán” dolgoznak és nem sündörögnek a döntési helyzetekben lévő körül, elfelejtődnek, sőt az illetékesek talán még azt sem tudják, hogy ezek egyáltalán léteznek. Ezen sürgősen változtatni kellene, és a díjakat osztogatóknak kutyaötelességük volna, hogy az igazi alkotókra odafigyeljenek, akkor is, ha nem fürödnek „dicsfényben”. Mert a következetes mellőzések keserűséget szülnek és a politikai közhangulatot is befolyásolják. Mert az egyáltalán nem ízlés kérdése, hogy kiknek (vagy kinek) tetszik vagy nem tetszik Aniszi Kálmán munkássága, hiszen az ízlés nem magánügy, mert igen fontos kapcsolatban van az állam és társadalom legfontosabb érdekeivel.

Figyeljenek tehát oda a döntéseket hozók Aniszi Kálmánra és a hozzá hasonlókra, és vegyék észre munkásságuk értékeit!

Beke Albert

Kapu, 2012/11-12.

A TRANSZSZILVÁN SZÍVŰ ODAFIGYELŐ

Aniszi Kálmán filozófus, esztéta, esszéista – eleddig közreadott nyolc önálló kötetéhez hasonlóan – *Mélységiszony* (Közdok Könyvkiadó, 2006) című, esszéket, beszélgetéseket tartalmazó kötetében is elsősorban morális kérdéseket feszeget. Már az olvasóhoz intézett rövid előszavát is – nem véletlenül – két kérdő mondatral kezdi: „Vajúdó vagy sodró időket élünk? Magunk alakítjuk sorsunkat, vagy mások döntenek rólunk – nélkülünk?” Majd valamivel lennebb még egyszer kérdez: „Támadnak-e még, oltalmunkra, kedvezőbb szelek, hogy elsőprjék az ártó elemeket, erőket?” Ha az önmaga által feltett kérdésre egyértelmű választ nem is, üdvös viszonyulást, emberhez méltó magatartást mindenképpen sugall és elvár az olvasótól. „De ne hagyjuk pehelyként sodortatni magunkat. Megalázó. A remény pedig, hogy önmagunk maradhatunk a ránk feneklő veszélyek ellenére is, örök-halhatatlan. Csak hinni kell benne, és tenni is érte.” A több mint háromszáz oldalas kötet írásait a szerző négy fejezetre tagolja. A Kézen fogva címet viselő legterjedelmesebb esszéciklusban elsősorban a jobbító szándékú filozófus hallatja hangját. Főleg erkölcsi kérdésekben. Például így: „Az igazán erkölcsös ember nem azért nem cselekszi azt, ami erkölcsileg elítélendő, mert fél a jog lesújtó kezétől, hanem azért, mert erkölcsi értéke, belső morális tartása, lelkiismerete nem engedi, hogy olyasmit tegyen, amivel másoknak súlyos vagy kevésbé fájdalmas sérelmet okozhat. A történelem tömegesen termeli ki az ilyen magatartásokat.” (Kényszerű versenyfutás) A szolgálat nemes formájáról is olvashatunk elgondolkodtató eszmefuttatást. De még mennyire elgondolkodtató! „Szolgálatot tesz a faluközösségnek a néptanító, a hazája és a más népek iránti feltétlen tiszteletre nevelő, a szabadságszeretet fennkölt érzését gyermekeiben tápláló szülő, a mocsarakat lecsapoló, vasutakat építő vállalkozó, a népe, nemzete felemelkedéséért fáklyaként lobogó poéta, a tudós, a néptömegek jogos követeléseiert eltökélten küzdő politikus...” Valamivel odébb persze kevésbé fennköltet is olvashatunk: „...szolgálni sok mindent lehet. Rossz ügyet is.” E fejezetben Memento címmel dr. Tonk Sándorról, a Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem alapító rektoráról olvashatunk elsirató méltatást. „Ha valaki, akkor Te igazán küzdél a közért!” S ha már a

küzdelem fogalmánál tartunk, szerkesztői szempontból – minden bizonnyal nem véletlenül – Az élet bajnokai című íráshoz érkezünk, amely egészen más hangütésű. Szinte szépirodalom. Novella. Egy tüdőgyulladásban szenvedő gyermek kálváriája. Erdélyben, Fleming életmentő penicillinjének feltalálását követően, valamikor a negyvenes (ötvenes?) években. Izgalmas, hiteles valóságirodalom és gyönyörű példája a szülői áldozatvállalásnak. Számomra a hasonló tartalmak, sztorik katartikusak és emlékeztetők. Merthogy felemelően emberiek. (Az ötvenes évekből első mozi-emlékeim egyikét, a felejthetetlen Simon Menyhért születése című magyar filmet juttatta eszembe Aniszi Kálmán eme írása.)

Gittai István

Várad, 2006/3.

LÉGSZOMJAS ELBESZÉLÉSEK

Néhány nap szünet után veszem újra kezembe s lapozom, frissítem fel az olvasottakat Aniszi Kálmán *Légszomj* (Székely Ház Kiadó, Bp., 2013) című elbeszéléskötete kapcsán. Jót tett a szünet, a hordó aljára higgadt-ülededett seprőnek, tisztultabb áttetszőbb lett az érmelléki, Küküllő menti, csombordi bor.

Aniszi Kálmán elbeszélései ugyanis többnyire erdélyi – többször szomorú – emlékeiről szólnak. Például a bölcsőhely lassú haldoklásáról, a magyar őslakosság elfogyásáról, a fehér pestisről, a nyelvváltásról. Hadd idézzem magát az író: „De boldog lennék, ha egykori iskolámban a tanító bácsik mostanában is megleckéztethetnék csínytevő tanítványaikat. Ám ez lehetetlen. Lehetetlen, mert szülőfalumnak, ennek az ősi (Árpád-kori) településnek jó ideje nincs már se működő iskolája, se tanítómestere. Nincs iskolája, mert nincsenek, akik iskolába járjanak. A fehér pestis (az egykezés, a gyermekvállalás megtagadása) a pusztulás lejtőjére lökte a falut. Van-e szívszorítóbb, mint a bölcsőhely lassú haldoklását látni?”

A *Késő bánat* Kornélia portréja annyira tipikus, hogy az már erősen szégyellni való. A történetet el kell olvasni, már csak azért is, mert a szerző jól érzékelteti a hedonizmus veszélyeit, gyarlóságait. Itt még az olykori esszészerű hangütés is szépirodalommal nemesül. Egy kiragadott példa: „Tótágast áll a világ: Az ember emancipálódási törekvése önistenítéssé torzult. Ezért nincs már igazán sem istenfélelem, sem semmiféle hit, sem az erkölcsi felemelkedést lehetővé tevő bűnbánat, annál nagyobb viszont az önimádat.”

A szerző gyermekkori, ifjú apai emlékeit taglaló elbeszélések: *Az élet bajnokai*, *Keresztelés – avagy a tű fokán keresztül* is helyet kaptak a kötetben. Miként *Az én hegedűsöm* s a *Borotválkozás* című elbeszélések is. Ez utóbbi kettő ötletes, eredeti, igazi széppróza.

Újabb lehangoló történetek következnek: *Bosszú*, *Ultimátum*, *A halálra ítélt*, *A kötél* (stb.) Ezek a novellák malomkövek a mellkason – a recenziót is beleértve. Szépasszonyok etyepetyéit szívesebben hallgatnám, olvasnám, mint e nyöszörös mély baritont.

A *Nagy Öreg* című elbeszélés nem véletlenül kötetzáró. Mint mondat végén a felkiáltójel, egyenes gerincű, méltóságteljes. Ahogy Aniszi

Kálmán írja: „Épített, mert tudta, hogy a trianoni gyalázat után árván maradt erdélyi magyarság megmaradásának egyetlen esélye, ha – ocsúdva a sokkos bénultságból – önszerveződésbe fog, építkezni kezd, számban, lélekben, javakban – mindenekben gyarapszik.”

Miután Aniszi légszomjas kötetét becsukom, eltűnődöm azon, hogy a tollal teremtés dolgában mi a fontosabb: az írói fűszer, a mákony varázsa, avagy az emberi igazságok lankadatlan közelítése, a tisztánlátást, orvoslást segítő lényeg-láttató diagnózis?

A szerzővel azonosulva, magunkért s a mieinkért szót és hangot emelni – tenni a dolgunk sose késő. Sohase hiábavaló. Akár visszame-nőlegesen is. Feltárni s rámutatni arra, ami huszadik századi emberte-lenség, gyalázatosság. S mindezeket leírva intő példaként örökölni a soron következő (erdélyi) magyar nemzedékek okulására.

Gittai István

KÁRPÁT-MEDENCEI SZOMJÚSÁG

Elbeszélések (*Légszomj, Székely Ház Kiadó, 2013.*) – ez a műfaji megjelölés, én mégis inkább emlékeztetődékeknek, egy időskori memoár cseréptetredékeinek nevezném ezt a karcsú kis kötetet, amely éppen egy tucat írást tartalmaz, amelynek mindegyikére alighanem a „létforma” szó jelentéstartalmának ilyen-olyan vonatkozásai legjellemzőbbek. A létformát, persze, nem életformának (vagy valami hasonlónak), hanem az élet, a létezés sajtószerű *couleur locale*-jainak tekintve.

Aniszi Kálmán írásainak talán legjellemzőbb – kissé nagyképű-filozófálgató terminussal: leginkább immanens – lényege a gyengédség. Olyan érzelmi-hangvételi alapállást feltételező alkotói attitűd, amely nem is nagyon leplezetten emocionális közelítésben dolgoz fel élményeket, légyen szó akár a kötet utolsó írását jelentő Kós Károly-i művészi-emberi nagyságról (*A Nagy Öreg*), akár a történelmi abszurd szinte „sűrített” feldolgozásáról (*A halálraítélt*), vagy éppen a különösen érzelemmenteli, ezt ügyes „csavarral” érzékeltető, szinte kroki-szerű írásműről (*Az én hegedűsöm*).

Igazából és mélyebb esztétikai megközelítésben nem vagy nem igazán elbeszélések ezek az írások: Aniszi azokat az élményeit, történeteit, megélt vagy megismert példázat-eseteit eleveníti fel, amelyekkel Ceausescu Romániájában találkozott. Pontosabban: volt kénytelen találkozni. Mert akár a nyilvánvalóan saját élményből táplálkozó, az egzisztenciális-családi szorongattatás és az árulás satuját példázó *Keresztelés – avagy a tű fokán keresztül*, akár a partiumi szülőfalu végzetét élénk táró, kötetnyitó *Képek a múltból*, és a sziklamászó-tragédia „rejtekek-allegóriáját” felmutató *A kötél*, akár a *Légszomj* című vagy a kötet más (akármelyik) darabjáról: az emberre szakadt történelmi fátum alakváltozatait illusztrálják, így és amúgy, ha nem éppen elbeszélésként is, hát más módon. Valójában mindegyikük a szabad, tiszta, emberi levegő után áhító légszomj – egy totális közép-európai szomjúság sóvárgásainak szemszögéből.

Félig-meddig akár jelképes értelműnek is felfogható, amint Aniszi Kálmán új kötetének *Ultimátum* című visszaemlékezés-szilánkja végződik, midőn a megyeháza bejárati kapujának faburkolata alatt levő

üregekben parányi lehallgató-készülékeket találnak: végső soron, ha summáznánk, ki lehetne jelenteni: erről szól, e jelenséget járja körül a *Légszomj*. Kortörténeti jelentés-füzér, dokumentatív jellegű manifesztum-írások, helyzet- és állapotrajzok: ez volt a létforma, így éltünk, így kellett élnünk, szomjazva, folyamatos légszomjban itt a Kárpát-medencében, Közép-Európában, történelmi végzet elszenvedőiként, miközben Máriához, Magyarország védasszonyához fohászkodtunk olykor: Ne feledkezzél meg szegény magyarokról... A túlélők mindenesetre emlékeznek és jelentenek. Mi más tehetnének?

Domonkos László

Kapu, 2013/6-7.

TARTALOM

SZÍNE

Számadás	9
Sorstükör	11
Néma küzdelem	16
A csillagig érő emberek	22
Nyíró és az erdélyi kérdés	29
Holtvágányon, avagy lelkek társbérlete	36
Meghitt beszélgetések Nyíró Józseffel	39
Védekező anyanyelv	46
Morzsák a bölcsek asztaláról	49
Magunk keresése	57
Szétszórásban is haza felé kell nézni	64
Déva vára alatt	68
Zord idők	74
Menet közben	83
Az értelem határán túl	89
Vérző seb	97
Emigráns szindróma	103
Lehetnek-e kisebbségei egy kisebbségnek?	112
Szelektív amnézia?	123
Hetven éves a Korunk	125
„Mondd meg nekik, hogy pusztulunk, veszünk”	128
A kitudott	139
Anyanyelvápolás kisebbségi sorsban	151
Erdélyi tetők	156
Két erdélyi egymással való beszélgetése	159
Az idő festett orcái	163
A csend ösvényein	168
Visszapillantó tükör	171
Hantjával sem takar	176
„Magyarországot meg kell menteni!”	183
Kicsoda legyen irgalmas nekünk?	189
Garabonciás képzeletbeli utazásai	192
A fátum szorításában	198
„Az igazat mondd...”	201

Mezey Katalin válogatott versei	205
Száz éve született Horváth Imre	211
Hazát építő költészet	214
Mit üzennek a váradi költők?	217
Vége-nincs keresés	221
Mikor édes, mikor keserű	224
Őszliget	227
Sorsköltészet és felelősség	229
Időben utazó	232
Ha jön tán idő... ..	237
A szókimondó diagnoszta	245
Gyökerek nélkül nem nőnek fák	248
Vágyakozás	270

VISSZÁJA

Magyar felvilágosodás Erdélyben	275
Oldott kéve	282
Erkölc és megmaradás	284
Szellemi önvizsgálat	288
A filozófia műhelyében	290
A filozófia felelőssége	292
A gondolat logikája, metaforája és bátorsága	294
Bölcsületünk – interjúszögből	299
Magyar filozófiai műhelyek Romániában	306
Maradj önmagad	316
Órálló	321
Magyar sorskérdések Erdélyben	323
Sorskérdések több szólamon	324
Riportok Erdélyből	327
Ideje a megtisztulásnak	330
Krónika nehéz időkről	333
Kévekötés	335
Tündökletes feltámadás	341
Kisesszék gyűjteménye egy kötetben	343
Egy transzszilván polgár	345
Látvány és ihlet	347
Egy szomorú könyvről	351
A transzszilván szívű odafigyelő	358
Légszomjas elbeszélések	360
Kárpát-medencei szomjúság	362

A szerző eddig megjelent kötetei

A filozófia műhelyében (Kriterion Könyvkiadó, 1978.)

Forgószélben (Intermix Kiadó, 1994.)

Tanúságtevők (Nis Kiadó, 1995.)

Mintha már virradna (Közdok Kiadó, 2000.)

Magyar sorskérdések Erdélyben (Kairosz Kiadó, 2001.)

Maradj önmagad (Közdok Kiadó, 2001.)

Gyertyagyújtók (Közdok Kiadó, 2001.)

Oldott kéve (Közdok Kiadó, 2003.)

Mélységiszony (Közdok Kiadó, 2006.)

Zimankó (Közdok Kiadó, 2008.)

A visszatérő Nyirő (Közdok Kiadó, 2009.)

Látvány és ihlet (Közdok Kiadó, 2010.)

Légszomj (Közdok Kiadó, 2011.)

Magyar színész vagyok Erdélyben (Nagyvárad, 2014.)

(Több kötet társszerzője)

Mi nem alkottunk világra szóló filozófiai rendszereket, ellenben hatalmas katedrálist emeltünk költeményekből. Poétikusabb alkatúak lennénk másoknál? Talán a történelem hozta úgy, hogy a tiszta racionalitást igénylő bölcseséggel szemben nálunk az önkifejezésnek... az érzelmi-indulati (affektív), költői formája nyert igen jelentős teret a lét- és sorskérdésekkel való szembesüléseink során. Nem is igen történhetett volna ez másképp, hisz amahhoz hosszabb szélcsendes történelmi időszakok kellenek, amiben nekünk nemigen volt részünk. A kiszámíthatatlanul változó történelmi helyzetekből fakadó kollektív és egyéni lét- és sorskérdésekre adandó válaszoknak a költészet, általában az irodalom – utólag megállapítva – valahogy megfelelőbb formája volt. Ahhoz, hogy megfelelően rendeltetésének, a versnek túl kell lépnie önkörén. Az üzeneteknek pedig címeztjeik vannak. Mint például most mi, a globalizmus bárki-, illetve senki földjére taszigált erodált nemzettudatú mai magyarok...

